

ئىسلام و

بانگه واره پووخينه ره گان

نووسيني

أنور المجندی

وه رگيراني

نهاد جلال حبيب الله

ناشر

نهم كتيبه و كتيبي تر بخوينهوه له
منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

نارین

نُیسلام و بانگه وازه پوو خینه ره کان

ناوی کتیب:	نیسلام و بانگه وازه پووخینه ره کان
نوسین:	أنور الجندی
وهرگی:	نهاد جلال حبیب الله
نه خشه سازی ناوه وه:	کومپیوته ری نارین (کامران رفیق)
سالی چاپ:	۲۰۱۳ ز
ژماره ی سپاردن:	(۱۶۹۳) ی سالی (۲۰۱۳) ی پیدراوه.

نارین

بۆ چاپ و بلوکردنه وه

هه ولیر/ بازاری زانست بۆ کتیب و چاپه مه نی

Website: www.nareenpub.com

E-mail: info@nareenpub.com

ته له فۆن: ۲۵۱۱۹۸۲ ۶۶ (۰۰۹۶۴)

مۆبایل: ۰۰۹۶۴ ۷۵۰۴۰۶۴۶۱۰

ئىسلام و بانگه وازه پووخينه ره كان

نووسينى
أنور الجندى

وهرگيرانى
نهاد جلال حبيب الله

ناشر

پیشه‌کی نووسهر

قورئانی پیروژ سهرنجی موسلمانان راده‌کیشیت بۆ بانگه‌وازه زیان به‌خشه‌کان و مه‌زه‌به رمینه‌ره‌کان، بنه‌رته چه‌سپاوه‌کانی به‌رنکارپوونه‌وه‌ی گومانه‌کانیشی داناوه، پیلانی ته‌نگپیه‌لچنین و پاشکویه‌تی و ده‌ستکاری کردن و به‌لاری‌دابرندی بنه‌رته چه‌سپاوه‌کانیشی خستوه‌ته‌پوو، موسلمانانی ناگادارکردوه‌ته‌وه له شوینکه‌وته‌یی ناموسلمانان و سؤراخ نه‌کردنی ئه‌وه‌ی لای ناموسلمانان هه‌یه.

خو ده‌فه‌رمویت (وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُمْ مِّنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِنْدِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ) (البقرة: ۱۰۹).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا فَرِيقًا مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُم بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ ﴿آل عمران : ۱۰۰﴾

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِّنْهُمْ وَهُمْ مُّعْرِضُونَ ﴿آل عمران : ۲۳﴾

هه‌روه‌ها خوای گه‌وره راستی هه‌لو‌یستی مرقفایه‌تی به‌رامبه‌ر به‌زانست خستوه‌ته‌پوو، باسی کردوهه چۆنخه‌لکانیک لایانداوه و به‌دوای رییازیکی جیا له رییازی خوادا ده‌گه‌رین.

كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اخْتَلَفُوا فِيهِ وَمَا اخْتَلَفَ فِيهِ إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَن يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿البقرة

: ۲۱۳﴾

هەر له کۆنه‌وه هه‌وله‌کانی بانگه‌وازه رمینه‌ره‌کان به‌ره‌و ئامانجی کیشراوی خۆیان هه‌نگاو ده‌نێن تا گومان بخه‌نه‌پوو و راستیه‌کان ساخته بکه‌ن و له‌رێی چه‌ند مه‌زه‌به‌بیکه‌وه بکه‌ونه وێرانکاری که‌ ناو و ره‌نگێکی بریقه‌داریان هه‌یه، به‌گشتیش له‌سه‌ر ئه‌و بنه‌مایه راوه‌ستاون که‌ ژه‌هرو ساخته بخه‌نه بیری مرۆبیه‌وه تا له‌یه‌کخواپه‌رستی و مۆرکه‌ مرۆبیه‌که‌ی و سه‌رچاوه‌ پێغه‌مبه‌ریه‌که‌ی و کتێبه‌ ئاسمانیه‌که‌وه بیانبه‌ن بۆ ئه‌و پیلانه‌ دارپێژراوانه‌ی که‌ تلمودیه‌تی کۆن دایناوه‌وله‌سه‌ر بنه‌مای فره‌خودایی و ماددیگه‌ری دایمه‌زراندوه‌.

له‌سه‌رده‌می نوێشدا چه‌ند زانستی‌ک ده‌رکه‌وتون که‌ هه‌مان ئه‌و گومانانه‌یان هه‌لگرتون و هه‌ول ده‌ده‌ن وه‌ک بنه‌ماو بریاری زانستی بیانسه‌پێن، ئه‌و هه‌ولانه‌ توانیویانه‌ له‌ رێی زانستی به‌راوردی ئایینه‌که‌وه ئه‌وه بکه‌ن که‌ ده‌یانویست که‌ ئه‌ویش بریتیه‌ له‌ ساختکردنی راستی و میژووی ئاین، وه‌ک ئه‌وه‌ی ده‌لێت مرۆفایه‌تی زوو فره‌خودایی بووه‌و دواتر په‌ره‌ی سه‌ندوه‌و بۆ یه‌کخواپه‌رستی، هه‌روه‌ک توانییان له‌ رێی زانستی ره‌گه‌زه‌ مرۆبیه‌که‌وه ئه‌و چه‌مک و واتایه‌ دابنێن که‌ ده‌لێت ره‌گه‌زو خوێن بالابوون دیاری ده‌کات تا ئه‌و بنه‌ره‌ته‌ چه‌سپاوه‌ی نیسلام تیکبشکێنی که‌ راوه‌ستاوه‌ له‌سه‌ر یه‌کبوونی ره‌گه‌زی مرۆیی.

چه‌ند بیردۆزه‌یه‌کی جیاجیا هه‌ن که‌ هه‌مویان له‌ بنه‌په‌تدا بۆ دژایه‌تی ئاین خراوه‌ته‌پوو تا یه‌کخواپه‌رستی دارمێن، چه‌ند مه‌زه‌به‌بیک هه‌ن که‌ ئامانجیان دارماندنی ئه‌خلاق و خێزانه‌ له‌رێی به‌رنامه‌ی خوێندنه‌ کۆمه‌لایه‌تیه‌که‌وه، هه‌روه‌ها رافه‌ی ماده‌ی بۆ میژوو به‌رچاوده‌که‌وێت، بیردۆزه‌کانی فرۆید سه‌باره‌ت به‌ جنس و بیردۆزه‌کانی لیفی برێل سه‌باره‌ت به‌ رێژه‌یی بوونی ئه‌خلاق به‌رچو ده‌که‌ون.

به‌گشتی لیڤرده‌دا هه‌ولێکی گه‌وره هه‌یه تا بیرى مرۆیی له بواری ره‌سه‌نایه‌تى فیتره‌ته‌وو مه‌نتیقی عه‌قل و ریگه‌ی یه‌كخواپه‌رستى و مۆرکی ئیمانه‌وه بگوازیته‌وه بۆ بواری مله‌وپى و بێ ره‌وشتى و فره‌خودایی و ماددیگه‌رایى، ئه‌م بانگه‌وازانه له بنه‌ره‌تدا پلانى پرۆتۆکۆلاتى ده‌سه‌لاتدارانى سه‌ه‌یۆن که ئه‌مانه‌ش نوێکه‌ره‌وه‌ی پیلانه‌کانى تلموودن.

ئه‌وه‌ی جێی سه‌رسوپمانه قورئانى پیرۆز به ته‌واوه‌تى هه‌موو ئه‌و پیلانانه‌ی ئاشکرا کردووه و ئه‌و ده‌سته و کۆمه‌لانه‌شى ئاشکرا کردووه که بیرێکی پیچه‌وانه‌ی بیرى سه‌رچاوه‌یی یه‌كخواپه‌رستى به‌سه‌ر خه‌لكدا ده‌چه‌سپێنن، په‌يامه‌ خواپیه‌کان یه‌ك دواى یه‌ك هاتون بۆ راستکردنه‌وه‌ی ئه‌و چه‌مك و واتایه، ئیسلامیش کۆتای په‌يامه‌کان بوو بۆ تێکشکاندنى ئه‌و چه‌مکو و اتا لاریکه‌ره‌انه و ئاشکراکردنى ساخته‌کانیان به‌وپه‌رى روونى و به‌لگه‌خوانى حه‌قه‌وه، ئیسلام رێنموونى دروست و تیشکی ئاشکراکه‌ره بۆ هه‌ر که‌س که وه‌رى بگریت.

ئێستاش هه‌ولێ جووله‌کایه‌تى تلموودى له چوارچێوه‌ی ئه‌و رێبازه‌دا به‌پێوه ده‌چیت که به‌ درێژای سه‌رده‌مان بانگه‌وازی به‌رنگاربوونه‌وه‌ی فیتره‌ت و بانگه‌وازی ئاسمانى له‌خۆگرتووه‌و له هه‌ولدايه بۆ ملکه‌چکردنى هه‌موو جیهان بۆ رێبازى سووخۆرى (به‌جیهانى کردنى سوو)، ئه‌مه‌ش ئێستا به‌ره‌و ئه‌و ده‌روانه‌ پێ ده‌بڕیت که بێتاگان له حه‌ق و رووناکی حه‌قیان به‌رناکه‌ویت.

خواى گه‌وره موسڵمانانى هه‌لبژارد تا به‌رامبه‌ر به‌و ناراستى و لاساریه بینه هه‌لگرى په‌يامى باوه‌ردارى و به‌ره‌و خوا چوون، بۆیه ئه‌رکی تێکشکاندنى ئه‌و گومانانه له‌سه‌ر موسڵمانانه، هه‌روه‌ها به‌رگرى کردن له

حه‌ق و ئاشكر اكر دنى ساخته‌كارىه‌كان نه‌وه دواى نه‌وه و سهرده‌مدواى سهرده‌م له‌سهر شانى موسلمانانه.

بىگومان ئه‌و بانگه‌وازه رووخىنه‌رانه زال بون به‌سهر بىرى رۆژئاواييدا و ته‌نگيان پىه‌ه‌لچىوه‌و ئه‌م‌رۆش وا به‌ره‌و رووى ئىسلام دىن به‌نيازى سهركه‌وتن به‌سهر ئىسلامدا، به‌لام ئىسلام به‌هوى چه‌مك و واتاى دروستى خوى و قورئانى پىرۆزو وه‌ستانى له‌به‌رده‌م رووداوه‌كان و به‌رنگارىبونه‌وه‌ى به‌هيزى به‌رامبه‌ر هه‌موو بىرىكى هاوردە‌كراو يان هه‌ر مه‌زه‌بىكى ساخته به‌رده‌وام تواناى ئه‌وه‌ى هه‌يه مه‌ترسىه‌كان به‌رپه‌رچ بداته‌وه‌و رووى راستى نيشان بدات و ناراستيه‌كان له‌كاربخات، بىگومان بىرى تلموودى مادىگه‌رى فره‌خودايى بىرىكى بىرقه‌داره‌و هه‌ول دهدات درۆو ئه‌فسانه‌كانى وه‌ك راستيه‌ك به‌رامبه‌ر به‌ره‌وره‌وى راستى بچه‌سپىنىت.

به‌ته‌نها روانىنىك بۆ ئه‌و مه‌زه‌بانه ده‌رده‌كه‌ويت هه‌موويان په‌يامى كۆنى بته‌پرستى ژىر داروپه‌ردوى فه‌لسه‌فه هيلينى و غه‌نووصى و مه‌جوسيه‌كان و جادوو و ئه‌فسانه‌كانى پيشوون كه هه‌ول دده‌ن له‌شىوازيكى نويدا خو بنويننه‌وه، كاتى ئه‌م بانگه‌شانه ده‌ركه‌وتن كه ئايين له‌كه‌شوه‌واى رۆژئاوادا تواناى به‌خششى نه‌ما، كاتى ئه‌خلاق له‌ ئايين جياكرايه‌وه‌و چه‌مك و واتاكانى په‌يوه‌ستى ئه‌خلاقى و به‌رپرسيارىتى تاكه‌كه‌سى له‌ناوچوون، ئه‌م بىردۆزانه كه له‌م سالانه‌ى دواييدا پوچى و ناراستيان ده‌ركه‌وت.

گۆراني ئه‌و رووداوانه كارىگه‌رى زۆرى هه‌بوو له‌سهر به‌ستووى و بارگه‌زى رۆژئاوا، ئه‌مه واىكرد خاوه‌نانى ئه‌و بىردۆزانه سهرله‌نوئى چاوبخشىنه‌وه به‌ بىردۆزه‌كانياندا و به‌رگى نوێكارىيان به‌به‌ردا بكه‌ن،

فرۆیدی و مارکسی و بووگه‌رایى لىکمه‌لوه‌شان چونکه له‌سه‌ر بڼه‌ماى ناراستى وه‌ستابوون و پىچه‌وانه‌ى ره‌وته‌که‌ بوو و له‌گه‌ل سروشته‌ نه‌یار و دژ بوون، نه‌وانه‌ش نه‌و بى‌رۆ و بانگه‌وازانه‌یان له‌ که‌شوه‌واى ئىسلامیدا ده‌خسته‌روو بىریان چووبوو که‌ نه‌و بانگه‌وازانه‌ له‌ که‌شى تاییه‌ت به‌ خۆياندا سه‌ریان‌ه‌لداوه‌، بۆیه‌ به‌ که‌شوه‌واى تر گونجاو نین، بى‌روباوه‌پى ئىسلامى به‌هاو بڼه‌ره‌تى ره‌سه‌نى خۆى هه‌یه‌ که‌ ئایین له‌ نه‌خلاق جیا‌کردنه‌وه‌ى پى‌ قبول‌ نیه‌، نکو‌للى له‌وه‌ ده‌کات مرۆڤ ته‌نها مادده‌ بىت، جیا‌وازی ده‌کات له‌ نى‌وان یاسا مرۆیه‌کان و یاسا خوداییه‌کاندا، هه‌ریه‌ک له‌ خودا و مرۆڤایه‌تى و جیهان به‌ جودا له‌یه‌ک ده‌زانیت و نکو‌لئیش ده‌کات له‌ بوونى نى‌وه‌ند له‌ نى‌وان خودا و خه‌لگیدا، نه‌مانى ئه‌رک و به‌رپرسیارىتى بۆ هه‌چ مومسلمانیک قبول‌ ناکات با له‌ هه‌ر ئاستیکى ئیماندا بىت، نه‌یارى نه‌و بانگه‌وازه‌یه‌ که‌ بانگه‌واز ده‌کات بۆ مملاتى نه‌وه‌کان یان ئازادى ره‌هاى دوور له‌ هه‌ر لى‌پىچینه‌وه‌یه‌ک، یان رازى نیه‌ به‌ دژایه‌تى جیهانى غه‌یب و زیندوو‌بوونه‌وه‌و رۆژى پاداشت وه‌رگرتنه‌وه‌، ئىسلام پى‌ وایه‌ لادان له‌ هه‌موو نه‌مانه‌ ته‌نها بۆ نه‌وه‌یه‌ دیوارى به‌هیزى په‌یوه‌ندى نى‌وان مرۆڤ و خودا و مرۆڤ و ئایینى حه‌ق برووخینیت تا نه‌وه‌ دواى نه‌وه‌ وابن و له‌ کۆشى کۆیلايه‌تیه‌کى قورسو مه‌ترسیداردا به‌ره‌و دارمانیان به‌ریت و بیانکاته‌ کۆله‌ى پیلانه‌ تلمودیه‌کان تا دواى نه‌مانى به‌ها و نه‌خلاق و توانای نه‌وه‌کان تلمودیه‌ت ده‌ست‌ب‌گرت به‌سه‌ر جیهاندا، نه‌مه‌ش مه‌ترسیدارترین پیلانى دژ به‌ مرۆڤایه‌تیه‌ که‌ له‌م سالانه‌ى دوایدا ده‌یان بانگه‌واز و مه‌زه‌ب و فه‌لسه‌فه‌ى گومراکه‌رى رووخینه‌ر خراونه‌ته‌روو، هه‌موویشیان له‌مرۆدا مه‌به‌ستیان لى‌دانى ئىسلامه‌، چونکه‌ ئىسلام تاکه‌ هه‌یزیکه‌ که‌ ده‌توانیت به‌رامبه‌ر به‌ مله‌ورى و مادیه‌گه‌رى و بته‌په‌رستى و بى‌ ره‌وشتى بوه‌ستیت،

همیشه موسلمان ئاماده‌ن بۆ بیداری و به‌رنگار بوونه‌وه و وه‌ستان به‌رمابه‌ر به‌هر هیزێك كه هه‌ول بده‌ت بازووی موسلمان نه‌هێڵی و پشتیان بشكێنی یان بنه‌ماكانیان بشیوینی یان مه‌عنه‌ویاتیان دارمینی.

یه‌كه‌م ئاماژه‌ی بیداری موسلمانیش تیگه‌یشتنه‌ له‌و بانگه‌وازان و زانیانی هه‌لۆیستی نیسلامه به‌رامبه‌ریان، ئه‌مه‌ش ئه‌و شته‌یه‌ كه ئێمه‌ له‌م توێژینه‌وه نه‌وازشیه‌دا کاری له‌سه‌ر ده‌كه‌ین.

سه‌رچاوه‌كانی مه‌زه‌به‌ رووخینه‌ره‌كان:

۱- غه‌نوصیه‌ت (فهلسه‌فه‌ی كۆنی رۆژه‌لاتی).

۲- لاریی بیروباوه‌پی سه‌به‌ئیه‌ت.

۳- مه‌زه‌به‌ رووخینه‌ره‌كان و مله‌وپى.

۴- خودا له‌ په‌یامی نیسلامدا.

۵- بیروباوه‌پی زیندوو بوونه‌وه.

یه‌کهم

غه‌نوو‌صیه‌ت (فه‌لسه‌فه‌ی کۆنی رۆژه‌ه‌لاتی)

غه‌نوو‌صیه‌ت چه‌مکیکی بلّوه که به‌کار‌دیت بۆ ئه‌و فه‌لسه‌فه رۆژه‌ه‌لاتیه‌ی که له‌پیش هاتنی ئیسلامدا هه‌بوو و به‌گشتی له‌سه‌ر تیگه‌یشتنیکی مرۆیی دامه‌زرا‌بوو و بیر‌دۆزه‌یه‌کی تیکه‌له‌ی چه‌ند بیروباوه‌پو مه‌زه‌بیکی له‌خۆده‌گرت، به‌ته‌واوه‌تی دژی چه‌مک و واتای ئیسلام و یه‌کخواپه‌رستی یه‌ک بوو که له‌سه‌ر فیت‌ره‌ت راوه‌ستاوه، غه‌نوو‌صیه‌ت که به‌ (Gneso) هاتوه له‌چه‌ند مه‌زه‌بیکی جیا‌جیا پکها‌تووه، له‌وانه: مه‌جوسیه‌ت و مانه‌وی و زه‌رده‌شتی و دی‌صانی و مه‌زده‌کی و مه‌ندائی و مه‌رقه‌وی، په‌یامی ئه‌م رییاز‌ه‌ش له‌مانه‌دا کۆده‌بیته‌وه:

په‌رستن و پی‌رۆز راگرتنی ناگر.

داننان به‌دوانه‌خوداییدا، خوای چاکه‌و خوای خراپه، یان رووناکی و تاریکی.

ره‌واکردنی ه‌رما‌کراوه‌کان و بانگه‌واز بۆ هاوبه‌شه‌کی له‌ئافره‌ت و سامانداو ره‌واکردنی هاوسه‌رگیری خوشک و برا و خوشۆردن به‌میز.

به‌رپه‌رچدانه‌وه‌ی سه‌ر‌ب‌پ‌ین و نه‌پ‌شتنی خوینی سه‌ر‌ب‌پ‌او و خۆدوورگرتن له‌خواردنی گوشت و ده‌ستنه‌دانه‌ ناوی پاک.

بیگومان ئه‌و بیره‌کۆنه رۆژه‌ه‌لاتیه‌ی که له‌میسری و فارس و ئاشووری و بابلی و هیندی و چینیه‌کانه‌وه ده‌رکه‌وت و له‌سه‌ر بنه‌مای

فره‌خودایی و دوانه خودایی و سیانه‌خودایی دامه‌زبابوو، ئەمه به‌ره‌می ئەو به‌ریه‌ککه‌وتنه بوو که روویدا له‌نیوان بیرى خواپه‌رستی و په‌یامی پیغه‌مبه‌ران و ئاسمانه ئایینه‌کان و نیوان هه‌ولێ بیرى مۆییدا بۆ ده‌رچوون له یاسا و سنووو به‌ها ره‌وشتی‌ه‌کان و شه‌ریعه‌تى خواى گه‌وره‌دا.

بۆیه یه‌كێك له مه‌ترسیدارتین مه‌سه‌له‌كان ئەم قسه‌ى هه‌ر توێژه‌ریکه که ده‌لێت: مرقایه‌تى سه‌ره‌تا فره‌خودایی بووه، دواتر یه‌كخواپه‌رستی ناسیوه به دابه‌زینی سێ ئایینه‌که (جووله‌کایه‌تى و مه‌سیحیه‌ت و نیسلام)، به‌لام قورئانی پیرۆز ئەمه‌ى تۆمار کردووه (وَمَا كَانَ النَّاسُ إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا)، (وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ).

غه‌نوووسیه‌ت له بیرى کۆنى رۆژه‌لاتیدا هاوتای هیلینه‌یه‌ته له‌بیری کۆنى رۆژئاواویدا، غه‌نوووسیه‌ت جه‌خت ده‌کاته‌وه له ئیشراق و مه‌عریفه له‌رێی رۆح و به‌صیره‌ته‌وه، له‌کاتی‌که‌دا هیلینه‌یه‌ت جه‌خت ده‌کاته‌وه له‌سه‌ر عه‌قل و مه‌عریفه له‌رێی مه‌نتیقه‌وه، هه‌رکەس چۆراوه‌ى بیرى مرۆیی و پوخته‌ى فه‌ره‌نگی کۆن بخوینێته‌وه ده‌بینێت چۆن چه‌ندین بیرو دیدی نه‌گونجاو و شیواو و خراپ په‌رته‌وازه‌و بلأو که‌وتون که له‌سه‌ر بنه‌مای بیژه‌وشتی و گومان نانه‌وه‌و گومرایى و بارگرێی و پێککه‌وتن دامه‌زراون.

بۆ نمونه ده‌هریه باس له قه‌ده‌مه‌یه‌تى (پیشینه‌بوونی ته‌واوى) جیهان ده‌کات و ده‌لێت جیهان بێ دروستکه‌ر و بێ په‌رستراو و خواپه‌که.

سروشتی‌ه‌کان ده‌لێن خۆل و ئاوو ئاگر و هه‌وا بنه‌په‌ته‌ى هه‌موو شتیکن.

دوانه‌خوداییه‌کان ده‌لێن دروستکه‌رى جیهان دوانن (چاکه‌و خراپه‌) یان تاریکیو رووناکی که هه‌ردووکیان کۆن و پیشینه‌ن.

به‌ره‌میه‌کان ده‌لّین ده‌بیّت ئاگر گه‌وره و پیروژ راگیریت و ریّ ناده‌ن به سه‌رپرینی ئاژهلّ و ریّ ده‌ده‌ن به ره‌وایی زینا و بره‌ویان هه‌یه به ته‌ناسوخی^۱ رۆحه‌کان و سیانه‌خودایی و ته‌جه‌سود.^۲

فه‌یله‌سووفان ده‌لّین جه‌سته‌کان زیندو نابنه‌وه‌و رۆحه‌کانیش به ئه‌به‌دی ده‌زانن.

صابیئییه‌کان ده‌لّین ده‌بیّت فریشته‌کان وه‌ك خوا دابنرین و بیه‌رسترین. مه‌جووسیه‌کان ده‌لّین ده‌بیّت ئاگر بیه‌رستریت و نوپژ بکریّت بۆ خۆر و وه‌ك به‌گه‌وره‌دانان و پیرۆز سه‌یرکردنی ئاو ریّ ناده‌ن به خۆشۆردن به ئاوو له‌بری ئه‌وه‌به‌میزی گا خۆیان ده‌شۆن.

بانگه‌وازه رووخیته‌ره‌کانیش وه‌رگیراوی مه‌زه‌به‌ گومراکه‌ره‌کانن، قه‌رمه‌تیه‌کان باس له‌ هاوبه‌شه‌کی ئافره‌ت و سامان ده‌که‌ن که ئه‌مه‌ش بانگه‌وازی مه‌زده‌کی بوو، باتینیه‌کان نکوولییان ده‌کرد له‌ زیندووبونه‌وه‌و پاداشت وه‌رگرتن ، سه‌به‌ئیته‌ باسی وصایه‌و ره‌جه‌ ده‌که‌ن، به‌وجۆره هه‌موو زاده‌ی بانگه‌وازه‌ کۆنه‌کانن.

یه‌کی‌که‌له مه‌ترسیدارتین بانگه‌وازه‌کانی ئه‌و مه‌زه‌انه بۆ دژایه‌تی ئیسلام بانه‌وازه بۆ نه‌مانی ئه‌رك و به‌رپرسیاریتی سه‌رشان و له‌کارخستنی په‌یوه‌ستی ئه‌خلاق و بانگه‌واز کردن بۆ نه‌هیششتنی فه‌رزه‌کانی ئیسلام و ره‌واکردنی قه‌ده‌غه‌کراوه‌کان و رۆژوون له‌ ئاره‌زوو و چپژه‌کان و له‌ناوبردنی

^۱ - گوازارانه‌ی گیانی‌که‌ له‌ جه‌سته‌یه‌که‌وه بۆ جه‌سته‌یه‌کی تر.

^۲ - نکوولی ده‌که‌ن له‌ به‌وونی خوا گه‌وره و رۆژی دوا‌ی‌چونکه هه‌یچ‌کام هه‌ستپێکراو نین.

جیاوازیه روونه‌کانی نیوان چاکه و خراپه و له‌خواترسان و پارێزکاری و بێره‌وشتی و به‌رزی و په‌ستی.

دکتۆر عه‌لی سامی نه‌شار چه‌مک و واتاو میژووی غه‌نوصیه‌تی خستوه‌ته‌روو و ئاماژه‌ی به‌وه کردوه و شه‌ی غه‌نوو (gneso) واتای مه‌عریفه ده‌گه‌یه‌نیت، به‌لام هینده‌ی نه‌برد واتایه‌کی تری وه‌رگرت که بریتی بوو له‌ چوون به‌ره‌و گه‌یشتن به‌ مه‌عریفه‌ی بالا به‌ جوړی له‌ که‌شفکردن یان هه‌ولای چه‌شتنی راسته‌وخۆی مه‌عریفه‌ی خودایی که راسته‌وخۆ بچیته‌ ناو ده‌روونه‌وه، هه‌روه‌ها ئاماژه‌ی به‌وه داوه غه‌نوصیه‌ت چۆراوه‌ی چه‌ند مه‌زه‌بێکی فارسی و سریانی و ئه‌فلاتوونی و فیساکۆرسییه و جوړه په‌یوه‌ندیه‌کیشی هه‌یه له‌گه‌ڵ مه‌سیحیه‌ت و جووله‌کایه‌تی و زه‌رده‌شتی و مانه‌ویدا.

دکتۆر نه‌شار ده‌لیت: (مه‌سیحیه‌ت به‌ سه‌ختی به‌رنگاری غه‌نوصیه‌ت بوویه‌وه، به‌لام غه‌نوصیه‌ت توانی به‌سه‌ختی لێی بدات و سه‌رکه‌وێت، ئیتر زāl بوو به‌سه‌ر ده‌سته‌یه‌کی گه‌وره‌ بیریارانیدا، له‌پیش هه‌موویشیان‌ه‌وه قه‌شه ئۆگه‌ستینۆس، به‌لام نیسلام به‌رامبه‌ر غه‌نوصیه‌تی زه‌رده‌شتی و مانه‌وی و دوانه‌خودایی وه‌ستا، ئه‌و بیروباوه‌پانه له‌ شیۆه‌ی چه‌ند ده‌سته‌یه‌کی تایبه‌تدا ده‌رکه‌وتن که ناسرابوون به‌ باتینیه‌کان یان قه‌رمه‌یه‌کان.

هه‌روه‌ها دکتۆر نه‌شار ئاماژه ده‌دات به‌وه‌ی غه‌نوصیه‌ت توانی سی‌به‌ری خۆی به‌سه‌پینی به‌سه‌ر فه‌لسه‌فه‌دا به‌تایبه‌ت فه‌لسه‌فه‌ی صۆفیه‌گه‌رایه‌ی که په‌یوه‌سته به‌ بیردۆزه‌ی فه‌یض یان عه‌قلی یه‌که‌م یان رووناکیه‌وه.

حه‌لاجو سوه‌ره‌وه‌ردى كوزراو به قورىانيانى غه‌نوو‌صيه‌ت داده‌نرڤن كه سنوورى په‌يام و واتاى ئىسلاميان به‌زاند له مه‌سه‌له‌ى ژيانى بالادا كه نه‌وشيان ده‌دايه‌وه پال هه‌لسوكه‌وتى باتينى دوور له رڤيانى ئىسلام سه‌بارت به مه‌عريفه كه له قورئانى پيروزه‌وه سه‌رچاوه‌ى ده‌گرت.

زىندوو‌كردنه‌وه‌ى باتينيه‌تى كۆن

زىندوو‌كردنه‌وه‌ى باتينيه‌تى كۆن بۆ به‌جڭه‌ياندى هه‌مان نه‌و رۆله‌يه كه پڤشت‌هه‌يبوو، ده‌هره‌كان له باتينيه‌تى كۆنه‌وه نه‌وه‌يان وه‌رگرت كه ده‌يانويس‌ت بۆ هه‌لگه‌رانه‌وه له ئىسلام و پڤى زڤده‌كارريان بۆ كرد بۆ تواناى زياترى ساختەى رووداوه‌كان و نيشاندانى وه‌ك شه‌وق و دره‌وشاوه‌يه‌كى به‌رچاو كه به‌مه‌ش ده‌توانن مله‌وپى و بڤره‌وشتى له ژڤر په‌رده‌ى عه‌لمانيه‌تدا بلاو بكه‌نه‌وه.

دياره باتينيه‌تى كۆن له‌لايه‌ن كه‌سيكى جووله‌كه‌ى كۆنى ناسراوه‌وه بنه‌ره‌تى دانرا كه نه‌ويش عه‌بدو‌لاى كوپى سه‌به‌نه كه ناسراوه به ئيبنوسه‌ودا، نه‌م كه‌سه پڤى وابوو خوا له‌ناو هه‌ندى به‌نده‌يدا حلول ده‌كات و پاش مه‌رگى رووكه‌شيان ده‌گه‌پڤنه‌وه، له‌م كه‌سه‌وه ده‌سته‌كانى سه‌ركه‌شان ده‌ركه‌وتن، دواتريش له سه‌ده‌ى چواره‌مدا له‌سه‌ر ده‌ستى پاشماوه‌كانى مه‌جوسيه‌تى دارماو بڤره باتينيه‌كان به‌رچاو خزان و له‌چه‌ند ده‌سته‌يه‌كى جياجيا‌دا ده‌ركه‌وتن كه يه‌ك ئامانج پڤكه‌وه‌ى ده‌به‌ستنه‌وه، نه‌ويش له‌ناو‌بردنى ئىسلام و شه‌ريعه‌تى هه‌تايى ئىسلام بو.

يه‌كى له بڤره هه‌ره مه‌ترسيداره‌كانى باتينيه‌ت كه تا نه‌مپۆش مه‌زه‌به رووخيتنه‌ره‌كان ده‌يخه‌نه روو بريتيه له‌و ته‌ئويل‌كردنه‌ى كه فره‌روانيى

لەدەكەوتتەوہ بى ئەوہى پشت بېستىن بە ياساۋ بىنەمايەكى ديار، ئەمەش شۆيىنكەوتنى ئارەزووبازىيەكە كە ھاودەم بەوہ حەقىش لەناو دەبات يان ھىچ نا مەشخەلەكانى حەق دەشۆيىنئىت، بۆيە زىانى باتىنيەت بۆ سەر ئىسلام زۆر زياترە لە دوژمنە ناسراۋەكانى ئىسلام، چونكە باتىنيەكان ھەموو ئارەزوويەكيان رەواكردوۋە بۆ شۆيىنكەوتەكانيان و فەرزى پەرسىشەكانيان لەسەر نەھىشتون و تەئويلکردنى پايەكانى شەرىعەتەشيان بۆ رەوا كردون.^۱

زانايانى ئىسلام لە ۋەرگىراۋى نووسىنەكانى يۆنانەوہ زانستى سىروشتى و بىركارىيان قبوڵ كرد، ھاۋكات مەسەلەكانى ئىلاھيات و مېتافىزىقيەى يۆنانىيان بەرپەرچ داىەوہ و تيان لەو بوارەدا زانستى خۆمانمان ھەيە و پىتويىستان پىي نىە.

ئەوہش سەلما ئەو ئىلاھياتەى يۆنانىەكان تەنھا زانستى بتەكانەو چۆپاۋەى بىرو واتاى فرەخودايى نەتەوہىيە كە ۋەريانگىراۋە بۆ زمانى فەلسەفە و رەنگىكى ھونەرىيان پى بەخشيۋە.

مەسەلەى باسى عەقلەكان و گەردوونەكانىش ھىماى بتەپەرسى ئىغرىقى كۆنە، كردار و جوولەو ھەلسوكەوتىشيان عەقلەتەكە كە نەوہ دوای نەوہ گەياندوويانە بە يەكتەر و بتەپەرسىيەكى پىچەوانەو نەيار بە يەكخوۋاپەرسىيە و شۆيىنى بىروباۋەپى سىفەتە خودايىيەكانى گرتوۋەتەوہ.

لە روانگەى ئەم چەمك و واتايانەى ئىلاھياتى يۆنانىەوہ دژايەتى كردنى يەكخوۋاپەرسىيە و پىغەمبەرايەتى و سىروش و زىندووبوونەوہى رۆژى دوايى و

^۱ - الإسفراييني: التبصر بالدين.

پاداشت وەرگرتنەو دەردەكەوئیت كە بنەرەرتى رەسەنى ئىسلامن و
هەركەس نكوولئیان لی بکات بە دەرچوولە ئایین ئەژمارد دەكریت.

دوژمنانی ئىسلام و دەولەتى ئىسلامی بلۆکردنەوہی ئیلاھیاتی
یونانیان کردە پیناویك بۆ دارماندنئى ئىسلام لەسەر بنەرەرتى ناسراوی
(دارماندن لە ناوخۆوہ)، چونکە نەهیشتنی ئەرك و نكوولی کردن لە
بەرپرسیاریتی تاکەکەسى و پابەندى ئەخلاقى و پاداشتی رۆژى دواى
دەرگایەکی فراوان وەالا دەکات لەبەردەم ئازادى ئارەزووبازى و
بانگەوازکردن بۆ بى ره‌وشتى و جەستەپەرستى، ئەمەش ئەو ئالایانە بوون
کە بانگەوازی باتینى بە ھەموو لایەنەکانیەوہ و لەژێر ناوی جۆراوجۆردا
بەرزى کردبوویەوہ و دەروازەيەکی ساختەشیان بۆ ئەو ئامانجەیان دانابوو
کە دەیانوت شەریعت بە نەزانىەکان پيس بووہ و هیچ ھیوايەکی شۆردن و
پاکبوونەوہشى نەماوہ تەنا بە فەلسەفە نەبیت.

زانای پایەبەرز ئەبولحەسەنى نەدەوى دە لئیت: (هەستیان بەوہکرد کە
ئىسلام لە مەیدانى جەنگدا شکست ناخوات و موسلمانان بانگەواز بۆ
ملھوپریان پى قبول نیه، چونکە ئەوہ غیرەتى ئایینیان کلپە پى دەدات،
بۆیە بۆ گەشتن بە ئامانجیان ئسلوبیکیان گرتەبەر کە موسلمانان بیزار
نەکات و نەیانوروزینیت، ئەویش جیاکاری نیوان رووکەش و ناخە، ئەمەش
لەرتى پەيوەندى نیوان وشەو چەمکە ئایینەیکان و واتاکانیان.

چونکە لەرتى ئەو چەمکانەوہ پەيوەندى نیوان موسلمانان بە رابردوو و
سەرچاوہ پاک و پوختەکانیانەوہ راوہستاوہ، جا ئەگەر ئەو پەيوەندیەى
نیوان وشەو واتاکانیان پچرا و ئیتر وشەکان واتایەکی دیارو تایبەت

نه‌گه‌یه‌نن ئه‌وکات گومان و راجیایی له‌سه‌ریان ده‌رده‌که‌وێت و ئوممه‌تی ئیسلامیش ده‌بیته نیچیرێک بۆ هه‌ر بانگه‌واز و فه‌لسه‌فه‌یه‌ک.

ئهو لاده‌رانه ده‌لێن له‌پشت رووکه‌شی قورئان و فه‌رمووده‌وه ناخ و شاراو‌یه‌که هه‌یه که وه‌ک کرۆک و توێکڵ وان، ئهم روانینه‌ بۆ نه‌زانان وینه‌یه‌کی جوان و بۆ ژیرانیش چه‌ند هێما و ئاماژه‌یه‌ک داده‌نێت بۆ چه‌ند راستیه‌کی شاراو، هه‌رکه‌س بیرى نه‌خاته‌کار بۆ رۆچوون له‌ نه‌ینى و شاراو‌ه‌کاندا و رازى بیته به‌ رووکه‌شی شته‌کان، ئه‌وه هه‌ر کۆتکراوه به‌ ته‌کلیفاتی شه‌رع، به‌لام هه‌رکه‌س به‌رزبێته‌وه بۆ ئاستی زانستی ناوه‌کی (باتینی) ئیتر ئه‌رکی له‌سه‌رشان نامی‌نێت.

برپاری ئه‌وه ده‌ده‌ن که هه‌موو وشه‌و واتایه‌کی شه‌رعی رووکه‌ش و ناخی هه‌یه، ناخه‌که‌ش بریتیه له‌ کرۆکه‌که، به‌پێی ئاره‌زووی خۆیان ده‌نه‌ونه لێکدانه‌وه‌ی ناوه‌کی بۆ ئه‌و چه‌مکه شه‌رعیه‌یه‌ی که به‌ ته‌واتور واتایان هاتوو، ده‌لێن شه‌ریعه‌ت‌کان باتینیکیان هه‌یه که ته‌نها ئیمام ده‌یزانیته یان مه‌گه‌ر نوینه‌ری ئیمام بیزانیته، سه‌باره‌ت به‌ رۆژی دوایی و مه‌سه‌له‌کانی تریش هه‌روا ده‌لێن، هه‌موویان نمونه‌و هێمان بۆ شتانیکی باتینی، بۆ نمونه واتای خوش‌قۆردن واتای نوێکردنه‌وه‌ی به‌لێنه‌ بۆی، واتای زوهور دووره‌په‌ریزی گرتنه له‌هه‌ر مه‌زه‌به‌یه‌ک که پێچه‌وانه‌ی باتینیته بیته، واتای ته‌یه‌موم وه‌رگرته‌ی زانسته له‌ مۆله‌ت دراوه‌وه، واتای نوێژ نزاکردنه بۆ ئیمام، واتای زه‌کات بلۆکردنه‌وه‌ی زانسته بۆ که‌سی به‌ ته‌زکیه، واتای حه‌ج زانسته‌خوازیه‌که که عه‌قل هه‌ولێ بۆ ده‌ده‌ات.

بانگه‌وازی باتینی له‌سه‌ر دوو بانه‌ره‌ت وه‌ستاوه، بانه‌ره‌تی یه‌که‌م جیاکاری نێوان رووکه‌ش و باتینه، بانه‌ره‌تی دووهم به‌چاکتردانانی باتینه،

نیر هینه که وتنه سوککگرتنی رووکەش تا ئه‌وه‌ی کردیانه جیی گالته‌و گمه، پیشه‌وایان خویندکاره بالاکانیان و فیر ده‌کرد که رووکەش نه‌گونجاو و په‌ککه‌وته‌یه و زانستیش چوپره‌و ته‌قلیدیکی ته‌واوی وایه که هیچ به‌لگه‌یه‌کی له‌سه‌ر نیه و هیچ ژیا‌نی تیدا نیه و که‌سانی که به‌ رووکەش کار ده‌کن بی‌باوه‌پن به‌لکو هاوه‌ل دانه‌رن.

باتینی‌ه له‌سه‌ر بنه‌مای فه‌لسه‌فه‌ی لاهوتی یۆنانی و سروشت‌گه‌رای‌ی دامه‌زراوه، ئه‌وان چه‌مک و بیرى فه‌لسه‌فه‌ی یۆنانی و بیروباورده‌ی یۆنانیه‌کانیان له‌ ئه‌ده‌ب و راشه‌ی بیروباورده‌ی خۆیاندا به‌کارده‌هینا، دکتۆر زاهید ع‌لی ئاماره ده‌دات به‌و واتایه‌و ده‌لالت: ب‌روامان وابوو هه‌موو ئه‌و بیردۆزانه‌ی که له‌ زانستی کۆنی هه‌یه‌ت و زانستی سروشت‌گه‌رای‌ی و ئیلاهیاتدا هاتون دروستن و هیچ کومانیان له‌سه‌ر نیه، بۆیه بۆ سه‌لماندنی بانگه‌وازان پشتمان پێ ده‌به‌ستن، بانگه‌وازان باتینی‌ه سوورن له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی خه‌لکی به‌و شته له‌خشته‌به‌رن که حه‌زیان لێیه‌و له‌رێی ئاره‌زوو و خواسته‌کانیانه‌وه قسه‌یان بۆ بکه‌ن، می‌ژوونوسان گوتاره‌که‌ی رێبه‌ری قه‌رمه‌تیه‌کانیان هیناوه که تیايدا ده‌لالت: بانگه‌وازی خه‌لکی به‌وجۆره بکه که له‌رێی خواست و حه‌زه‌کانیانه‌وه لێیان نزیک بیه‌وه و هه‌رکامیان وا تیبگه‌یه‌نه که تۆ یه‌کیکت له‌وان، له‌ پێگه‌یشتنی هه‌رکامیان د‌ل‌نیا بوویت په‌رده‌ی‌که‌ی بۆ لابه‌ره‌و راستیه‌که‌ی پێ بلی، ئه‌گه‌ر به‌سه‌ر که‌سی فه‌لسه‌فیدا سه‌رکه‌وتیت بی‌پاریزه چونکه بارمان له‌سه‌ر شانی ئه‌وان وه‌ستاوه.

باتینی‌ه هه‌ولیدا ئه‌و چه‌مک و واتا ئیسلامیانه بشی‌وینیت که قورئان باسی کردون و موس‌لمانانیش یه‌کده‌نگن له‌سه‌ر واتا‌کانیان وه‌ک‌پێغه‌مبه‌رایه‌تی و په‌یامی خوا و فریشته‌و زیندوو‌بوونه‌وه‌ی رۆژی دوا‌ی و

به‌ه‌شت و دۆزه‌خ و شه‌ریعت و فره‌ز و واجب و حلال و حه‌رام و نوڤژ و رۆژوو و زه‌کات و حج، ئه‌وان بۆ هه‌رکام له‌و چه‌مکانه و اتایه‌کی پێچه‌وانه‌ی ئه‌و راستیه بانه‌ره‌تیانه داناهه که هه‌یانه، مامۆستا نه‌ده‌وی وا وه‌سفی بانگه‌وازی باتینیه‌ت ده‌کات که شۆرشیکه به‌سه‌ر پێغه‌مبه‌رایه‌تی موحه‌مه‌دیدا، چونکه نکوولی ده‌کات له‌و واتاو چه‌مکه ئایینیانه‌ی که ئوممه‌ت یه‌کدوای یه‌ک وه‌ریانگرتوه‌و راهه‌ی وشه شه‌ریعه‌کان و چه‌مکه ئایینی‌ه‌کان ده‌کات به‌پێی ئاره‌زووی خۆیو جیاکاری ده‌کات له‌نیوان رووکه‌ش و ناوه‌پۆکدا، تا ئه‌وه‌ی باتینیه‌ت پێی وایه ته‌نزێل جه‌سته‌یه و ته‌ئویلیش رۆحه، وه‌ک توڤژه‌ران و میژوونوسانیش ئاماژه‌یان پێداوه ئامانجیان رۆن و راشکاوه که له‌ناوبردنی شه‌ریعه‌تی ئیسلامیه که خۆی ده‌بینیت‌وه له‌ ده‌وله‌تی ئیسلامیدا تا بتوانن کۆمه‌لگه‌یه‌کی نوێ دابه‌زرینن که له‌ په‌یامه‌کانی ئیخوانوصه‌فا و تاقمه‌کانی تریشدا به‌هێماو نیشانه‌گه‌لێک ئاماژه‌یان پێداوه، چونکه ده‌لێن ده‌سه‌لاتێک په‌یوه‌شت بێت به‌هه‌موو خه‌لکی سه‌رده‌م و هه‌موو دنیا‌ی له‌ژێر ده‌ست بێت جه‌سته‌و پێناو و سه‌رباز و لاشه‌ی هه‌یه و وه‌ک سه‌ر واته عه‌قل له‌ جه‌ستدا وایه.

ئه‌و بانگه‌شه‌و بانگه‌وازانه دووروان و مله‌وپان و چیژوستان کۆده‌کاته‌وه، له‌و بانگه‌وازه‌ کۆنه‌وه ئه‌م بانگه‌وازه نوێیانه ده‌رکه‌وتن (به‌هێی، سیۆصۆقی، ده‌هری، رۆحگه‌رای نوێ، نه‌رقانا، یۆگا)، هه‌موو ئه‌مانه‌ش کارده‌که‌ن له‌سه‌ر ته‌ئویلکردنی وشه شه‌ریعه موته‌واتیره‌کان، ته‌ئویلیک که‌له‌سه‌ر زمان و قیاس و مه‌نتیق دانه‌مه‌زراوه، به‌لکو نکوولی ده‌کات له‌ راستیه غه‌یبیه‌کان، ئامانجی بانگه‌وازی باتینی بریتیه له: مله‌وپێ له‌ بیروباوه‌پردا، له‌کارخستنی پابه‌ندی ئه‌خلاقی و به‌رپرسیاریتی تاکه‌که‌سی که دواجار بریتیه له‌ پاداشت وه‌رگرتنه‌وه‌ی رۆژی دوا‌یی.

به‌رده‌وام بانگه‌واز کردن بۆ ته‌ئویل یان زانستی ناو‌ه‌کی له هره مه‌ترسیدارترینی نه‌و بانگه‌وازان‌ه‌یه که له سه‌رده‌می نویدا به‌ره‌ورووی موسلمانان ده‌بیته‌وه‌و مه‌به‌ستیشی نه‌هیشتنی نه‌رک و بنه‌ره‌ته‌کان و بزایه‌تی کردنی سنووری خواو هاندانی خه‌لکه بۆ ئاره‌زووبازی وه‌ک یه‌ک له فه‌یله‌سووفانی هاوچه‌رخ (پۆل هازار) ده‌لّیت (نایا به‌خته‌وه‌ری وازلی بّینین بۆ روژی دوايي، له‌سه‌رمانه له‌سه‌ر زه‌ویدا نه‌وه بّینینه دی، خیرا بکه‌ن وا نیمه له گالیسکه‌یه‌ک‌داین که هیچ زامنّ نیه بۆ روژی دوايي و ته‌نها ئیستا گرنگه، نه‌وه‌ی چاوه‌پّی داهاتووه بّیناگایه، با یه‌که‌مجار خوشگوزه‌رانیه‌کی ته‌واوی مروی زامن بکه‌ین).

ده‌سته‌واژه‌ی باتیني واته نه‌و به‌ره‌مه‌ کۆتاییه‌ی که هه‌وله‌کان پّی گه‌یشتون بۆ دروستکردنی وینه‌یه‌کی هه‌لخه‌له‌تینه‌رو له‌خشته‌به‌ری بریقه‌دار، نه‌ویش نه‌وه‌یه بلّین هر واتایه‌کی نیسلام و قورئان واتی رووکه‌ش و باتیني هه‌یه، بۆ هر ته‌نزلیک (نایه‌تیک) ته‌ئویلیک داده‌نین، نه‌بولة‌لای عفیفی ده‌لّیت: (ته‌ئویلی ئیخوانوصه‌فا بۆ نایه‌ته‌کانی قورئان و فه‌رمووده به‌تایبه‌ت نه‌وانه‌ی په‌یوه‌ستن به‌ روژی دوايي وه‌ک به‌هه‌شت و دۆزه‌خ و زیندووکردنه‌وه‌و هه‌شری روژی دوايي...هتد، نه‌و کۆمه‌له ته‌ئویلیان ده‌کرده پیناویک بۆ به‌دیته‌نای نایانجی خویان که سه‌رواژووړکردنی نیسلام و دارماندنی ته‌واوه‌تی بیروباوه‌پو بنه‌ماکانیه‌تی.

لارییی بیروباوهری سه‌به‌ئییه‌ت

یه‌کێک له مه‌ترسیدارترین بانگه‌وازه‌کان بۆ لاریکردنی بیروباوهر پو ده‌رکردنی له بنه‌ره‌ته قورئانیه‌کانی له‌گه‌ڵ هاواری عه‌بدوڵای کوپی سه‌به‌ئدا ده‌ستی پێکرد، ئه‌و به‌ خه‌ڵکانیکی ده‌وت: مه‌گه‌ر شتیکی سه‌لماو نیه که عیسیای کوپی مه‌ریه‌م ده‌گه‌پێته‌وه بۆ سه‌ر دنیا؟ به‌ئێ، ده‌ی پێغه‌مبه‌ری خودا له‌و فه‌زلی زیاتره‌، ده‌ی ئیتر چۆن کاتی فه‌زلی له‌و زیاتره‌و له‌ عیسا گه‌وره‌تره‌ چۆن نکوولی ده‌کرێت له‌وه‌ی بێته‌وه سه‌ر دنیا؟ هه‌روه‌ها ده‌یوت: هه‌موو پێغه‌مبه‌ریک وه‌صیه‌کی هه‌بووه‌و عه‌لیش وه‌سی موحه‌ممده‌ که موحه‌ممده‌یش کۆتای پێغه‌مبه‌رانه‌ و عه‌لیش ده‌بیته‌ کۆتای وه‌صیه‌کان.^۱

ئهمه‌ واته‌ ئیبن سه‌به‌و بانگه‌واز ده‌کات بۆ دوو بنه‌ما که له‌ ئایینی خوادا هه‌یچکامیان بوونیان نیه‌و به‌ره‌می لاری جووله‌که‌ن، بنه‌مای گه‌رانه‌وه‌(ره‌جعت) و بنه‌مای ویصایه‌، له‌ کرۆک و راستی ئیسلامدا موسڵمان شتی وای نیه‌ و دان به‌ شتی وادا نانیته‌.

ئین سه‌به‌و پیرۆز راگرتنی تاییه‌ت به‌ ئیمامی عه‌لی داناوه‌و به‌ وه‌سی وه‌لی و مه‌هدی و پێشه‌واو پێغه‌مبه‌ر و خودایش وه‌صفی ده‌کات.

ته‌به‌ری سه‌باره‌ت به‌ به‌سه‌ره‌اتی عه‌بدوڵای کوپی سه‌به‌و باس ده‌کات که چۆن بانگه‌وازه‌ پێ مه‌ترسیه‌که‌ی به‌ره‌ورووی ئیسلام کردوه‌ته‌وه له‌ ماوه‌ی خه‌لافه‌تی گه‌وره‌مان عوسماندا ره‌زای خوای لی بیته‌، ئیمه‌ ده‌زانین له‌ ئیسلامدا وه‌سی و ته‌ناسوخی رۆح بوونی نیه‌، هه‌مو ئه‌مانه‌ زاده‌ی بیری

^۱ - تا الطبری: ج ۳، ص ۳۷۸.

کونی مه‌جووسیه‌تن، ئەمه‌ش یه‌که‌م ده‌نگۆ و به‌زمی بوو که به‌ره‌و رووی نیسلام هه‌لگیرسا.

ئەو توێژه‌ره‌ی به‌ وردی توێژینه‌وه ده‌کات له کاریگه‌ری عه‌بدولای کۆپی سه‌به‌ئو بزافه‌که‌ی له میصر و کووفه‌و شام و حیزازدا، به‌روونی بۆی ده‌رده‌که‌وێت بیروبوچوونه‌کانی ته‌نها بۆ له‌ناویردنی ده‌وله‌تی ئیسلامی بون له سه‌رده‌می گه‌ورمان عوسماندا ره‌زای خوای لی بیّت، سته‌میش بووه به‌رامبه‌ر به‌ گه‌ورمان عه‌لی ره‌زای خوای لی بیّت که ئەم کاره بوو به سه‌رچاوه‌ی ئەو فیتنه‌یه‌ی له‌و قوناغه‌دا تووشی موسلمانان بوو و دواتریش نۆزیک له رووداوه‌کان په‌یوه‌ست بوون به‌و فیتنه‌وه.

مامۆستا موحه‌ممهد سه‌عید ئەففانی ده‌لیت: ئەوه‌ی هه‌ندی میژوونوس سه‌باره‌ت به‌ هه‌ندی هاوه‌ل ده‌ینوسن وه‌ک عه‌لی و ته‌له‌و زوبه‌یرو عائیشه، ئەمه وه‌ک هه‌نگاوی دووهم دیت، به‌لام هۆکاری گه‌وره که به‌زو و ناشووبی نایه‌وه پیلانیکی فراوانی تونجوتۆل بوو که چهند شه‌یتانیکی شاره‌زا شه‌ونخوونیان بۆ کێشا و له هه‌موو ناوچه‌کانه‌وه کاریان بۆ کرد تا به‌ره‌می خۆی دا، به‌لام میژوونوسان نۆر گرینیان نه‌داوه به‌و پیلانه‌و به جوانی روونیان نه‌کردوه‌ته‌وه، سه‌ری گه‌وره‌ی ئەو پیلانه عه‌بدولای کۆپی سه‌به‌و بوو که ناسراوه به‌ ئیبن سه‌ودا، من ته‌واو بپوام به‌وه‌یه ئەگه‌ر هه‌موو ئەو هه‌ولانه‌ش نه‌بوونایه که باسکراون ئەوا ئیبن سه‌ودا به‌ ته‌نیا خۆی به‌س بوو بۆ گه‌یشتن به‌و مه‌رامه پیس و شوومه.^۱

توێژه‌ران له‌سه‌ر ئەوه یه‌کده‌نگن که ئیبن سه‌به‌و گه‌وره‌و پێش‌ره‌وی ده‌سته‌و کۆمه‌لیکی تایبه‌تی شاراوه بووه که نیازی له‌ناویردنی ده‌وله‌تی

^۱ - من بحث عن الصهیونی الاول، عبدالله بن سبأ.

ئىسلامى بوو و خودى ئىسلامىش بوو، ئەم كۆمەلەش لە بەرزەوھەندى دەولەتتىكى بياندا كارى كردووە كە ئەویش دەولەتى رۆمانىيە، چونكە موسلمانان لە چەند سالتىكى كەمدا دوو بەشى گەرەى دەولەتى رۆمانىيان لىسەندبوو كە برىتى بوون لە مىصر و شام.

ئىبن سەبەئى دامەزىنەرى ئەو كارە مەترسىدارە بوو بە دامەزىنەر بۆ بزاڤى كە دواتر بزوتنەوھى باتىنى لى دەرکەوت و بانگەوازى رۆژئاواگەرى و شالاوى رۆشەنبىرى سەردەمى نوپىش درىژكراوھى ئەو بزاڤە.

ئەمھەولە بۆ ئەوھ بوو تا بىروباوھى ئىسلامى لە بنەپەتەوھ لەناوبەرىت و شتىكى بخاتە ناو كە تىايدا نىيە، ئەوھى پىتى دەوترىت رەجە و وىصايە بەرھەمى ئەم كارەو ئەو كەسەيە، توپزەران جەخت لەوھ دەكەنەوھ ئىبن سەودا موسلمانانى دا بەگىزى يەكدا و ھۆكارىكى دووبەرەكى نىوان موسلمانان و پەرتكردنى يەكپىزى شوپىنگەوتوانى يەك ئايىن بوو، ئەو ھاوھلانى خۆى بانگ دەكردو دەيوت: لەم كارەدا لى بنەون و بىجولپىنن و بنەونە تانەدان لە سەركرەكانتان و وا نىشان بدەن فەرمان دەكەن بە چاكەو رىگى دەكەن لە خراپە تا سەرنجى خەلكى بە لای خۆتاندا رابكىشن و خەلكىش بانگ بكەن بۆ ئەمە.^۱

بىگومان بانگەوازەكەى ئىبن سەبەئ بۆ تىكدانى بىروباوھى دەستى بوو بۆ شىواندنى ئىبن و دووبەرەكى نىوان موسلمانان و گالتهكردن بە مپژوو و بە كەمگرتنى بنەرەتەكان و دابەزاندنى شان و شكۆى ناوو سىفاتی خودا و خراپكردنى رەوشتى خەلك و سەرسام بوون و شانازى كردن بوو بە ھەر مەزھەب و رىيازىكى بيانى، لەم خالەوھ بزوتنەوھەكانى دارماندن لەناو

^۱ - الطبري: ج ۳ ص ۵۰۷-۵۰۸.

موسلماناندا ده‌رکه‌وتن، هه‌ریه‌ک له قه‌رمه‌تیه‌کان و زه‌نج و راوه‌ندی و موقه‌فه‌ی خوراسانی و بابه‌کی خوره‌می و مازیار و ئەفشین ده‌رکه‌وتن، هه‌ندی له میژوونوسان که‌عبی ئەحبار و وه‌ب بن منبه و عه‌بدولای کورپی سه‌لامیش دیننه پال ئین سەبه‌و، به‌لام له‌راستیدا که‌عبی ئەحبار ئەو کاهینه بو که له‌سه‌رده‌می عومه‌ردا به مونا‌فیکی موسلمان بوو و هی‌نده زیره‌ک بوو توانی وابکات هه‌ندی هاوه‌ل چەند فه‌رمووده‌یه‌کی لی‌وه بگێڤنه‌وه که دابوونیه‌وه پال پی‌غه‌مبه‌ر (ﷺ)، له‌وانه فه‌رمووده‌ی (الأرضون السبع على صخرة و الماء على الريح و الريح على الهواء).

دواتر رۆلی عه‌بدولای کورپی موقه‌فه‌ی فارسی مه‌جووسی دیت که بانگه‌شه‌ی ئەوه‌ی ده‌کرد موسلمان بووه، ئەو ناوی رۆزبه بوو وله گه‌وره‌ترین دوژمنانی لی‌زان و سه‌رسه‌ختی نیسلام بوو، ئەو بیرى مه‌جووسی گواسته‌وه بۆ سه‌ر زمانی عه‌ره‌بی، بیرى مانى و مه‌زده‌کی و جگه له‌وانه‌شی هی‌نایه ناو بیرى موسلمانان، ئەوه سه‌ره‌تایه‌ک بوو بۆ وه‌رگێڤانی فه‌ره‌نگی ئیلاهیاتی بته‌رستی ئیغریقی و فارسی.

له دیارترین ئەو کتێبانە‌ی ئین موقه‌فه‌ی وه‌ریگێڤانه سه‌ر زمانی عه‌ره‌بی کتێبی دیستاو بوو که کتێبی بیروباوه‌ری مه‌زده‌ک بوو، هه‌روه‌ها کتێبی (الدرة الیتیمه‌)ی بۆ دژایه‌تی کردنی قورئان کرد به‌ عه‌ره‌بی، هه‌روه‌ها کتێبی کلێله‌و دمنه‌ی کرد به‌ عه‌ره‌بی، له‌و کتێبه‌دا به‌شێک هه‌یه به‌ناوی (برزویه)^١ که باس له‌ خاڵه نه‌گونجاوه‌کانی نێو ئایینه‌کان ده‌کان، قسه له‌سه‌ر ئەوه ده‌کات گه‌یشتن به‌یه‌قین و دلنایایی نیه، هاوکات ته‌نها عه‌قل به‌ گه‌وره‌ترین و چاکترین پیناوی مه‌عریفه داده‌نیت.

^١ - د. علی سامی‌النشار: مناهج البحث عند مفکری الإسلام.

ئه‌وه‌ش که ئه‌مۆ دۆژمنانی ئایینان و ناحه‌زانی ئیسلام ده‌یلّین هه‌مان
ئه‌و قسانه‌یه‌و پاش هه‌زارو دووسه‌د سال دووباره‌یان ده‌که‌نه‌وه‌.

ئیبینولموقه‌فه‌ع هه‌ولّی ده‌دا مله‌وپی بلاویکاته‌وه‌و ئیسلام به‌ تاییه‌ت و
جیا له‌ ئایینه‌کانی تر لیکه‌ه‌لوه‌شینّی، ئه‌مه‌ش لا به‌یرونی روونه‌ و له
کتیبه‌که‌یدا (تحقیق ما للهند من مقولة) ده‌لّیت: ئیبینولموقه‌فه‌ع خۆی
سه‌رچاوه‌ی قسه‌کانی کتیبی کلّیه‌و دمنه‌یه‌.

حه‌زم ده‌کرد بمتوانیا به‌ کتیبی (سنج سنتر) وه‌ربگێرم که ناسراوه‌ به
کلّیه‌ و دمنه‌، چونکه‌ له‌نیوان فارسیو هیندیدا هه‌یه‌، دواتر له‌نیوان فارسیو
عه‌ره‌بیشدا له‌سه‌ر زمانی خه‌لکانی ئالوگۆپی پیکراوه‌ که ته‌نها ئیبین
موقه‌فه‌ع گه‌یا ئندوویه‌تی به‌وان وله‌ و به‌شه‌ زیاده‌یدا (برزویه) تیایدا گومان
دروست ده‌کات بۆ ئیمان لاوازن و تیکیان ده‌شکینّیت تا بانگیان بکات بۆ
مه‌زه‌بی مانه‌وی، ئه‌گه‌ر له‌ زیاده‌کاریه‌که‌یدا تۆمه‌تبار بیّت ئه‌وا له‌ نه‌قل و
وه‌رگێرانه‌که‌یدا چۆن به‌ ساغی ده‌رده‌چیت؟، به‌وجۆره‌ بیرونی زانا گه‌وره
ئاگادار بووه‌ به‌ باری ئیبینولموقه‌فه‌ع و خه‌لیفه‌ مه‌هدیشی له‌وه‌ ئاگادار
کردوه‌ ته‌وه‌و وتوویه‌تی: چی کتیبیکی زه‌نده‌قه‌کانم بینیه‌ ده‌بینم
بنه‌ره‌ته‌که‌ی ئیبینولموقه‌فه‌ع،^۱ هه‌روه‌ک قاسمی کوپی ئیبراهیمی زه‌یدی
که‌ له‌ سالی ۲۴۶ کۆچی وه‌فاتی کردوه‌و کتیبیکی داناوه‌ به‌ ناوی (الرد
على الزنديق العين ابن المقفع)، (وه‌لامدانه‌وی زندیقی نه‌ فره‌تی
ئیبینولموقه‌فه‌ع.

له‌گه‌ل هه‌موو ئه‌مانه‌شدا هیشتا به‌ره‌مه‌کانی ئیبینولموقه‌فه‌ع له
په‌یمانگه‌کانی جیهانی ئیسلامیدا وه‌کده‌ق و نمونه‌ی ئه‌ده‌بی عه‌ره‌بی

^۱ - ابن خلکان: وفيات الأعيان، ج ۱، ص ۱۸۷.

ده‌خوینرین بیّ نه‌وه‌ی لایه‌نه مه‌ترسیداره‌کانی نه‌و که‌سه بۆ گه‌نج روون بکرینه‌وه تا نه‌و که‌سه بخه‌نه ته‌رازووی دادگاوه.

کاتی وه‌رگێپانی فه‌لسه‌فه‌ی یۆنانی ده‌ستی پیکرد موسلمانان چه‌زبان له‌وه‌بوو زانسته سورشتی و بیرکاریه‌کان وه‌رگێپن، دواتر له ژێر کاریگه‌ری چه‌ند هۆکاریکی به‌هێزدا وه‌رگێپانه‌که برا به‌ره‌و وه‌رگێپانی فه‌لسه‌فه‌ی نیلامی^۱.

ئیبن‌ولموقه‌فه‌ع و حنین بن ئیسحاق و هاوشیوه‌کانیان له‌و که‌سانه بوون که هه‌لگری ئالای نه‌و کاره بوون و ئامانجیکی زۆر مه‌ترسیداریشیان هه‌بوو که نه‌ویش بریتی بوو له گواستنه‌وه‌ی مه‌زه‌ب و ئایینی نه‌وی بۆ ناو بیری نیسلامی، تا ئیستایش مه‌سه‌له‌ی وه‌رگێپانی نه‌و کاته مه‌سه‌له‌یه‌کی گه‌وره‌یه که توێژه‌ران قسه‌ی له‌سه‌ر ده‌که‌ن و دواتر گه‌یشته‌ونه‌ته رایه‌کی روونی راشکاوانه، دیاره تیکه‌لیه‌کی گه‌وره له‌ نێوان نووسه‌راندا رویداوه و چه‌ند کتیب به‌ ناوی نه‌فلاتوونه‌وه وه‌رگێپاون که له‌ بنه‌ره‌تدا هی نه‌رستۆ یان که‌سانیکی ترن که نه‌وه‌ش تیکه‌لیه‌کی گه‌وره و گرێه‌کی سه‌ختی دروست کردوه.

نه‌وه‌ی مه‌ترسیدارتره نه‌وه‌یه که به‌شی گه‌وره‌ی نه‌و وه‌رگێپانه له‌ سریانیه‌کان و که‌مینه‌یه‌کی که‌می جووله‌که بون، ئیتر به‌پێی ئاره‌زووی تایبیه‌تی خۆیان چییان ویستوه دایانناوه، زۆربه‌ی وه‌رگێپه‌کان مه‌به‌ستیان گه‌پان نه‌بووه به‌ دوا‌ی راستیدا، به‌لکو زۆربه‌یان مه‌سیحی نستور و یه‌عقوبی بون، گه‌وره‌ترین ئامانجیان باگه‌واز کردن بووه بۆ هه‌واداران و رازنده‌وه ئاره‌زووه ئایینیه‌کانیان، بۆیه گۆپانکارییان

^۱ - التفسیر الإسلامی للفکر البشري.

ده‌کرد له ده‌قه‌کانی به‌رده‌ستیاندا تا به ویست و ئاره‌زووی خۆیان به که‌م و زیاد‌کردن له‌و ده‌قانه‌دا خزمه‌تێک بکه‌ن به ئامانجه ئایینی و بیروباوه‌ریه‌کانیان.^۱

ئهو وه‌رگێڕانه شوێنه‌واری خراپی هه‌بوو، شوێنکه‌وتوانی مه‌ئموون له‌و بواره‌دا رۆڵی کارایان هه‌بوو، ئامانجی یه‌که‌می موسڵمانان سوودوه‌رگرتن بوو له زانستی گه‌ردوونناسی و پزیشکی و بیرکاری و ئه‌ندازیاری و کیمیا، هه‌نگاویشیان ده‌نا تا رێبازی خۆیان له‌و بواره‌دا دابنێن که قورئانی پیرۆز بانگه‌وازی بۆ ده‌کرد (قل انظروا ماذا في السموات و الأرض) ئیتر له‌سه‌ریان بوو بچن بدوای ئهو بیره‌یانداو تۆماری کرده‌یی بۆ بکه‌ن تا له‌سه‌ر بنه‌مایه‌کی دروست له‌ چه‌مک و واتای ره‌سه‌نی ئیسلامیه‌وه هه‌نگاو بنێن و پێشپه‌وی بکه‌ن، له‌و بواره‌شدا قوناغێکی باشیان بپێ، به‌لام سه‌رده‌می مه‌ئموون ده‌رگای والا کرد له‌به‌رده‌م وه‌رگێڕانی فه‌لسه‌فه‌ی ئیلاهییدا که بریتی بوو له زانستی بته‌پرستی یۆنانیه‌کان.

لێره‌وه ده‌رد و به‌لا هات و ره‌شه‌با هه‌لیکرد، ئه‌مه‌ش هه‌ره‌شه‌یه‌کی خراپ و سه‌ره‌تایه‌ک بوو بۆ مه‌ترسی گه‌وره‌کانی دواتر که روویان‌کرده موسڵمانان.

با رێ بده‌ین مامۆستا خه‌لیل هندووی وه‌لامی ئهو پرسیاره‌مان بداته‌وه: ئایا وه‌رگرتنی فه‌لسه‌فه‌ی یۆنانی خێر و سوودی تێدا بوو بۆ موسڵمانان؟ ئهو سوودانه چی بوون که ده‌ستیان که‌وتن؟ له وه‌لامدا ده‌لێت: وه‌رگرتنی فه‌لسه‌فه‌ی یۆنانی و فه‌لسه‌فه‌کانی تریش هیچ سوودیان نه‌بوو بۆ موسڵمانان، به‌لکو سه‌ره‌تایه‌کی شومی لێکه‌وته‌وه و هه‌نگاوێ بوو بۆ

^۱ - عبدالرحمن مرحبا: الفلسفة الإسلامية.

تاوابوونی ده‌سه‌لاتی نیسلامی، وه‌رگرتنی فله‌سه‌فه‌ش له‌سه‌رده‌می مه‌ئمووندا زۆر گه‌شه‌ی سه‌ند کاتی مه‌ئموون بوو به‌ خه‌لیفه‌ی عه‌بباسیه‌کان و گرنکی دا به‌ فله‌سه‌فه‌ و بایه‌خی زیادی پێدا.

مه‌ئموون هه‌ولیدا مه‌زه‌ب و بیره جیا جیاکان وه‌ر بگێردرێن، رێی ده‌دا به‌ ئاشکرا هه‌موو رایه‌ک بو‌تریت، ئیت‌ر له‌ سه‌رده‌می ئه‌ودا گومان بل‌او بوویه‌وه‌ و ناره‌وایی بایه‌خی په‌یدا ردو ره‌شه‌بای بپه‌ره‌وشتی و اره‌وایی هه‌لیکرد که‌ تۆوی مه‌زه‌به جیا جیا و نه‌یاره‌کانی هه‌لگرتبوو، ده‌سته‌و تاقمانی‌کده‌ر که‌ وتن که‌ خه‌ریک بوو به‌ ویست و بیروباوه‌په‌که‌یان ئایینیکی نوێیان ده‌هێنایه‌روو، هه‌ر کامیان هه‌ولێ ده‌دا بدات له‌وی تریان، ئیت‌ر ده‌وله‌تی نیسلامی زۆر نه‌مایه‌وه‌ تا شال‌اوی ته‌ته‌ر و مه‌غۆلان رووی تیکرد و بارگه‌وبنه‌ی پێچایه‌وه‌، زۆربه‌ی شوینکه‌وتوانی ئه‌و مه‌زه‌بانه‌ هاوکاری شال‌اوبه‌ران بوون تا ئه‌و ئامانجه‌ی خۆیان به‌دیبه‌ینن، ئیت‌ر سه‌کۆ و کورسی شارستانیه‌تی نیسلامی نه‌ما، ئیت‌ر فله‌سه‌فه‌ چ سوودیکی هه‌بووه‌ بۆ موسلمانان.

مه‌گه‌ر سووده‌که‌ی ئه‌وه‌ بووی‌ت ئه‌زموونیان وه‌رگرت بۆ کوشتنی کات و عه‌قل و سه‌رمه‌ست بوون به‌و کاسه‌ی که‌ سۆفستایه‌کان ده‌یانبه‌خشی تا گه‌له‌ به‌هێزه‌کان له‌ لووتکه‌ی به‌هێزیدا له‌ناوبه‌رن، به‌رامبه‌ر به‌وه‌ش که‌ موسلمانان ئیمانی سروشتی و بیروباوه‌پری پوختی خۆیان له‌ده‌ستدا هاوکات واجبه‌کانیان پشتگوێ خستن و که‌مه‌تر خه‌مییان نواند له‌ ئایینیاندا، سووده‌که‌یان هه‌مان ئه‌و سووده‌ بوو که‌ یۆنانیه‌کان و گه‌لانی پێشوو ده‌ستیان که‌وت که‌ بریتی بوو له‌ له‌ناوچوون.

ئىخوانوصه‌فا به‌ره‌مى فەلسەفەى ئىلاهیاتی یۆنانى و هیندى و فارسىی کۆن بوو، ئەوان هەموو ئەوانەیان تیکەڵ دەکردن و شتێ لە چەمک و واتى ئىسلامیان بۆ زیاد دەکردو رێبازیکی جیاوازیان دادەنا که هەولیان دەدا بەو رێبازە ئىسلام لەناوبەرن، ئەویش بەوہى واتای روستى ئىسلامى لابەرن و لەبرى ئەوہ چەند چەمکو واتایەکی نامۆ بە ئىسلام بێننە ناو ئىسلامەوہ، کۆى راوبۆچوونى پەيامەکانى ئىخوانوصه‌فا بریتى بوون لە:

یەكەم: چەند و بى‌روایەکی پەرت که تیايدا گەپانەوہو دووبارەيەکی نامۆ و تیکەڵ بە فەلسەفەى تەقلیدی هەيەو زانستە بىرکاری و سروشتیەکان تیکەڵ بە خورافەى جادوو و فالچیتى و ئەفسانەى هەزار و يەك شەوہو چىرۆكى کلیلەو دمنە دەبینیت، ئەبوہەيانی تەوحیدی وەك خورافە وەسفیان دەکات، توێژەرانی‌ش فەرہەنگیان دەگێرەوہ بۆ فەرہەنگى کاهینان وەك نەيتنى ئەستێرەکان و ژمارەکان و فال و جادوو و بپوا بە ھەلھاتنى ئەستێرەکان و کاریگەریمان و مۆسیقاو ئاوازی گەردوونەکان.

دووەم: ئىسلامیان تیکەڵ دەکرد بە ئایین و بى‌روا و دیدە جیاوازه‌کان و بانگەوازی ئەوہیان دەکرد کہ مەزھەبەکانیان هەموو مەزھەبەکان لەخۆدەگریت، وەك ئەوہى بیانەوێت ئایینیکی عەقلی دابنێن کہ لەسەرئوو هەموو ئایینەکانەوہ بێت و بتوانن بنەرەتەکانى ئىسلام بگۆرن، روانینی ئەوان بۆ خوای گەرە روانین و خوێندنەوہیەکی خراب و ھەلە بوو بەتایبەت سەبارەت بە رەحمەتى خوای گەرە، ئەوان نکوولیان دەکرد لە زیندوووبونەوہى جەستەکان و دۆزەخ و بەھەشت و رۆژى دوايان بە واتایەکی تر لیکدەدایەوہ کہ پێچەوانەى را گشتى موسلمانان و تیگەیشتن لە دەقە يەکلاکەرەوہکان بێت، نکووليان دەکرد لەو روانینەى کہ

موسلمانان هه‌یانه بۆ شه‌یتان، بۆ بیباوه‌پی و سزاش رافه‌یه‌کی باتینی
قه‌لسه‌فییان هه‌بوو.

سییه‌م: گه‌وره‌ترین شتی که به‌لگه‌ی خراپی نیازیان بوو ئه‌وه‌بوو ناوی
خۆیان ده‌شارده‌وه‌و ده‌ترسان رایانگه‌یه‌نن، جا ئه‌گه‌ر ئه‌وان له
بانگه‌وازیاندا راستگو و دلسۆز بوونایه دلیرانه به‌رامبه‌ر رای گشتی
ده‌وه‌ستان.

چواره‌م: ئه‌و په‌یامانه ئامانجیان بوو نیزامیکی نوێ دابمه‌زێتن که
شوینی شه‌ریعتی نیسلامی بگریته‌وه، ئه‌و نیزامه‌ش بیروباوه‌پی باتینی
له‌خۆده‌گرت تا ده‌روون و عه‌قله‌کان ئاماده‌ بکات بۆ ده‌وله‌تیکی نوێ.

پینچه‌م: بانگه‌وازکردن بۆ ته‌ئویل و هه‌ولدان بۆ ته‌فسیرکردنی باتینی
قورئان و کتێبه‌ دابه‌زیوه‌کانی تر که پێچه‌وانه‌ی روکه‌شی ده‌قه‌که‌ی بیته‌،
ئه‌وان ده‌یانوت ئایه‌ته‌کان ته‌ئویلی شاراوهدی ناوه‌کیان هه‌یه‌.

ئه‌م بانگه‌وازه بۆ به‌لاری‌دابه‌ردنی بیروباوه‌پ ده‌رکه‌وتنی بزووتنه‌وه
وێرانکه‌ره‌کانی لیکه‌وته‌وه، پیشپه‌وه‌ی ئه‌وانه‌ش قه‌رمه‌تیه‌کان و بزووتنه‌وه‌ی
زه‌نج بوون که هه‌ولیان ده‌دا له‌ژێر ناوی دادوهری کۆمه‌لایه‌تیدا ده‌وله‌تی
نیسلامی له‌ناوه‌رن و سیستمانیکی نوێ دابمه‌زێتن.

هه‌ولێ دامه‌زراندنی ئه‌و سیستمه‌ی که ئیخوانوصه‌فا بانگه‌وازی بۆ
ده‌کرد به‌ سه‌ختی شکستی هێنا، ده‌رکه‌وت کاری ئه‌و فیتنه‌و ئاشووبه
له‌به‌رژه‌وه‌ندی بانگخوازانی بزافه‌ باتینیه‌کاندا بووه، ئه‌وانه‌ی هه‌ولیان ده‌دا

له‌ړی گورپنی بیرکړدنه‌وه‌ی عه‌قلی و هیئانه‌ی رۆشن‌بیریه‌کی نویوه که که‌نجانی سه‌رده‌مه‌که‌یان وه‌رییگرن نیزامی سیاسی سه‌راوژوور بکه‌ن.^۱

ئو بزافه‌و هاوشیوه‌کانی که هه‌موویان له میژووی نیسلامیدا له‌هه‌ولدا بوون بۆ دژایه‌ی رۆج و مۆرک و خودی‌تی تایبه‌تی نیسلام هه‌موویان شکستیان هیئا، جۆلد سیه‌هر و کارۆنۆقا که دوو رۆژه‌لاتناسن دان به‌وه‌دا ده‌نین که بیروراکانی ئیخوانوصه‌فا بیرورای باتینی بوون، ئو بکرووتنه‌وانه

^۱ - به‌لگه‌نامه‌و توێژینه‌وه‌ ورده‌ زانستیه‌کان جه‌خت له‌وه‌ ده‌که‌نه‌وه‌ که ئامانجی‌کی سیاسی له‌ پشت ئو بزووتنه‌وانه‌وه‌ بووه‌(مانه‌وی، مه‌زده‌کی، خورمه‌ی، قهرمه‌تی، ئیخوانوصه‌فا، بانگه‌وازی مله‌وپی و نی‌تی‌حاد و وه‌حده‌تول‌وجود)، ئامانجی که هه‌ولدان بوو بۆ گورپنی نیزامی سیاسی ده‌وله‌تی نیسلامی و هه‌ولدان بۆ دامه‌زراندنی نیزامی‌کی تر که که‌مینیه‌کی دژ به‌ نیسلام و کۆنه‌ فرمانه‌روا که‌نارخراوه‌ په‌رته‌ مه‌جووسی و نه‌فلاتونی و تگرپه‌رستی و بانگه‌وازی ته‌ناسوخی رۆحه‌کان و نه‌سینه‌ بته‌پرستی یۆنانی و خاوه‌ن بیره‌ تلموودیه‌کان وینایان ده‌کرد، نه‌مه‌ هاوکات به‌ نیشان‌دانی مۆرکی‌کی له‌خشته‌به‌ری هه‌واداری بۆ ئالویه‌یت و بوونی چهند سیستمی‌کی نه‌ینی که تیایدا به‌ فیللی بانگه‌وازی بریقه‌دار خه‌لکیان کۆده‌کرده‌وه‌و دواتر له‌سه‌ر کینه‌و دژایه‌تی و هزی تۆله‌سینی په‌روه‌رده‌یان ده‌کردن. نامه‌کانی ئیخوانوصه‌فا به‌نامه‌ی بانگه‌وازیان بوو که چهند بره‌گه‌یه‌کی نامه‌به‌خش به‌ بته‌پرستی‌یان له‌خۆده‌گرت، تیایدا چهند چه‌مک و واتایه‌کی جیاوازی ئیغریق‌ی و بابلی و ناشووری و جگه‌ له‌وانه‌ش کۆکرا‌بوونه‌وه‌ که خواوه‌نده‌ بته‌یه‌کانیان له‌خۆده‌گرت وه‌ک زدان و نه‌هرمه‌ن و غازمه‌ن، هاوکات ئیبا‌هیم و موسا و عیسا و موحه‌مه‌دیان ده‌کردن به‌ خوا، چهند ده‌قی‌کی تریان تیدا بوو که نامه‌یه‌یان ده‌دا به‌ هه‌ساره‌په‌رستی و خواوه‌نده‌کانی مه‌جووس و بیره‌وشتی مه‌زده‌کی له‌ سامان‌داری و ژنداریدا و رۆچوون له‌ ئاره‌زووبازی و مله‌وپی مانی و بروای ته‌ناسوخ و ساخته‌ی زه‌رده‌شتی له‌ مه‌سه‌له‌ی رووناکی و تاریکی، له‌و روانینه‌ فله‌سفه‌یانه‌وه‌ ئو ئامانجه‌ سیاسیه‌ ده‌رده‌که‌وێت که تلمودیه‌تی جووله‌که‌یی و ئامانج و نیازه‌کانی هه‌شاردراون.

له‌سه‌ر بنه‌مای ته‌ئویل و حللول دامه‌زرا‌بوون و بیرى مه‌زده‌کیان له
هاوبه‌شه‌کی بوونی سامان و ژندا په‌یپه‌و ده‌کرد، هه‌ولیان ده‌دا هه‌موو
تایین و فه‌لسه‌فه‌کان بکه‌نه‌یه‌ک بیروباوه‌پ، هه‌موو ئه‌مانه‌هۆکاری شکست
و دلتیایی خراپه‌که‌ی بوون.

بزووتنه‌وه‌ی قهرمه‌تی تیکه‌له‌یه‌کی مه‌جووسیه‌ت و جووله‌کایه‌تی بوو،
ئه‌وان هاوسه‌رگیری له‌گه‌ل کچ و خوشکیان ره‌واکردبوو، مه‌ی خواردنه‌وه‌و
هه‌رچیژیکیان ره‌واکردبوو، کۆته‌ره‌وشتی و شه‌رعیه‌کانیان هه‌لگرتبوون،
پێیان وابوو هه‌مو یاسا و سنوور و دابه‌کان که‌ بۆ خه‌لک دانراون سته‌م
ده‌به‌خشن، قهرمه‌تیه‌کان پێیان وابوو به‌هه‌شت بریتیه‌ له‌ دنیاو
خۆشیه‌کانی، بپێ ئسلوبی زۆر توندیان دانا‌بوو، هه‌لگرانی بزافی زه‌نجی
چی تاوانی بێ سنووریا‌ن ئه‌نجام ده‌دا بانگه‌وازا‌نی قهرمه‌تیش هه‌مان
شتیا‌ن ده‌کرد.

مه‌زه‌به رووخینه‌ره‌کان و مله‌وری

سه‌رچاوه‌ی دایکیتی مله‌وری بریتیه له مه‌زه‌به‌ی ماددیگه‌ری و نه‌و دیده ماددییه‌ی که له‌سه‌ر نه‌و روانینه‌ه‌له‌ مرۆیه‌ی دروست بووه گوایه مرۆف له نه‌بوونه‌وه هاتوووه به‌ره‌و نه‌مان و نه‌بوونیش ده‌چیت، ژیا‌نی مرۆف دیاری کراوه‌و ته‌نها گیان و ئاره‌زووی خۆی زاله به‌سه‌ریدا، بۆیه ده‌بی‌ت پیتش کۆتایی واده‌ی ژیا‌نی رۆچیت له ئاره‌زووه‌کانیدا، ئیتر نه‌گه‌ر فه‌لسه‌فه‌ی وای به‌دی‌کرد نه‌م دیده‌ی پی‌ رازی بکات و بی‌کاته بیانوو بۆ ده‌روونی خۆی نه‌وه وه‌ریده‌گریت، نه‌وه هه‌ر له کۆنه‌وه سروشتی مرۆف بووه و تا نه‌م‌پۆش هه‌ر وایه .

نه‌وه‌ی ب‌روانیته‌ ده‌هریه و مه‌زه‌به رووخینه‌ره‌کان، ده‌بینیت هه‌موویان جیا‌کاری نا‌که‌ن له‌نیوان مله‌وری و بی‌ره‌وشتیدا، واته جیا‌وازی نا‌کات له‌نیوان فیکر و کۆمه‌لگه‌دا، مله‌ورپیش له‌ که‌ش و باریککی نائیسلامیدا که‌شه‌ی کرد، نه‌مه‌ش له‌ کۆکراوه‌ی بی‌زاری له‌و ئایین و مه‌زه‌بانه‌ی که‌ له‌ بنه‌ره‌تی ره‌سه‌نی خۆیان لایاندا‌بوو، ئیتر ماوه فراوانه‌کانیان به‌رته‌سک کردبوونه‌وه‌و ری‌گه‌کانیان له‌ مرۆف حه‌رام ده‌کردن و ری‌یان نه‌ده‌دا حه‌زو ئاره‌زووه سروشتیه‌کانی مرۆف تی‌ر بن، به‌ل‌کو دا‌وایان ده‌کرد نه‌و ئاره‌زوانه سه‌رکوت بکری‌ن، یان بی‌روبا‌وه‌پ‌کیان ده‌سه‌پاند که‌ عه‌قل پیتی قبول نه‌ده‌کراو له‌گه‌ل سروشتدا نه‌ده‌گونجا، بی‌گومان بی‌ری مرۆپیش له‌سه‌رده‌می نویدا پاش ئازادبوونی له‌لایه‌ن نه‌و وزه‌ گه‌وره‌ی که‌ قورئان به‌خشی به‌ مرۆف و کاری کرده‌ سه‌ر هه‌موو ئایین و بی‌روبا‌وه‌پو بی‌ری گه‌لان و مرۆف و گولانی ئازاد کرد له‌ په‌رستشی جه‌سته‌و عه‌قل، نه‌م بی‌ره تا ئیستاش به‌رامبه‌ر

ہموو ئو شتانہی لہ گہل فیتہ تدا ناگونجین ھہ لوئیستی دوودلی
گرتوہ تہ بہر، لہ کاتیکیڈا ئایینی دابہ زیوی خوا لہ گہل فیتہ تدا ناتہ با نیہ و
لہ گہل عہ قلدا نہ یار نیہ، ئہ مہ یہ لیچوونی نیوان ھہ لوئیستی رۆژئاوا لہ م
سہردہ مہ و ھہ لوئیستی مرقایہ تی لہ پیش ھاتنی ئیسلامدا.

لیترہ و ھہ ئیسلام لہ باز نہ ساکاری و ئاسانیہ کیدا دہ بینین، سہلامہ تی و
خروستی مہ بہ ست و پھیامی ئیسلام دہ بینین، ئوہ تا ئایینی بہ دوور گرتوہ
سہ ھہ موو کۆت و بیرى موحہ سسہ مہ و موشہ بہ ھہ، باز نہ ی پەرستشی لہ
بہیکر و وینہ و ھیمو بۆنہ و باری تایبہ ت رزگار راگرتوہ، ھہ موو زہوی
کرموہ بہ شوینی پەرستش، بہ ھای سروشتی گیراوە تہ و ھہ کہ و ھک
محرابیکی داناوہ بۆ نوێژ، رۆحی ئایینی لہ بازارپو بازارپی و ھک مزگوت
لاناوہ، چینیکی دیارکراوی دانہ ناوہ تا کاروباری ئایین قورخ بکن، دایناوہ
مہر ھہ موو موسلمانیک شارہ زا بیت بہ ئیسلام، ھیچ نیوہ ندیکی دانہ ناوہ
میتوان بہ ندہ و خودایدا.^۱

بیکومان دیدی ملھوری دیدیکی کۆنہ و لہ سہدہ ی نۆی کۆچی لہ ولاتی
یونان دہرکە وتوہ، دواتر بہردہ وام بہ پیی سہردہ مہکان دہرکە وتنی نوێ
کرلوہ تہ و ھہ چوہ ت جہنگی دژبہ پھیامی ئاسمان و بیرى کہ سہرچاوہ کہی
خواپہ رستی بوہ، ئارہ زووبازان و چاوچنۆکانیش دۆست و یار و
شوینکە وتہ ی ئو بیرہ ملھوریہ بون.

کاتی زانستی سروشتی نہینیکانی خۆی ئاشکرا کرد بیرى مریی دیدی
خوبہ زلزانى گرتی و لہ جہنگی بیروباوہ پی بہردہ میوہ ھہنگاوی نا بۆ
نژادیہ تی کردنی ھہ موو ئایینہکان بى ئوہ ی جیاکاری بکات لہ نیوان مہودا

دوره‌کانی نیوان نهو بیروباوه‌رانه و نیوان راشی هه‌له‌ی هه‌ندی‌ ئایین له‌گه‌ل راشی دروستی نهو ئایینه‌ی که سه‌رچاوه‌که‌ی له هه‌موو ساخته‌یه‌ک پارینه‌راوه.

نه‌گه‌ر نه‌ته‌کان پوخت بوونایه و ده‌مارگیری پیش‌په‌و نه‌بوايه و ئاره‌زووی چاوچنۆکانی بیرى بانگه‌وانی ئایدۆلۆجیای تلموودی له‌پشت نه‌وانه‌وه نه‌بوايه، نه‌وا به‌دلنیا‌یه‌وه مرقّایه‌تی ده‌یتوانی بزانیّت له ئیسلامدا لووتکه‌ی هیواو ویستی خوازراوی مرقّی بونی هه‌یه و تیایدا فراوانی و کراوه‌یی و ئیمان و ره‌حمه‌ت و بروابوون به زانست و پیش‌که‌وتن هه‌یه، تیایدا مرقّ هان ده‌دات بۆ لی‌کۆلینه‌وه له خودی خۆی و په‌په‌ره‌وی خواسته‌کانی، ئیسلام دانی ناوه به خواسته‌کانیدا و ریی داوه له بازنه‌ی یاساوریسا دروسته‌کاندا بیانیه‌یتته‌دی، به‌لام مرقّایه‌تی تا ئیستاش وا پینچ سه‌ده‌یه واته له سه‌ره‌تا‌کانی ده‌رکه‌وتنی ژیا‌ری نوپوه ده‌گه‌ریت و عه‌قلی (که پیناوی‌کیه‌تی) کردوه به دیدگای تایبه‌تی، له‌کاتی‌کدا عه‌قل پیویستی هه‌یه به رووناکی ئیمان، یان به ده‌رب‌پینی زانا‌یانی موسلمان عه‌قل کرۆکی‌کی دره‌وشاوه‌یه که خوا‌ی گه‌وره له می‌شکدا دروستی کردوه و رووناکیه‌که‌ی عه‌قل‌یشی له دلدا داناوه، تا ئیستاش مرقّایه‌تی بی نه‌وه‌ی بگات به حق له گه‌راندایه، که‌چی حه‌قیش له‌به‌رده‌میدا راستال راوه‌ستاوه و پرشنگی زاله به‌سه‌ر فه‌لسه‌فه‌ی غه‌نوو‌صیدا یان ئاواکه‌ری فه‌لسه‌فه‌ی یۆنانیه.

چه‌مکی مله‌وپری (Atheisme) واته نکوولی له بوونی داهینه‌ری یه‌که‌می نه‌م بوونه، مله‌وپیش وه‌ک هه‌موو بیردۆزه‌کانی تر له هه‌ر که‌شوباری‌کدا به‌پیی شی‌وازی‌کی نو‌ی گۆپان و په‌ره‌سه‌ندنی به‌سه‌ردا دیت، بۆیه سه‌رده‌می نو‌ی مله‌وپیه‌ک به‌خۆوه ده‌بینیت که په‌یوه‌سته به چه‌ند

بانگه‌وازی‌که‌وه وهك بوونگه‌راییی و مارکسی و فریدی، به‌لکو ده‌کری بوتریت مله‌وپیی و نکوولی کردن له بوونی خودا دوو بنه‌ره‌تن بق هه‌موو ئه‌و مه‌زه‌ب و بانگه‌وازانه با له مه‌سه‌له سه‌رده‌میه‌کاندا جیاواز بن، هه‌موو ئه‌و بانگه‌وازانه دژی ئایینه‌کان و پیغه‌مبه‌رایه‌تی و کتییبه ئاسمانیه‌کان و به سه‌ختی نکوولی ده‌که‌ن له زیندوو‌بو‌نه‌وه‌و پاداشت وهرگرتنه‌وه‌ی رۆژی دوا‌یی.

مله‌وپیی له‌م سه‌رده‌مه نو‌یی‌ده‌مۆرکیکی فله‌سه‌فی وهرگرتووه‌و چه‌ند بیردۆزه‌یه‌کی زانستی کردووه به چه‌کی ده‌ستی، ئه‌وه‌شی جیی سه‌رسوپمانه ئه‌وه‌یه زۆربه‌ی چه‌که‌کانی مله‌وپیی له‌ریی زانستی نه‌زموونیه‌وه شکستیان خواردووه، مه‌ترسیدارترین مه‌سه‌له‌ش نکوولی کردنیان بوو له غه‌یب و ئه‌و دیو ماده‌ده، دوا‌جار زانستی نه‌زموونی دانی نا به دنیای ئه‌و دیو ماده‌ده‌دا، ئه‌مه‌ش له ئه‌نجامی ده‌رکه‌وتنی یاسا‌کانی ناوک و که‌رتبوونی، به‌لام فله‌سه‌فه تا ئیستاش به‌دوا‌ی چه‌کیکی نو‌یدا ده‌گه‌ریت تا هه‌لو‌یستی خۆی له‌سه‌ر ئه‌و دژایه‌تیه نا‌په‌وا‌یه به‌هیز بکات.

مله‌وپیی نو‌ی به‌رپه‌رچدانه‌وه‌ی هی‌زی بنه‌ره‌تی و روون و دروست‌که‌رو کارگێ‌پیی ئه‌م بوونه‌یه، دوا‌ی ئه‌وه‌ی زانسته نه‌زموونیه‌کان دیدی بانگه‌وازانێ کۆنی مله‌وپییان به‌درۆ خسته‌وه ئیتر ئه‌مان ئه‌م دروشمه‌یان خسته‌پوو، ئه‌م دیارده نو‌ییه هه‌لگه‌پانه‌وه‌یه له بوونی خوا تا بتوانن م‌رۆ‌ف وهك خوا دابنن، یان هه‌ولێ‌که بق دامالینی واتای خوا‌یه‌تی له خوا‌ی گه‌وره (خوا به‌دووره له‌وه‌ی ئه‌وان ده‌ی‌لن) تا ئه‌و خوا‌یه‌تیه بده‌ن به م‌رۆ‌ف.

ئه‌وه‌ی نووسینه‌کانی فریاخ و مارکس و سارته‌ر و فروید بخو‌ینیته‌وه به روونی ئه‌و واتاو مه‌به‌سته به‌دی ده‌کات، مارکس ده‌لێ‌ت: مله‌وپیی نکوولی

کردنی خودایه، به و نکولیهش جهخت دهکینه وه له بوونی مرۆف، فرۆید هه لگه پانه وه له خوا و هه لگه پانه وه له دهسه لاتی مه سیحیه ت په یوه ست به یه که دهکات،^۱ بیگومان نه و تیکه لکردنه ی نێوان خودا و مرۆف له لایه که وه له لایه کی تریشه وه پێدانی خوییه تی به مرۆف سه رچاوه یان له بیرى رۆژئاوای مه سیحیدا هه یه .

له روانگه ی ئەم چه مک و واتایه وه شالۆی دژ به خودا هه یه، خودا به و واتایه سنووردارکراوه که بیرى رۆژئاوایی ناسیویه تی نه ک به و وینا راستیه ی که خوی تاکو ته نها هه یه تی، وینای رۆژئاوایی تیکه لیه کی زۆری کردووه له نێوان خودا و سروشت و نێوان مرۆف و خودادا، بۆیه لیڤه وه وته کانی نیتشه سه باره ت به مه رگی خودا و موته کانی مارکس سه باره ت به تلپاکی بوونی که لان دین، نه و نه گه رانه ی که پیشتر باسکران بپێ نه گه ری دوور له عه قل بوون و فیتره تیش قبوولیان ناکات و ده روونی دروستیش به هه ر جۆریکی مه نتیقیو عه قلی به و نه گه رانه ئارام ناگریت.

خودا له په یامی نیسلامدا

ته نها روانینیك بۆ چه مک و واتای خودا له نیسلامدا ده توانیت هه موو گومان و دوودلیه کی سه ر ده روونه مرۆیه خاوه ن فیتره ته پا که کان لابه ریّت، خوی گه وره دروستکه ری به دیهینه ری وینابه خشی به ده سه لاته که هه یج وینه و نموونه یه کی نیه، چاوه کان درکی پێ ناکه ن و نه و درک به بیناییه کان دهکات، دروستکه ری کارسازه، سیفه ته کانی له ناوه

^۱ - کوسی: إله الإلهاد المعاصر.

جوانه‌کانیدا خۆیان ده‌نوینن، موسلمان له‌و سیفه‌تانه زیاتر ناروات و ته‌نھا به‌و سیفه‌ت و ناوانه‌ی خوا سیفه‌ت و ناوی خوا باس ده‌کات که خوای گه‌وره خۆی باسی کردون.

بروایبون به‌یه‌کخوایی خوای گه‌وره پایه‌ی یه‌که‌می ئیسلامه‌و سه‌رچاوه‌ی هه‌موو قسه‌یه‌ک و کۆتای هه‌موو نیازیکه، زاتی خوا عه‌قل درکی پی‌ناکات و هه‌ست پی‌ناکات، هه‌رچه‌یه‌ک عه‌قلی مرۆیی درکی پی‌ناکات نه‌وه شوینه‌واره بۆ رینمونی بوونی خوا.

بروایبون به‌بوونی خوا پتویسته‌کی بنه‌په‌تی مرۆیه، چونکه مرۆڤ تا کاتی خاوه‌ن روانینی و بیروبه‌لگه‌خوازی بیت ناتوانیت هه‌رگیز له‌و بیروباوه‌په‌ده‌ربچیت، له‌به‌ر ئه‌وه‌ی بنه‌ره‌تی هه‌موو هه‌ستپیکراویک ئه‌وه‌ی بۆ هه‌یه هه‌موو دروستکراویک دروستکه‌ریکی هه‌یه، بۆیه ده‌بینیت هه‌ر ده‌بیت دان به‌وه‌دا بنییت ئه‌م بوونه دروستکه‌ریکی هه‌یه، مرۆڤه‌کان هه‌زاران سال له‌سه‌ر ئه‌و بیروباوه‌په‌ماونه‌ته‌وه‌و گومانیشی له‌سه‌ر نه‌بووه تا ئه‌وه‌ی نزیکه‌ی شەش سه‌ده‌یه‌ک پیش مه‌سیح فه‌لسه‌فه‌هات و له‌گه‌ڵ خۆیدا گومان و دوودلی سۆفسته‌گه‌رایی هینا.

قورئانی پیرۆز له‌چه‌ندین شویندا ئاماژه‌ی داوه به‌و گومانانه (أفی الله شک فاطر السموات و الأرض)، هه‌روه‌ها نیشانی داوه که چۆن ماددیگه‌ری نه‌یتوانیوه بوونی گه‌ردوون به‌بی دروستکه‌ریکی داناو کارسان پشتراست بکاته‌وه.

واتای خودا له نیسلامدا چەند مەشخەل و بنەمایەکی روونی هەن: ئەو داھینەری حەقیقیە، دروستکەر و کارسازی دوور لە ھەر شتیکی داھینراوی گۆراوە کە دەیبینن، خۆی گەرە بالۆ شکۆدارە و بەدوورە لەگومانی گومانسازان و وینەبەخشی موحەسەدەکان کە تەجسیدی خوا دەکەن.

ھەرچیکە فەلسەفە دەیلێت و بە کەموکورتی خۆی باس دەکات خۆی گەرە لە روانگەی نیسلامەو بەدوور دادەنرێت لەو شتانە، خۆی گەرە لەرووی کەمال و چاکێوە لەسەر و ئەوەوەیە کە عەقڵی مۆیی وینای دەکات، خوا لەکەس نەبوو و کەسی لێ نابێت، کەسیش، ھاوشانی نیە، خۆی ئەوەل و ئەخیرەو یەکەمێک پێش ئەو نیە و دای ئەویش ئەخیرێک نیە، زانی و زانیستی بە ھەموو شتیکی ھەبە، شتە گشتیەکان و شتە وردو لاوەکیەکانیش دەزانێت، خوا ھەردوو رۆژھەلات و ھەردوو رۆژئاوایە، ھەر ئەو ھەموو یەمانەکانی دروست کردووە، جیھانی مۆڤ، جیھانی جنۆکە، جیھانی فریشتە، ئاسمانەکان و زەوی دروست کردووە بێ هیچ ماندوو، بوونیکی، مۆڤی دروست کردووە بەیان و تیگەیانندی فێر کردووە، نووسینی فێر کردووە، ئەوەی فێری مۆڤ کردووە کە پێتر نەیدەزانی، وینە ی خوا لە قورئاندا تەواو جیاو روونە لەوەی کە لە فەلسەفەکان و ھەندێ بیروباوەردا ھاتووە، خوا خۆی جەنگ و سەربازان نیە، خۆی ئوممەتێک نیە جیا لە ئوممەتێکی تر، بەلکو خۆی ھەموو جیھانیانە، میھرەبانیکی کە میھری ھەموو شتیکی گرتووەتەو.

ئێمە بروامان بەو ھەبە خۆی گەرە دروستکەر و ھەموو بوون دروستکراوی خۆی گەرە، بەلام هیچ بۆشایەکی نیە لەنیوان خواو ئەو بوونە دروستکراوەیدا، لەبووندا دوانەبیەکی ھەبە، بەلام لەنیوان دوو لای ئەو دوانەبیەدا جیاپیەکی نیە، مۆڤ جەستە و گیانە، بەلام لە ژیانی خودی مۆڤدا

ئەو دوانە لەیەك جودا نین، مرقۇدا لە ئاكاریدا لێی شیوا كاتێك بروای وابوو بۆشاییەك هەیه لەنیوان خودا و مرقۇدا، یان بروای وابوو مرقۇ جەستەیه و بەس، بروابوون بە خودا بنەرەتی مەعریفەیه، تاكو تەنهایى خودایش بنەرەتەو گونجاوی نیوان ئەو دوو لایەنەش لەم بوونەدا هەیه بەتایبەت لە سروشتی مرقۇ لەنیوان رۆح و جەستەیدا، لەنیوانا تاك و تاكدا، جا گیان زەرورەتەو ئایینیش زەرورەتە، مرقۇ بەبێ گیانی پەیکەرێكى وشكەلە، مەعریفە بەبێ ئایین زۆربەكەمى یەقین و دلنایى لەگەلە، هەموو بوون لەسەر بنەمای دوولایەنى یان بنەمای بەرامبەرەكى وەستاوە، خۆای گەرە بەدوورە لە هەستبێكراوی و ماددى بوون، مۆركى بوون تێكەلەى نیوان رۆحگەرایى و ماددیگەریه، خۆای گەرە رۆحێكى تەواوە كە ئەو سروشت ماددیەى لێوەى دەرکەوتووە بەرامبەریتى، خۆای گەرەش خۆى ئەو سروشتە ماددیەى بۆ دروستکراوەکانى ویستووە.

ئەم بوونە ماددەو رۆحیش لەخۆدەگرێت، تێكەلەیهكى هەرچیه كە دەبینرێت و بە بینین دركى پێ دەكرێت، لەگەل شتیكى تر كە نابینرێت و دركى پێ ناکرێت مەگەر تەنها بە عەقل و وێناکردن، دوانەى لە نێرو میدا، لە ژيان و مەرگدا، هەم بەرامبەرەكیه یان دوانەییە سوننەتى هەموو بوونەو پەيامى خوا بۆ مرقۇیش لەم بوونەدا هێنانەدى گونجانی نیوان دوو لای ئەو دوانەییەیه لە ژيانى مرقۇدا، ئەو گونجانە درەوشاوەیهى كە لە سروشتی مرقۇدا هەیه لەنیوان جەستەو گیانیدا، لووتكەى ئەو گونجانەش لە بووندا ئەوەیه لەنیوان خۆای دروستكەر و دروستکراوەکاندا گونجاو بێت، بروابوون بە خودا ئەنجامێكى پێویستی یاسای سروشتی بوونە، بانگه‌وازی نیسلامیش بۆ ئەو گونجانەى نیوان رۆح و جەستەیه بەجۆرێ هەچكام لەگەل ئەودا ناتەبا نیه یان وانیە یەكێکیان بەستن بێگرێت و ئەوى تریش

لە گەشەسەندندا بێت، ھەرۆك ئىسلام ئەو ھەلەى نیشاندا كە لەسەر
حىسابى جەستە رۆح بەرزتر رادەگىرا، يان ئەوھى لەسەر حىسابى رۆح
جەستە بەرز رادەگىرا، چونكە بېوابوون بەو مەزۇ تەنھا ماددەيە وەك
بېوابوونە بەوھى بلىت مەزۇ تەنھا رۆحە، ئەمانە لەگەل قانونى ئىسلاميدا
نەگونجاوون لەگەل ئەنجامەكانيدا بەريەكدەكەون، ھەموو بوون
دروستكەريكى ھەيە و جگە لە خوداش ھەموو شتەك دروستكراوى خوايە،
بېوابوونيش تەنھا بە بوونى خودا نيە، بەلكو بېوابوونيشە بە تاك و تەنھايى
خوای گەورە.

بىرى يەكخواپەرستى زەقترين بىرى ناو ئىسلامە سەبارەت بە خوای
گەورە، ئىسلام بانگەواز دەكات بۆ يەكخواپەرستىەكى پوخت و دوور لە
ھەر چچاك و گومانىك، خۆ ھاوەل دانەريش بېواى ھەيە بە خودا، بەلام
لەگەل خوادا كەسى تريش دەپەرستىت و چەند خواوەندىكى تر دەكاتە
نيوهندو تەكاكار تا بگات بە خودا.

عەرەب لە سەردەمى نەقاميياندا^۱ بېوايان ھەبوو بە بوونى خوداو لە
دروستكردنى بوون و رۆزى دان و زىندووكدنەوھو مراندندا خودايان بە تەنھا
و تاكە دەسەلات دەزانى، بەلام ئەوان ھاوەليان بۆ خودا دادەنا لەبەر
ئەوھى نەياندەتوانى بېوا بەيئەن بە يەكخواپەرستى ئولوھيەت واتە
يەكخواپەرستى لە پەرستشدا، ئەوان ھەمەجۆرەى پەرستشيان ھەبوو كە
شياو بە خوداي تاك و تەنھا بوو وەك نزا و ترس و ھيوا و پشت بەشتن و
پەببۆبردن، خوای گەورە سەبارەت بەوانە دەفەرمويت (ألا الله الدين
الخالص والذين اتخذوا من دونه أولياء ما نعبدهم إلا ليقربونا إلى الله زلفى)،

^۱ - من كتاب التصور الإسلامي.

(ويعبدون من دون الله ما لا يضرهم و لا ينفعهم)، ھەروەھا بە ئايەتەكانى يەكخوابەرسى رىبوبيەت بەرپەرچى ئەو بانگەشە پووچانە دەداتەو (قل من يرزقكم)، ھەروەھا بەلگەيان لەسەر دادەنۆت كە چۆن دان دەنۆن بە تەنھايى خودا لە رىبوبيەتدا لەكاتىكدا بۆ پەرسىتەشەكە تەنھايى خودا يەكخوابەرسى پەرسىتش ناگرەنەبەر.

بىرى يەكخوابەرسى پوخت لای ئەوان زۆر نامۆ بوو، ھەروەك چۆن بىرى زىندوووبوونەو ەشيان لا نامۆ بوو، ئەمە ھاوكات بە داننانيان بە بوونى خۆى گەورەو رازى بوونيان بەو ەى خۆى گەورە دروستكەرى ئاسمانەكان و زەوى و ئەو ەشە كە لەنۆوان ئەوانەدا ەيە، بەلام نەياندەويست دان بنۆن بە كرۆك و واتاى ئەو تەنھايى ەى خۆدادا ئەويش بەو واتايەى لە ئيان و كاروبارياندا ەوكم و بپيار بەس بۆ خودا بۆت و تەنھا لەو ەو ەلال و ەرام و ەربگرن و ەمو كارىكى دنياو دوارۆژيان بگەپۆتو ە بۆ لای خۆداى گەورە.

يەكخوابەرسى لە پەيامى ئىسلامدا روون و گشتگىرە، تەواو جياوازە لەو ەى كە لای فەرەونەكان يان لای جوولەكە يان كەسانى تر سەبارەت بە يەكخوابەرسى و تراو ە، ئىسلام يەكخوابەرسى پوختى ەيناو مالاەكانى ناگر و پەرسىگا مەجووسىەكانى كوژاندەو ەو پەرسىشى خۆرى لەكارخست.

لە راستى ەوونەكانى ئەو بوارە ئەو ەيە ە مرۆڤ ەر لە سەرەتاو ە يەكخوابەرسى بوو ە، دواتر چۆلكى ھاو ەل دانان بۆ خۆى تووش بوو ە، ئەو بىرۆكەش كە زانستى بەراوردى ئايىنەكان دەيخاتەروو و دەلۆيت مرۆڤايەتى ەر لە سەرەتاو ە بپەرسى دەستى پۆكردو ەو دواتر گەيشتو ە بە يەكخوابەرسى، ئەم بىرۆكەيە بە ەوكمى مۆزوو و مەنتىقى ەوشيارى پووچ

و هه‌له‌یه، چونکه ئاده‌م که باوکی مرۆفایه‌تیه و به هه‌موو زانستیك یه‌که‌م مرۆفی سه‌ر زه‌وی بووه یه‌کخواپه‌رست بووه و بروای به یه‌که‌په‌رستراو هه‌بووه، ئه‌مه‌ واته مرۆفایه‌تی سه‌ره‌تا یه‌کخواپه‌رست بووه و دواتر لاپی بووه، هه‌رکات لاریبجونی روویداوه ئایینی خوایی دابه‌زیوه تا بیانگێڕیته‌وه بۆ یه‌کخواپه‌رستی تا ئه‌وه‌ی دواچار ئیسلام هات که په‌یامیکی جیهانیه و سه‌رمۆری ئایینه‌کانه، ئیسلام به وردی مه‌سه‌له‌ی یه‌کخواپه‌رستی و بته‌په‌رستی هی‌ناوه‌و به مه‌نه‌جیکی و اچاره‌سه‌ری کردوه که دل و عه‌قل و ئه‌زموونی میژووی پکه‌وه کۆکردوه‌ته‌وه، لی‌ره‌وه قورئانی پی‌رۆز بوو به پارێزه‌ری مرۆفایه‌تی له هه‌لگه‌رانه‌وه به‌ره‌و بته‌په‌رستی و سه‌رده‌می ئه‌فسانه‌یی.

یه‌کی له گرن‌گترین ئه‌و شتانه‌ی که ئیسلام بانگه‌وازی بۆ ده‌کات له یه‌کخواپه‌رستی پوختدا بریتیه له یه‌کانگیری خودا و جیهان.^۱

زانایانی موس‌لمان به‌جوانی وێنای بیروباوه‌ری یه‌کخواپه‌رستی ئیسلامییان نیشانداوه و وێنه‌یه‌کی ته‌واو و مه‌شخه‌ل و بنه‌ما روونیان بۆ کێشاوه، خوای گه‌وره دروستکه‌ری هه‌موو جیهانه‌و چهند سیفه‌تیکی چه‌سپاوی هه‌ن که تایبه‌تن به خوای گه‌وره، هه‌موو رووداوه‌کانیش ده‌بی‌ت دا‌هینه‌ریکیان هه‌بی‌ت، خوای گه‌وره دێرینه‌و پیشوه‌ختی نیه‌و وێنه‌و جه‌سته‌ی نیه‌و شوینی نیه‌و بیگړیته‌وه و زه‌مانی نیه‌و واده‌ی دیاری بکات و ئازار و چێژه‌کان خودا ناگره‌وه، ، بی‌باکه له دروستکراوانی و تا‌ک و ته‌نهايه، خوای گه‌وره توانای هه‌یه هه‌موو شتیك له نه‌بوونه‌وه بی‌نیته‌ بوون و زانستیشی رتا‌که‌و وه‌رده‌کاری هه‌موو بوون ده‌زانیت به‌بی‌هه‌ست و بی‌به‌لگه‌خوازی، بیستن و بینینی خوای

^۱ - بروانه بۆ به‌شی وه‌حده‌تولوجود.

گه‌وره هه‌موو بیستراو و بینراوێك ده‌زانن، خوای گه‌وره به‌رده‌وام بینای خۆیه‌تی و بیسه‌ری فه‌رمایشتی خۆیه‌تی.

ناوو سیفه‌ته‌کانی خوای گه‌وره له‌ قرئانی پیروۆزو فه‌رمووده مه‌حیحه‌کان و ئیجماعی ئوممه‌تی ئیسلامیدا زانراون و هه‌رگیزیش دروست نیه له‌رێی قیاس و پێوانه‌وه ناوی تری لی بنرێ، ناوه‌کانی خوای گه‌وره نه‌وه‌دو ئۆ ناوێ و سێ به‌شن: سیفه‌تی نه‌زه‌لی (وه‌ك واحد، أول)، سیفه‌تی نه‌زه‌لی له‌سه‌رخۆ وه‌ستاو (وه‌ك حی، قادر، عالم) سیفه‌تی پێکهاته له‌ کرداره‌کانی (وه‌ك خالق، رازق، عادل)، باوه‌رداران له‌ رۆژی دوایدا خودا ده‌بینن، له‌م جیهانه‌دا هه‌رچی رووده‌دات به‌ ویستی خوایه، چی بویت رووده‌دلت و چی نه‌ویت روونادات، خوا گه‌وره زیندووه بێ رۆح و بێ نان خواردن، فه‌رمایشتی خوا سیفه‌تیکی نه‌زه‌لیه‌ و دروستکراو و داهێنراو و داهێنه‌رنیه.^١

بیروباوه‌ری زیندووبوونه‌وه

یه‌کێك له‌ بنه‌رته سه‌ره‌کیه‌کانی ئیسلام بریتیه له‌ بیروباوه‌ری زیندووبوونه‌وه و بروابوو به‌ پاداشتی رۆژی دوايي، ئایینه ئاسمانیه‌کان کۆکن له‌سه‌ر بوونی ژيانی پاش مردن که تیايدا مړۆ له‌سه‌ر کارو کرداری ژيانی دنیای لێپێچینه‌وه‌ی له‌گه‌ڵ ده‌کریت، نه‌مه راستیه‌کی جه‌وه‌ریه‌ و هه‌رگیز ئیسلام له‌کاری ناخات و هه‌میشه له‌به‌رچاو و له‌به‌ده‌م عه‌قل و هۆشدا دایه‌نیت، بێگومان بروابوون به‌ پاداشت و زیندووبوونه‌وه

^١ - عبدالقادر البغدادی: الفرق بین الفرق.

پېناوئىكى بەھىزى و ئىجابىيە و پالئەرىكى بنىاد و جوولەيشە، نەك پالئەرى چەقبەستووى و دواكەوتەيى، ئەگەر كارە گەرەكانى ژيانى دنيا نىيەتتىكى خواپەرستىيان تيا نەبىت تا بەرھەمى خيان لە دنيا دا بدەن و لە رۆژى دوايشدا پاداشتى خۆيان وەرېگرن، ئىتر پەيامى مۆڤ لە ژياندا ھەروا و بى بنەما دەبىت، ناشكرىت ژيان بى ئامانج بىت يان بوونى مۆڤ لەم سەر زەويەدا بى پەيام بىت، ئەم راستىيە گەرەترىن بەخششى پەيامە ئاسمانىيەكانە، عەقل قبوولئى ناكات خوا ھەموو ئەم بوونەى بى مەبەست دروست كردبىت (أفحسبتم أنما خلقناكم عبثا و أنكم إلينا لا ترجعون).

ژيان پەيام و بەرپرسىارىتيە، راستى و شوئىنگەوتنە، دواتر زىندوو بوونەو ھەو پاداشت وەرگرتنەو ھەيە، كاتىك دەروونى مۆيى لەمە دلتىايە ئىتر ئەو تەنگزەى لەسەر نامىنىت كە ھەول دەدات لە دىو ەزمەى گومراييدا بىخىكىنىت، لە خۆشبەختىدا ئەم زەويە رەسەنايەتى ئايىندارى تىايە و ئايىنەكانى بۆ دابەزىون، بىگومان فىترەتى مۆيى لە قوولايى خۆيدا دەتوانىت بەرەو ئايىنى حەق رى بگرىتەبەرەو پەيوەندى بكات بە دروستكەرى تاكو تەنھايەو، بىگومان ملھوپى شتىكى كتوپرە بۆ سەر دەروونى مۆيى نەك لە سروشتى مۆيدا بنەرەت بىت و بوونى بوىت، بىگومان ئايىندارى سروشتىكى قوولە لە بوونى مۆيدا كە رى دەبىت بۆ بنىادى تاك و كۆمەلگە و مۆڤى رىزگارپو لە گومان و لىكەلۆەشان و داكەوتن.

ئەو ھەيە قەلسەفەى ماددىگەرى دەيلىت جىھان بەس ماددەيە فىترەت وەرېناگرىت و عەقلىش قبوولئى ناكات، بىگومان بىروباو ەپى زىندوو بوونەو و ژيانى ئەو دنيا ھۆكارىكى كاريگەرى ماو ەدوورە لە ژيانى مۆڤ و كردار و ئاكاريدا، بۆيە قورئانى پىرۆز گرىنگىيەكى زۆر زۆرى داو ە مەسەلەى زىندوو بوونەو ەو ژيانى رۆژى دوايى، لە چەندىن شوئىندا زىندوو بوونەو ەو

یه‌کخوابه‌رستی پیکه‌وه باسکردووه و ئاماژه‌شی داوه به‌و دهردی نکولیه‌ی به‌دریژایی سه‌رده‌مان هه‌بووه و هه‌ولێ له‌کارخستنی ئه‌و بڕوایه له‌دنیا داو مه‌سه‌له‌ی به‌رپرسیاریتی تاکه‌که‌سی که‌ پاداشتی رۆژی دوا‌یی له‌سه‌ر وه‌ستاوه، دیارترین ئه‌و که‌سانه‌ی که‌ بیری زیندوو‌بوونه‌وه و پاداشتی رۆژی دوا‌یی به‌ راست نازانن بریتین له‌ ده‌هریه‌ ماددیگه‌راکان، چونکه‌ بانگه‌واز ده‌که‌ن بۆ بێ‌ره‌وشتی و ئاره‌زاووبازی ته‌واوو رۆژوون له‌ ۆشیه‌کانی ژیان، ئه‌م ره‌هاییه‌ش ترسی ده‌روونی مرۆیی له‌سه‌ره‌ مه‌گه‌ر کاتیک پیتی له‌خشته‌بهریت و راستی لی‌ شاراوه‌ بێت، بێگومان بڕوابوون به‌ رۆژی دوا‌یی گه‌ورترین پالنه‌ره‌ بۆ تاک تا به‌ره‌و هه‌مال و پێشپه‌وه‌ی هه‌نگاو بنیت، بێگومان رۆژی دوا‌یی رۆژی کۆتایی مرۆفه‌ و ئامانجی خواش له‌ دروستکردنی مرۆفه‌ بریتیه‌ له‌مه‌ (و أن لیس للإنسان إلا ما سعی، و أن سعیہ سوف یری، ثم یجزاه الجزاء الأوفی)، له‌ ئایینه‌ جیاجیاکانیشدا ته‌نانه‌ت له‌ ئایینی میصریه‌ کۆنه‌کاندا بیروباوه‌پی زیندوو‌بوونه‌وه‌ی پاش مه‌رگ هه‌بووه‌ و ئه‌و راستیه‌ش ته‌نها له‌لایه‌ن تلموودی و بته‌پرست و ده‌هریه‌کانه‌وه‌ ساخته‌کراوه‌، ئه‌و بیره‌ ساخته‌کاره‌ش هه‌ولیکه‌ بۆ هه‌لگرتنی ئه‌رک و فه‌رزه‌کان و له‌کارخستنی به‌رپرسیاریتی تاکه‌که‌س له‌ کاروکرداریدا.

به شی یه که م :

**چه ند بانگه وازیکی رووخینه ری به هاو
بیروباوه ره کان**

یه که م : ده هریه .

دووهم : سیو صوفی .

سییه م : به هائی .

چوارهم : رۆحگه رایى نوی .

باسی یه‌که‌م

(ده‌هریه)

ده‌هریه یه‌کیکه له و بانگه‌وازه رووختنه‌رانه‌ی که قه‌له‌م‌په‌وی بیانی له ولاتانی ئیسلامیدا بلای کردوه وهک پیناوو هۆکاریک بۆ دارماندنی بنه‌ره‌ت و بنه‌ماو به‌ها بنه‌ره‌تیه‌کانی ئیسلام، له دیارترین ئامانجه‌کانی داگیرکار بریتین له: له‌ناوبردنی ئه‌و هیزه ره‌سه‌نه‌ی که ئیسلامی له‌سه‌ر دامه‌زراوه که ئه‌ویش بریتیه له یه‌کخواپه‌رستی، بۆیه له هه‌ر شوینێ ده‌سه‌لاتی هه‌بووه چه‌مک و واتای ماددیگه‌ری و بانگه‌واز بۆ دژایه‌تی بوونی خودای بلاوکرده‌ته‌ه، ئه‌و بانگه‌وازه‌ی ده‌لێت ئه‌م بوونه هه‌ر له‌خۆوه هاتوه‌ته‌بوون، ئه‌م مه‌زه‌به‌ش ناسراوه به نیشه‌ریی، ئه‌مه‌ش له‌به‌ر ناوی (Nature)، ئه‌م بانگه‌وازه به‌شپوه‌یه‌کی مه‌ترسیدار له هیند ده‌رکه‌وت، داگیرکاری به‌ریتانی له‌نیو موسلماناندا بلای کردوه وه سەید جه‌ماله‌دینی ئه‌فغانیش ئاگادار بووه له و پیلانه، بۆیه ئه‌و کتێبه به‌ناوبانگه‌ی خۆی نووسی (وه‌لامدانه‌وه‌ی ده‌هریه‌کان).^۱

ئامانجی ئه‌و بانگه‌وازه‌ی نیشانداده کاتێ له و باره‌یه‌وه ده‌لێت: نیشتر ناویکی سروشته، رێبازی نیشتر هه‌مان ئه‌و رێگه‌و ته‌ریقه‌ته‌یه که له سه‌ده‌ی چواره‌م و سییه‌می پێش له‌دایکه‌بوونی مه‌سیح له ولاتی یۆنان ده‌رکه‌وت، ئامانجی ئه‌و خاوه‌ن ته‌ریقه‌تانه سپینه‌وه‌ی ئاین و دانانی بنه‌په‌رتی

^۱ - ص ۴ من کتاب الرد علی الدهریین، تألیف جمال الدین الأفغانی و ترجمة الشيخ محمد عبده، ألفه عام ۱۸۸۵.

بیره‌وشتی و هاویه‌شه‌کی سامان و دانانی له‌به‌رده‌م هه‌موو خه‌لک‌دایه، بۆ به‌جی‌گه‌یاندنی ئەو ئامانجه‌شیان زۆر ماندوو بوون و هه‌ولیان داوه، بۆ ئەوه‌ش به‌چه‌ندین ره‌نگی جیا‌جیا ده‌رکه‌وتن و به‌چه‌ندین شی‌واز خۆیان نیشان دا، بچه‌ ناو هه‌ر گه‌ل و ده‌سته‌یه‌ک ره‌وشتی خراپ ده‌که‌ن و به‌ره‌ نه‌مان و ئاوابوونیان ده‌به‌ن.

هه‌رکه‌س بچیتته قوولایی ئامانجی هه‌لگرانی ئەو رێبازه، ئەوه‌ی بۆ ده‌رده‌که‌وێت که‌ تها خراپ‌کردن و شی‌واندنی شارستانی‌هت تنها ئەنجامی هه‌نگاوه‌ بنه‌ره‌تیه‌کانیا‌نه‌تا بنیادی په‌یکه‌ری کۆمه‌لایه‌تی م‌رو‌یی دا‌پ‌م‌ی‌نن، بێ‌گومان ئایین به‌شی سیستمی کۆمه‌لایه‌تیه، هه‌رگیز بنه‌ره‌تی شارستانی‌هت به‌بێ ئایین توند‌وتۆڵ نابێت، یه‌که‌م رێنمایی و وانه‌ی ئەو ده‌سته‌یه‌ له‌سێ‌داره‌دانی ئایین و فری‌دانی هه‌موو به‌ندیکی ئایینییه، به‌لام ب‌ل‌ا‌و‌نه‌بو‌ونه‌وه‌ی ئەو رێبازه‌و که‌می شوێنکه‌وتوانی به‌دریژایی سه‌رده‌مان هه‌ر له‌ سه‌ره‌له‌دانی‌ه‌وه‌ له‌به‌ر ئەوه‌بووه‌ که‌ ن‌ی‌ز‌ام‌ی د‌ل‌گ‌یری م‌رو‌یی-که‌ شوێنه‌وارێکی حیکمه‌تی بال‌ای خوداییه- ز‌ا‌ل‌تر بووه‌ به‌سه‌ر بنه‌ره‌ته‌کانی ئەو رێبازه‌و شه‌ریعه‌ته‌ گه‌یوه‌و خراپه‌که‌یدا، به‌م نه‌ی‌نی‌ه‌ خوداییه‌ ده‌روونی م‌رو‌قه‌کان ده‌بووژیت‌ه‌وه‌ تا شوێنه‌واری ئەو رێبازه‌ پ‌ی‌سه‌ بس‌پ‌ر‌یت‌ه‌وه‌، بۆیه‌ تا ئێستاش ئەو ته‌ریقه‌ته‌ لارییه‌ سه‌قام‌گیری بۆ نه‌بووه‌ له‌ ه‌یچ کات و ماوه‌یه‌ک‌دا.

زانای پایه‌به‌رز سه‌لاحه‌دینی سه‌لجوقی له‌ کتێبه‌که‌یدا(أضواء علی میادین الفلسفة والعلم واللغة والدین) ئاماژه‌ی داوه‌ به‌وه‌ی دروسته‌ ناوی ده‌هریه‌کان به‌کاربه‌ی‌ن‌یت بۆ ئەو ده‌سته‌و کۆمه‌له‌ جیا‌وا‌زان‌ه‌ که‌ نکوولی ده‌که‌ن له‌ زیندوو‌بو‌ونه‌وه‌ی رۆژی دوا‌یی، هه‌روه‌ک‌تایینه‌ ئاسمانیه‌کان باسی زیندوو‌بو‌ونه‌وه‌یان کردووه‌، ئەو ده‌هریانه‌ ده‌ مه‌زه‌به‌ن: ئەب‌ی‌ق‌و‌ری،

نهرته قائي، مه زده‌كي، باتيني، شوينكه وتواني قۇلتير، جان جاك رۇسو،
مۇرۇن، نه فعيه‌كان، موده‌ليسه‌كان، مادديگه‌راكان.

سه‌لجوقى ده‌لئت: هينديه‌كان وشه‌ى نيتشرى به‌كاردينن بۇ هه‌موو
نه‌وانه‌ى له‌رئى جه‌ق لاده‌ده‌ن، شتيكى دروسته‌ نه‌ وشه‌ وه‌ربگيرين و پيى
بليين ده‌هره‌يه‌كان.

ده‌هره‌يه‌ واته‌ ده‌وله‌تى ئاره‌زووبازى و گريى ده‌روونيه‌كان، ده‌هره‌يه
ده‌يه‌وييت زه‌بوونى و سووكى و ترسو تۇقاندن و دووبه‌ره‌كى و ناحه‌زى و
كىنه‌ بلاوبيتته‌وه، سه‌يد جه‌ماله‌دينى نه‌فغانى له‌ كتيبه‌كه‌يدا ئاماژه‌ى داوه
به‌وه‌ى ده‌هره‌يه‌ پيگه‌ى رسوايى و زه‌بوونى و سه‌رچاوه‌ى پشيوى و گنده‌لى و
هه‌رچيه‌تين، هۇكارن بۇ رووخانى تاك و كۆمه‌لگه، پاش نه‌وه‌ى ميژوى
راپه‌رينى گه‌لان و ئيمان و بنه‌ماكانيان تۆمار ده‌كات و باس له‌ رووخانى
قه‌له‌مپه‌وى ده‌هره‌يه‌كان ده‌كات كه‌ باوه‌ريان به‌خوا نه‌بووه، دواى نه‌وانه
ده‌لئت ده‌سته‌ى نيشريه‌كان ده‌هره‌يه‌كان كه‌ بچنه‌ ناو هه‌ر گه‌ليك نه‌وه‌لگه
ده‌شيويينن و كه‌لين ده‌خه‌نه‌ ناو عه‌قليانه‌وه‌ و دلى تاكه‌تاكه‌كان به‌ چه‌ندين
فيلّ ده‌دزيت و به‌چه‌ندين ساخته‌ دليان ده‌بات تا نه‌وه‌لگه‌ تيكده‌چى و
رسوايى و سووكى ده‌يگريته‌وه‌ و ده‌كه‌ونه‌ ئاره‌زوو په‌رستى و نه‌ترسان له
ناپاكى نواندن، به‌رده‌وام خراپه‌ و گنده‌لى جى پيى خوى داده‌كوتيت تا
كوژانه‌وه‌ ده‌به‌خشيت به‌وه‌لگه‌ و ناوى له‌بوون ده‌سپريته‌وه‌ يان زه‌بوونى
ده‌كات يان به‌ هه‌ميشه‌يى نه‌وه‌كانى ده‌كه‌ونه‌ هه‌ژارى و كويلايه‌تیه‌وه‌.

هه‌روه‌ها ده‌لئت: به‌شيك له‌وه‌سته‌يه‌ كار ده‌كه‌ن بۇ شاردنه‌وه‌ى
ئامانجى بنه‌ره‌تى خويان ه‌ بريتيه‌ له‌ بي‌ره‌وشتى و هاويه‌شه‌كى بوون، له‌

رووکه‌شدا ته‌نها نکوولی ده‌که‌ن له ئولوهیه‌ت و نکوولی کردن له رۆژی دوایی رۆژی خستنه‌پوو و زیندوووبوونه‌وه.

ته‌نها ئه‌و دیده‌به‌سه‌تا په‌یکه‌ری کۆمه‌لایه‌تی بشیۆینیت و پایه‌کانی شارستانیته‌ بله‌رزینیت، له‌وه‌ زیاتر چ خراپه‌یه‌ک هه‌بیت که‌ بنه‌ونه‌ سپینه‌وه‌ی کارو ره‌وشته‌گه‌وره‌کان و خراپه‌و رسوایی نانه‌وه‌، گونجاو نیه‌ که‌سیک له‌ یه‌ککاتدا خه‌یالاتی ده‌هریه‌و گه‌وره‌یی سپارده‌کاری و راستگویی و وره‌به‌ری و ته‌واوی مه‌ردایه‌تیشی هه‌بیت.

دیارتیرین په‌یامه‌کانی ده‌هریه‌ بریتین له‌:

یه‌که‌م: نکوولی له‌ بوونی خوی دروستکه‌ر و ده‌لێت بوون بێ خوا و بێ دروستکه‌ره‌.

دووهم: ده‌لێن سه‌رده‌م و زه‌مانه‌ دێرینه‌.

سێیه‌م: نکوولی له‌ زیندوووبوونه‌وه‌و گه‌پانه‌وه‌ بۆ لای خوا.

ئه‌م ده‌سته‌یه‌ له‌ سه‌ده‌ی چواره‌می کۆچیدا ده‌رکه‌وتن و له‌ ژێر گورزی چه‌کوشی راستکردنه‌وه‌ی ئوممه‌تی ئیسلامیدا له‌ناوچوون، دواتر له‌م سه‌رده‌مه‌ی نویدا ئه‌و بیره‌ شیواوه‌ نوێ بوویه‌وه‌، ئه‌ویش به‌ ده‌ستی داگیرکه‌ری به‌ریتانی له‌ هیند نوێ کرایه‌وه‌.

بۆ ئه‌وه‌ی تێبگه‌ین له‌ لایه‌نه‌کانی ده‌هریه‌ پێویسته‌ چه‌ند چه‌مک و واتایه‌ک بخه‌ینه‌به‌ریاس و له‌ روانگه‌ی میژوووه‌و رامینین تا بزاین چۆن بانگه‌وازی باتینی ریی خۆی برپوه‌و تا ئه‌مڕۆ هاتوو، ئه‌وه‌ی ئه‌مڕۆش دووباره‌ی رابردوو یان دارشتنه‌وه‌یه‌کی نوێی بیرێ کۆنی روخینه‌ره‌.

باسى دووھم

سىۋىۋى

يەككە لەو مەزھەبانەى كە بىرى نوئى لە بوارى دژايەتى كردنى ئايىن و دانانى وەك بەدىلى فەلسەفى بۇ شوئىنگرتنەۋەى ئىسلام دايھىناۋە برىتىيە لە سىۋىۋى، ئەم وشەيە يۆنانىيە و واتاكەى واتە حىكمەتى خودايى، سىۋىس خودا و صۇفيا دانايى دەگەيەنئىت، ئەم چەمكە لە سەدەى سىيەمى زايىنيەۋە بەكارھات، دواتر لەسەدەى شانزەى زايىنيەۋە دەرگەۋتەۋە، ئەم مەزھەبە چەمكە واتاكانى خۇى لە فەلسەفەى كۆنى ھىندىيەۋە ۋەرگرتوۋە لە ساىيەى ئەو بانگەوازەۋە دەرگەۋت كە ھەندى نوسەرى رۇژئاۋا بە ئاراستەى چوون بەرەو فەلسەفە رۇژھەلاتىيەكان رايانگەياندىن تا ھەول بىدەن بېئى پەيام و رېرەو بدۆزنەۋە كە شوئىنى ئايىنەكان بگرنەۋە، شۆبىنھۆرى فەيلەسوۋى ئەلمانى يەكەم كەس بوو ھۇشيارى دا بۇ توئىنەۋەى صۇفىگەرايى ھىندى بەتايىبەت مەزھەبى بوۋى كە بانگەواز دەكات بۇ كوشتىنى ئارەزوۋەكان تا ئەو كاتەى دەرۋون پاش دژايەتى ئارەزوۋەكان دەگاتە بارى كە ئىتر تاسەى ھىچ ناكات، ئەمەش ئەو بارەيە كە ناۋى لىنراۋە نەرقانا،^۱ ئەمە بارىكە كە مۇۋ پىي گەيشت ئىتر عەقل تيايدا ئازاد دەبىت و ئارەزوۋ يان ھەستە سۆزەكان كۆتى ناكەن ئىتر ئەۋەى نەيدەبىنى دەبىنئىت، ئەۋكات ھەستە دەكات بە حەقىقەتى بوون يان رەگەزى يەكەمى، ئەم ئاراستەش لە بىرى رۇژئاۋادا بەھۋى ئەو

^۱ - واتە بارى تېرىۋونى رۇخى بەدۋورگەۋتنەۋە لە ھەمۋە دىنيا.

ناکۆکیه‌وه ده‌رکه‌وت ه هه‌ر له سه‌رده‌می رێنێسانسه‌وه له‌نیوان زانست و
 ئاییندا روویدا، کاتی فەلسەفە وەک بە‌دیلى ئاین ده‌رکه‌وت، دواتر
 فەلسەفەى مادیگەری هات، دواتر فەلسەفە هه‌ولیدا سیۆصۆفی بکاته
 پێناویك بۆ گه‌پان به‌دوای ئەودىو مادده‌دا، ئەمه‌ش ناسراوه به‌ گوازانە‌وه
 له مه‌زه‌بى عەقلى مادديه‌وه بۆ مه‌زه‌بى باتینى حه‌ده‌سى که له‌سه‌ر
 ئیلهام و به‌رچاوری و ده‌ستاره، مه‌زه‌بى سیۆصۆفی پشت ده‌به‌ستیت به
 کتێبه‌کانى به‌ره‌مى و بوونى و میصریه کۆنه‌کان و که‌بالای جووله‌که‌یى^۱ و
 ئەوه‌ی که‌سانى ده‌یلێن که برۆیان هه‌یه به‌ موناجاتى رۆحه‌کان،^۲ ئەو
 دیارده‌یه بڵاوبوویه‌وه تا ئەوه‌ی هه‌ندى نووسه‌ر ناویان نا صۆفیگه‌رایى
 نۆی، ئەم ره‌وته پشتی ده‌به‌ست به‌ هه‌مان ئەو بنه‌ره‌ته کۆنانه‌ی که
 صۆفیگه‌رایى هیندى ده‌یوت که ئەویش بریتى بوو له حلوول (توانه‌وه)، ئەم
 بنه‌مايه‌ش له‌لایه‌ن ئەورووپیه‌کانه‌وه پشوازی لێکرا چونکه نزیک بوو له
 واتاو په‌یامى ئایینى رۆژئاواییه‌وه.

ئەورووپیه‌کان ده‌لێن ئەگه‌ر مه‌سیح ناوی خۆی به‌ خوا بردووه له‌به‌ر
 ئەوه‌یه که بروای هه‌بووه مه‌له‌کووتى خواى لى به‌ده‌ر نه‌بووه واته‌ حاله
 تیا‌ماندا، ئێمه‌ش وەک ئەو خوداین، گیانه‌کانى ئێمه‌ش^۳ ماوه‌یه‌ک یان
 خراپه‌یه‌کى ئەو رۆحه‌ گشتیه گشتگیره‌ن ه گه‌ردوون و بوون هه‌یه‌تى.^۴

^۱ - که‌بالای جووله‌که‌یى واته‌ ته‌صوفى جووله‌که‌یى.

^۲ - بروانه بۆ به‌شى رۆحگه‌رایى نۆی.

^۳ - چه‌مک و واتای خوايه‌تى له ئیسلامدا جیايه لهو چه‌مک و واتایه، هه‌روه‌ک چه‌مک و
 واتای پیغه‌مبه‌رایه‌تیش جیاوازه، له دیدى ئیسلامه‌وه خودا حال نیه له‌م بوونه‌دا به‌لکو
 خواى گه‌وره خۆی به‌ زاتى خۆی و ده‌ستاره، هه‌روه‌ها پیغه‌مبه‌ریش به‌نده‌و نێردراوى خوايه.

^۴ - المجلة الجديدة: ۱۹۳۳، سلامة موسى.

ئەۋچەمكەۋاتايە لە بىرى رۇڭئاۋايدا بلالوۋوۋىيەۋە ئەۋەش يەككە لە
ۋاتاكانى ۋەھدەتولۇجودو حلۇول ۋ مەجوۋسىيەتى كۆن، توانىشى لە
چەمكەۋاتاي بىروبەۋەرە رۇڭئاۋايەكاندا خاككى بەپىت بەدەست بخت
بۇ قىۋولكردنى بەلام تەۋاۋ جىاۋازە لە چەمكەۋاتاي ئىسلامى، بىگومان
پەيامى سىۋسۇفېش لە زۆر شوپىندا لەگەل ئىسلامدا ناگونجىت:

يەككەم: لە پەيوەندى نىۋان خوداۋ جىهان ۋ بوۋندا.

لە نەھىشتىنى بەرپرسىيارىتى تاكەكەسىدا كە بە تەۋاۋەتى
بەرپرسىيارىتى رۇڭى دۋايى لەسەر مۇڭ دادەنىت لەسەر كارو كردارى.

سىيەم: لە نكولى كردنى زىندوۋوۋىيەۋە پاداشت ۋەرگرتنەۋەى رۇڭى
نوايىدا، ئەۋەش بەۋ بانگەشەى گۋايە مۇڭ نەمرەۋ داھاتوۋىشى بەرزى ۋ
شكۋىيەكى بىسنورى مەيەۋ پاداشتىش دىنبايە نەك پاداشتى رۇڭى دۋايى.

لە روۋى مېژوۋىيەشەۋە دەللىن كۆمەلەى سىۋسۇڭى دامەزراۋە لەلايەن
مەدام هيلانە پترۇڭنا بلاخابسكى روۋسىيەۋە كە لە سالى ۱۸۷۵ لە ويلايەتە
يەكگرتوۋەكان لەدايك بوۋە، دۋاتر چوۋە بۇ خويندنگەكانى هيندو ناۋچەى
نەدىار ى كردوۋەتەۋە بىنكەى كارەكانى ۋ دۋاترىش سەۋكايەتەكەى
گەشتوۋەتە مسز بىزانىتى^۱ ئىنگلىزى كە دىكتۇراى هېناۋە لە مافداۋ تا سالى
۱۹۳۰ لەۋ بارەدا ماۋەتەۋەۋ بەردەۋام لەنىۋان هيندو ئەۋروپاۋ ئەمريكادا

۱ - مسز بىزانىت گەرەترىن بانگەۋازى سىۋسۇڭىگەرى بوۋەۋ ژنى قەشەيەكى ئىنگلىزى
بوۋە كە گومان بەرامبەر بە مەسىحيەت لەدلىدا پەرى سەندوۋە لەگەل ھاورىيەكىدا
بەناۋى برادلف كەۋتەۋە بانگەۋازى تەعتىلو دۋاجارىش بەرەۋ سۇڭىگەرى چوۋەۋ بەگورپو
تىنەۋە ۋەرگرتوۋە، چوۋە بۇ هيند ۋ لەۋى زمانى هيندى فېر بوۋەۋ سۇڭىگەرى هيندى
خويندوۋەۋ لەسەر مەسەلەكانى حلۇول ۋ تەجسىد كىتبو بابەتى نوۋسىيە.

هاتوچۆی کردووه، وانه ووتاری پێشکەش کردووه و له بواری فەلسەفە و دەروونناسی و کۆمەڵایەتی و سیاسەتدا بەتایبەت له سیۆصۆفیگەریدا چەندین نووسینی هەیە.

پۆلس مصوبغ^۱ لقه‌کانی ئەو کۆمەڵەی له جیهاندا له سالانی سییه‌کانی سەده‌ی بیستدا کۆکردووه‌وه و ئەوانەی هه‌وادار بون گەشتوونه‌ته شه‌ست هه‌زار که‌س، ئەو ده‌لێت ئەمه ده‌سته‌یه‌کی تائیڤین له خوازیارانی حەقیقەت که هه‌ول ده‌ده‌ن له‌سه‌ر بنه‌مگه‌لیکی رۆحی خزمەتی مرقایه‌تی بکه‌ن، هه‌روه‌ک ئاماژه‌ی به‌وه داوه گرنگترین ئامانجیان بریتیه له هێنانه‌دی بیریکی براهیه‌تی مرقی گشتی بۆ جیاکاری نێوان ره‌گه‌زو مه‌زه‌ب و چین و ره‌نگه‌کان و تیایدا هه‌ر که‌س په‌یوه‌ستی ئەو مه‌زه‌به‌ییت سه‌باره‌ت به ئایینه‌که‌ی پرسیا‌ری لی ناکریت، ریش نادریت دژ به‌و رایه‌ بوه‌ستن و کۆمه‌له‌که‌ش بیروباوه‌پێکی تایبه‌تی نیه.

هه‌ندی له توێژه‌ران پێیان وایه سیۆصۆفیگه‌ری به‌جۆری ته‌ماشای هه‌موو ئایینه‌کان ده‌کات که دیدیکی نیمچه دیموکراتیه له‌رووی به‌یه‌کسانی سه‌یرکردنی هه‌موویان،^۲ ئەمه‌ش زاده‌ی صۆفیگه‌ری هیندی و فارسی کۆنه که له پێش هاتنی ئیسلام له رۆژه‌لاتدا هه‌بووه.

ئەم بیر له ولاتانی ئیسلامیدا له‌لایه‌ن ئەو ده‌رچووه‌ نێردراویانه‌وه بڵاوه‌کرێته‌وه که له کۆتاییه‌کانی سەده‌ی نۆزده‌وه ده‌ستیان گرتووه به‌سه‌ر رۆژنامه‌وانی عه‌ره‌بیداو ئالای زۆریه‌ی ئەو بانگه‌وازه‌یان هه‌لگرتووه، دکتۆر یه‌عقوب سه‌روف سه‌رنووسه‌ری (المقتطف) له سالی

۱ - الهلال، ۱۹۳۰.

۲ - الهلال، م ۳۴، ص ۲۳۸.

۱۹۱- سه‌بارەت به‌و مه‌زه‌بانه ده‌لێت: سیۆصۆفیگه‌ری جۆریکی ته‌سه‌وفی مه‌سیحی و رامان و په‌یوه‌ندیه به‌خواوه بی ئه‌وه‌ی پێویست بکات به کیتاب و له‌وح، سیۆصۆفیگه‌ری ئیستا تیکه‌ل بووه به ته‌سه‌وفی هیندی و باگخووانیشی چه‌ندین بانگه‌شه‌ی به‌رفراوان و ماوه‌دریژیان گرتوه‌ته‌به‌ر.

مه‌کس میله‌ی جووله‌که ئه‌م رێبازه به ئایینی سریانی وه‌سف ده‌کات و پێی وایه له ئه‌نجامی به‌یه‌ک‌گه‌یشتنی بووزیه‌ت و بیرى مه‌سیحی رۆژئاوايه وه هاتووه، زۆریک پێیان وایه ئه‌و بنه‌مایانه‌ی سیۆصۆفیگه‌ری نیاری کردون ده‌گه‌ڕێنه‌وه بۆ غه‌نوو‌صیه‌تی کۆن، ئه‌وه‌ش له رۆژه‌لات پێی ده‌وتریت زانستی رۆحی (ئه‌تمافیزیا) و زانستی نه‌ینی (گیتامیزیا) هه‌ر ئه‌وه‌یه که مانى و بووزا و کۆنفۆشیۆس و فیساکۆرس و ئه‌فلاتوون بانگه‌وازیان بۆ ده‌کرد، هه‌لگرانی ئه‌و مه‌زه‌بانه بپوایان هه‌یه به حلوول یان به ته‌جه‌سود .

وه‌حده‌تولوجود

مه‌رسیدارترین شتی بیرى وه‌حده‌تولوجود به‌رامبه‌ر به بیروباوه‌پى ئیسلامی گرتوویه‌تیه به‌ر بریتیه له دژایه‌تی ئه‌و بیروباوه‌په‌یه‌ک‌خواپه‌رستیه پوخته‌ی که خوای گه‌وره پێغه‌مبه‌ران و کتێبه‌کانی بۆ ناردووه، وه‌حده‌تولوجود پێی وایه دروستکراوان خودان و بوونیش هه‌ر خودایه، به‌لام ئیسلام جیاکاری ده‌کات له‌نیوان خودای دروستکه‌ردا که هیچ وێنه و نمونه‌یه‌کی نیه له‌گه‌ل بوونی دروستکراودا، جا واجیبولوجود خوای ته‌نهاى دروستکه‌ری بی هاوه‌له، به‌لام مومکینولوجود ئه‌و دروستکراوانه‌ن که ئێمه به پێنج هه‌سته‌کانمان درکیان پێ ده‌که‌ین.

به‌لام هه‌لگرانی بیرى وه‌حدده‌تولوجود پێیان وایه ئه‌و دوانه یه‌کن، واته بون خودی خودایه، ئه‌مه‌ش واتایه‌کی بێ بناغه‌و ناره‌سه‌نه له بیرى ئیسلامیدا و هه‌رگیراوی فله‌سه‌فه‌کانی تره که له بیرى یه‌کخواپه‌رستی پوختی ئایینه‌کان و هه‌مو پێغه‌مبه‌ران ده‌رچووه‌و قورئان و ئیسلامیش به جوانترین و کاملترین شیوه ئه‌و یه‌کخواپه‌رستیه‌ی روونکردوه‌ته‌وه‌و خستویه‌تیه به‌رچاوان.

به‌راستی ئیسلام نکوولی ده‌کات له بیروباوه‌پى ئیتیحاد و حللول، نکوولی له‌وه ده‌کات خالق له‌ناو مه‌خلوقدا (دروستکه‌ر له‌ناو دروستکراودا) بتویته‌وه یان به‌پێچه‌وانه دروستکراو له‌ناو دروستکه‌ردا نغز بێت، به‌لکو سروشتی هه‌رکامیان جیا، ئیسلام وه‌حدده‌تولوجودیشی قبول نیه چونکه له بیروباوه‌پى ره‌سه‌نی ئیسلامیه‌وه (لا إله إلا الله) ناچیت بۆ وته‌ی هه‌ندێ فله‌سه‌فه‌سوف که ده‌لێن (له‌راستیدا هه‌ر بوونێک هه‌یه خودایه)، ده‌ره‌نجامی هه‌رکامیان به‌ره‌و کۆتاییه‌ک ده‌روات که ئه‌نجامه‌کانیان ته‌واو له‌یه‌ک جیا و دوورن.

ئیمه ئه‌وه ده‌زانین بیردۆزه‌ی وه‌حدده‌تولوجود سه‌ره‌تا له فله‌سه‌فه‌ی یۆنانیه‌وه هات و له‌گه‌ڵ ئه‌و فیتره‌ته‌شدا نه‌گونجاوه که ئیسلام بانگه‌وازی بۆ ده‌کات و شوێنکه‌وتوانی هانده‌دات تا بیرکه‌نه‌وه له دروستکراوانی خودا و رێ نادات بیرکه‌نه‌وه له خودی خودا، دان به‌وه‌دا ده‌نێت که بوون یان که‌ون له‌خۆوه دروست نه‌بووه، بێگومان زۆریه‌ی توێژه‌ران بێ رێنموونی به‌خششه‌کانی سروش و په‌یامه دابه‌زیوه‌کان ماوه‌یه‌کی زۆریان بری هه‌واى راستیه گه‌ردونیه‌کاندا، به‌لام نه‌گه‌یشته‌نه راستی و رێنموونی، دوورترین هه‌نگاویان ئه‌وه‌بوو به هه‌سته کورت ماوه‌کانیان و به عه‌قلى سنوورداری مڕۆیی گه‌یشته‌نه درککردن به بوونی خوا و ئه‌ودیه‌و سروشت و

نه‌یانتوانی بگن به‌وهی نه‌و پیناوانه‌ی هه‌ست و عه‌قل خودی خو‌یان که‌موکورتن و ناتوانن بیانگه‌یه‌ننه نه‌و ئامانجه‌گه‌وره‌ی که‌ته‌نها له‌ریی بیوابوون به‌په‌یام و سروشی خوایی دیت‌ده‌ی، نه‌و سروش و په‌یامه‌ی که‌خوای گه‌وره‌دایبه‌زاند بۆ پیغه‌مبه‌رانی و زامنی د‌لنیایی ته‌واوی نه‌و بواره‌یه‌ی مۆ مۆڤو بیباکی ده‌کات له‌وه‌ولانه‌ی ناگه‌نه‌شتیکی وا.

نه‌وه‌ی ده‌وتریت خدا بریتیه له‌بوون، نه‌مه‌تیگه‌یشتنیکی ته‌واوی ماددی بۆ خدا له‌خۆده‌گریت که‌له‌گه‌ل عه‌قل و فیت‌ره‌تیشدا ناگونجیت، له‌گه‌ل نه‌وه‌ش نات‌ه‌بایه که‌خوای گه‌وره له‌په‌یامی خۆیدا له‌سروشی خواییدا باسی کرد‌وه‌و ده‌یه‌ویت له‌و بواره‌دا ده‌روونی مۆیی ئارام و د‌لنیا بکات تا پیویستی به‌وه نه‌بی‌ت بگه‌ریت به‌دوای شتی‌کدا که‌هه‌رگیز پیی ناگات، ریگه‌شی پی ده‌دات ر‌امان و بیرکردنه‌وه‌ی هه‌بی‌ت له‌بواری تردا، بواری بنیاد و دۆزینه‌وه‌ی نه‌ینیه‌کانی مادده‌و نه‌وه‌ی خوا له‌سه‌ر زه‌ویدا نایناوه، ر‌امان له‌ئاو و شاخ و به‌خششو کانزاکان که‌به‌مۆڤی به‌خشیوه، هانی ده‌دات تا به‌دوایاندا بگه‌ریت و پوخت و جیا‌یان بکاته‌وه، نه‌مه‌ش وه‌ک نه‌وه‌ی پیغه‌مبه‌ری خدا وی‌نای کرد‌وه (تفکروا فی خلق الله و لا تفکروا فی ذات الله فتهلکوا)،^۱ (بیربکه‌نه‌وه له‌دروست‌کراوانی خدا و بیرمه‌که‌نه‌وه له‌زاتی خدا نه‌گه‌رنا مال‌و‌پیران و ره‌نجه‌رۆ ده‌بن).

یه‌کێک له‌مه‌ترسیدارترین نه‌و شتانه‌ی که‌بیردۆزه‌ی وه‌حده‌تول‌وجود پیی گه‌یشت‌وو نه‌وه‌یه ده‌ل‌یت بوون بریتیه له‌خودا، نه‌مه‌ش بۆ نه‌ه‌یشتنی نه‌رک و دارماندن‌ی به‌رپر‌سیاریتی تاکه‌که‌سی و په‌یوه‌ستی نه‌خلاقیه، جا که‌مه‌زه‌بی وه‌حده‌تول‌وجود له‌خودی خۆیدا له‌گه‌ل ئایینی حه‌قی خواییدا

- ضعفه‌ال‌ل‌بان‌ی فی صحیح و ضعیف‌ال‌جامع‌الص‌غیر و زیاده‌ته، الرقم ۲۴۷۱.

ناگونجیت (نهو ئایینه‌ی داوا ده‌کات ته‌واو جیاوازی بکه‌یت له‌نیوان خودا و جیهاندا)، ریپازی که له‌گه‌ل عه‌قلی ساغدا ناگونجیت، نهو عه‌قلی نه‌وه پر قبول نیه خودا جیهانی بیت که ئازهل و داروبه‌ردی تیدایه، ئیتر وه‌حده‌تولوجود ده‌بیت هه‌ره‌شه بو به‌هایه‌کی گه‌وره‌ی به‌هاکانی نیسلام که نه‌ویش بریتیه له‌نه‌خلاق.

بۆیه په‌یامی وه‌حده‌تولوجود له‌گه‌ل نهو یاسا نه‌خلاقیه‌ی ژياندا ناگونجیت که بنه‌ره‌تی پته‌وه، جا چۆن ده‌گونجی نهو مرۆفه‌ خۆی به‌پررسیاری نه‌نجامه‌کانی کاری بیت؟ لی‌ره‌وه نهو بانگه‌وازه مه‌رسیداره ده‌رده‌که‌ویت که مه‌به‌ست و ئامانجی بنه‌ره‌تی خۆی دژایه‌تی کردنی نیسلامه تا ئه‌رك و به‌پررسیاریتی نه‌هیلّیت یان حه‌رامی خوا حه‌لال بکات یان سنووری خوا به‌زینّیت، بی‌گومان نه‌وانه‌ی باسی وه‌حده‌تولوجود ده‌که‌ن وته‌یان به‌ته‌واوه‌تی دژی بیروباوه‌پی یه‌کلایی و روون و دیاری نیسلامه.

ئیمه پی‌ویستیمان به‌وه هه‌یه ئاگادار بین له‌هه‌له‌ی نهو چه‌مک و وتانه‌ی که ده‌لّین هه‌موو له‌یه‌کدایه و یه‌کیش له‌هه‌موودایه یان ده‌لّین هه‌چ بوونی نیه جگه له‌خودا و هه‌موو بوونه‌کانیش روخساری خودان، هه‌موو نه‌مانه به‌ته‌واوه‌تی له‌گه‌ل یه‌کخواپه‌رستیدا ناگونجین وه‌ک نه‌وه‌ی قورئان باسی کردووه و موسلمانان لێی تی‌گه‌یشتون.

نه‌گه‌ر بی‌رۆکه‌ی وه‌حده‌تولوجود له‌گه‌ل سروش و عه‌قل و فیتره‌تیشدا نه‌گونجیت و نه‌یار بیت، نه‌وا ژماره‌یه‌کی فه‌یله‌سووفان وای داده‌نن تا نه‌وه‌ی شۆبنه‌ۆر ده‌لّیت وه‌حده‌تولوجود ته‌نها وینه‌یه‌کی پوختی ریپازی مله‌وپیه، چونکه راستی ریپازی وه‌حده‌تولوجود له‌وه‌دا به‌رتنگ بوه‌ته‌وه

که نه گونجانی دوانه یی نیوان خودا و بوون داده پمینی و بریاری نه وه
دهدات بوون به هوی هیزه ناوه کیه تایبه یه کانیه وه هیه، جا ریباریک که
هه لگرانی وه حده تولوجود دهیلین گوايه خوا و بوو یه ک شتن ته نها
پیناویکی کورته بۆ بیباک بوون له خوا یان له کارخستنی کاری، دیاره
فه یله سووفانی یۆنان هه ر له تالیسه وه که یه که م فه یله سووفیانه تا نه رستو
باس له وه ده که ن خودا له جیهاندا یان جیهان له خودادا یه کانگیر و
تیکنالاون.^۱

ماموستا عه بدولمونعیم خلاف ده لیت: جیا کردنه وه ی خوا له بوون نه و
بیده سه ره تاییه یه ه ژۆربه ی کیشه کانی بون چاره سه ر ده کات و به وه ش
پیشپه وی مرۆییمان ریکه ده خری و به رپرسیاریتی و ئه رکه کان دیاری
ده کات و سنوره کان تیکه ل ناکات و ئه رکه کان له ناو نابات و به های شته کان
به فیرو نادات.

نیقولا حه داد ده لیت: سی ئایینه ئاسمانیه که به رپرچی ته واوی نه و
بیردۆزه فه لسه فیه ده ده نه وه که پوخته که ی نه وه یه خوا و بووی مادی
بوو شتی جیا وازن و هه رکامیان خودیتی تاییه ت به خوی هیه جیا له وانی
تر، خواش واجیبولوجوده که دروستکه رو به پتوه به ری بوونه.

دکتۆر موحه ممه دی یووسف مووسا ده لیت: خودا و جیهان له هه موو
شتدا له یه ک جیان، یه کیکیان بوونی په یوه سته به ویستی نه وی تریانه وه.

ماموستا به شبیشی ده لیت: وه حده تولوجود ریباریکه که پوخته که ی
نه وه یه خوا بوونی ره هایه و جگه له وه هه رگیز بوونی نیه، جا نه گه ر

۱ - درینی خشبة: الرسالة، م ۱۹۴۴.

بوترىت مۇڭ بوونى ھەيە لاي ئەوان واتاي ئەۋەيە پەيۋەستىيەكى بە
 بوونەۋە ھەيە مۇڭ خودى خودايە، ھەموو جىھانەكانىش ھاۋدەم بە
 جىاۋازى جۆر و رەگەز و كەسيان لە نەبوونەۋە ھاتون و بوونيان
 پەيۋەستە بە بوونى خوداۋە نەك خۇيان ھەبوون چۈنكە لە نەبوونەۋە
 ھاتون، دواتر پەيۋەستىن بەو بوونەي كە لە ھەموەكىدا بوونى ھەيە كە
 ئەۋىش بوونى خودايە، خوداشىيەكەو دابەش نابىتت و ھەم ناكات و
 گواستەنەۋەو گۇپانى بەسەردا نايەت و فرەيى نايگىتتەۋە، پاشان بۆ
 چۇنىتتى و شوين و كاتەكان رەھايە، ئىمە نكوۋلى بوونى بوون ناكەين لەبەر
 دەسەلات و ويستى خودا، بەلام پىۋىستە جىاكارى بكەين لەنىۋان بوونى
 خوا كە بوونىكى. ئەزەلى بى سەرەتاو كۇتايە، لەگەل بووى يھان كە
 بوونىكى داھاتوۋى خاۋەن سەرەتا و كۇتايە، پاشان بروامان بەۋەيە بوونى
 جىھانەكان ھۆكارەكەي لە خواۋەيە، بەلام بىرپارمان وايە جىاۋازىيەكى
 گەرە ھەيە لە نىۋان ھۆكار و ھۆكار پىدراۋ و عىللەت و مەعلۇلدا.

حلۇول

چەمكى حلۇول جىايە لە چەمكى ۋەھدەتولۇجود، چۈنكە
 ۋەھدەتولۇجود باس لە يەكبوونى خۇيى دەكات بۆ ھەموو شتەكان با لە
 روكەشدا زۆربىن(ئەمەش ساختەيەكە كە ئىسلام قىبوۋلى نىيە)، بەلام رىيازى
 حلۇول باس لە بوونى دو راستى جىاۋاز دەكات كە بوونى خويى و بوونى
 مۇيىيە، يەكەميان لە چەند بارىكى تايىبەتدا دوۋەمى لەبەردەستە.

لويس ماسنیۆن پئی وایه حلوول مۆرکیکی مه‌سیحی هه‌یه و چه‌ند بنه‌ره‌تیکی یۆنانی و هیندی هه‌یه و به رای قورئان روخینه‌ری ته‌نهایی خودایه.

ئیمامی غه‌زالی ده‌لئیت خوای گه‌وره واجیب‌ولوجوده و به‌دووره له سیفه‌تکانی حلوول، لوولیش به‌دووره له خوای گه‌وره له‌به‌ر چه‌ندین هۆکار، چونکه دیرین جیایه له تازه‌هاتنه دنیا له‌به‌ر جیاوازی ماهیه‌تی مه‌رکامیان، ئەم جیاوازیه‌ش نه‌بوونی توانه‌وه‌ی کۆن له تازه هاتنه‌بووندا به واجب داده‌نئیت.

پاشان خوای گه‌وره واجیب‌ولوجوده، ئەم وه‌سفەش له‌گه‌ڵ حلوولدا ناگونجیت چونکه له‌باری هاتنه‌بوونیدا حاله‌که شوینکه‌وته‌ی ئەوه ده‌بیّت که تیايدا ده‌توئیتوه هه‌روه‌ك ده‌بیّت مه‌عوولی ئەو مه‌حه‌للە و پئی کاریگه‌ر ده‌بیّت، به‌لکو ناگونجیت وینا الّ بکه‌یت مه‌گه‌ر به ویناکردنی مه‌حه‌ل، بۆیه ئەمجاره‌ش حلوول نه‌گونجاوه وه‌ك چۆن له‌باری یه‌که‌میشدا نه‌ده‌گونجا، پاشان خوای گه‌وره واجیب‌ولوجوده و واجبیش روخسار و کرۆکی بۆ نیه، ئەگه‌ر توانه‌وه بریتی بیّت له‌توانه‌وه‌ی روخسار له‌کرۆکدا ئەوه بۆ خوا گونجاو نیه چونکه خوا له‌به‌ر چاوان نیه، ئەگه‌ریش توانه‌وه کرۆک بیّت ئەوه‌ش ناکریت چونکه خوا کرۆک نیه.

نووسینه‌کانی حلوول و وه‌حده‌تولوجود و نووسینانی تر هی سه‌رده‌مانی لاوازی و دواکه‌وته‌یی، ئەوه‌ش گرنگترین بواریکه که رۆژه‌لاتناسان کاریان له‌سه‌ر کردووه و هه‌ولیانداوه زیندووی بکه‌نه‌وه و بلاوی بکه‌نه‌وه، ئەمه‌ش بۆ دروستکردنی مونتەله‌قیك بۆ بانگه‌وازه نوێکراوه‌کانی بیره‌وشتی به‌ایبه‌ت بوونگه‌راییی و فرۆیدی و جگه له‌وانه‌ش،

هه‌روه‌ها هه‌وڵدان بۆ تیکشکاندنی یاسایه‌کی ره‌سه‌ن که بریتیه له زیندووو بوونه‌وه و پاداشت وه‌رگرتنه‌وه، هه‌روه‌ها دووباره‌وتنه‌وه‌ی بانگه‌وازه‌که بۆ له‌کارخستنی ئه‌رك و په‌یوه‌ستی ئه‌خلاقی، هه‌موو ئه‌مانه پێشه‌کیه‌کن بۆ لیکه‌لوه‌شانی که ئامانجی ئه‌وه‌یه کار بکاته سه‌ر فه‌رزی جیهادی ریی خودا.

دیاره بروابوون به به‌هلول ئه‌رك و په‌یوه‌ستی و سنووره‌کانی خودا ناهیلێت و موسلمانان به‌ره‌و ده‌ره‌وه‌ی به‌ها بنه‌ره‌تیه‌کانیان پال پێوه ده‌نێت و بنه‌ره‌ته‌ده‌روونیه‌کان بۆ پێشپه‌وه‌ی به‌ره‌و خوشگوزه‌رانی و لیکه‌لوه‌شان و ئاره‌زووبازی وێران ده‌کات، ئه‌مه‌ش له‌ریی به‌رزراگریتنی ئاره‌زووه‌کان یان هه‌نگاوانان به‌ره‌و پاشه‌کشه له ژیان وه‌ك ژیانی ره‌هبانیه‌ت، هه‌روه‌ها دژایه‌ی کردنی بنه‌مای هاوسه‌رگیری و پێکه‌یانی خێزان و دوورگرتن له ژیا‌نسازي و دژایه‌تی کردنی ئاره‌زووه‌کانی کۆمه‌لگه‌کان.

ئیتیحاد

بیری ئیتیحاد خراپه‌که‌ی زۆر که‌متر نیه له هه‌ردوو بیری پێووتر، چونکه ئه‌مانه پێیان وایه به‌نده بووه به خودا، ئه‌مه‌ش له‌گه‌ڵ خودی خۆیدا ناگونجێت، به‌لکو پێویسته خوای گه‌وره پاك ناو ببری و ژمان له ئاستیدا له‌و جۆره هه‌ولانه به‌دوور بێت، هه‌نگاوی به‌لگه‌هێنانه‌وه بۆ خراپی ئه‌مانه‌ش له‌لایه‌ن غه‌زالیه‌وه به‌سی ئه‌گه‌ر هاتووه:

یه‌که‌م: یان هه‌ریه‌ك له‌و دوو بوونه هه‌بن.

دووهم: یان یه کیکیان له ناوېچیت و ئه‌وی تریان بمینیتته وه.

سییه‌م: یان هه‌ردووکیان له ناو بچن.

له باری یه که‌مدا: لی‌ره‌دا ئیتیحادیک نیه.

له دووه‌مدا: چۆن ده‌بیئت بلّییت ئیتیحاد هه‌یه له نیوان بوویه‌ک و نه‌بوویه‌کدا.

له سییه‌مدا: جی قسه نه‌ماوه سه‌باره‌ت به ئیتیحاد، به‌لکو باشت‌ر وایه باسی نه‌بوون بکه‌ین.

بۆیه نه‌گونجانی روون له هه‌موو ئه‌گه‌ره‌کاندا هه‌یه.

مامۆستا به‌شبیشی ده‌لّیت: وه‌ک چۆن خوا پاک و بی‌گه‌رده له حل‌و‌ل هه‌رواش پاک و بی‌گه‌رده له ئیتیحاد، چونکه ئه‌گه‌ر وا رووبدات واج‌بو‌لو‌ج‌وب له‌گه‌ل شتی تردا ببیته یه‌ک ئه‌نجامی دوو شت ده‌بیئت، یان هه‌ردووکیان به‌ بوونی بمیننه‌وه، یان هه‌ردووکیان نه‌مینن و سییه‌م بیته کایه یان یه‌کیکیان نه‌مینیت و یه‌کیکی تریان بمینیتته‌وه، جا له مانه‌وه‌ی هه‌ردووکیاندا دوانی جیا‌واز له یه‌کن، ئه‌و جیا‌وازیه‌ش واتای نه‌بوونی ئیتیحاده چونکه ئیتیحاد ئه‌وه‌یه ببنه یه‌ک، له نه‌بوونی هه‌ردووکیشیاندا ئیتر ئیتیحاد نامینیت چونکه دوو نه‌بوو یه‌ک‌نا‌گرن تا ببنه یه‌ک شت، له‌و باره‌شدا که یه‌کییان نه‌بیئت دووباره ئیتیحاد هه‌ر نابیت.

تەناسوخ

بىگومان چەند لايەننىڭ ھىنراۋنە تە ناۋ بىرى ئىسلامىيەۋە ھەۋلىاندان ھەۋە كار بىكەنە سەر چەمكۈ واتا بىنەرەتتە ئىسلامىيە قورئانىيەكان، لەۋانە تەناسوخى رۇخەكان، بىردۆزە تەناسوخ لەگەل چەمكۈ واتاى فىترەت ۋە ھەۋلى ئايىندا ناگونجىت ۋە پەيرەۋى راستى چەسپاۋى بەرپرسىيارىتى مۇۋۇ پەيۋەستى ئەخلاقى ناكات، ئەمە ۋىپراى ساكارى ئەۋ بىردۆزەى كە دەيلىت ۋە ھەۋلى دەدات بەلگەى بۇ بەيىننىتەۋە، ئەۋىش گواستەۋەى رۇخە لە جەستەيەكەۋە بۇ جەستەيەكى تر، ئەمە پىناۋىكە تا دەرفەت دواى دەرفەت بدريت بە رۇخ، ئەۋ رىبازە ھەلسەفیانەى باسى تەناسوخ دەكەن پىيان ۋايە ژيان كورتەۋ دەيىت دەرفەتتىكى تر ھەيىت بۇ رۇخ تا لە ھەلەكانى رزگار بىت، لە ھىندۇسىدا رۇخ راستەۋخۇى دواى ژيانى يەكەمى لىپىچىنەۋەى ناكىت.

بىردۆزەى تەناسوخ دۇى ئەۋ بەرپرسىيارىتى تەكەكەسىيە كە ھەموو كەسىك دەگرىتەۋە بەپىى كارى لە دىيادا، ئىتر رۇخى چۆن بىت كە پەيۋەستى چەندىن دەروۋنە؟ چۆن دەكرىت پاداشتى ھەموو مۇۋىكىيان ديارى بكرىت؟ ئەگەر رۇخەكان لەگەل ئازەلەكانىشدا تەناسوخيان ھەيىت ئەۋە بارەكە ئالۆزتر دەيىت.

شىتەك كە باس كراۋە ئەۋەيە فېساگۇرس پىى ۋايە تەناسوخى نىۋان رۇخەكان لەنىۋان مۇۋۇ ئازەلدا بەۋ واتايە دەكرىت گيانى مۇۋۇ بىيىتە گيانى سەگىك يان رىۋىيەك، ئەمەش روانىنىكى نامۇيە.

لەم بارەيەۋە دكتور يەحيا ھەيدى دەلىت: چۆن دەروۋن دەتوانىت لە جەستەيەكەۋە بگوازيىتەۋە بۇ جەستەيەكى تریان لە بوۋنىكەۋە بچىتە ناۋ

بوونیکى تر، ئەم گواستنه‌وه‌یه یه‌که‌مجار ئەوه‌ی ده‌وێت ته‌نهایى بوونی ده‌روون هه‌بیّت، ئەویش له‌ بوونیکه‌وه‌ بجێته‌ ناو بوونیکى تره‌وه‌، یان ئەو ئەگه‌ره‌ هه‌یه‌ ده‌روون په‌یوه‌ست نه‌بیّت به‌ جه‌سته‌یه‌کى دیارى کراوه‌وه‌، ئەمه‌ش ناگونجیّت، چونکه‌ ئێمه‌ ده‌زانین سه‌رچاوه‌ی تاکى مرۆڤ بریتیه‌ له‌ ده‌روون، بۆیه‌ ده‌روون که‌سایه‌تى و یه‌کبوون و پێناسى مرۆڤ ده‌هێلێته‌وه‌ و ده‌یکاته‌ ئەو مرۆڤه‌ی که‌ له‌و ده‌روونه‌ دیارىکراوه‌ و ئەو جه‌سته‌ دیارى کراوه‌، جا چۆن ئەوانه‌ی باسى ته‌ناسوخ ده‌که‌ن دان ده‌نێن به‌ ته‌نهایى و پێناسى ده‌رووندا، ئەوه‌ش داننا به‌ پێناسى جه‌سته‌ی لى‌ ناکه‌وێته‌وه‌ به‌وپێیه‌ی پێکهاتوه‌ له‌ ده‌روون و جه‌سته‌ش.

ئەمه‌ له‌لایه‌که‌وه‌، له‌لایه‌کى تریشه‌وه‌ بیرى ته‌ناسوخ له‌سه‌ر پێوانیکى هه‌له‌ی زه‌مه‌نى وه‌ستاوه‌، باس له‌وه‌ ده‌کات ئەو ده‌رفه‌تى به‌ مرۆڤ ده‌دریّت له‌ ژيانى یه‌که‌میدا ده‌رفه‌تیکى ته‌واو به‌رته‌سکه‌ ئەگه‌ر هات و به‌راوردی بکه‌ین به‌ زه‌مه‌نى ناکۆتای هه‌میشه‌یى ژيانى ده‌روون دواى ئەو ماوه‌یه‌، بۆیه‌ ده‌بیّت ئەو ماوه‌یه‌ له‌ چه‌ند ماوه‌یه‌کى دواى ئەوه‌دا درێژتر بکه‌ینه‌وه‌ تا له‌گه‌ڵ ئەو زه‌مه‌نه‌ ناکۆتا هه‌میشه‌یه‌دا بگونجیّت که‌ نه‌فس دواى یه‌که‌م جیا‌بوونه‌وه‌ی له‌ جه‌سته‌ تیايدا ده‌ژیت، ئەمه‌ش بیریکه‌ که‌له‌سه‌ر وه‌هم و خه‌یالى هه‌له‌ دامه‌زراوه‌، چونکه‌ هه‌رچه‌نده‌ ماوه‌ درێژ بکه‌یته‌وه‌ بۆ نه‌فس بۆ له‌ناوچوونى کۆتای و هه‌رچه‌نده‌ ماوه‌که‌ زیاد بکات و سه‌رده‌مان بێن، ئەوا هه‌موو ئەوانه‌ له‌گه‌ڵ ئەو هه‌میشه‌یى بوونه‌ پێوانه‌ ناکرێن که‌ نه‌فس دواى مردن ده‌چێته‌ ناویه‌وه‌، بۆیه‌ باشت‌ر وایه‌ یه‌کژيان بۆ ئەو ده‌روونه‌ دابنێن له‌برى ئەوه‌ی چه‌ند ژيانیکى بۆ دابنێن که‌ به‌ده‌ست ناره‌حه‌تى هه‌موویانوه‌ نازار بچه‌ژێت.

نیسلام بیرى ته‌ناسوخى به‌رپه‌رچ داوه‌ته‌وه و پیتی وایه دواى ژيانى یه‌که‌مى نه‌فس که په‌یوه‌ستى جه‌سته بووه هه‌میشه‌یه‌کی نه‌فس هه‌یه. بیگومان هه‌لویستی نیسلام به‌رامبه‌ر به هه‌میشه‌یی نه‌فس و زیندوو‌بوونه‌وه‌ی جه‌سته‌کان دیارترین مه‌نتیقه بۆ به‌رپرسیاریتی تاکه‌که‌سی و پابه‌ندی نه‌خلاقى له‌به‌ر بوونی موخاسه‌به و پاداشتی رۆژی دواى.

ده‌کریت لی‌ره‌دا تی‌بینی نه‌وه بکه‌ین که یه‌که‌م که‌س دواى هاتنى نیسلام باسی ته‌ناسوخى رۆحه‌کانى کرد سه‌به‌ئیه‌کان بوون، نه‌مه‌ش وه‌ک هه‌ولێک بۆ ساخته‌خستنه ناو چه‌مک و واتا بنه‌ره‌تیه‌کانى سنوورى په‌یوه‌ندیه‌کانى نیوان خودا و پیغه‌مبه‌رو عه‌لى کوپى نه‌بووتالیب، بیگومان بیروکه‌ی ته‌ناسوخ چوونه مه‌زه‌به‌ی حلولى لی ده‌که‌وێته‌وه.

نه‌رقانا

وشه‌یه‌کی ئالۆزه که واتاکه‌ی سپینه‌وه و وه‌ستان و نه‌مان و ژيانه‌وه و هه‌سانه‌وه ده‌که‌یه‌نیت، مه‌به‌سته رۆحه‌که‌ی نه‌وه‌یه بارێکی له‌ده‌ستدانى هه‌سته که له‌و باره‌دا نه‌فس هه‌ست به‌و ئازاره نامینیت که په‌یوه‌سته به جه‌سته‌وه.

نه‌رقانا بوونێکی ئیجابی نیه، به‌لام ده‌رباز بوونه له‌و بوونه به‌ئازاره که مه‌قامی به‌خته‌وه‌ری و به‌خشش بوونی بۆ ده‌هینیت، صۆفیگه‌را موسلمانه‌کانیش نه‌رقانایان به واتا زمانه‌وانیه‌که‌ی وه‌رگرتوه‌و ناویان ناوه فه‌نا بوون، دیاره فه‌نا بوونی صۆفی جوړیکی نه‌رقانا نیه، بیگومان نه‌رقانا دیارده‌یه‌کی سلبی و بیروکه‌یه‌کی وه‌رگیراوی رێبازی ره‌ش بینیه، بریتیه له

رامانىكى دور لە ھەر واتايەك كە ئەو كەسە دەباتە بارىك نەفسى خۆى
فەنا دەكات ۋە ھەموو يەنە نەخشىك باس و بىرى نىشان نادەن، ئەمەشيان
لەوتەى بووزا ۋە رگرتوۋە كە دەلىت ھەموو شتىك بەتالە ۋە ھەموو ھىچ
كرۆكىكى نىە، ھىچ شتى بوونى نىە، ھەموو ھىچ دەگۆرپىت، ھەموو لە
سەيرورەيەكى بى كروكدايە، لای ئەم كەسانە تەنانتە مرقۇ بەرەوردوۋى
تەناسوخ يان خولى رۆجەكان نابىت تا بگاتە نەرقانا، دكتور ەبدورەحمان
مەرحەبا راست دەكات كە دەلىت: بىر كەردنە ۋەى ھىندى مرقۇ تىكشكاند
چونكە بانگەۋاز دەكات بۇ بەخوادانانى مرقۇ.

ئىشراق

مەزھەبى ئىشراق تىكەلەيەكى ئىغرىقى ۋە فارسيە، لىقكە لە فەلسەفەى
يۇنانى ۋە ئەفلاتونى نوئى، كۆكرەۋەيەكى نىوان چەمك ۋە واتاى رەۋاقيەكانە،
ئەو بوارە ئىغرىقيانەى كە ھەيەتى لە فەلسەفەى ئەفلاتون ۋە فەيلوونى
جوولەكەۋە ۋە رگىراۋن، بوارە فارسيەكانىشى ۋە رگىراۋن لە مانى ۋە
مەزدەكى، ئىشراق كۆكەرەۋەى بېرى راۋرەۋتن كە لە ئايىنە كۆنەكاندا بالە
بون، بە گشتى ئەمە پەيامپەتى: سەرچاۋەى بوون بىرىتە لە رووناكى، بۆيە
بە رووناكى بالە دەرېرى خوا دەكات، جىھادكان بەو نوورانە ۋە سەف دەكات
كە لە نوورى يەكەمەۋە ھاتون، مەعرفەى مرقۇ لە دىو رۋانىنى
ئىشراقىەكانەۋە بىرىتە لە ئىلھام كە لە جىھانى بالادا لەرئى ەقلى
گەردوونەكانەۋە دەكات، ئەمەش ناۋدەبىرەت بە دۆزىنەۋە يان ئىشراق، بە
گشتى لە دەرەۋەى بازىنەى ئىسلامدايە ۋە دورىشە لە كروكى ئىسلام ۋە
لەگەل يەكخوۋاپە رستىدا نەگونجاۋە، بانگەۋاز بۇ مەزھەبى ئىشراق لە

نیسلامدا له سهرده‌مانی جه‌نگه خاچپه‌رستیه‌کاندا نوی بوویه‌وه، له هه‌مان کاته سه‌ختانه‌دا که موسلمانان له هه‌ولدا بوون بۆ به‌رگرتن به دوزمنی شالاهین.

بیروکه‌ی رووناکی و تاریکی سهریه‌مانه‌وی و مه‌زه‌کی و باتینیه. بانگه‌وازی ئیشراق کاریگر بون به چه‌مک و اتا‌کانی مجوسیه‌ت و زهرده‌شتی و مه‌سه‌له‌کانی په‌یوه‌ست به هه‌ساره‌وئه‌ستیره‌و گه‌ردوونه‌کان.

ناسینی خوا له نیسلامدا بنه‌په‌ت و سه‌رچاوه‌ی خۆی هه‌یه و ته‌واو دووره له ئسلووبی غه‌نووسی و ته‌نها له‌سه‌ر بنه‌مای ئیله‌هام یان عه‌قل نه‌وه‌ستاوه، به‌لکو ری‌بازیکی ته‌واو پراوپه‌ که تاییه‌تمه‌ندی و لایه‌نه ته‌واوه‌کانی هه‌یه، له نیسلامدا مرو‌ف به‌رز نابیته‌وه بۆ پله‌ی خوایه‌تی یان به‌کبوونی ناسوت و لاهوت نیه، چه‌سپاویشه‌ بزافی بانگه‌وازی ئیشراق په‌یوه‌ست بووه به قه‌رمه‌تی باتینی و بزافه‌کانی زه‌نج و جگه له‌وانه‌ش که هه‌ولیان ده‌دا له‌ری بانگه‌وازی فیکریه‌وه ده‌وله‌تی ئیسلامی به‌رووخین و به‌ بیردۆزه‌ی فه‌لسه‌فی په‌کخواپه‌رستی دارمێتن.

موسلمانان له‌سه‌ر بنه‌مای قورئان و سوننه‌تی سه‌حیح بی‌ری خۆیان دامه‌زاندووه و ژبانی پیغه‌مبه‌ری خویان کردووه ته‌ نمونه‌یه‌کی په‌یره‌وی که تئینه‌په‌رین و چاویان له‌وه نه‌بیت زیاده‌کای بۆ بکه‌ن، به‌روایان به‌وه هه‌یه هه‌رچه‌ک قورئان یان پیغه‌مبه‌ری خوا باسیان نه‌کردبیت ئه‌وه له ئایینی خوادا نیه، پیغه‌مبه‌ری خوایش هیچی له ئومه‌ته‌که‌ی نه‌شاردووه ته‌وه و پیغه‌مبه‌ریش (ﷺ) هاتووه تا ره‌وشته به‌رزه‌کان ته‌واو کامل بکات.

باسی سییه‌م

به‌هائی

بانگه‌وازی به‌هائی بانگه‌وازیکی کوئی نوٲکراوه‌یه که چند بنه‌ره‌تیکی جیاجیای بیری بته‌رستی هیلینی و تلموودی جووله‌کایی و غه‌نوصی مه‌جووسی پیکیده‌هینن، ئەم بانگه‌وازه یه‌کیکه له‌و بانگه‌وازانهی که له سه‌روبه‌ندی داگیرکاری به‌ریتانیدا ده‌رکه‌وت به ئامانجی له‌کارخستنی فه‌رزی جیهاد.

جووله‌که ئەو بزافه‌یان برده ناو ئی‌ران و کردیان به دیدیکی په‌یوه‌ست به ماسۆنیه‌ت، به‌هائیه‌ت هه‌ول د‌ه‌دات به‌ ده‌رچوون له بنه‌ره‌ته‌کانی بۆ چوونه ناو ئایینیکه نوٲ بانگه‌واز بۆ یه‌کبوونی ئایینه‌کان بل‌اوبکاته‌وه، باسی ناشتی گشتی و یه‌کبوونی زمانه‌کانی جیهان و یه‌کسانی ژن و پاو ده‌کات و په‌رستش له‌ کاردا ده‌بینیته‌وه.

به‌هائیه‌ت بانگه‌واز ده‌کات بۆ یه‌کبوونی ئایینه‌کان و یه‌کبوونی گه‌ل و ره‌گه‌زه‌کان، له روانگهی ئەم بانگه‌وازه جیهانیه‌وه رۆحی ئەو پیلانه تلموودیانه ئاشکرا ده‌بیٲ که هه‌ول د‌ه‌دات له‌پشت رۆحیه‌تی نوٲ و سیۆصفیگه‌ریه‌وه ئەو بانگه‌وازه بل‌اوبکاته‌وه، هه‌موو ئەمانه هه‌وولن بۆ موژده‌دان به سه‌رده‌میکی نوٲی دره‌وشاوه به‌سه‌ر مرۆفایه‌یدا، ئەمه‌ش هه‌موو هه‌نگاوی پرۆتۆکۆلاتی سه‌هیۆنه.

بیگومان هه‌موو بانگه‌وازیکی بانگه‌واز بکات بۆ یه‌کبوونی ئایین و ره‌گه‌زه‌کان هه‌ول د‌ه‌دات ئیسلام دا‌رم‌ینٲ، چونکه ته‌نها ئیسلام تاکه

نایینه که هه‌ول ده‌دریت یه‌کانگیر بکریت له‌گه‌ل ئه‌وانی تردا، جیهانی بوونی نایینه‌کان ته‌نها بۆ له‌ناوبردنی جیهانیبوونی نیسلامه، هه‌موو ئه‌م واتایانه له‌بنه‌ره‌تدا وه‌رگیراوی تلموودن، دیارترین واتاو نیازی به‌هائیه‌ت له‌کارخستنی فهرزی جیهاده، کاتی ئه‌م بیره له‌ناو موسلماناندا بلأوبیتته‌وه ته‌نها سه‌هیۆنیه‌تی جیهانی سوودی لی ده‌بینیت که سووره له‌سه‌ر وشه‌و باسی ناشتی، به‌هائیه‌ت به‌رینمایی جووله‌که پالپشتی سووخواردنیش ده‌کات، چه‌ندین وته‌ی به‌هاو هه‌ن که باس له‌ قازانجی سوو ده‌کات، بیگومان ئه‌مه هاوۆینه‌یی ته‌واو له‌گه‌ل ئایدۆلۆجیای تلموودی به‌هائی ناشکرا ده‌کات تا ئه‌وه‌ی به‌هائیه‌کان به‌مه‌جووسی سه‌ده‌ی بیستم داده‌نرین، له‌ سیستم و ریکخستنیشدا زیاتر له‌ ماۆنیه‌ته‌وه نزیکن، که‌شی له‌بار بۆ به‌هائی له‌ هه‌ر ناوچه‌یه‌که که تیایدا بیداریخوازی نیسلامی لاوازه، به‌هائیه‌کان له‌ تورکیاو عه‌ککا و حه‌یفا له‌ سه‌روبه‌ندی جه‌نگی جیهانی یه‌که‌مدا نیشته‌جی بون، ئه‌مه‌ش کاریگه‌ری قوولی هه‌بوو له‌ دامه‌زراندنی نیشتیمانی نه‌ته‌وه‌یی جووله‌که‌یی له‌ فه‌له‌ستین و هه‌ستان به‌ رۆلێکی گرنکی چالاکی ده‌رکردنی کۆچه‌ران، عه‌هباس به‌ها به‌ ئاکارو هه‌لسوکه‌وته‌کانی نمونه‌یه‌کی رێبه‌ری به‌هائی پشکه‌ش کرد، سه‌ردانه‌کانی زۆر زۆر بون بۆ سويسرا و فه‌ره‌نسا و ئینگلته‌را، هه‌ندی هه‌لۆیستی هه‌بوو که رزگار بوون بوو له‌ هه‌موو به‌هاو ره‌وشته‌کان، وته‌کانیشی سه‌رسامیه‌کی که‌وره‌یان پتۆه دیار بوو به‌ بیرى مه‌جووسی و به‌که‌مدانانی بانگه‌وازی پیغه‌مبه‌ران، وا وه‌سفی پیغه‌مبه‌رانی کردووه که خاوه‌ن وه‌هم وخه‌یالن و بیروباوه‌پى رۆژه‌لاتیان خراب کردووه.

پیلانه‌کانی به‌هائیه‌ت رێبازیکی ته‌واون بۆ له‌ناوبردنی نیسلام.

يەكەم: ديارترىن پەيامى بريتىيە لە تەئويلى ئايەتەكانى قورئان بەجۆرىك لە واتاۋ مەبەستى زمانەۋانى ۋە شەرىعى خۆى دەرى بىكەت، بەھائىيەت بىنەرەتى يەكەمى لەسەر تەئويل ۋە ستاۋە ھەرۋەك بارى دەستە باتىنىيە كۆنەكان دور لە بىنەرەتەكانى زمان ۋە سونەنەكان دەستكارى واتاى ئايەتەكان دەكەت ۋە لە دانايى ۋە رېنموونى دورى دەخاتەۋە بەرەۋ چەند مەبەستىك ئاراستەى دەكەت كە لە بىنەرەتدا لەگەل قورئان ۋە تئويلى دەقەكانى شەرىعەتدا نەيارە بەجۆرىك ئەرکو بەرپرسىيارىتى لەكار دەخات، تەئويلش ھونەرلىكى داھىنراۋى جۈولەكەيە.

دوۋەم: بەھائىيەت دەكەۋىتە پەرەدان ۋە دەستكارىكىردنى شەرىعەت ۋە بەپىيى ۋېرانى سەردەم دەستكارى شەرىعەت دەكەت، ئەمەش ھەمان ئەۋ بانگەۋازەيە كە ئەمپۇ بانگەۋازەكانى فرۆيدى ۋە بوونگەرايى داۋاى دەكەن ۋە لە بىنەرەتە رەسەنەكانى پىلانى تلموودىن، ئەۋانە درۆ ۋە بوھتانىيان لا ئاسانەۋ دەلئىن شەرىعەتى ئىسلامى بۆ ئەم سەردەمە گونجاۋنىيە، بەرما بەر بەمە دان دەنئىن بە ياسا دانراۋەكان ۋە نىزامى رۆژئاۋاۋ جياكىردنەۋەى ئايىن لە كۆمەلگە.

سېيەم: دژايەتى كردن ۋە بەرنگارىۋونەۋەى جىھاد تا ئەۋەى يەككىيان دەلئىت موزدەى يەكەم بۆ ھەموو خەلكى جىھان بريتىيە لە سىپىنەۋەى ھوكمى جىھاد لە كىتئىبدا^۱ (ۋاتە قورئان)، دەنگى ئەۋ بانگەۋازە بەرامبەر داگىركارى جۈولەكە بۆ فەلەستىن بۆ ملەكەچكىردن ۋە زەبوونكىردنى موسلمانان بەرزىۋويەۋە، ھەرۋەھا بەرامبەر بە ھاۋارى سولتان

عەبدولحەمىد ۋە ستا كاتى سولتان جىھادى ئىسلامى بەرامبەر بە كىشانى داگىركارى دژ بە دەۋلەتى عوسمانى راگە ياند.

چوارەم: دژايەتى كوردنى زمانى عەرەبى و بانگه‌واز كوردن بۆ گۆرىنى زمانى پاراۋ كە بە زمانى نورا ناۋى دەبەن، ئەمەش بە ئامانجى دژايەتى زانى جىھانى ئىسلام كە زمانى عەرەبى قورئانە، تا گومان لەسەر جىيانى بوونى زمانى عەرەبى دروست بگەن، زمانى عەرەبى ھاوبەشى نىۋان عەرەب و مۇسلمانانە، زمانى بىر و رۇشنبرى و نوپۇزە، ئامانج لە لىدانى ئەو زمانە پارچە پارچە كوردنى پەيوەندى نىۋان ئىستەي مۇسلمانان و مىراتى نەمريانە.

پىنجەم: بانگه‌واز بۆ پىغەمبەرەيەتىكى نوئى و ئايىنىكى تازە كە ئىسلام ۋە ھەموو ئايىنەكان بىسپىتە ۋە، بانگه‌واز كوردن بۆ دەرچوون لە ئايىنە راۋەستە ۋە كان و چوونە ناو ئايىنىكى نوئى، ئەمەش شوپىنكە ۋە تەبى بانگه‌وازى ماسۇنىيەت و رىيازى جوولەكە و ئايدۆلۇجىي تلمودى ھەى بۆ سەپاندنى نىزامىكى جىھانى لەرئى مونته لەقى سووخواردن، بە دىھىنانى ئەو ئامانجانەش لەرئى مەزھەبىكە ۋە دەبىت كە ھەموو ويستە ئارەزووى و چاۋچىنۆكىە كان لەخۆدە گرىت.

شەشەم: بانگه‌واز بۆ ئاشتى گىشتى كە بانگه‌وازى ئىسرائىلە بە ئامانجى مانە ۋەى بوونى لە خاكى ئىسلامىدا، بانگه‌وازى ھەيۋىنىيەتى جىھانىيە بۆ دەستگرتن بەسەر جىھاندا.

ھەوتەم: لە كارخستنى شەرىعەتى ئىسلامى و ھوكمەكانى سەبارەت بە مەسەلەكانى پەيوەست بە ئافرەتان و بانگه‌واز كوردن بۆ تىكەلى نىۋان ئىن و پىاو ۋە كسانى نىۋانىان بە جۆرىك ئافرەت لە قوامەى پىاو دەرەزى بىت و

کردنی ئافرهت به چیژ و ئامیری دهست، ئه‌مه‌ش له ئایه‌ی فه‌لسه‌فه‌ی چیژوه‌رگرتن و به‌شداری ژن و پیاو له هۆله‌کانی سه‌ماو یانه شه‌وانه‌کان و به‌یژه‌ی ئازادی جنسی ره‌ها، له ئه‌نجامیشدا دارمان و لیکه‌له‌شانی خیزان.

هه‌شته‌م: په‌یوه‌ندی روونی نیوان جووله‌کایه‌تی تلموودی و به‌هائی و شوینکه‌وته‌یی جووله‌که له رییازیاندا و گه‌رانه‌وه بۆ فه‌ره‌نگی جووله‌که، ئه‌م دهست له‌ملانییه‌ی نیوان به‌هائی و سه‌هیۆنیه‌ت له ئیستادا هاوشیوه‌ی دهست له‌ملانیی جووله‌که و مه‌جووسیه‌ته له کۆندا، ئامانجیشی له‌ناوبردنی ئیسلام و له‌رزاندنی پایه‌کانیه‌تی، ئه‌وه له به‌هائه‌وه باسکراوه و چه‌سپاوه که بانگه‌واز ده‌کات بۆ کۆکردنه‌وه‌ی موسلمانان و مه‌سیحیه‌ت و جووله‌که‌کان له‌سه‌ر بته‌ماکانی موسا پیغه‌مبه‌ر، واته ده‌یه‌ویت موسلمانان و مه‌سیحیه‌کانیش بکات به جووله‌که و جووله‌کایه‌تی ده‌کات به ئایینی زالی سه‌رزه‌وی، به‌مه‌ش ده‌سه‌لاتی هه‌موو جیهان ته‌نها به‌دهست جووله‌که‌وه ده‌بی‌ت.^١

زۆر توێژه‌ر به‌رامبه‌ر به بانگه‌وازی به‌هائی وه‌ستاون و ساخته‌کانی ئه‌و بانگه‌وازه‌یان خستوه‌ته‌پوو، پیش‌په‌وه‌ی ئه‌وانه‌ش زانا موحه‌ممه‌د فه‌رید وه‌جدیه که ده‌لێت: نیازی به‌هائی بۆ ئه‌وه‌یه بپیته ئایینیکی گشتی که خه‌لکی به جیاوازی ره‌گه‌ز و ئایینیان بچنه‌ناویه‌وه، ئه‌مه‌ش جیی سه‌رسوپرمانه چونکه ئایینیکی ئاسمانی نیه و ئه‌و بته‌ماو بته‌ره‌تانه‌ی تیدا نیه که عه‌قله‌کان به‌لای خۆیدا رابکێشیت پاش ئه‌وه‌ی ده‌بینین زۆر زیاد له سنوور خۆی ده‌نێنێ به‌سه‌ر گه‌لاندا، ئه‌وه له‌کوێ و ئیسلام له‌کوێ که چه‌ندین گه‌لی به‌هیزو راوه‌ستاوی دامه‌زراند، چه‌ندین شارستانییه‌تی بالایی به

^١ - محسن عبدالحمید: حقیقة البایة والبهانیة.

دریژایی سه‌رده‌مان بنیادناو تا ئیستاش وهك زیندویتییه یه‌که‌مینه‌که‌ه‌تی تا نه‌وه‌ی فه‌یله‌سووفانیکی زۆر له‌وانه برناردشۆ پیشبیینی نه‌وه ده‌که‌ن بنه‌ماکانی ئیسلام هه‌موو جیهان بگرنه‌وه، ئیسلام له‌سه‌ر دوو بنه‌ره‌ت وه‌ستاوه له‌ چوارچێوه‌ی گشتگیری و هه‌میشه‌یی بوونیدا: گونجانی له‌گه‌ڵ فیتره‌ت و پشت به‌ستنی به‌عه‌قل و زانست، جا به‌هائی له‌کوێن له‌چاو نه‌وه هه‌لوێسته زانستیه‌حه‌قه‌دا، به‌هائیه‌ت له‌سه‌ر دوو بنه‌ره‌ت وه‌ستاوه، یه‌که‌میان کۆت و ناروون که‌که‌سانیکی شه‌یدای چوونه‌ ناو خه‌یالات باسی ده‌که‌ن که‌ وێناکردنی زاتی خواجه به‌ وێنه‌ی دروستکراوان، دووه‌میشیان لادانی وشه‌کانه له‌ روکه‌شیان که‌ تیايدا دهرفه‌تیکی فراوان هه‌یه‌ بۆ گومان و دودلیه‌کان.

به‌هائیه‌ت بانگه‌واز بۆ نه‌وه ده‌کات که‌ بنه‌ره‌تی نوێی هێناوه بۆ جیهان که‌ پیشتر چاکسازان نه‌یانزانیه‌وه نه‌یانیه‌ناوه، تیايدا ده‌مارگیریه‌کان نین و ره‌گه‌ز دیاری نه‌کراوه و ناشتی گشتی و یه‌کسانی ژن و پیاو هه‌یه، نه‌وه‌ش که‌ ناویان ناوه یه‌که‌بووی ئایینه‌کان ئیسلام پیشتر باسی کردووه‌ و له‌سه‌ر به‌هێزترین بنه‌ره‌ته‌کان دایمه‌زاندووه‌ و به‌هێزترین به‌لگه‌ی له‌ده‌ور داناوه، به‌پیاوی نه‌وه‌ی داوه بنه‌ره‌تی هه‌موو ئایینه‌کان یه‌که‌شته‌ و ناکۆکیه‌کانی نێوانیان به‌هۆی ده‌ستکاریکردنی سه‌رکرده‌کانه‌وه بووه که‌ گومان و خه‌یالیان برده‌ته‌ ناو ئایینه‌کانه‌وه.

ئیسلام په‌یامی یه‌که‌بوونی ئایینی به‌ فه‌رز داناوه له‌سه‌ر هه‌لگرانی و فره‌مانیان پێ ده‌کات بروایان هه‌بی‌ت به‌ هه‌موو پێغه‌مبران بۆ جیاوازی دانان له‌نێوانیاندا.

مرؤقایه‌تی پتویستی نیه به ئایینیکی نوئی له دوای نیسلام، چونکه نیسلام هه‌موو مه‌رجه‌کانی ئایینی گشتی له‌خوگرته‌وه.

هه‌رچه‌نده به‌هائیته نیو سه‌ده یان زیاتر به‌سه‌ر بانگه‌وازییدا تیده‌په‌ریت، که‌چی نابینین توانیبیتی یه‌ک ئامانجی خوئی به‌دیبه‌یتیت له‌یه‌ک‌خستنی رۆژه‌لات یان رۆژئاوا یان یه‌ک‌خستنی ئایینه‌کان یان نه‌مانی جه‌نگه‌کان، هه‌رچه‌ک که‌ لیتی بینراوه‌ نه‌وه‌یه که‌ شه‌پۆلیکی ساخته‌ی بیره‌وشتی و مله‌وپیه که‌ هه‌موو به‌زمه‌کانی باتینیته‌ی کۆنی له‌خوگرته‌وه و جاریکی دی گه‌رم کراوه‌ته‌وه بۆ مرؤقایه‌تی.

یه‌کێک له‌ دیارترین ئامانجی ئاشکرا‌بووی به‌هائییه‌کان نه‌وه‌یه که‌ له‌ دیارترین چه‌مک و اتا هاوبه‌شه‌کان له‌گه‌ڵ بانگه‌وازه‌ رووخیته‌ره‌کانی تردا هاوبه‌شی ده‌که‌ن.

یه‌که‌م: نکوولی له‌ زیندوو‌بوونه‌وه‌و به‌هه‌شت و دۆزه‌خ و هه‌موو نه‌وانه‌ ته‌ئویل ده‌که‌ن و له‌وه‌شدا لاسایی ده‌سته‌ی باتینییه‌کان ده‌که‌نه‌وه‌.

دووهم: بانگه‌وازی پی‌غه‌مبه‌رایه‌تی بۆ هه‌ندی رێبه‌ری ره‌وت و رێبازه‌که‌یان.

سییه‌م: چه‌کدامالین و نکوولی له‌ جیهاد و بلا‌وکردنه‌وه‌ی بانگه‌وازی ناشتی گشتی و نه‌هیشتنی ده‌مارگیریه‌ ئایینییه‌کان.

چوارهم: نکوولی له‌وه‌ی قورئان موعجیزه‌ بیته‌ و له‌ خواوه‌ بیته‌.

پینجه‌م: خراپی بیروباوه‌ریان سه‌باره‌ت به‌ پی‌غه‌مبه‌ران و سکا‌لاکردن له‌ دژیان گوايه‌ پی‌غه‌مبه‌ران راستیه‌کانیان شاردونه‌ته‌وه‌، نکوولیش ده‌که‌ن له‌ موعجیزه‌کانی پی‌غه‌مبه‌ران.

بنه‌ماي ته‌ئويل

ئىسلام نه‌و واتاي ته‌ئويله‌ي پي قبول نيه كه كارى سووك‌كردنى ريسا نه‌خلاقيه‌كان بيت يان شان و شكوى ريسا نه‌خلاقيه‌كان كه‌م راگرى، چونكه نه‌وريساينه كوتى بي بنه‌ماو پوچ نين يان كوتى سه‌پيئراو به‌سه‌ر مروفدا نين.

ئىسلام له كرؤكى خويدا له‌سه‌ر چه‌سپاوى و چه‌مك و واتاي دروست راوه‌ستاوه (آيات محكمات هن أم الكتاب) (فأما الذين في قلوبهم زيغ فيتبعون ما تشابه منه ابتغاء الفتنة وابتغاء تأويله وما يعلم تأويله إلا الله والراسخون في العلم يقولون آمنا به ل من عند ربنا).

هه‌ولئ نوپكراره‌ي ته‌ئويل بو ته‌وه‌يه تا ئىسلام هه‌موو شته‌كاني شارستانيه‌تي نوئ به لقو به‌شه‌كانيه‌وه قبول بكات له‌وانه‌ش بي‌ره‌وشتى و سووخوئى و دزى كردن.

له‌راستيدا ئىسلام بپي به‌هاي چه‌سپاوى نه‌گوپى هه‌ن، په‌ره‌سه‌ندنه‌كه‌ي ناو ئىسلام له لقه‌كانيديا به‌كه ده‌ستكارى كردنى به‌ره‌ته‌كاني، هه‌رگيز ناوتريت ئىسلام پيش‌په‌وى ده‌كات تا له‌گه‌ل سه‌رده‌م و پيشكه‌وتنى ماديدا بگونجيت، به‌لكو كومه‌لگه‌كان ده‌بيت له‌گه‌ل به‌ره‌ته چه‌سپاوه‌كاني بيروباوه‌پو زيندوو بووه‌وه و پا به‌ندى نه‌خلاقيدا خو ري‌كخه‌ن، ئايينه مروييه‌كان و ئايدؤلوجيا و ري‌بازه‌كان ده‌گوپين تا بتوانن خويان بگونجيتن له‌گه‌ل گوپانى نوئ و كه‌ش و باره‌كاندا، چوكه نه‌و ري‌بازانه جيهانى نين، ته‌نها ئىسلامه كه موركى جيهانيبوونى هه‌ميشه‌يى هه‌يه، بويه ري‌بازه دانراوه‌كان ده‌بيت به‌رامبه‌ر به گوپان خويان به‌كلا به‌كه‌نه‌وه.

به‌لام ئیسلام له بنه‌ره‌ته ره‌سه‌نه چه‌سپاو‌ه‌کانیدا پی بنه‌مای گشتی داناوه که هه‌لده‌که‌ن له‌گه‌ل گۆرانی سه‌رده‌مان یان شوین و بارودۆخه‌کان، به‌لام ئه‌وه‌ی ئیسلام ببیته باریکی هه‌لکردو و بۆ سه‌لماندنی دروستی ژیارو کومه‌لگه‌کان ئه‌وا ئه‌مه په‌یام و ئامانجی ئیسلام نیه.

زانای پایه‌به‌رز نه‌یسا بووری ده‌لێت: بزانه داخواری ئایینداری ئه‌وه‌یه موسلمان شتی له واتای قورئان و فهرموده ته‌ئویل نه‌کات به‌جۆری ئه‌و شتانه له‌کار بخت که پیغه‌مبهری خوا (ﷺ) و سه‌له‌فی صالح راقه‌یان کردون.

دیارترین هه‌له‌ی ته‌ئویل له‌وه‌دا خۆی ده‌نوینیت که هه‌ول ده‌دات بلیت سزای دۆزه‌خ سزایه‌کی مه‌عنه‌ویه و مه‌به‌ست له‌مه‌ش بۆ بلبوونه‌وه‌ی بیره‌وشتی و تاوانه^۱ تا بیری سزا رۆژی دواپی له‌دل و ده‌روونی خه‌لکیدا نه‌مینیت، له‌کاتی‌کدا بیری بوونی سزای دۆزه‌خ لایه‌نیکی گرنکی زیندوو راگرتنی و یژدان و به‌رگرتنه به‌ئاره‌زووبازی و خراپه‌ویستی، بانگه‌واز بۆ بیره‌وشتی ره‌هاو لیکه‌لوه‌شاندنی رێسا به‌رزه‌ ده‌روونی و جنسیه‌کان بووه به‌ ئامانجی ئایدۆلۆجیای هه‌ندی فله‌سه‌فه‌ی هاوچه‌رخ وه‌ک بوونگه‌رای و هاوینه‌کانی.

ئه‌وانه‌ی ده‌لێن سزای رۆژی دواپی بوونی نیه به‌ لیزانی خۆیان کارده‌که‌ن تا ئه‌و فله‌سه‌فه‌ و یزانگه‌رانه دزه‌ بکه‌ن تا رۆحی گه‌لان له‌ناوبه‌رن و بنه‌ره‌ته ده‌رووی و بیروباوه‌ریه‌کانیان بشیوین، ئه‌مه‌ش زۆر پیویسته کاری بۆ بکریت که مملانییه‌کی جه‌نگی به‌کلاکه‌ره‌وه‌ی پاراستنی ئه‌و بنه‌ره‌تانه‌یه که سه‌رچاوه‌ی وزه‌ی خه‌باتی گه‌لانن، ئه‌م ئاراسته‌یه ده‌بیته

^۱ - الدكتور محمد سعاد جلال: قرآن و سنة.

هۆی له‌کارخستنی ره‌های پرسی پاداشت و سزاو به‌دوای نه‌وه‌شدا ئه‌رکه
شه‌رعیه‌کان و پابه‌ندی کارپێکردنیان له‌کارده‌خات چونکه ئیتر پاداشت و
سزایه‌ك لایان نامینیت، ئه‌گه‌ر حه‌قیقه‌تی پاداشت و سزا له‌سه‌ر کردن و
نه‌کردنی ئه‌رکه‌کان نه‌ما ئیتر خودی حه‌قیقه‌تی ئه‌رکه شه‌رعیه‌کان
نامینیت، ده‌ی ئیسلامیش جگه له‌م فه‌رمانانه‌ی فه‌رمان و ریگری پی‌تره،
ئه‌گه‌ر وابیت هه‌موو ئیسلام له‌کارده‌که‌ویت.

باسی چوارهم رۆحگه‌رایي نوێ

یه‌کیکی تر له بانگه‌وازه بازارپ بۆ گهرمکراوه‌کانی سه‌هه‌یۆنیه‌ت و داگیرکهر بریتیه له بانگه‌وازی رۆحگه‌رایي نوێ، کۆمه‌له‌کانی ئەم رێبازه نسلوویی ماسۆنیه‌تیان گرتوه‌ته‌به‌ر، ئەمانه له‌سه‌ر بنه‌مای نه‌یّنی و هه‌یما دامه‌زاون‌وچه‌ند پله‌یه‌کیان هه‌یه که تیايدا ئەندام ئەو پلانه ده‌برێت تا ده‌گاته به‌رزترین شوێن، بێگومان ئەو قسه‌ی ده‌لێت ده‌کرێت رۆحی مردوان بگه‌پێته‌وه بۆ ئەم جیهانه‌مان و قسه‌ بکات، ئەمه بانگه‌شه‌یه‌کی بێ به‌لگه‌ی زانستی یان عه‌قلیه، چونکه جیهانی رۆح جیهانیکی غه‌یبیه و مرقّ هه‌رگیز ناتوانێت ئەو سنووره به‌پێت، هه‌رچه‌کیش سه‌باره‌ت به‌و جیهانه ده‌یزانی‌ت ئەوه‌یه که له کتێبه دابه‌زیوه‌کاندا هاتووه، له‌پیش هه‌موویشیان‌وه قورئانی پیرۆز.

زۆریک له هه‌وادارانێ ئەو کۆمه‌لانه ئاستی خراپی ئەو رێبازه‌یان خستوه‌ته‌پوو که داهه‌ینه‌رانی ئەو پیشه‌یه هه‌ولێ بۆ ده‌ده‌ن و خه‌لکی له‌خشته دبه‌ن و به‌ شیوازی جۆراوجۆر ده‌چنه ناو ده‌روونی ئەو خه‌لکه‌وه، ئاستی ساخته‌ی ئەو په‌یامانه‌شیان نیشانداوه که ته‌نها که‌سه ساده‌و ساکاره‌کان پێی له‌خشته ده‌برین.

ئه‌زموونی ته‌واوی که‌سیکی رۆشنه‌بیری ئاست به‌رزمان له‌به‌رده‌مدایه که نه‌ویش دکتۆر موحه‌ممهد موحه‌ممهد حوسه‌ینه له کتێبه‌که‌یدا (رۆحگه‌رایي مه‌ده‌نی-راستی و ئامانه‌جیه‌کانی) ئاستی ئەو ساخته‌یه ئاشکرا ده‌کات که

دوای تیپه‌ر بوون به‌و تاقیکردنه‌وانه‌دا بۆی روون بوته‌وه‌و خوا گه‌وره
 رووناکی بینایی رووه‌و حقیقه‌تی پی به‌خشیوه، ئەم که‌سه ره‌خنه‌ی
 گرتووه له زۆر بواری بازنه‌کانی رۆحگه‌راییی نی (ئاماده‌کردنی رۆحه‌کان)
 ئیتر ئەوه‌ی په‌یوه‌سته به ئسلوویی فنجان یان سه‌له یان نیوه‌ندی
 خه‌واندنی موگناتییسی، هه‌موو ئەوانه‌ش له تاریکیداو له‌ژێر تیشکی
 سووردا ده‌بیته که ئەو که‌سه ناتوانیته ئاماده‌بوون به جوانی جیا بکاته‌وه،
 هاو‌ده‌م به‌وه‌ش ده‌نگی زه‌نگو چه‌ند شیوازی تری خه‌له‌تاندن دیت که
 ترسو بیم له ده‌روونی که‌سه ساده‌کاندا دروست ده‌کات. ئەوه‌ش
 ده‌رکه‌وتووه ئەوانه‌ی ده‌چه ئەو بازنانه‌وه له‌وانه‌ن که که‌سانی ئازیزیان
 له‌ده‌ستداوه. ده‌یان‌ه‌وێت به په‌یوه‌ندی کردن پییانه‌وه تاسه‌ی دووریان
 بشکێنن، یان ئەو که‌سانه‌ن که که‌وتوونه‌ته ته‌نگ‌ژه‌وه‌وو ده‌یان‌ه‌وێت رۆحی
 که‌سانێکی نزیک یان که‌سایه‌تیه گه‌روه‌کان ببینن و ئامۆفگارییه‌کانیان
 ببیستن، یان ئەوانه‌ن که به دوای چاره‌سه‌ری نه‌خۆشیه‌کانیاندا ده‌گه‌پن،
 له‌م سالانه‌ی دوایدا چه‌ندین شتی گومراکه‌ر بلابوونه‌وه، له‌وانه ده‌لێن
 رۆحی مردوو‌ه‌کان شتانیکی نووسراو ده‌ده‌نه زیندوو‌ه‌کان، یان ده‌لێن
 ئەحمه‌د شه‌وقی به‌رده‌وام له جیهانی رۆحه‌وه شیعه‌ره‌کانی ده‌نی‌ریت،
 بانگ‌خوازانێ رۆحگه‌راییی نوی به چه‌ند ده‌قیکی ئاسمانی پالپشتی
 بانگه‌وازه‌که‌یان ده‌که‌ن که ته‌ئویلی ئەو ده‌قانه به‌پیی ئاره‌زووی خۆیان
 ده‌گرنه‌به‌ر یان له واتای خۆیان ده‌ری ده‌که‌ن، هه‌روه‌ها ئەو ده‌قه
 ئەسه‌ریان‌ه‌ی ه له پیشینه‌وه هاتون ته‌ئویلیان ده‌که‌ن و ده‌یانکه‌نه به‌لگه.
 ئەوانه‌ی له توێژینه‌وه رۆحیه‌کاندا کارده‌که‌ن و تیایدا رۆچون جه‌خت
 له‌وه ده‌که‌نه‌وه ئەو ئەزموونانه له‌سه‌ر ئەو شیوازه‌ی که له ئەوروپا و
 ئەمریکا په‌ی‌ره‌و ده‌کریته به ناوی (Spiritualism) و تامه‌زویان و

بازاپگه رمکه رانی وهریده گپښ و ده بهیښنه ناوچه کان، له ژیر کاریگری چه ند دهستیکی ویرانکه ردایه که هولا ددهن بیکه نه نایینیکی نوی تا بنه رته کانی کومه لکه دارمینی و به گوماننانه وه له سهر هه موو بپریاره نایینی و ره وشته کان پشیوی له کومه لکه دا بنیته وه، ثم گوپه لقیکی نه و بانگه وازه توقینه رانه یه که له هه موو لاره خه لکی ده بات و جوه ها بهرگی جیاواز له بهر ده کات و له ژیر ناوی جوراوجوردا راستی خوی ده شاریتته وه، وه ک ناوی زانست و ناشتی و رحمت یان دژایه تی کردنی مله وپی و ماددیگری،^۱ به لام پیداجوونه وه یه کی ورد بۆ بیروباوه پی بانگخوازان و شوینکه وتوانی مه رسیداری و شوینه واره قووله کانی ثم رتیاره بۆ له ناوبردنی نیسلام و یه کخواپه رستی ناشکرا ده کات.

یه که ۴: ریتنماییه مانی رۆحه گه راییی نوئی له سه ره بنه مای وه حده تولوجود وه ستاوه (خودا و جیهان یه ک شتن)، هه روه ها له سه ره بنه مای ته ناسوخی رۆحه کان و هه تاییی بوونی جیهانی ئیستامان وه ستاوه و ده لیت دنیا هه رگیز فه نا نابیت و له ناو ناچیت و رۆژی زیندوو بونه وه و لیت پیچینه وه ی گشتی نیه، په رستشه بپیار له سه ره دراوه کانیش لای ئه وان هیچ قورساییه کیان نیه، هه روه ها نکوولی ئه وه ده که ن خوا بوونی دروست کردیت و بازار گه رمیش ده که ن بۆ بیرى دیرینه بوونی جیهان و نکوولی کردن له کۆتایی جیهان و بوون، ئه وه ی جیی سه ره سوپمانه هه موو ئه و بانگه وازانه به کۆن و نوپوه له سه ره ئه و بنه ما سه ره سوپهینه ره وه ستاون، ئیتر به هائی بیت یان سیۆ صۆفیگه ری یان ده هریه، به لکو بانگه وازه کانی فرۆیدی و بوونگه راییی و هه بیبه ش له وه دا گه یشتوونه ته ئاستیک که هیچ سنووریکى زیاتر له وه ی

١ - دكتور محمد حسين: الروحية الديثة.

نەماوە و بانگه‌وازیان گەیشتووە تە ئەوپەڕی قۆستەنەوێی بوارەکانی زانست و ئسلووبی توێژینەوێی فەلسەفی وەك حەزێك بۆ بەدیھێنانی گەورەترین ریزەیی لەخشتەبەردن و ھەڵخەڵەتاندن، دیارە بیرى تەناسوخی رۆحەكان و ھەمیشەیی بووی دنیاو نكوولێ زیندوووبوونەو و پاداشت وەرگرتنەو ھەمان ئەو بنەما ماسۆنیانەن كە لە شیوازێكى نویدا دارێژاون.^۱

دیارە بیرى مۆژدەدان بە پێغەمبەرێك یان پێشەوايەك یان رێنموونی كارێك لایەنێكى رەسەنى ئەو جۆرە بانگه‌وازانیە، چونكە ھەلگرانی ئەو بیرە رێخۆشكەری بۆ دەكەن بۆ بەدیھێنانی ئامانجێك لە قوناغی دواتردا، بۆیە بە وردی چاویان لەسەریەتی.

ھەروەھا ئەو بانگه‌وازانیە مۆژدەیی بیرى جیھانیبوون یان بوونگەرایى دەدەن، ئەمەش نیازێكى تری بانگه‌وازە روخینەره‌كان و ئامانجێكى بنەرەتى ماسۆنیەتە بۆ خزمەتى سەھیۆنیەتى جیھانى.

دووھەم: رۆحگەرایى نوێ لەسەر دژایەتى ئایینەكان دامەزراوە یەتایبەت دژایەتى كردنى ئىسلام و مەسیحیەت، لە زۆر ئاماژەیدا ئەو دەدەكەوێت كە پەيوەندى ھەيە بە جوولەكایەتى تلموودیەو، بۆیە بانگخوازانى رۆحگەرایى بە گشتى ھێرش دەكەنە سەر پیاوانى ئایینى و تۆمەتباریان دەكەن بە كەمتەرخەمى و دواكەوتەیی و چەقبەستوویی و شتانی تر كە مەبەست پێى لكاندننى ئەو رەخنانەيە بە خودى ئایینەكەو، ئەمە وێپرای نكوولێ زانایانى ئایینى لەو بانگەشەى ئەو رەوتانە بۆ پەيوەندى بە رۆحەكان یان ئەوێ پێى دەلێن چارەسەرى رۆحى، لە ھەمان كاتیشدا ئەو رۆحەرایانە دەكەونە بەرزراگرتنى بێپەرستى و دەستەو ئایینە كۆنەكان و

^۱ - محمد الغزالي: مجلة الوعي الإسلامى.

شان و شکوی فیرعه‌ونیه‌کان به‌رز راده‌گرن و ناوه‌کانیان ده‌که‌نه هیمما بۆ
خۆیان و ئاهه‌نگه‌کانیان و هه‌لده‌ده‌ن به هه‌ندی رۆحی فیرعه‌ونیدا وه‌ک
رۆحی ره‌ع ئاموون ره‌ع و هه‌مبوت، ناوی کۆمه‌له‌ی هه‌ره‌مه‌کان ده‌نێن له
کۆپو کۆمه‌لیان و جه‌خت ده‌که‌نه‌وه له شوینه‌واریان و گرنگیه‌کی زۆر ده‌ده‌ن
به‌و بواره.

سێیه‌م: رۆحگه‌راییی نوێ جه‌خت ده‌کاته‌وه له له‌ناوبردنی ره‌وشت و
تکولی سه‌رپشکی و بپوایان به جه‌بریته هه‌یه واته مرۆڤ هه‌یج سه‌رپشک
نه‌بێت له کارو کرداریدا، ئه‌وان له توێژینه‌وه رۆحیه‌کانیاندا هه‌مان ئه‌و
رێبازه ده‌گرته‌به‌ر که توێژینه‌وه ده‌روونه‌یکان بۆ به‌لگه‌خوایی تاوان و
پۆزش هه‌ینانه‌وه بۆ تاوانباریان شتوانی پێکهاته‌ی جه‌سته‌یی وه‌ک بیانووی
نه‌خۆش بوونی و گێڕانه‌وه‌ی پالنه‌ره‌کانی بۆ گری ده‌روونیه‌کان
گرتوویه‌تی به‌روه‌ک ئه‌وه‌ی بێردۆزه‌که‌ی لمبۆزۆ ئامارهی پێداوه‌ و زۆربه‌ی
زانایان خراپی و نادروستی ئه‌و بێردۆزه‌یان باس کردووه، ئه‌وانه هه‌ول
ده‌ده‌ن بگه‌نه پاکپاگرته‌ی تاوانبارو هه‌لگرته‌ی تۆله له‌سه‌ری، هه‌روه‌ک
کۆمه‌لگه‌ بانگ ده‌که‌ن بۆ راوه‌دوونه‌نانی.

جا رۆحگه‌راکان له رێیه‌کی تهره‌وه هه‌مان ئه‌م مه‌زه‌به‌ ده‌گرته‌به‌ر و وا
بیانوو دێننه‌وه بۆ تاوان که به به‌رکه‌وته‌ی رۆحی ناوی ده‌به‌ن، له هه‌ردوو
باره‌که‌دا تاوانبار ناچار بووه به تاوانه‌که‌ و لای فرۆیدییه‌کان له ژێر پالنه‌ریکی
ناوخۆیییدا ئه‌نجامی داوه‌ و لای رۆحگه‌راکان له ژێر باری پالنه‌ریکی ده‌ره‌کیدا
بووه، هه‌ردووکیشیان بنه‌رته‌ی ئه‌خلاقی له بنه‌رته‌وه له‌ناوده‌به‌ن، چونکه
به‌رپرسیاریتی تاکه‌که‌سی ده‌سپرنه‌وه، ئه‌و به‌رپرسیاریتییه‌ی که بنه‌رته‌ بۆ
پاداشت و سزای دینا و رۆژی دواپیش، دیاره له‌هه‌مان کاتیشدا هه‌موو

شهریعه‌ته ئاسمانیه‌کان و تهنانه‌ت یاسا دانراوه‌کانیش ده‌سپرنه‌وه، ئه‌مه گه‌پانه‌وه‌یه بۆ باری گومراکه‌رو شیتۆینه‌ری دین و دنیای خه‌لکی.

چوارهم: له مه‌ترسیدارتین و ناراستترین بانگه‌وازیان ئه‌وه‌یه که ده‌لتیز به‌هه‌شت و دۆزه‌خ بیرۆکه‌ی عه‌قلی یان باری ده‌روونین و خه‌لکیش به جیاوازی ئایین و مۆرکیانه‌وه له‌ژیانی ئه‌ودیه‌و مه‌رگدا ژیا‌نیکیان هه‌یه که هه‌مان ژیا‌نی سه‌رزه‌وویانه، ده‌رفه‌تی سپرنه‌وه‌ی تاوانه‌کانیش به‌ مردن کوتایی نایه‌ت، به‌م کاره‌یان ئه‌مانه گه‌وره‌ترین به‌ریه‌ستی به‌رده‌م سته‌مکردن له‌به‌رده‌م خه‌لکدا له‌ناوده‌به‌ن، ئه‌وانه بانگه‌وازی ئه‌وه ده‌که‌ن رۆژی دوا‌یی ئه‌و راوه‌ستانه‌وه‌ی نو‌پیه‌ی ئاده‌م بووه که له‌سه‌ر زه‌ویدا هه‌یبوو له‌ جیهانی‌کدا که ته‌نها ناشتی تیایدا ده‌سه‌لاتداره‌و رۆحگه‌رای زاله به‌سه‌ریدا، ئه‌مه‌ش بانگه‌شه‌یه‌کیانه که ری‌خۆشکه‌ری بۆ ده‌که‌ن.

پینجه‌م: نکو‌لی کردن له‌ قورئان و ئینجیل و دواتر هه‌ول‌دان بۆ به‌به‌لگه‌هێنانه‌وه به‌و دوانه له‌گه‌ڵ ئه‌وپه‌پی ده‌ستکاری کردنیان له‌پیناو له‌خشته‌بردنی که‌سه ساده‌و ده‌روون لاوازه‌کان؟.

به‌و پینیه‌ی بانگه‌وازه رووختنه‌ره‌کان له‌سه‌ر ماددیگه‌رای دانه‌زاون بۆیه پینۆسته مونه‌له‌قیکی تر دروست بکه‌ن که ده‌روازه‌یه‌کی هه‌ستپێکرای هه‌بی‌ت تا بتوانن که‌سه رووله‌دینه‌کان و ئه‌و که‌سانه‌ش رابکێشن که رقیانه له‌ بانگه‌وازه ماددی‌ه‌کان، لی‌ره‌وه رۆحگه‌رای شیتوا‌زیکی وێرانکردن ده‌گرێته‌به‌ر، ئه‌وان خه‌لکی بانگ ده‌که‌ن بۆ شتانی که ئسلووبی شتی نا‌ئاسایی و موعجیزه‌ی تیا بی‌ت و هینده ده‌یانبه‌ن تا ده‌یانگه‌یه‌ننه ئه‌و ئامانجه‌ی که مه‌زه‌به‌ ماددی‌ه‌کان پینێ ده‌که‌ن وه‌ک نکو‌لی ردنی‌سورش و په‌یامه ئاسمانیه‌کان، وه‌ک دیاره هه‌موو ئایینه‌کان یه‌ک ئامانجیان هه‌یه‌و

ناکۆکی له‌نیوانیاندا نیه و هه‌موو پیغه‌مبه‌رانیش نیوه‌ندی نیوان خودا و خه‌لک بوون و ئەو په‌یامه‌ش نابڕیته‌وه و هسانێ هه‌ن به‌رده‌وام ئەو کاره ده‌که‌ن، له‌م سه‌رده‌مه‌شدا هه‌ن، به‌م قسانه ده‌یگه‌یه‌ننه (سلفر بیرش) ی پیغه‌مبه‌ریان که به‌ رۆحی پیش‌په‌رو یان ئاده‌می نوێ ناوی ده‌به‌ن و ده‌لێن ده‌بیته خه‌لیفه‌ی خودا له‌سه‌ر زه‌ویداو چه‌ند نووسین و وته‌یه‌کی لیوه‌ده‌گیرنه‌وه که مه‌به‌ست پێی جه‌خت کردنه‌وه‌یه له‌ ئامانجه‌ گه‌وره‌کانی مه‌زه‌به‌ی رۆحگه‌رایی که له‌رێ لادانی خه‌لکه له‌ بروابوون بۆ خوا به‌و جۆره‌ی که ئایینه‌کان باسیان کردووه و ئیسلامی کۆتا ئایینیش باسی کردووه، ئەو بانگه‌وازه رۆحگه‌راییه له‌کارخستنی ئەرك و به‌زاندنی سنووره‌کانی خودا و ره‌واکردنی ئاره‌زووبازی و گومان خستنه‌ سه‌ر پاداشت و سزاو به‌هه‌شت و دۆزه‌خ و ژیا‌نی رۆژی دوا‌یه، ئەو چه‌مک و واتایانه له‌سه‌ر به‌نه‌مای ته‌ئویل وه‌ستاون له‌سه‌ر هه‌مان ئەو رێبازه‌ی که هه‌موو بانگه‌وازه کۆنه‌کان هه‌یانبووه و ئامانجی لێی بازارگه‌رمیه بۆ مله‌وپی و بێ‌ره‌وشتی له‌ژێر په‌رده‌ی هۆشیاری دان له‌ ره‌وشته به‌رزه‌کان.

شه‌شه‌م: هه‌ولێ جیا‌کردنه‌وه‌ی نیوان په‌رسته‌شه‌کان و ئەخلاق و بانگه‌واز کردن بۆ ئەوه‌ی ته‌نها کاری چاک به‌سه‌ تا م‌رو‌ف له‌ مه‌له‌کووتی خودا نزیک بکاته‌وه، سلفر بیرش ئاماژه ده‌دات به‌و واتایه و ده‌لێت: که‌سی‌کم به‌ره‌ی که هیچ ئایینیکی نیه و ئەوه‌ی نانووشتیته‌وه بۆ یادی ناوی خوا، به‌لام سپارده‌کار بێت و هه‌ول بدات خزمه‌ت و ده‌ستی هاوکاری بۆ لاواز درێژ بکات، ئەوه ئایینداری تره له‌وه‌ی سه‌ر به‌ هه‌ر ئایینیکه.^۱

^۱ - ده‌قه‌که سه‌رچاوه‌کانی ئەو بانگه‌وازه‌مان بۆ ده‌خاته‌روو که له‌سه‌ر جیاوازی نیوان بروابوون به‌ خوا و ئەخلاق هاتووه، یان به‌ ده‌رپ‌پ‌نی خۆیان جیا‌کاری نیوان ئاین و ویژدان.

بئگومان ئەو راستىيانە دەمانگەيەننە ئامانجىكى روون كە ئەويىش ئەو يە صەھيۆنىيەتى جيهانى توانيويەتى بىرى رۆحگە راىى نوئ لە ئامىز بگريت و بەرەو ئامانجەكانى خۆى ئاراستەى بكات وەك چۆن چەندىن بزاڤى فېكرى و سىياسى و كۆمەلايەتى سەردەمى نوئى لە ئامىز گرتووە .

بزووتنه وهی رۆحگه رایى یان ئیسبەرتزم سەرەتا چەکیکی بەهیز بوو که مەبەست پیتی دژایەى ماددیگەری و بەرنگاری قەلەمپەوی بوو، زۆریک لە کەسە دیارەکانى ئایینەکان و دوژمنانى بانگەوازە رووخینەرەکان پیوہی سەرقال بون وەک فەرید وەجدی و کەسانى تر گرنگیەکی زۆریان پی داوہ و بە بەشیکیان زانیوہ بۆ رووخاندنی بانگەوازی ماددیگەری، بەلام هیزە رووخینەرەکان توانییان بزافى رۆحگه رایى لەخۆبگرن و ئاراستەى بکەن بۆ چەند ئامانجیکى دوورتر لە ئامانجە راستەکانى خۆى، ئیتەر رۆحگه رایى وەکنایینیکی نویی لی ھات کە موژدەى سەر زارى موژدەدەران و پەيامى بانگەوازانى بوو کە موژدەیان دەدا بە جیھانیکی نویی کە ناشتی و خۆشەویستی زالە بەسەریدا، ئەمە ھەمان ئەو ریگە بوو کە بانگەوازی سیۆصوفیگەری و دواتریش بەھائیت پیایدا تیپەر بوون.

هوايت ھۆك له رۆژنامەى عالم الروح دا جەخت لەو واتايە دەكاتهو و دەلێت: رۆحگەرايى ئەمڕۆ لەسەر دەستی پاسەوانانى رۆحەكان دەوتریتهو، ئەو گەورانهى كه چاكسازى مەرفايەتين، ئەوانە ھەمان ئەوانەن كه ماوەى سەد ساڵە بزاڤە جياجياكانيان دروست كرون، ئەوانە بنەرەتى سەيئەى گەرى و بىرى نوي و زانستى نوێى مەسحيان دامەزراند،

خه رۆحگه‌راییی به‌تواناتره بۆ دامه‌زاندنی ئایینیکی نوئی فراوان بۆ هه‌موو جیهان.^۱

یه‌کێک له بانگه‌وازانێ رۆحگه‌راییی نوئی ده‌لێت: ئه‌م رێکخراوه بۆ هه‌موو مرقفایه‌تی ده‌بێت و له‌رێی خۆیدا دانشتوانی جیهانی رۆحی رێیه‌کی نوئی ئیادمان بۆ روون ده‌که‌نه‌وه‌و بیرۆکه‌یه‌کی نوئی سه‌باره‌ت به‌ خوا و ویستی خوامان پێ ده‌به‌خشن، ئه‌وان ناشتی و دلنای رۆحی و به‌خته‌وه‌ری دل و -ه‌روومان بۆ دینن، به‌به‌رسته‌کانی نیوان گه‌لان و تاکه‌کان و بیروباوه‌پو تایینه‌کان تیکده‌شکێنن.

وه‌ک دکتۆر عه‌بدە راجی ده‌لێت واتای هه‌موو ئه‌مانه ئه‌وه‌یه رۆحگه‌راییی نوئی وینه‌یه‌کی تری جیهانی بوونه که هه‌مان رێبازی ماسۆنیه‌ت ده‌گرێته‌به‌رو له‌سه‌ر هیما و نه‌ینیه‌کان وه‌ستاوه‌و چهند پله‌یه‌کی هه‌یه، دامه‌زراوه بۆ چهند ئاماجیکی تایبه‌ت نه‌ک بۆ سه‌رکه‌وتن، ئه‌مه‌ پیلانیکی ئیسرائیلیه که ئامانج و شیوازی روونه، هه‌ول ده‌دات مرقف له‌ ئایین و نه‌ته‌وه‌ی دامالێت و بیخات قالیکی نوئی جیهانی بوون یان گه‌ردوونیه‌وه، بۆ ئه‌مه‌ش هه‌ر جۆره پیناویک ده‌گرێته‌به‌ر، تا ئه‌وه‌ی ئایین به‌کار دینن بۆ دارماندنێ ئاین، ئه‌وان ته‌ئویلی سه‌رسوپه‌ینه‌ر ده‌که‌ن بۆ ئایه‌ته‌کانی قورئان تا بگه‌ن به‌ رێبازی خۆیان، هه‌ول ده‌ده‌ن نیوه‌ندی رۆحی سه‌رده‌می نوئی بکه‌نه‌ پێغه‌مبه‌ری له‌سه‌روو هه‌موو پێغه‌مبه‌رانه‌وه، ئامانجی رۆحگه‌راییی نوئی بریتیه له‌ (هه‌ر ده‌بێ ئاین به‌ده‌ستی شوینکه‌وتوانی تیکبشکیت و هه‌ر ده‌بێت نه‌ته‌وه‌په‌رستی له‌سه‌ر ده‌ستی نه‌وه‌کانی بێته‌دی، ئه‌مه‌ رێی به‌رده‌م ئیسرائیلیه‌کانه تا سه‌رله‌نوئی سواری ملی جیهان بن).

به‌لام ئيمه‌ي موسلمان به‌رامبه‌ر هه‌موو ئه‌مانه له‌سه‌ر بنه‌ره‌تيكي پته‌و ده‌وه‌ستين، قورئاني پيروز هه‌لوئىستى رونمان به‌رامبه‌ر هه‌موو ئه‌و بانگه‌وازه پووجانه بۆ ده‌خاته‌روو، ئه‌و بانگه‌وازانه‌ي كه قورئان له‌باسكردنى هه‌لگراني ئه‌و مه‌زه‌به‌ بووختنه‌رانه‌و ئايينه‌ زيانبه‌خشانه‌ي پيش ئىسلامدا باسيان ده‌كات، ئيمه‌ي موسلمان بپوامان هه‌يه به‌ مادده‌و ئه‌وديو مادده‌و ژيان و مردن و زيندوو بوونه‌وه‌و پاداشت وهرگرتنه‌وه‌، بپوامان هه‌يه دۆزه‌خ حه‌قه و به‌هه‌شت حه‌قه‌و له‌ باسى ويناكردن و هه‌سته‌كاندا نيه‌، موسلمان بپواي به‌وه هه‌يه ئه‌و رۆحانه‌ي ده‌پۆن ده‌توانن پهيوه‌ندى بكه‌ن به‌م جيهانه‌مانه‌وه‌ يان به‌كيكيان له‌م جيهانه‌ماندا ده‌سه‌لاتى هه‌بيت له‌به‌ر ويستى ئاماده‌بوونى، ئىسلام رازى نيه‌ ته‌نها رووه‌و رۆحگه‌رايى بچيت، مرقۇ رۆحى بى جسته نيه‌، ئىسلام به‌كيك له‌و دوو لايه‌نه سه‌رناخات به‌سه‌ر ئه‌وى تردا (رۆحگه‌رايى، مادده‌گه‌رايى)، به‌لكو هه‌ردوكيان كۆده‌كاته‌وه‌و هاوسه‌نگ به‌يه‌كيان داده‌نيت، ئه‌و بانگه‌وازه‌ش بۆ رۆحگه‌رايى نمونه‌يه‌كي بانگه‌وازي مادديگه‌ريه‌، هه‌ردوو كيشيان له‌گه‌ل فيتره‌ت و سروشتي مرقۇو چه‌مكو واتاي عه‌قلى باوه‌رپوو به‌ سروشدا ناگونجيت. ئىسلام جيا له‌وانه نيزام و بانگه‌واز بۆ بروابوون به‌خواي هه‌يه و به‌رامبه‌ر به‌ سه‌ركه‌شى ماددى يان رۆحى ده‌وه‌ستيت، ئيمه‌ ده‌زانين ئه‌و فه‌لسه‌فانه له‌ كه‌شى دوور له‌ بازنه‌ي ئىسلاميدا سه‌رياننه‌لداوه‌ وه‌ك په‌رچه‌كرداريك بۆ ئه‌و چه‌مكو واتايانه‌ي كه سه‌ركوتى و به‌ستووويان به‌سه‌ر عه‌قل و جسته‌دا نواندوو، ئه‌وانه بانگه‌واز بۆ ره‌هبانيه‌ت و به‌خواكردنى مرقۇيان گرتوه‌ته به‌ر، هه‌موو ئه‌مانه و چه‌ند بانگه‌وازي تر بيري رۆژئاواييان هاندا بۆ ململانتي نتيوان ميساليه‌ت و مادديگه‌رى و نتيوان ئايين و فه‌لسه‌فه‌كان، ئه‌مه وايكرد هه‌ندى فه‌يله‌سووف مرقۇ به‌رزراگرن و

جه‌سته‌په‌رستی بگرنه‌به‌ر، هه‌ندیکی تریش که‌وتنه وه‌سفی ئایین وه‌ک
تلیاکی گه‌لان، هه‌ندی فه‌یله‌سووفیش که‌وتنه ئه‌وه‌ی بلّین ئه‌و خوایه‌ی
له‌رئی ئایینیانه‌وه ناسیبوویان^١ مرد، به‌مجۆره لیّره‌وه په‌رچه‌کرداری
ماددیگه‌ری که نکوولی ده‌کرد له یهانی غه‌یب و سروش و ئایین و نکوولی
کردن له خوا ئاراسته‌ی دووه‌می لیّکه‌وته‌وه که بانگه‌واز بوو بۆ
رۆحه‌رای و جیهانه‌کان و گه‌ردوونه‌کان، هه‌ردووکیان ته‌واو زیده‌پۆن و
هه‌رکامیان عه‌قلیّکبه‌ره‌می هیّان و نه‌یانه‌ی که ئاره‌زووبازی زاله به‌سه‌ریداو
بانگه‌وازی بیرى ئازاد زاله به‌سه‌ریدا، که‌چی ناتوانیّت بگاته شتیّک، چونکه
له جوارچیّوه و ئه‌رک و ئاسۆی دیاریکراوی خۆی ده‌رده‌چیت.

کۆمه‌له رۆحه‌راکان و بانگه‌وازه‌کانی ئاماده‌کردنی رۆحه‌کان له‌پیناو
ئه‌وه‌دا هیّتران بۆ ولّاتمان تا موسلمانان له ئایین و نه‌ته‌وايه‌تییان دامالّ و له
بیروباوه‌پو به‌هاکانیان دایانمالّ، بۆیه له‌نیوان دوو خراپه‌دان که
هه‌ردووکیان تالّ، یان رۆحه‌راییه‌ک که نکوولی له جه‌سته و ماده‌ده
ده‌کات (مروّفرۆحی بی ماده‌ده‌یه)، یان ماددیگه‌ریه‌ک که نکوولی له هه‌موو
شتیّک ده‌کات و خودی رۆحیش به ماده‌ده‌یه‌کی پوخت داده‌نیّت، هه‌موو
ئه‌مانه به ئامانجی ده‌رکردنی موسلمانانه له بیروباوه‌پو شه‌ریعه‌ت و
ره‌هشتیان، بۆ ئه‌مه‌ش بانگه‌وازه رووخینه‌ره کۆنه‌کانی باتینی و
غه‌نووصی و ئیشراق و ته‌ناسوخى رۆحه‌کان و حلوول به‌کارده‌هیّتن،
ده‌سته‌واژه‌کان هه‌مان ده‌سته‌واژه‌ن و ئامانجه‌کانیش هه‌مان ئامانجن، هیچ
نوێگه‌ریه‌ک نیه به‌لکو ناوی نوێی لیّ ده‌نریت.

بێگومان رۆحه‌رایى نوێ بزافى بوو بۆ دژایه‌تى ماددیگه‌ری دامه‌زرا،
به‌لام پیلانه تلموودیه‌کان زوو له‌کۆشيان گرت و برديان به رئی ئامانجی
خۆياندا، بێگومان زانستی رۆحی بوو به زانستیکی ئه‌زموونی که ئه‌وه‌ش

له گه‌وره‌ترین ئه‌و لادانه هه‌لانه بوون که هیچ به‌لگه‌یه‌ک نیه له‌سه‌ر راستییان، بیگومان په‌یوه‌ندی نیوان زیندوو و مردوان مه‌سه‌له‌یه‌کی جیگومانه تا ئه‌وه‌ی بلتیت شتیکی ته‌واو مه‌حال ده‌نوینیت، هه‌له‌یه‌کی ئه‌و بواره په‌یوه‌ندکردنی نیوان ئه‌و چه‌مک و واتا هاوردانه‌یه، قورئانی پیروژ ری زوئم و سته‌می له روانگه‌ی راما له ئایه‌ت و ده‌قه‌کانه‌وه روونکردوه ته‌وه.

بەشى دووھم

بانگەوازە رووخینەرەکانی گەلان و

کۆمەنگەکان

باسی یەكەم : ئایدۆلۆجیای تلموود.

باسی دووھم : رەگەزپەرستی.

باسی سییەم : ماددیگەری.

باسی چوارەم : عەلمانیەت.

باسی پینجەم : جیھانی بوون.

چه‌ند ری‌بازیکی کاری وه‌ک پ‌رۆتۆکۆلاتی سه‌هیۆن، ئامانجیشیان له‌ناو‌بردنی
تایین و ره‌وشت و شارستانیته‌ت و به‌کاره‌یتانی هه‌موو پ‌ناوو شی‌وازی‌که‌ بۆ
سه‌پاندنی ده‌ست‌پۆیی سه‌هیۆنیته‌ت به‌سه‌ر جیهاندا.

ئامانجی ئایدۆلۆجیای تلموود بریتییه‌ له‌ دامه‌زراندنی ئیمپراتۆریه‌تی
جیهانی سوو‌خۆری، جووله‌که‌ نزیکه‌ی هه‌زار سال پ‌یشتر به‌ وردی
ئامانجه‌کانی خۆیان له‌ مه‌نفاکه‌یان له‌ بابل دارپشتوووه‌ و پیلانیکیان داناوه‌ ت
به‌ ته‌واوه‌تی ده‌ست‌ب‌گرن به‌سه‌ر جیهاندا و تۆله‌ بکه‌نه‌وه‌ له‌ نه‌خوینده‌واران.
له‌ و پ‌یناوه‌شدا جووله‌که‌ لارییه‌کی زۆریان ئه‌نجامداوه‌ له‌ تیبه‌
پ‌ی‌رۆزه‌کانیاندا، له‌ و کتیبانه‌دا ره‌قی و کینه‌ و خراپه‌ی خۆیان نیشانداوه‌ و
پ‌ی‌ست‌رین قسه‌یان داناوه‌ و توند‌ترین کینه‌ی دژ به‌ گه‌لان و تایینه‌کان
تۆمار‌کردوووه‌ و ب‌رێک رێنمایی سه‌رش‌پۆین و بنه‌ما کینه‌به‌خشی و به‌های
خراپیان تیدا داناو.

جاک رۆمان و ماری لۆرا له‌ کتیبه‌که‌یاندا (هه‌ره‌شه‌ی سه‌هیۆنی) ده‌لێن:
دیارترین رێنمایی جووله‌که‌ بریتین له‌ ب‌رێ ده‌ق که‌ د‌ر‌پ‌نده‌یی و
ره‌گه‌زپه‌رستی و کینه‌ی دژ به‌ هه‌موو جیهانیان نیشانداوه‌، عه‌قله‌کان به‌
دریژایی ماوه‌ و نه‌وه‌کان به‌ و کینه‌ و پ‌قانه‌ تیر ک‌رون، ئیتر ده‌روونی
جووله‌که‌یی که‌ له‌ و بانگه‌وازه‌وه‌ په‌روه‌رده‌ ک‌راوه‌ بۆ دارستنه‌وه‌ی
کۆمه‌لایه‌تی و له‌وێوه‌ ئایدۆلۆجیای ره‌گه‌زپه‌رستی و ده‌ست‌گرتن به‌سه‌ر
هه‌مواندا و سته‌م و سوو‌خۆری خۆی سه‌پاندوووه‌ له‌ب‌یریاندا، ب‌ی‌گومان
ئامانجی ئایدۆلۆجیای تلموودی ئه‌وه‌یه‌ هه‌موو جیهان ئه‌ و مۆرکه‌
وه‌ر‌ب‌گ‌ریت و له‌ناوی ری‌بازیکی ماددی سوو‌خۆریدا ته‌نگی پ‌ی‌هه‌لچنیت، ئیتر
به‌پ‌یتی رێنمایی و به‌های ئه‌وان بجوولیته‌وه‌، تا ئاستیکی زۆریش گه‌یشتون
به‌وه‌ ئه‌ویش به‌ تیر‌کردنی ب‌یری رۆژ‌ئاوایی به‌ هزه‌ب‌یکی نوێی ده‌روونناسی

و کۆمه‌لایه‌تی و ئەخلاق و ئابووری، ده‌کریت بلیین ئایدۆلۆجیای تلموودی
 نوای ململانییه‌کی گه‌وره له‌گه‌ڵ بیرى رۆژئاوای مه‌سیحیدا توانی زāl بێت
 به‌سه‌ر ژیا‌ری ئەوروپیی و بیرى رۆژئاواییداو نمونه‌ بالاکانی تلمودییه‌ت
 بکاته‌ مۆرکی رۆژئاوا.

له‌ پێناو دامه‌زراندنی رێباز و ئایدۆلۆجیایه‌کدا ده‌بێت هێزه‌کان ملکه‌چ
 بکه‌یت بۆ به‌دییه‌تانی ئەو ئامانجه‌، چونکه‌ ئەگه‌ر نمونه‌ی بالای تلموودی
 بریتی بێت له‌ سووخرۆی و ده‌ستپۆیی ئابووری جیهانی، ئەوا ده‌بێت هه‌موو
 به‌ربه‌سته‌کانی به‌رده‌م ملکه‌چکردنی مرقفایه‌تی بۆ ئەو ئامانجه‌ ملکه‌چ
 کرێن، لێ‌روه‌ ئایین و ئەخلاق ده‌بنه‌ به‌ربه‌ستی به‌رده‌م ئەو ئامانجه‌ و ناچار
 ده‌بێت ئایین و ئەخلاق ملکه‌چ بکرێن چونکه‌ دووی هێزی حه‌قیقی
 ناره‌زایین به‌رامبه‌ر به‌و ئامانجه‌، لێ‌روه‌ تلمودییه‌تی جووله‌که‌یی هول
 ده‌دات ئەخلاق لێ‌که‌ه‌لوه‌شینه‌یت و ئاسانکاری بکات بۆ رێگه‌کانی
 ناره‌زووبازی و رازاندنه‌وه‌ی له‌به‌رده‌م خه‌لکداو دارشتنه‌وه‌ی رێبازو
 فه‌لسه‌فه‌کان، به‌م پێیه‌ ده‌ستپۆیی جووله‌کایه‌تی تلموودی به‌سه‌ر
 رۆژنامه‌وانی و سینه‌ما و زانکۆکان و رێبازه‌ رۆشنی‌ری و په‌روه‌رده‌یه‌یه‌کاندا
 پێتۆیه‌، پاشان هه‌موو پێناوه‌کانی کاریگه‌ری عه‌قلى و رازیکردنی هه‌زی
 له‌رێی وته‌ی نووسراوه‌و بیستراوه‌و وێنه‌ی بینراوه‌وه له‌به‌رده‌ستیاندا
 ده‌بێت، بۆیه‌ جلو به‌رگ و شریته‌ شیدیۆیه‌کان و سه‌ما و پێشپه‌رکی‌کانی
 جوانی و کتێبه‌ سێکسیه‌کان و وێنه‌ رووته‌کان له‌ده‌ستی جووله‌که‌دا ده‌بن،
 له‌ هه‌موو جیهانی‌شدا بڕێک گۆفاریان بلاوکرده‌وه‌ تایبه‌ت به‌ جه‌سته‌په‌رستی و
 بلاوکردنه‌وه‌ی ده‌رچوون و چیرۆکی نه‌هێنی نیشانده‌رو ئاشکراکردنی
 ئابرووبه‌ری و تاوانه‌کان له‌ژێر په‌رده‌ی لێ‌کۆلینه‌وه‌ی تاوانیدا، هه‌موو ئەم

شیوانو ریپازو ره‌وته سیاسی و کۆمه‌لایه‌تیانه هه‌ولێکن بۆ نزی‌ک‌کردنه‌وه‌ی عه‌قلی مرۆیی به‌ ئایدۆلۆجیای تلموودی و سه‌ره‌له‌نوێ پیکه‌یتانه‌وه‌ی.

پیلانی ئایدۆلۆجیای تلموودی که نیازی هه‌یه ده‌ست‌ب‌گ‌ریت به‌ سه‌ر مرقۆایه‌تیدا ئه‌وا ماسۆنیه‌ت ئه‌و ده‌زگایه که ریخۆشکه‌ری ده‌کات بۆ ئه‌و کاره، ماسۆنیه‌ت چۆراوه‌ی بیرى تلموودیه که له‌ فه‌لسه‌فه‌یه‌که‌دا دارێژراوه که ئاراسته‌ی ئایین و ره‌گه‌زه جیا‌جیا‌کان کراوه به‌جۆرێک ئه‌و کۆمه‌له مرۆییانه به‌ شیوه‌یه‌کی هه‌نگاوبه‌هه‌نگاو ب‌خات خزمه‌تی ئامانجی تلموودی. ئه‌مه‌ش له‌ به‌ر چه‌ند له‌ خسته‌به‌ردن و شیوه‌و نیازێک که له‌ گه‌ڵ عه‌قل و زه‌وق و ویسته جیا‌جیا‌کاندا ب‌گونجیت، لێره‌وه ماسۆنیه که‌وته له‌ ناو به‌ردنی دوو بنه‌مای گه‌وره: ئایین و ئه‌خلاق، دروشمه‌که‌شی ئه‌وه‌بوو (بنیادنه‌ره ئازاده‌کان) که له‌ پشت ئه‌مه‌وه ئامانجی‌کی روونی هه‌بوو که بنیادنانی په‌یکه‌ری سوله‌یمانه له‌ قودس، بۆیه ماسۆنیه‌ت و هه‌موو کۆمه‌له نه‌پینه‌ هاوشیوه‌کانی ئمانج نین، به‌ لکو پیناو و هۆکارن که هێزه نه‌پینه‌کان به‌ کاریان ده‌هینن بۆ له‌ ناو به‌ردنی ئه‌و به‌ها و بنه‌مایانه‌ی که به‌رده‌گرن به‌ چاوچنۆکیه‌کانی جووله‌کایه‌تی تلموودی، زۆر سه‌رچاوه له‌ سه‌ر ئه‌وه کۆکن که ماسۆنیه‌ت کار ده‌کات بۆ تنگ‌په‌له‌چینی شارستانیه‌ت و سه‌پنه‌وه‌ی ئایینه‌کان و دارماندنێ نه‌ته‌وايه‌تیه‌کان و خسته‌نی ده‌وله‌ت و ئیمپراتۆریه‌ته‌کان و له‌ ناو به‌ردنی ئه‌ده‌ب و ره‌وشت، ئامانجیش ده‌ست‌گ‌رتنه به‌ سه‌ر هه‌مو جیهاندا له‌ پێی به‌رته‌س‌ک‌کردنه‌وه‌ی سامان و سیاسه‌ت و روژنامه‌گه‌ری له‌ ده‌ستی ده‌سته‌یه‌کی ووله‌که‌داو به‌کاره‌ینانی ئه‌و هێزه تایبه‌تیانه‌ی ئاده‌میزاد وه‌ک پیناوی ده‌ستی جووله‌که، ئه‌و پیلان و بانگه‌وازه رووخیته‌رانه‌ش هه‌ولێکی به‌رده‌وامن بۆ گۆڕینی پیکهاته‌ی

سياسی و ئابووری و هزری جیهان به جۆریك له گه ل پیلانه جووله که بیه کاندای بگونجیت.

سووخووری: ئەمە بنەرەتی سەرەکی بنیادی ئایدۆلۆجیای تلموودیە، لازاری جووله که دەلێت: ئەو جووله کانهی بانگ و کارگه یان ههیه و جووله که شاعیر و نووسەرەکان و وتاریبێژانی جووله که، هه موویان له چەند بیرێکی جیادا به کێن که به کێنا مانج ده گهیه نیت، جووله که بروای وایه به کبوونی نیتوان ئەوانه بهردهوام ده بێت تا کاتیك گیانی وێرانکارییان به مینیت، هه ركات سامانی ئەوروپا که و ته په کهه و تن ئەوا بانگه کانی جووله که پێ چەسپا و بێ کێشه ده میننه وه.

ئامانجه که یاخیبوونی سه رمایه دارو بردنی هه موو سامانه کانه، له و پێناوه شدا ده بێت هه موو هۆکاره کانی بهردهمی له ناو بېرێن.

وهك كارل ماركس له كتيبه كهيدا (مه سه له ی جووله که) ده لێت سامان خوای گوێرایه لکراوی ئیسرائیل و له بهردهمیدا هیچ خوایه کی تر بۆی نه بژی، هه ولێ ئیسرائیل و سه هیۆنیه ت ئەوهیه خوادی جووله که ببیته خوادی هه موو خه لک، په کێک له راستیه میژوویه کۆمه لایه تیه کان بریتیه له وهی جووله که بوون ئەو نيزامه داراییه یان دانا که جه مسهری رۆحی شارستانییه تی رۆژئاوا ییه له هه ردوو جیهانی کۆن و نوێ شدا، ئەوان به وه قه له مپره وی بالایان هه بووه له هه موو ده وله تان و گه لانی سه رمایه داریدا، ئەوان به سیفه تی دارایی خۆیان خۆیان شار دوه ته وه تا له ده وله تی ساماندا وا ده ریکه ون که بتوانن به و سامانه سامانی خه لکی تر راکێش بکه ن بۆ خۆیان، له پێناو به دیه تانی ئەو ئامانجه شدا ئابووری جیهانی له سه ر بنه مای زێر داده نێن چونکه جووله که زێری قۆرخ کردوه نهك

له‌سەر بڼه‌ماي ھېزى كارو سامانه‌كانى تر دايمه‌زړېنن، ئەوان زېږ دەكەنە چەكى بەھېز بۆ وروژاندنى راي گشتى و تېكدانى گەنجان و زالبوو بەسەر ويزدان و ئايين و نەتەوہ‌كان و سىستىمى خيژاندا، بەردەوام تەنگژە ئابورىيە جيهانيه‌كان دروست دەكەن تا ھەرگيز جيهان نەحەسيتەوہ و ناچار بېت پەنا بباتە بەر جوولەكە، دكتور خاليد شلدريك وەلامى ئەو پرسىيارەى داوہ‌تەوہ بۆچى صەھيۆنيەت و جوولەكايەتى تلموودى ھەلويستى دژايەتى ئىسلام بەتايبەت و ئايينە دابەزيوہ ئاسمانىيەكانى تريش بە گشتى دەگرەنەبەر؟ لە وەلامدا دەلالت: نهيئى راستى ھەميشە لەپشت سامانەوہ خۆى شاردوہ‌تەوہ، ئاييني ئىسلام بە ھەرامكردنى سوو ولاتى موسلمانانى دوورگرتوہ لە سووى نارەوا كە ئەو سوودە نارەوايە لە دەروونى بەنى ئيسرائيلدا خۆى مۆل داوہ، ئەوان پييان وايە حيرابى ئەوروپى دەتوانيت بيانپاريزيت بۆيە كەوتوونەتە ھەولى دەستگرتن بەسەر سامانى موسلماناندا، بۆيە دارايى جوولەكە مەبەستىيەتى شالو ببات بۆ ھەموو ولاتيكي ئىسلام و لابردنى كۆتەكان، بەلام نەك لابردنى كۆتى دوورگرتن لە سووخۆرى موسلمانە ئاسياييەكان و بەس، بەلكو ئەفريقيەكانيش، بۆيە ئەوہ يە ئەمپۆ جوولەكەى كردوہتە دوژمنى موسلمانان.

ئايان روانيى موسلمانان جياوازه لە روانيى ئايدۆلوجياى تلموودى كە پەيامى خۆى بەسەر ژياري رۆژئاواييدا سەپاندوہ و ملکہ‌چى خۆشەويستى ئارەزووہ‌كانى كردوہ تا ھەرھەمى پيشەسازى بكاتە ئامانجى خۆى لەپيئانو بەديھيتاننى تەواوى خۆشگوزەرانى، لەم مونتەلەقەوہ ئالۆزى و كارەكانى بۆرصە دەرکەوتن، بەلام شارستانیەتى ئىسلامى لەو روانگەوہ رۆحيەتى خۆى وەرەنگرتوہ، بەلكو ئامانجیەتى ئوممەتییكى ئەخلاقی بېت كە ھەق سەربخات و ناھەق زەببون بکات، لێرەوہ شارستانیەتى ئىسلامى

پنیوستیه‌کی گه‌وره‌ی نیه به‌وه‌ی له‌سه‌ر حسابی به‌ها ره‌وشتی و تایینه‌کان ناوی لیتراوه خوشگوزهرانی.

جوله‌که‌کان به دریژایی میژوو ئالای سووخورریان هه‌لگرتوه‌و سووخوره جوله‌که‌کان له پشت قه‌رزی گه‌لان و ده‌سه‌لاته‌کانه‌وه بون، سه‌رمایه‌داریش له‌سه‌ر بنه‌مای سووخورری ناره‌وا دامه‌زراوه، ئاووری جیهانیش په‌یوه‌ستی سووخوریه، پیشه‌ی سینه‌ماو بازرگانی کۆیله‌و مه‌ی و مادده هۆشبه‌ره‌کانیش په‌یوه‌ستی سووخورین، سووخورری کاریگه‌ری خۆی هه‌یه له جه‌خت کردنه‌وه له بپی شمه‌کی دیاریکراو که پیتاوی خوشگوزهرانی و رازاندنه‌وه و شتانی وان، تا ئه‌وه‌ی له جیهاندا سه‌دان پیشه‌و پیشه‌سازی له‌پیتاوا لیکه‌له‌وه‌شاندا دامه‌زراون، ده‌بیته له‌پشت نه‌مه‌شه‌وه فه‌لسه‌فه‌یه‌ک دروست بکات که پالپشتی بانگه‌واز بۆ‌کردنه‌کی بکات و خۆشه‌ویستی بکات تا گه‌شه‌ی قه‌له‌مپه‌وی سووخورری به‌رده‌وام بیت، به‌وجۆره سووخورری قه‌له‌مپه‌و و کاریگه‌ری خۆی به‌سه‌ر هه‌موو به‌ها تایینی و ره‌وشتی و مرۆپیه‌کاندا سه‌پاند.

یه‌کیک له توێژه‌ران ده‌لایته له روانگه‌ی ئلیدۆلۆجیای تلموودیه‌وه سیستمی رۆژئاوا دانراوه، هه‌موو سیستمه‌کانی رۆژئاوا که جی په‌نجه‌ی جوله‌که هه‌یه له دانانی یان ده‌ستکاری کردنیدا یان رافه‌کردن و بلاو‌کردنه‌وه‌یدا، ئه‌وا بۆیه دروست کراوه یان له‌به‌ر به‌رژه‌وه‌ندی سه‌رمایه‌داره‌کان یان له‌به‌ر به‌رژه‌وه‌ندی ده‌سته‌یه‌کی تری خاوه‌ن هیژو کاریگه‌ری یان بۆ بازارگه‌رمی بۆ دیدی که ده‌سته‌یه‌ک پیتی ئارام ده‌بن و ده‌سته‌یه‌کی تر پیتی بیزار ده‌بن، سیستمی جوله‌که‌یی له‌سه‌ر ئالوگۆپی به‌رژه‌وه‌ندی ده‌مه‌زراوه، ئه‌م ئالوگۆپه‌ش له‌گه‌ل چاکه‌و جوانیدا بگونجیت یان نا ئه‌وه کیشه‌ نیه، حه‌ق لای ئه‌وان ئه‌وه‌یه که له‌گه‌ل قانوندا هه‌ل‌بکات

و رى بېرېت و دادگاكان سزايان له‌سەر دانه‌نابېت، به‌لام روانينى ئىسلام ته‌واو له‌وه جياوازه، له‌روانگه‌ى ئايدۆلۆجىي تلمووديه‌وه كه رۆژئاواى پر دامه‌زراوه جووله‌كه سهرپه‌رشتى مه‌لبه‌نده جيهانپه‌كانى هيزه‌كان ده‌كات.

جووله‌كه سهرپه‌رشتى رۆژنامه‌گه‌رى و چاپخانه‌كان و ناوه‌نده‌كانى هه‌وال ده‌كات.

جووله‌كه سهرپه‌رشتى توپژينه‌وه‌كانى زانكو و رۆشنپىرى و ره‌وته زانستپه‌كان و فه‌لسه‌فه‌ و هونه‌ر و شاتق و سینه‌ما و سيستمه‌كانى خویندز ده‌كات.

جووله‌كه سهرپه‌رشتى بانكو و كۆمپانيا و بۆرسه‌كان ده‌كات. سهرپه‌رشتى جلو به‌رگ و كالاكانى شه‌و و ماراجۆنا ده‌كات.

ئەوان هه‌وليانداوه ده‌ست بگرن به‌سەر كارگه‌كانى جلو به‌رگ و بۆن و شته‌كانى ترى هاوشپوه‌يدا، به‌مه‌ش ده‌گه‌ن به‌ دوو ئامانج: ده‌ستگرتز به‌سەر ساماندا، خراپ‌کردنى ره‌وشت و دارماندنى ئايپنه‌كان، چالاكى جوانكارى و جلو به‌رگ ماوه‌ دواى ماوه‌ ده‌گۆپیت و ئافره‌تان خه‌رجىيان زياتر ده‌بیت و سامان ده‌چیته‌ گيرفانى خاوه‌ن كارگه‌كانى، له‌ هه‌مان كاتدا له‌رى شپوه‌ه‌كانه‌وه هۆكاره‌كانى په‌ستى و رسوايى بلۆ ده‌كه‌نه‌وه و تىكه‌لاوى بلۆ ده‌بیته‌وه و جياوازيه‌كانى نیتوان ژن و پياو نامینن و نه‌خۆشپه‌ سيكسيه‌كانيش بلۆ ده‌بنه‌وه و پاداوينى نامینیت و خیزانیش داده‌پمیت.

ئايدۆلۆجىي تلموودى ئالای چه‌ند بانگه‌وازي جياوازي له‌سه‌رده‌مى نویدا هه‌لگرتووه‌ دواى ئەوه‌ى توانى زال بیت به‌سه‌رياندا و له‌ هه‌موو جيهاندا ئەو بانگه‌وازانه رابگه‌يه‌نیت تا چه‌ند ئامانجيك بپنیته‌ دى كه له‌گه‌ل

ئامانجە گشتیه‌که‌ی خۆیدا بگونجێن، له پێشپه‌وه‌ی ئه‌و بانگه‌وازانە‌ش سیۆصۆفیگه‌ری و رۆحگه‌راییی نوێ و به‌هائیه‌تن، هه‌روه‌ك چه‌ند رێبازێکی خسته‌پوو که ئامانج له پشت ئه‌وانه‌وه بۆ ئه‌وه‌بوو چه‌ند چه‌مك و اتایه‌ك به‌پێنیت که پێچه‌وانه‌ی راستیه‌کانی ناو ئه‌ندیشه‌ن، له‌وانه‌ش رێبازە‌کانی زانستی به‌راوردی ئایینه‌کان و بانگه‌واز کردن بۆ ره‌گه‌زه‌رستی و به‌رزراگرته‌ی ره‌گه‌زێك به‌سه‌ر ره‌گه‌زێکی تر داو بانگه‌واز کردن بۆ مه‌زه‌بی ماددیگه‌ری و عه‌لمانیه‌ت و جیاکردنه‌وه‌ی ئایین له‌ کۆمه‌لگه‌.

هه‌روه‌ها چه‌ندین بیردۆزه‌ی دژبه‌یه‌کی له‌ مه‌یاندانی ئابووری و سیاسه‌ت و رافه‌ی ماددی بۆ میژوو و زانسته‌کانی ده‌رونناسی و ئه‌خلاق و کۆمه‌لایه‌تیدا خسته‌پوو که ئامانج لێی دانانی بنه‌رته‌و ئامانجە‌کانی تلموود بوو له‌ جێی په‌یره‌وی کرداری ناو کۆمه‌لگه‌کاندا.

چی بنه‌ما یان رێبازێکی زانستی یان فله‌سه‌فی ده‌رده‌که‌وێت له‌م جیهانه‌دا خێرا ده‌بینیت له‌پشتیه‌وه‌ جووله‌که‌ ده‌رده‌که‌وێت و به‌پێی به‌رژه‌وه‌ندی خۆی ده‌یجولێنێته‌وه‌، بانگه‌شه‌ی جووله‌که‌یی له‌ زۆریه‌ی بیروباوه‌پو ره‌وته‌کاندا سه‌رکه‌وتوو بووه‌ بۆ هێنانه‌دی ئامانجی خۆی، ده‌بینیت رۆحی هه‌واداری و پیاوه‌لدان بۆ به‌نی ئیسرائیل و بیروباوه‌ریان زاله‌ به‌سه‌ر هه‌ندی پڕۆزی مه‌سیحیدا، چی مه‌زه‌ب و ره‌وتێك ده‌رده‌که‌وێت که زیان به‌ جووله‌که‌ بگه‌یه‌نێت خێرا له‌ناوی ده‌به‌ن، هه‌رچیش مایه‌ی سوود بیت بۆیان له‌ هه‌موو ناوچه‌کانی جیهانه‌دا بازایی بۆ گه‌رم ده‌که‌ن، هه‌روه‌ها هه‌ر پێنووسته‌ك به‌ ئامانج بیت یان نا هاریکار بیت بۆ تێکدانی خه‌لك و به‌رزراگرته‌ی جووله‌که‌ ئه‌وان بازارگه‌رمی پێی ده‌ده‌ن وه‌ك چۆن له‌گه‌ڵ نیتشه‌ کردیان که هێرشێ ده‌کرده‌ سه‌ر مه‌سیحیه‌ت و ره‌وشتی مه‌سیحیه‌ت، ئه‌و ره‌وشتی دابه‌ش ده‌کرد بۆ دوو به‌ش: ره‌وشتی گه‌وره‌کان

وهك توندو تیژی، ره‌وشتی کۆیله‌کان وهك ره‌حمه‌ت و چاکه‌کاری، نه‌مه‌ش له‌گه‌ل رۆحیه‌ت و میژووی جووله‌که‌دا ده‌گونجی و ریخۆشکه‌ریه‌تا له‌ نه‌ندیشه‌کاندا بچه‌سپیت و بیکاته‌پیشینه‌یه‌ك بۆ نیتشه، هه‌روه‌ها گرنگیاز دا به‌ریبازی په‌ره‌سه‌ندن و ته‌ئویلاتی وایان بۆ رد که داروین خۆی بیرى نه‌چووبو بۆ شتی وا، ئه‌وه‌شیان به‌کاره‌یتنا بۆ له‌ناوبردنی ئایین و نه‌ته‌ومو هونه‌ره‌کان.

جووله‌که‌ریبازه‌ نه‌یاره‌کانی یه‌کتریان به‌کاره‌یتناوه‌ بۆ خزمه‌تی به‌رژه‌وه‌ندیه‌کانی خۆیان ماده‌م دواچار ده‌بنه‌ هۆی لیکه‌لوه‌شانی جیهان و له‌ناوێدنی ره‌وشت و سیستم و ئاین و نه‌ته‌وه‌کانی دنیا، ئه‌وان بانگه‌واز بۆ حیهانیبوون و نه‌ته‌وایه‌تی توندوتیژو لیبوردیه‌ی ئایینی و توندوتیژی ئایینیش ده‌که‌ن، چه‌ند کۆمه‌لێکی نیوده‌وله‌تی خاوه‌ن قه‌له‌م‌په‌وی جیهانیان پیکه‌یتناون بۆ وروژاندنی ناکۆکیه‌کانی نیوان ده‌وله‌ته‌ دیموکراتی و شیوعیه‌کانی رۆژه‌لات و رۆژئاواو هه‌رکات ئه‌و ناکۆکیانه‌ که‌میان کرد نانه‌وه‌ی ترسی نیوان هه‌ردوو لا له‌وی تر.

هه‌نگاوێکی تری تلموودیه‌ت دژایه‌تی کردنی ئایینه‌کان و ترسانه‌ له‌ ئایینه‌کان و رێ نه‌دانه‌ به‌ ده‌رکه‌وتنیان له‌ناو هه‌موو گه‌لانی نوێی رۆژئاوادا. چونکه‌ ده‌قی ئایینی رێ نادات به‌ ووله‌که‌تا پایه‌ سه‌رکردایه‌تیه‌کانی گه‌له‌ جیا جیاکان بگرته‌ ده‌ست، بۆیه‌ ئه‌وان شالاوێکی سه‌ختیان رووه‌و ئایینه‌کان ئاراسته‌ کردووه‌و به‌ فه‌لسه‌فه‌کان دژی ئاین ده‌وه‌ستن تا خه‌ریکه‌ لای رۆژئاوا ییه‌کان به‌ ته‌واوه‌تی به‌های ئاین نامێنیت، ئه‌وان به‌رامبه‌ر به‌ بیرى ئایینی له‌ رۆژئاوا برێ گومانی زۆریان ناوه‌ته‌وه‌و، له‌وانه‌ ئاین پێویستی ده‌روونی مرۆیی دابین ناکات و ویسته‌کانیشی ناهێنێته‌دی.

به‌لام ئەم هه‌لمه‌ته به‌رنگارپوونه‌وه‌یه‌کی دروستی هه‌یه که ته‌واو جیاوازه ئەگەر به‌رامبه‌ر به ئیسلام ئەنجامی بدات، چونکه هه‌لۆیستی نیسلام به‌رامبه‌ر به مۆفۆزانست و کارکردن و پیکه‌وتن و جوانیه‌کانی خوا بۆ به‌نده‌کانی هه‌لۆیستیکی ته‌واو جیاوازه له‌وانی تر، ئایدۆلۆجیای جووله‌که‌یی هه‌ول دهدات گومانه‌کانی سه‌ر بیرى ئاینی رۆژئاوا به‌سه‌ر نیسلامیشدا جێبه‌جێ بکات، بۆ ئەمەش ده‌بیّت بدات له‌ گه‌وره‌ترین به‌ره‌ته‌کانی ئیسلام، چونکه ئیسلام ئاین و نیزامی کۆمه‌لگه‌شه، بۆیه هه‌ول دهدات ئیسلام له‌ کۆمه‌لگه‌ دوور بخاته‌وه‌ و ناکۆکی بخاته‌ نێوان نیسلامه‌تی و عه‌ره‌باهیه‌تی و له‌ ئابووری و یاسا و په‌روه‌رده‌ دورى بخاته‌وه‌.

تلموودیه‌تی جووله‌که‌یی به‌رامبه‌ر ئەو رێبازه قورئانیه ئیسلامیه ده‌وه‌ستیت که خۆی ده‌بینیته‌وه‌ له‌ براهیه‌تی مۆیی و حه‌نه‌فیه‌تی پاکی نوور له‌ ره‌گه‌زه‌په‌رستی و به‌رزراگیرى ره‌گه‌زی، هه‌روه‌ها دژ به‌ هه‌لۆیستی قورئان و ئیسلام به‌رامبه‌ر به‌ پیغه‌مبه‌ران و کتێبه ئاسمانیه‌کان ده‌وه‌ستیت، چونکه ئیسلام باوه‌ری هه‌یه به‌ هه‌موو پیغه‌مبه‌ران و کتێبه ئاسمانیه دابه‌زیوه‌کان و جیاوازی ناکات له‌ نێوان هه‌چ پیغه‌مبه‌ریکیدا له‌ کاتێکدا تلموودیه‌تی جووله‌که‌یی ئەو جیاوازیه ده‌کات و به‌جۆرێ باسی هه‌ندێ پیغه‌مبه‌ر ده‌کات که چاپۆشی له‌ شان و شکۆیان ده‌کات، پیغه‌مبه‌ران ناماده‌کراو بوون بۆ سه‌رکردایه‌تی مۆیی و دوور بوون له‌ هه‌له، وێنه‌ی پالّه‌وانانی جووله‌که له‌ قورئاندا وێنه‌یه‌کی ئیسلامیه، وێنه‌یان له‌ عه‌دی قه‌دیمدا وێنه‌گه‌لێکی جووله‌که‌ییه، جیاوازی نێوان ئەو دوو وێنه‌یه ناکۆکیه‌کی زۆری لێ ده‌بیته‌وه‌ که ده‌گاته‌ ناستی نکوڵیکردن، له‌ دیارترین

دیاردەکانیشی بریتین له عیصمه‌تی ئەو پالەوانانە له قورئانداو نەبوونی عیصمه‌تی پیڤه‌مبه‌ران له عه‌هدی قه‌دیمدا.^۱

دیارت‌ترین په‌یامی جووله‌که‌یی دژایه‌تی کردنی ئایینه‌کانه به‌گشتی و ئیسلام به‌تایبه‌ی، نکوولی کردن له زیندوو‌بوونه‌وه‌ی رۆژی دوا‌یی که ئەوه‌ش مه‌ترسیدارترین چه‌مک و واتایه‌که که مونته‌له‌قی رییازی سوو‌خۆری ماددی ته‌واوی له‌سه‌ر داده‌مه‌زینن.

به‌رپه‌رچدانه‌وه‌ی بزافی میژووی مژیی هه‌ر له سه‌رده‌می پیش مه‌سیحه‌وه تا ئەم‌ڕۆ به‌دریژایی دوو هه‌زار سال، ئەو گه‌شه‌سەندنه گه‌ورانه‌ی له عه‌قل و ده‌روون و زانست و ژیا‌ره‌کاندا روویدا و نزیک‌کردنه‌وه‌ی نێوان ره‌گه‌زو ره‌نگ و بیره‌کان تا ئەوه‌ی خه‌لکی گه‌یاند به‌سه‌رده‌می بروبوون به‌یه‌ک مۆفایه‌تی که هاوکاری به‌کن بۆ به‌دییه‌نانی ناشتی پاش ئەوه‌ی زانست و هونه‌ره‌کانی واپه‌رچه‌کی رەبوون که جه‌نگی نێوانیانی کردبوو به‌جه‌نگه‌ خه‌یالیه‌کانی خواوه‌نده‌کان که کاولکاری لێده‌که‌وته‌وه‌و هه‌موانی له‌ناوده‌برد، گێپانه‌وه‌ی شارستانییه‌ بۆ سه‌رده‌می شاخ و ئەشکه‌وته‌کان.

هه‌ولێ زانستی به‌راوردی ئایینه‌کان گێپانه‌وه‌ی رێنماییه‌کانی ناو ئایینه‌ دوا‌ینه‌کانه بۆ ئایینه‌ پیش‌وو‌ه‌کان، گێپانه‌وه‌ی هه‌مو ئەو به‌هایانه‌ی که له ئایینه‌ دابه‌زیوه‌کاندا هاتوو به‌چهند داب و نه‌ریتیکی گۆنی سه‌ره‌تایی، دیاره ئەو به‌هایانه‌ش په‌یامی ئایینه‌یه‌که‌مه‌کانن، دواتر به‌رده‌وام هاتون، مۆفایه‌تیش ته‌نها له‌و رێگه‌یه‌وه ئەو به‌هایانه‌ی ناسیوه، ئەو به‌راورده هه‌ولێکه تا موسلمان له‌سه‌ر ئایینه‌که‌ی گومانی بۆ دروست ببێت، جیهان

^۱ - محمد خلیفة التونسي: الأبطال بين القرآن و العهد القديم.

نه‌گر توانی ئایین لیکه‌له‌شینی و هه‌موو بیره‌کان بگپیتته‌وه بۆ سه‌رچاوه‌ی دلی خۆی با سه‌رچاوه‌که‌ش جووله‌که‌یی نه‌بیت، نه‌وا توانیویه‌تی پیروزی ئایین له‌ دل و عه‌قله‌کاندا له‌ناویه‌ریت، به‌ایبه‌ت لای موسلمانان که بره‌یان وایه‌ قورئان سروشێ خوا دایه‌زاندووه‌ بۆ سه‌ر موحه‌مه‌د، ئه‌ویش بۆ ئه‌وه‌ی رای خۆی تیدا دابنیت که یاندوویه‌تی، نه‌مه‌ش پچه‌وانه‌ی بره‌ی مه‌سیحه‌کانه‌ سه‌باره‌ت به‌ سروش که پێیان وایه‌ نینجیله‌کان نووسراوه‌ی خۆان به‌ ئیلهامی خوا.

دابه‌شکردنی مرۆفایه‌تی بۆ جووله‌که‌ که گه‌لی هه‌لبژاردی خوان و (جویم) مرۆفه‌کانی تر که جگه‌ له‌وان، واتای جویم بێباوه‌ران و بته‌رستان و ره‌گه‌ز و ئاژه‌له‌کان ده‌گه‌یه‌نیت، هه‌ندێ جار به‌ وشه‌ی ئومیه‌کان وه‌رده‌گپدریت، قورئانی پیروزی نه‌و دابه‌شکارییه‌ی باس کردووه‌ (ذلك بأنهم قالوا ليس علينا في الأميين سبيل)، واته‌ نه‌وان له‌ هه‌لسوکه‌وتیان له‌گه‌ڵ که‌سانی جگه‌ له‌ خۆیان په‌یوه‌ستی شه‌ریعت نین، بۆیه‌ پێیان ره‌وایه‌ که‌سی جگه‌ له‌ جووله‌که‌ بکوژن و سامانی بدن و ده‌ستدریژی بکه‌نه‌ سه‌ر ئاوه‌رو و شه‌ره‌فی.^۱

جووله‌که‌ بازارگه‌رمیان کرد بۆ بیردۆزه‌ی په‌ره‌سه‌ندن و ته‌ئویلاتی وایان بۆ کرد که به‌ بیرێ خودی داروینیشدا نه‌هاتبوو، نه‌وه‌شیان به‌کاره‌ینا بۆ له‌ناوبردنی ئایین و نه‌ته‌وه‌و یاسا و هونه‌ره‌کان، به‌و واتایه‌ی هه‌موو شتێک سه‌ره‌تا به‌ ناته‌واوی ده‌ستی پێکردووه‌و جێی گه‌له‌و که‌منرخێ بووه‌و دواتر په‌ره‌ی سه‌ندووه‌، بۆیه‌ هه‌چ پیروزیه‌ک بۆ ئایین و نه‌ه‌وایه‌تی و یاسا و هونه‌ر نیه‌، هه‌چ پیروزیه‌ک بۆ پیروزیه‌کان نیه‌، نه‌وان زانستی

^۱ - الرسالة، ۱۹۴۸، من بحث عن أبطال اليهود بين القرآن و العهد القديم.

تابووری و کۆمه‌لایه‌ی و به‌راوردی نایینه‌کانیان گرته‌به‌ر و بۆ به‌رژه‌وه‌ندی خۆیان گالته‌یان پێ ده‌کردن تا نه‌ده‌به‌کان و سیستم و عه‌قله‌کان له‌ هه‌موو جیهاندا بشیوین و چهند بیردۆزه‌یه‌ک بخه‌نه ناویه‌وه که خه‌لکی زۆر ژیر نه‌بێت که‌س هه‌ست نه‌کات به‌ ساخته‌ی ئه‌و بیردۆزانه، ئه‌وان له‌ پشت هه‌موو به‌رگیکی هه‌ز و بیروباوه‌رو به‌رگ و ئاکاره‌وه‌ن به‌تایبه‌ت ئه‌گه‌ر گه‌لان و خه‌لکانی تر له‌ راستی لابه‌دن و گومرایان بکه‌ن.^۱

عه‌بباس عه‌ققاد ده‌لیت: خۆیندنگه‌ هاوچه‌رخه‌کانی ئه‌وروپا ئه‌و راستیه‌ بێ گومانه‌ تیگه‌یشتن که پیشتر لی تینه‌ده‌گه‌یشتن، ئه‌ویش ئه‌وه‌یه‌ هه‌ر ده‌ستیکی جووله‌که‌ی له‌ پشت هه‌ر بانگه‌وازیکه‌وه‌یه‌ که به‌ها ئه‌خلاقیه‌کان به‌که‌م ده‌گریت و ئامانجیه‌تی ئه‌و بنه‌مایانه‌ دارمینیّت که کۆمه‌لگه‌ی مۆیی له‌ هه‌موو سه‌رده‌مه‌کاندا له‌سه‌ری دامه‌زاون، جا کارل مارکسی جووله‌که‌ له‌ پشت ئه‌و شیوعیه‌ته‌وه‌یه‌ که بنه‌ماکانی ئه‌خلاق و ئایینه‌کان داده‌پمینیّت، دۆرکایم له‌ پشت ئه‌و زانستی کۆمه‌لایه‌تیه‌وه‌یه‌ که سیستمی خێزان په‌یوه‌ستی باره‌دروستکراوه‌کان ده‌کات و هه‌ول ده‌دات شوینه‌واری خێزان له‌ پیشخستنی چاکه‌و ره‌وشته‌کاندا له‌کاربخات، سارته‌ری جووله‌که‌ یان نیمچه‌ جووله‌که‌ له‌ پشت ئه‌و بوونگه‌راییه‌وه‌یه‌ که بۆ ریزنانی تاک سه‌ریه‌لدا که‌چی بردی به‌ره‌و ئاژه‌لبوونیک که تاک و کۆمه‌لگه‌شی توشی ده‌ردی بیهیوای و داکه‌وتن کرد، چاکه‌ ریبازه‌ هه‌زیه‌کان به‌لکو به‌رگه‌ هه‌زیه‌کان توێژینه‌وه‌یان له‌سه‌ر بکریّت هه‌رکات له‌ ئه‌وروپا ریبازیکی نوێ بلّاو بێته‌وه، به‌لام خراپه‌ رووکه‌ش و پێسته‌که‌ی بخوینریّت بێ ئه‌وه‌ی هۆکاره‌کانی پشته‌وه‌ی و پیلانی جی نیازیان له‌به‌رچاوبگیریت، وه‌ک فرۆیدی

۱ - الخطر اليهودي التونسي.

جوله‌که که له‌پشت ئه‌و زانست ده‌رووناسیه‌وه بوو که هه‌موو ئاره‌زوو و نه‌ده‌به ئایینی و ره‌وشتی و هونه‌ری و صوفی‌گه‌ری و خیزانیه‌کان ده‌گێڕێته‌وه بۆ ئاره‌زووی جنسی تا پیرۆزی ئه‌وانه نه‌هێڵێت و مرۆف شه‌رمیان لێ بکات، ئیتر به‌وه مرۆف باوه‌ری به‌و شتانه نامینێت که پێشتر بروای هه‌بوو پێیان و خیزان و کۆمه‌لگه‌و بوون و ئه‌ودیه‌و بوونی لا داده‌رمیت، یه‌نا نمونه‌یه‌کی ترله زانستی به‌راوردی ئایینه‌کاندا یه‌ که جوله‌که هه‌ول ده‌دات گه‌شه بدات به‌ خویندن و له‌سه‌ر نوسینی، به‌راوردی هه‌ندی بوار به‌ بوا‌ری ترو به‌رواردی نیوان دوو شتی له‌یه‌کچوویان ده‌کات تا پیرۆزییان نه‌هێڵێت و پێغه‌مبه‌رانیش له‌ شیوه‌ی ده‌جاله‌کاندا نیشان بدات، هه‌روه‌ها بزوتنه‌وه‌ی رۆژه‌لاتناسی که له‌سه‌ر زیندووکردنه‌وه‌ی کتێبه‌ کۆنه‌کان دامه‌زراوه، بۆیه کتێبخانه‌ی ئیسلامی به‌ کتێبی نۆر بێ بایه‌خ سه‌رقال کردوه که هیچ زانستیک نابه‌خشن و ره‌وشتیکیان لێ وهرناگیرێت و په‌ره‌ش ناده‌ن به‌عه‌قل، هه‌روه‌ک بۆ ئه‌وه دروستکرا بێ تا بینه مزه‌خانه بۆ پاراستنی مۆمیا بێژیانه‌کان که له‌به‌ر په‌ستی و سووکی ناوه‌پۆکیان ه‌سی مۆرک و عه‌قل ساغ به‌ره‌و مله‌جیڕی و خۆبه‌زلزانی و سه‌رکه‌شی ده‌بات، هه‌روه‌ها جوله‌که بازارگه‌رمی ده‌کات بۆ هه‌موو ئه‌و زانیاریه‌ نزمانه‌ی که له‌ گۆفاره‌و چیرۆک و کتێبه‌ ئاره‌زوو و رووژینه‌ره‌کاندا بلاوکراونه‌ته‌وه‌و لایه‌نه خراپه‌کانی ئاره‌زووبازی ده‌وروژین و نزمی و سووکی شیرین ده‌که‌ن و لێکه‌له‌وه‌شان بلاو ده‌که‌نه‌وه.

ئهمه‌ بێر دۆزه‌یه‌که که پێوستی هه‌یه به‌ پێداچوونه‌وه‌یه‌کی فراوان با چه‌ند به‌لگه‌یه‌کی بۆ هه‌بن که راستیه‌که‌ی نیشان بده‌ن، ئه‌ویش ئه‌وه‌یه ده‌ستی تلموودی جوله‌که‌یی له‌پشت هه‌موو بانگه‌وازیکه‌وه‌یه که به‌ها ره‌وشتیه‌کان به‌ که‌م ده‌گرێت، له‌پشت هه‌موو ئه‌و شوێش و

کووده‌تایانه‌وه‌یه، به‌لکو هه‌ندی توێژه‌ر بزوتنه‌وه‌کانی ئێین سه‌به‌ئو ئێین صبان و ئێین مه‌یمونی ق‌داح و مه‌ران و قه‌رمه‌ت و باب‌ه‌ک و حه‌شاشیه‌کان ده‌گێرنه‌وه‌ بۆ جووله‌کایه‌تی و کاریگه‌ری جووله‌کایه‌تی.

بۆکه‌رت ده‌لێت ئه‌ده‌بی جیهانی له‌وانه‌یه‌ قه‌رزاری هه‌ندی نووسه‌ری جووله‌که‌ بێت، به‌لام زیانیان زیاتر بووه‌ له‌ سوودیان، چونکه‌ (هینه‌) ره‌وشتی پارێسی خراپ کرد، ئه‌زوفالد هه‌ره‌شه‌ی نه‌مانی شارستانییه‌تی لێکردین، فرۆید بێره‌وشتی نوێی له‌سه‌ر شیوانی بته‌په‌رستی ئیفریقی دروست کرد و ئاره‌زووبازی به‌رزراگرت و ده‌رفه‌تی دا به‌ نیرومی تا چۆن ده‌یان‌ه‌وێت هه‌لسوکه‌وت بکه‌ن به‌ جه‌سته‌یان، بۆیه‌ داکه‌وتنی جنسی له‌ رای ئه‌ودا هیچ سنووزێکی نه‌یه‌، کوپ ده‌ستدریژی بکاته‌ سه‌ر دایکی و ئه‌گه‌ر باوکی مرد شوینی باوکی بگه‌یته‌وه‌، بۆ خه‌وبینینیش له‌شگرانی و په‌یوه‌ندی جنسی زیاتر هیچ واتایه‌ک نا‌ه‌یله‌ت، تۆماس مان بیانوو دینێته‌وه‌ بۆ عه‌شقی نێره‌کان (چیرۆکی مه‌رگ له‌ بوندوقیه‌) و نه‌خۆشیه‌کانی سنگ به‌ ئاژه‌لانی دپنده‌ وه‌سف ده‌کات، و بێهێوایی چاکبوونه‌وه‌ ده‌کات بیانوو بۆ ته‌سانود.

یه‌کێک له‌ توێژه‌ران ده‌لێت ده‌توانرا فه‌لسه‌فه‌ی ئه‌ورووپی رێی خۆ بپه‌یته‌ تا له‌لایه‌که‌وه‌ بکاته‌ زانست و له‌لایه‌کی تریشه‌وه‌ بکاته‌ ئاین، به‌لام ده‌ستوه‌ردانه‌ سه‌ه‌یۆنیه‌کان و جووله‌که‌ هه‌ر له‌ سه‌ببنۆزا وه‌ نه‌یان‌ه‌یشت ئه‌وه‌ رووبدات و فه‌لسه‌فه‌یان به‌ره‌و ماددیگه‌ری و مله‌وپی برد.

مه‌کسیم جوورکی وا گه‌لی جووله‌که‌ ده‌ناسینێت که‌ شمشیرێکی زێرینه‌ هه‌ر له‌ سه‌ره‌تای مه‌سیحیه‌ته‌وه‌ له‌سه‌ر سه‌ری رۆژئاوا هه‌لکراوه‌، ئه‌و فه‌لسه‌فانه‌ی که‌ جووله‌که‌ ئالاکه‌یان هه‌لگرتون و اتا‌کانی ژیان ده‌گۆپن و

فیت‌ره‌ت ده‌شتیوینن، چونکه هه‌ولیان داوه‌ و‌ا م‌روؤ وه‌سف بکه‌ن که‌ ناژه‌له‌ و‌ ک‌وپ‌ی ک‌ت‌وپ‌ری و‌ ص‌ودفه‌یه‌ و‌ ه‌یچ مه‌به‌ستی له‌ بوونی نیه‌، له‌سه‌ر ئه‌ و‌ بنه‌مایه‌ش ه‌یچ واتایه‌ک بۆ ژیا‌نی م‌رو‌یی و‌ نموونه‌ی بالا‌ ناهیلن، ئیتر ده‌ل‌ین ژیا‌ن ته‌نها خ‌وارد ن س‌یکسه‌، به‌مه‌ش م‌و‌رکی ماددیگه‌ری زال ده‌بی‌ت به‌سه‌ر زانسته‌کانی ده‌روونناسی و‌ ئه‌خلاق و‌ په‌روه‌رده‌و ه‌ونه‌ردا، مارکس و‌ فرۆید و‌ د‌و‌رکایم (که‌ هه‌موویان جووله‌که‌ن) ه‌یرش ده‌که‌نه سه‌ر ئایین، مارکس ده‌ل‌یت ئایین تلایکی گه‌لان و‌ ب‌پ‌ئ ئه‌فسانه‌یه‌، فرۆید ده‌ل‌یت له‌ که‌بت کردنه‌وه‌ هات‌وه‌، د‌و‌رکایم ده‌ل‌یت ئایین فیت‌ره‌ت نیه‌.

هه‌ول‌یک‌ی ز‌و‌ر له‌ ئارادایه‌ تا بل‌ین جووله‌کایه‌تی سه‌رچاوه‌ی ئایینه‌کان و‌ سه‌ری ژیا‌رو رو‌شن‌بیری‌ه‌کانه‌، ده‌ل‌ین بنیادی هه‌ره‌مه‌کان و‌ داه‌ینانی ئامی‌ره‌کان له‌سایه‌ی ووله‌که‌وه‌ بووه‌، می‌ژو‌و‌یش جه‌خت له‌وه‌ ده‌کاته‌وه‌ که‌ جووله‌که‌کان له‌ ژیا‌ره‌کاندا ته‌نها رو‌لی و‌ی‌ران‌کارییان دیوه‌ و‌ یه‌ک بزاف‌ی ک‌ۆمه‌لایه‌تیشیان دروست نه‌کرد‌وه‌ و‌ ه‌یچ توانای ئه‌وه‌شیا‌ن نیه‌، به‌لام ئه‌وان ته‌نگیا‌ن هه‌ل‌چنیوه‌ به‌ هه‌ر بزو‌وتنه‌وه‌یه‌ک که‌ سه‌ریه‌له‌دایه‌ت و‌ ق‌ۆست‌و‌ویانه‌ته‌وه‌ و‌ به‌ره‌و ئامانجی خ‌و‌یا‌ن برد‌وه‌، ده‌کر‌یت بل‌ین هه‌موو فه‌لسه‌فه‌ نو‌ی‌کان وه‌رگ‌یرا‌وی فه‌ره‌نگی فه‌لسه‌فه‌ رووختنه‌ره‌ ک‌ۆنه‌کان و‌ له‌ سه‌رده‌می نو‌یدا خ‌راونه‌ته‌ روو و‌ به‌پ‌یی ر‌یک‌خ‌ست‌ن‌یک‌ی دیاریک‌راو دایان‌نا‌ونه‌ته‌وه‌ بۆ دارمان‌دن‌ی بنه‌ره‌ته‌کانی گه‌له‌ ئایینی و‌ ره‌وشتیه‌کان، ئه‌وه‌شیا‌ن وه‌سف‌کرد‌وه‌ به‌ فه‌ره‌نگی ک‌ۆن و‌ ر‌ی‌نماییه‌ نه‌ه‌نیه‌کانی ک‌ت‌یبه‌کانی به‌ره‌مه‌یه‌کان و‌ بو‌وزی و‌ می‌صریه‌کان و‌ ئه‌وه‌ی په‌یوه‌سته‌ به‌ جادوو و‌ خ‌ورافه‌ و‌ رو‌حه‌کان و‌ په‌یکه‌رو بته‌کان، ئه‌مه‌ش ئامانج‌یک‌ی بنه‌ره‌تی جووله‌که‌یه‌ که‌ خ‌نکان‌دن‌ی جیهانه‌ له‌ چه‌ند بیر‌یک‌ی نام‌ۆ و‌ تاییه‌ت و‌ چه‌ند وشه‌یه‌ک که‌ ئامانج دارمان‌دن‌ی ئایینه‌کان و‌ نکو‌لی کردنی

یه‌کخوابه‌رستی و گومان‌نانه‌وه‌یه له زیندوو‌بوونه‌وه‌و پاداشتی رۆژی دوا‌یی،
هه‌روه‌ها رازیکردنی ویست و ئاره‌زووه‌کانی ده‌روونی که‌سه ساده‌کان و
بردنیان به‌ره‌و ئامانجه‌ دووره‌کانی خۆیان.

چه‌مک و واتای رۆشن‌گه‌ری که‌ پیلانه تلموودیه‌کان هینایانه ناو بیری
مه‌سیحی رۆژئاواییه‌وه‌ گواستنه‌وه‌ی بوو بۆ کۆیلا‌یه‌تی پیشکه‌وتنی ماددی،
واته‌ بروابوون به‌وه‌ی له‌ ژياندا ئامانجیک‌ی تر نه‌یه‌ که‌ له‌ خودی ئه‌م ژيانه‌،
موحه‌مه‌د ئه‌سه‌د ده‌لێت: ^۱ په‌یکه‌ری ئه‌م ئایینه‌ کارگه‌ گه‌وره‌کان و
سینه‌ماکان و تاقیگه‌ کیمیاییه‌کان و ره‌واپێدانی سه‌مان، کاهینانی ئه‌و
ئایینه‌ بریتین له‌ که‌سه‌ بانکه‌یه‌کان و ئه‌ندازیاران و ئه‌ستێره‌کانی بواری
سینه‌ما، ئه‌و چه‌مکه‌ هینده‌ فراوان ده‌بێت تا ده‌گاته‌ ئه‌وه‌ی حساب کردن
بۆ مه‌سه‌له‌ ره‌وشتییه‌کان هیچ کاریگه‌رییه‌کی هه‌ستپێک‌راویان ناپێت له‌
بواری خۆشگوزه‌رانی ماددیدا، هه‌موو چاکه‌کانیش په‌یوه‌ستن به‌
خۆشگوزه‌رانی کۆمه‌لگه‌ی ماددی، ئه‌مه‌ وێپای بێزاری خۆشه‌ویستی
باوکایه‌تی و پاکداوێنی چونکه‌ سوودیکی ماددی هه‌ستپێک‌راو نابه‌خشیت به‌
کۆمه‌لگه‌.

پاشان به‌ها بته‌رسته‌ یۆنانیه‌کان شوێنی به‌ها ئایینی و
ره‌وشتییه‌کانیان گرته‌وه‌و بانگه‌واز بۆ ئازادیه‌کی تاکه‌که‌سی بۆ جه‌سته‌ی
مروییان هه‌لگرت که‌ به‌ند نه‌بوون به‌ بنه‌ما و بنه‌په‌تیکه‌وه‌ (بیری ئازاد) که‌
سه‌ه‌یۆنیه‌تی جیهانی سه‌ره‌پرشتی ده‌کرد و له‌سه‌ر رێنماییه‌کانی تلموود
ده‌وه‌ستان، دیستۆفسکی ئاماژه‌ ده‌دات به‌و واتایه‌و ده‌لێت: ته‌نها

^۱ - الإسلام علی مفترق الطرق.

جووله‌که‌و سامانی گەورە‌ی جیهانن، بۆیە کەسی جووله‌که‌و سامانی زالن بەسەر هەموو شتیکی ئەورووپادا: بەسەر خۆیندن و ژیارو هاویە شەکیدا.

سەرچاوەکان کۆدەنگن لەسەر ئەوێ بیری صەهیۆنی تلموودی بیریکی گەمە‌کەرەو هەول دەدات درۆو گومراییەکانی بخاتە ناو رێبازیکی زانستی بریقەدارەو کە کەسە سادەکان هەڵخەڵەتینیت، بەلام کاتی دەخریتە ژێر تیشکی حق و سەرچاوەکانی قورئان و پەيامە ئاسمانیەکان ساختە‌یەکی گەرە دەردە‌کەوێت.

چاکترین نمونەش بۆ ئەو ئاراستە‌یە یادە‌وەریەکانی هرتزل وایزمانن کە پەڕن لە شیوازی فیل و هەڵخەڵەتاندن و هەڵپێکردن و چاوچنۆکی.

پیلانە تلموودیەکان

پیلانە تلموودیەکان کە ماسۆنیەت وەک دەستی بنەرەتی جێبە‌جێیان دەکات لەسەر چەند ئامانجیکی روون دامە‌زراون:

یەكەم: دژایەتی کردنی ئایینەکان بە‌شیوە‌یەکی گشتی و نانە‌وێ گیانی مله‌وپی و بێ‌پره‌وشتی لە‌نیوان گە‌لە‌ندا، دە‌سته‌‌واژه‌کانی وا دە‌لێن: نابیت ماسۆنیەت چاوبخاتە سەر گە‌لێک و جەخت لە گە‌لێکی تر نە‌کاتە‌وه، بۆ بە‌دیھێنانی ماسۆنیەتی جیهانی دە‌بیت دوژمنی ئەزە‌لیمان بنە‌پەر بکە‌ین کە ئە‌ویش ئایینە، ئە‌ویش بە لە‌ناوبردنی پیاوانی ئایینی، پیش هە‌موو شتی‌ک ئامانجمان لە‌ناوبردنی هە‌موو ئایینە‌کانە.

ماسۆنیەت دروشمیکی مە‌ترسیدار دە‌خات‌پە‌روو کە ئە‌ویش ئە‌وێ هێچ جیا‌وازی‌ەکی نە‌یە لە‌ نیوان ئایینە‌کاندا یا تە‌نانەت لە‌ روانگە‌ی ئە‌وانە‌وه

پووجیش بن، ئامانج لەناوێردنی سۆزو هەستی هەموانە بۆ ئایینی وەرگیراوو لەناوێردنی شانازی کردنی تاک بە ئایینەکە یان بە پەيوەستی بە ئایینەکە ی، ھەرۆک ماسۆنیەت بوەتە شوانی چەند ئایینیکی پووجی ۆک مەجووسیەت و بەرھەمی و زەردەشتی.

دووھەم: دارووخاندنی ھێزە مۆیپەکان و مەعنەویاتی گەلان و زەلیل کردن و ھەولێ بە کۆیلەکردنیان.

سێھەم: دەستگرتن بەسەر گەنجاندا لە یەكەمین ئامانجەکانی ماسۆنیەت، لە دەستەواژەکانیاندا ھاتووە: پیرو پەككەوتەكان كەنار بخەن و خۆتان یەكلا بكەنەو ۆ گەنجان، بەلکو تەنانەت یەكلاش ببنەو ۆ منداڵان، دەبێت منداڵان پەرۆردەییەکی دوور لە ئایینداری بکړن. ماۆنیەت ۆ بەردەوامی دەسەلات و قەلەمپەوی بەسەر نێوئەندەکانی گەنجاندا پشت دەبەستێت بە دەستەو یانە وەرزشی و کۆمەلە مۆسیقیەکان، ئازادی باوکان ھەرگیز لەگەڵ بەرژەوئەندی و ئامانجماندا ناگونجێت و پێویستە منداڵ بەپێی بەرنامەییەکی بپار لەسەردراو پەرۆردە بکړن، کۆمەلە وەرزشی و تیمە مۆسیقیەکان و ئەو دامەزراوانە ی تریش کە تازەپێگە یشتوان لەرووی عەقڵی و جەستەییەو پێدەگە یەنن سەرچاوە ی باشن ۆ گەشە ی ماسۆنیەت تیا یاندا، ئامانجی ماسۆنیەت ئەو یە زۆرترین دەستە ی مۆیپ بە بیری خۆی تێر بکات، لە پڕۆتۆکۆلەکانیاندا ھاتووە: ئێمە گەنجان ی دەرچوو مان ھەلخەلە تاندن و رەوشتی ئەوانمان خراپ کردو ھاوشتیو ی ئازەلانمان لی کردن و چالاکای ئەوانمان نەھێشت بەو جۆرە ی بپێ بنەماو بێردۆزە ی درۆمان خستە ناو بیریانەو، ماکس تۆردۆ دەلێت: بانگەواز بکەن ۆ دامەزراوندی نەو ی سەرکەوتوو بە درۆ و فیل و پیلان و

خودگه‌راییی و به‌رژه‌وه‌ندویستداو هه‌ولدان له‌پشت ئه‌وه‌وه به‌هر ریگه‌یه‌ک بگرته‌به‌ر.

چوارهم: هه‌لگیرساندنی شۆرش و ئاشوب و بارگرژی‌ه‌کان و به‌خشینی سامانی زۆر له‌پیناو ئه‌و ئامانجه رووخینه‌رانه‌دا، زۆریه‌ی سه‌رچاوه‌ جووله‌که‌یه‌یه‌کان دان به‌وه‌دا ده‌نن بنیادی ئازاد واته ماسۆنیه‌ت گه‌وره‌ترین رۆلی هه‌یه له‌ پیلان دانان بۆ کووده‌تا و شۆرشه‌کان به‌تایبه‌ت شۆرشی فه‌ره‌نسی و شۆرشه‌کانی پورتوگال و ئیتالیا و ولاتانی به‌لقان.

پینجه‌م: دروستکردنی نه‌وه‌ی عه‌لمانی له‌ جیهاندا بۆ چاره‌سه‌ری پرسه‌کان له‌سه‌ر بنه‌مایه‌کی مادی و دوورخستنه‌وه‌ی شوینه‌واره‌ بیروباوه‌پی و رۆحی و ئایینه‌یه‌کان له‌ پلانی سیاسه‌ت و کۆمه‌لایه‌تی.

شه‌شم: جه‌ختکردنه‌وه له‌ ریپاز و فه‌لسه‌فه‌کان، له‌ پیلانه‌کانیادا هاتوه: له‌ گرنگترین هۆکاره‌کانی یارمه‌تیدانی بلابوونه‌وه‌ی ماسۆنیه‌ت به‌ درێژایی سه‌ده‌ی رابردوو بریتیه له‌ ئه‌و ریپازه ئازادانه‌ی که به‌ به‌رهمه‌ی بیرى مرۆیی داده‌نرێن، ئه‌و بیره سه‌ربه‌خۆیانه‌ی که له‌گه‌ڵ بیرى ماسۆنیه‌تدا رێ ناپێن ده‌که‌ونه به‌ر ره‌خنه‌ی توندو درایه‌تی سه‌خت و درۆبۆ هه‌لبه‌ستن له‌لایه‌ن ماسۆنیه‌ته‌وه، دیاره ئه‌و بیره سه‌ربه‌خۆیانه هه‌موو بیریکه که په‌یوه‌ستی سروش و به‌ها بالا‌کانه که ئه‌وه‌ش به‌خششی ئایینه‌کانه.

هه‌وته‌م: خۆشاردنه‌وه له‌پشت شاتۆی سیاسیه‌وه، بنیامین ئیسرائیلی که‌سایه‌ی سیاسى ئینگلیزی له‌ سالی ۱۸۴۴ ده‌لێت: ئه‌وانه‌ی جله‌وی سیاسه‌تیان له‌ جیهاندا به‌ده‌سته‌وه‌یه ئه‌وانه‌ نین که به‌ رووکه‌ش له‌سه‌ر ده‌سه‌لاتن، به‌لکو ئه‌وانه‌ن که له‌پشت په‌رده‌وه‌ خۆیان شارده‌ته‌وه.

ناپلیۆنی سییه‌می پاشای فهره‌نسا له ساڵی ۱۸۵۹ ده‌لێت: پێویسته
خۆمان هه‌لته‌خه‌له‌تین، دنیا له‌لایه‌ن رێکخراوه‌ نه‌تینه‌کانه‌وه به‌پێوه
ده‌چیت.

(والترتینا) ی وه‌زیری جووله‌که‌ی ئه‌لمانی ده‌لێت: بێ سهد که‌سی
سیاسی که له‌نیونا خۆیاندا ناسراون کاروباری ئه‌ورووپایان به‌پێوه‌ده‌بردو
ئێستاش کاروباری هه‌موو دنیایان گرتوه‌ته‌ ده‌ست.

هه‌شتم: بلاوکردنه‌وه‌ی بانگه‌شه‌ی پێس بۆ ئه‌و بنه‌مایانه‌ی بکوژی
تایین و ره‌وشتن به‌ناوی رێبازی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی و ئابووری، به‌جۆرێک
ئه‌و بنه‌مایانه زāl ده‌بن به‌سه‌ر گیانی رۆحه‌کاندا، بانگه‌واز کردن بۆ ئه‌ده‌بی
شه‌خسی دوور له‌ بروابوون به‌ زیندووپیونه‌وه‌ی رۆژی دوا‌یی، ئالین ده‌لێت
ئه‌و نووسه‌رانه‌ی خۆینی جووله‌که‌ له‌ ده‌ماریاندا هاتوچۆ ده‌کات پێشپه‌وه‌ی
ئه‌وانه‌ن که بانگه‌واز ده‌که‌ن بۆ ئه‌و رێبازانه‌ی دژی تایین و ئه‌ده‌ب و
کۆمه‌لگه‌ن، له‌ پرۆتۆکۆله‌کانیاندا هاتوه‌: بپوانه‌ سه‌رکه‌وتنی رێبازی
داروین و مارکس و هه‌موو مه‌زه‌به‌کان، ئه‌مانه‌ دروستکراوی ده‌ستی ئێمه‌ن،
ئێوه‌ بێتاگانین له‌ کاریگه‌ری ژه‌هری ئه‌و رێنمایانه‌ له‌ عه‌قڵی که‌سانی
ده‌رچوودا.

نۆیه‌م: جه‌ختکردنه‌وه‌ له‌سه‌ر ئافره‌ت و بانگه‌واز کردن بۆ ئازادی
ئافره‌ت و دامالینی له‌ تایین و خه‌زان و بردنی به‌ره‌و شوێنه‌کانی سه‌ماو
ئاهه‌نگه‌کان، له‌ پیلانه‌کانیاندا هاتوه‌:

ئێمه‌ زāl نابین به‌سه‌ر خورافه‌دا (مه‌به‌ستیان ئایینه‌کانه) مه‌گه‌ر کاتێک
ئافره‌تان له‌ کاردا به‌شدارمان بن، ئافره‌ت نێردراوی بنه‌ما ئازاده‌کانی
ئێمه‌ن که له‌ قه‌له‌مره‌وی کاهینه‌ت رزگاریان ده‌کات، پلانی ئێمه‌ بریتیه‌

له‌وه‌ی گه‌نجان هان بده‌ین تا ده‌سه‌لاتی باوکایه‌تی (دریدی) دامال‌ن و رقو کینه بخه‌نه نیتوان مندال‌و باوکه‌وه (دالمیر)، داننان به جوانیه‌کاندا ئه‌رکی سه‌رشانی کوپانیه به‌رامبه‌ر به باوکانیان، ده‌سه‌لاتی باوکایه‌تیش به‌رده‌وام نابیت، ئافره‌تانیش چاکترین هۆکارن بۆ سه‌رکه‌وتن به‌سه‌ر ئایین و بلاوکردنه‌وه‌ی بی‌ره‌وشتی و خراپه‌دا.

ده‌یه‌م: دارووخاندنی خیزان و بانگه‌واز کردن بۆ هاوسه‌رگیری کۆلی مه‌ده‌نی تا هیژی خودایی نه‌می‌نی، هه‌روه‌ها بانگه‌واز کردن بۆ بی‌ره‌وشتی ره‌ها و بلاوکردنه‌وه‌ی هه‌له‌ له‌ناو تاكو كۆمه‌لگه و ئوممه‌تاندا، له پیلانه‌کانیاندا هاتووه: هیژش بۆ سه‌ر گه‌وره‌ی خیزان ئیشی بنه‌ره‌تیه بۆ راکیشانی خه‌لك بۆ لای خۆمان، پتویسته پیاو له خیزانه‌که‌ی جیابکه‌ینه‌وه‌و ره‌وشتی بشیوینین و هانی بده‌ین بۆ ژیا‌نی جیا و بی‌رێسا، رابواردن ده‌رگایه‌کی فراوانه بۆ چه‌سپاندن و به ئاسایی دانانی هاوسه‌رگیری مه‌ده‌نی، زیناکردن قه‌ده‌غه‌کراو نیه ئه‌گه‌ر پیاویش ری‌ بدات ژنه‌که‌ی خۆیشی له‌گه‌ل پیاوی تر زینا بکات، دالمار ده‌لێت: ماسۆنیه‌ت به بلاوکردنه‌وه‌ی هۆکاری خراپه و بی‌ره‌وشتی و رابواردن زیاد له جه‌نگی حه‌فتا سا‌له‌ زیانی گه‌یاند به فه‌ره‌نسا و ژماره‌یه‌کی نۆدی پیاوی پی‌ له‌ده‌ستدا.

پانزه‌هه‌م: هیژشی بانگه‌وازه نیشتمانیه‌کان و خه‌بات بۆ رزگاری نیشتمانه‌کان و لێدانی سیستمی سه‌ربازی، له پیلانه‌کانیاندا هاتووه: نیشتمانیان خه‌یاڵیکی پووج و درۆیه‌کی ته‌واوه، ئالا نیشتمانیه‌کان هی‌مای سته‌م و چه‌وساندنه‌وه‌ن و ده‌بی‌ت بخزێنه‌ زبڵدانه‌کانه‌وه.

دوانزه‌هه‌م: بانگه‌واز بۆ وانه‌وتنه‌وه‌ی عه‌لمانی نا‌ئایینی که دلی گه‌نجاز گه‌نیو بکات و په‌ستی و سووکییان پی‌ ببه‌خشیت، له پیلانه‌کانیاندا هاتوه: بانگه‌واز بکه‌ین بۆ ئه‌وه‌ی خویندنگه‌کان بینه عه‌لمانی توپزی، منداڵ له چاودیری باوکان ده‌ریکه‌ن، ده‌بیت وانه‌بیژی مه‌سیحی نه‌هیلین، خویندن گرنکی نه‌دات به‌ ئایینداری، هه‌موو فی‌رکاریه‌کی ئایینی به‌رپه‌رچ بده‌ینه‌وه. خویندنگه‌ تازه‌کان کاریکه‌ن بۆ بلاوکردنه‌وه‌ی خراپه و رابواردن و نه‌هیشتنی پاکداوینی له‌ بیرى کیزاندا.

سیانزه‌هه‌م: خستنه‌به‌رده‌ستی هوکاره‌کانی بی‌ ره‌وشتی له‌ری‌ روشنبیری و روژنامه‌گه‌ریه‌وه، ئه‌وه‌ش به‌ بلاوکردنه‌وه‌ی چیرۆکی سیکسی وینه‌ی وروژینه‌ر و گۆرانی ئابرووبه‌ر و بلاوکردنه‌وه‌ی خورافه‌کاری.

چوارده‌هه‌م: نکوولی کردن له‌ بوونی خای خولقی‌نه‌ری گه‌وره، هینانی ناویکی جیا له‌ و ناوه‌ی که خای گه‌وره خۆی هه‌لیبژاردوه، بۆیه‌ ناوی نه‌ندازیاری بوونی لی‌ ده‌نین وه‌ک ئه‌وه‌ی خودا هه‌موو بوونی له‌ نه‌بوونه‌وه نه‌هینابیت و ته‌نها ریکخه‌رو نه‌ندازیاری گه‌ردوون بیت، هینده له‌وه‌شدا چون تا به‌ نه‌ندازیاری گه‌وره‌ ناوی ده‌به‌ن وه‌کئه‌وه‌ی بلین خوا له‌ و کاره‌یدا راویژی کردوه به‌ نه‌ندازیارانی تر، به‌لام خۆی گه‌وره‌ی نه‌ندازیاره‌کان بووه (خواش دووره له‌وه‌ی نه‌وان ده‌یلین).

پانزه‌هه‌م: زیندووکردنه‌وه‌ی ئایین و بت‌په‌رستیه‌ کۆنه‌کان، رینان که به‌کێکه له‌ گه‌وره بانگه‌وازانى ماسۆنیه‌ت ده‌لێت: له‌ جیهاندا په‌رستشی‌ نیه له‌گه‌ل عه‌قلی ساغو بنه‌ماکانی جیهاندا هینده‌ی په‌رستشی‌ خۆر ردوست بیت و بگونجیت، چونکه‌ خۆر خای گۆی زه‌وی ئیمه‌یه، به‌کێک له‌ فه‌یله‌سووفه‌ ماسۆنیه‌کانیش ده‌لێت: ئه‌دۆنیرام له‌ رییازی ماسۆنیه‌تدا

بریتیه له ئۆزیریسی خواوه‌ندی میصریه‌کان یان میترای خواوه‌ندی فارسه‌کان یان باخووسی خواوه‌ندی رۆمانه‌کان یان خواوه‌ندی له خواوه‌ندانه‌ی که له سهرده‌مانی پێشوو دا هه‌بون.

فرندمۆر ده‌لێت: هه‌موو بیروباوه‌پێکی ئایینی بنه‌ره‌که‌ی ئه‌ودو سروشته - وه‌ک خوی نه‌بینراو - که ئه‌مه‌ش لاوازیه له عه‌قڵی مرۆڤدا.

فه‌یله‌سووفانی ماسۆنیه‌ت ده‌لێن: ده‌بی‌ت هه‌موو پله‌به‌ندی ئایینه‌کان تیپه‌پێنین و له هه‌ر بیروباوه‌پێک رزگار بین که بپوای هه‌یه به بوونی هه‌ر خایه‌ک جا هه‌ر چۆنێک بی‌ت، هه‌یانه ده‌لێت: ته‌نها که‌سی که‌ مژده‌ نه‌فام بپوای هه‌یه به بوونی خوا و هه‌میشه‌یی بوونی ده‌روون.

لێره‌وه هه‌ولێ ماسۆنیه‌ت ده‌بینین که له په‌یره‌وی خۆیندنی رۆژئاوایدا جێبه‌جێ کردوه که نکوولیه له هینانی ناوی خوا له کتێبه‌کانی خۆیندنی مامناوه‌ندیدا.^۱

شافه‌هه‌م: بپوابوون به‌وه‌ی ماده‌ به‌ درێژایی سهرده‌مان گۆپانی به‌سه‌ردا دێت تا ئه‌وه‌ی له ره‌قی خۆی ده‌رده‌چێت و گژوگیای لێ به‌ره‌م دێت و له‌وه‌شه‌وه ئازهل دێته‌ بوون و له ئازهل‌یشه‌وه مرۆڤێکی شاخاوی بیرلاواز دێته دنیا، ئامانج له‌م قسه‌ش ئه‌وه‌یه شوێنکه‌وتوانیان به‌وه رازی بکه‌ن که بڵێن هیچ شتێک نه‌هه‌رز و واجبیان له‌سه‌ر دا‌بنی‌ت وه‌ک فه‌رزی بنیادی مرۆیی، هه‌روه‌ها پێیان بڵێن شه‌ریعه‌ت و رێنماییه‌کی دانراو بۆ هه‌موو مرۆڤایه‌تی نه‌یه.^۲

^۱ - مجلة الشرق، م ۱۲.

^۲ - لويس سنخو اليسوعي. م ۱۳، المشرق ص ۶۷۸، ص ۵۴۳.

حه‌ژده‌هه‌م: راگه‌یاندنی ئازادی عه‌قل به‌رامبه‌ر به‌دسه‌لاتی ئایینی و سه‌ریه‌خویی مروّ دژ به‌ستمی پیاوانی ئایینی و سه‌ریه‌خۆبووی خویندنگه‌کان له‌بوونی هه‌ر رینماییه‌کی ئایینی، ئه‌وه‌ش راده‌گه‌یه‌نن که زانست تاکه‌بنه‌رته‌ی هه‌موو بیروباوه‌پێکه، بۆی هه‌موو بیروباوه‌پێک به‌رپه‌رچ ده‌ده‌نه‌وه که له‌سه‌ر بنه‌رته‌ی سروش وه‌ستابێت،^۱ پێیان وایه ئازادی توێژینه‌وه ئه‌وه‌ی تێدایه ره‌خنه له‌بیروباوه‌پی ئایینی بگرت.

هه‌ژده‌هه‌م: به‌خوادانان یان په‌رستنی سامان و به‌کاره‌ینانی هه‌موو پیناویک بۆ به‌ده‌سته‌یه‌نانی سامان وه‌ک به‌رتیل و درۆ و توندوتیژی و قورخکاری.

نۆزده‌هه‌م: به‌که‌م دانانی هه‌موو گه‌ل و ئایینه‌کان و به‌نه‌خوێده‌وار وه‌سف کردنی گه‌لان، له‌تلمووددا هاتووه (نه‌خوینده‌واران بریتین له‌و گویدریژانه‌ی که خوا دروستی کردون تا گه‌لی هه‌لبژێردراوی خۆی سوریا و ببن).

بیسته‌م: بلاوکردنه‌وه‌ی ئه‌و ئه‌ده‌بیاته‌ی که بێپه‌وه‌شتی نیشان ده‌دات، له‌پروتۆکۆلی ۱۳ دا هاتووه: له‌نیۆگه‌لاندا ئه‌ده‌بیاتیکی پیسی ناساغ بلّو ده‌که‌ینه‌وه که ده‌روونه‌کان پێویستیان پێ نیه، ئه‌مه‌ش هاریکاره بۆ دارووخاندنی خێزان و دارماندنی بنه‌په‌ته ئه‌خلاقیه‌کانی کۆمه‌لگه نه‌یاره‌کانمان، ئێمه به‌رده‌وام ده‌بین له‌بازارگه‌رمی بۆ ئه‌وه ئه‌ده‌بیاته، له‌م ئه‌ده‌بیاته گه‌نه ناساغه‌وه بانگه‌واز بۆ بێپه‌وه‌شتی ره‌ها بۆ دارماندنی خێزان هه‌نگاو ده‌نێت تا ئه‌خلاقی کۆمه‌لگه‌ش له‌ناوبه‌رێت.

^۱ - السر المصون في شيعه الفر مسون.

بىست و يەكەم: دارووخاندنى بىروباوهره ئىسلامى و مەسىحىش،
مەروەها لەناوبردنى بەها رۆحى و مەعنەويه‌كان و گومان نانه‌وه لەسەر
بىورباوهره‌كان و خستنه‌پووى فەلسەفەكانى گومانسازى.

بىست و دووهم: بانگه‌واز بۆ جيهانى بوون و توانه‌وه‌ى گەلان و
دەمارگىرە ئايىنى و رەگەزى و نەتەويه‌يه‌كان، لىره‌وه جەخت دەكەنه‌وه
لە نەه‌يشتنى دەمارگىرى نەتەويه‌ى و ئايىنىش، پىيان وايە مرۆڤ لە ھەموو
جيهاندا ھاوالاتى، ھەول دەدەن ھۆكارى مەملەتتى نىوان ئايىن و
نەتەوايه‌تیش دروست بکەن، نەگونجانی و درايەتى نىوان ئىسلام و
عەرەبايه‌تى بخەنەپوو، لە بەرامبەردا فەلسەفەى رەگەز و خوین و
كەمىنەى بخەنەپوو.

بىست و سىيەم: شكۆدار راگرتنى چىژەكان و دارشتنەوى بىتەرستى
ئىغرىقى و بانگه‌واز كردن بۆ رەھاگردنى جەلەوى ئارەزوو مەروپىه‌كان و
رەيدانى تەواو بە نىر و مى تا بەدلى خويان چى سنووربەزىنى سىكسى ھەيه
بىكەن، ئەمەش بابەتى نووسىنەكانى فرۆيد و چىرۆكى تۆماس مانە (مەرگ
لە بوندوقىيە)، لە پىرۆتۆكۆلاتدا ھاتوو: بۆ گەيشتن بە دەسلەلاتى ھەموو
جيهان پىويستە كەموكورتى و كەمبايه‌خىه‌كان و ئارەزووبازى زىاد بکەين و
ئەو شەرىعەتانەش بشىۆينىن كە رىكيان خستون بەجۆرى كەس حساب بۆ
سنورەكانى نەكات.

بىست و چوارەم: دەستگرتن بەسەر رۆژنامەگەرى و شانۆگەرى و
زانستدا، لە پىرۆتۆكۆلەكانياندا ھاتوو: رۆژنامەگەرى و شانۆگەرى و
شەرىعە دەبىت لەژىر ھەلسوكەوتى ئەوانەدا بن كە ھەموو سەرزەوييان
لەدەستدايه، ئەمانە بەھىزترىن چەكن بۆ وروژاندنى راي گشتى و

خراپکردنی ره‌وشتی گه‌نجان و رادانی خه‌لک به‌ره‌و په‌ستی و نزمی و نه‌هیشتنی هه‌ر چه‌زیکێ خۆپاک راگرتنی مه‌سیحی، تا وابکه‌ن تاك سامان و پاره‌و ئاره‌زوو بپه‌رستیت، له‌ پرۆتۆکۆله‌کاندا هاتوو: پێویسته‌ رۆژنامه‌گه‌ری هیچ و پر درۆ بیئت و دوور بیئت له‌ راستی، کاری بریتی بیئت له‌ هاندان و وروژاندنی هه‌سته‌کان به‌و جوهری ئیمه‌ پێوستمان پێیانه‌ بۆ گه‌یشتن به‌ ئامنجه‌کانمان به‌ کاریان به‌ینین.

بیست و پینجه‌م: دروستکردنی بازنه‌یه‌کی داخراوی ته‌واو له‌و رێبازی بیرکردنه‌وه‌و کارو ژيانه‌ی که‌ تیکه‌لی یوان مرقه‌ه‌کان ناهیلایت، له‌ پیلانه‌کانیادا هاتوو: خه‌وارچه‌کان نه‌ریتی بیرکردنه‌وه‌ له‌ ده‌ره‌وه‌ی بیرکردنه‌وه‌ی زانستی ئیمه‌یان له‌سه‌تداوه‌، پێویسته‌ هه‌موو پایه‌کانی ئیمان له‌ق بکه‌ین و بیانخه‌ین و بروابوون به‌ خوا و به‌ ده‌روون لای ئه‌وانه‌ نه‌هیلین، ئه‌وه‌ش به‌وه‌ی سه‌رقالیان بکه‌ین به‌ چه‌ند یاسایه‌کی بیرکاری و زه‌روریاتی مادی.

بیست و شه‌شه‌م: بلۆکردنه‌وه‌ی مه‌ی و شته‌ په‌سته‌کان، له‌ پرۆتۆکۆله‌کانیادا هاتوو: خه‌لی کاتی خواردنه‌وه‌ کحوولیه‌کان ده‌خۆنه‌وه‌ ژیری خۆیان له‌ده‌ست ده‌ده‌ن و گه‌نجانیاں رووه‌و شیتی ده‌چن به‌وه‌ی رۆچون له‌ شتی سووک و په‌ستی وادا که‌ کاربه‌ده‌ستانی ئیمه‌ فێریان ده‌که‌ن وه‌ک مامۆستا خزمه‌تگوزار و دایه‌نگه‌کانمان، به‌تایبه‌ت تر ئه‌و ئافره‌تانه‌مان که‌ ده‌چنه‌ مه‌لهاکان، من مه‌به‌ستم به‌و ئافره‌تانه‌ن که‌ بێره‌وشتی و په‌ستی بلۆ ده‌که‌نه‌وه‌.

بیست و چه‌وته‌م: چاوپۆشی له‌ توانای زانایان و که‌سانی تایبه‌تمه‌ند له‌ بیروباوه‌ر و ئایینه‌کان، له‌ پرۆتۆکۆلی ۱۷ دا هاتوو: گرنگیه‌کی زۆرمان

داوه به شکاندنی ریژی پیاوانی ئایینی ناو کهسانی نه‌خوینده‌وار له‌به‌رچاوی خه‌لکید، به‌وه‌ش سه‌رکه‌وتوو جه‌بین له زیان که‌یاندن به‌و په‌یامه‌یان که ده‌کریت به‌ریه‌ستی به‌رده‌م ریمان بیټ، قه‌له‌م‌ره‌وی پیاوانی ئایینی رۆژ به رۆژ پوو له‌کزیه.

بیست و هه‌شتم: بانگه‌واز بۆ مله‌وپى له‌ریی ئازادی بیروباوه‌ره‌وه، له پرۆتۆکۆله‌کانیادا هاتوو: نه‌وه‌ی نویمان هه‌لخه‌له‌تاندوو و وا بیرمان تیکداوه که بیرو روانینی به‌وجۆره‌یه خۆمان فی‌رمان کردوو، پیویسته هه‌موو بیروباوه‌رێک له‌ناوبه‌رین، له ئه‌نجامی ئه‌مه‌شدا بڕێک مله‌وپ به‌ره‌م دین، پیویسته هه‌موو ئایین و بیروباوه‌ره‌کانی تر به‌رته‌سک بکه‌ینه‌وه، ده‌سته‌واژه‌ی ئازادیش وا له‌ کۆمه‌لگه‌ ده‌کات له‌ مله‌لانیدا بیټ له‌گه‌ڵ هه‌موو هیزه‌کاندا ته‌نانه‌ت لاله‌گه‌ڵ هیژی سروشت و خودی هیژی خوداشدا.

بیست و نۆیه‌م: بانگه‌واز بۆ لیکه‌لوه‌شان دارووخان، له پرۆتۆکۆله‌کاندا هاتوو: ده‌بیټ لیکه‌لوه‌شان له‌ گه‌لانی ناجووله‌که‌دا بلۆبکه‌ینه‌وه و خراپه و بیباوه‌ری به‌ربلۆ بیټ و ئه‌و بنه‌ره‌ته‌ پته‌وانه‌ش که به‌ گرنگترین بنه‌ره‌تی گه‌لان داده‌نرێن لاواز ببن، ئیتر به‌ ئاسانی ده‌توانین ده‌ست بگرین به‌سه‌ریاندا و به‌وجۆره ئاراسته‌یان بکه‌ین که خۆمان ده‌مانه‌ویټ.

باسی دووهم

بانگه‌وازی ره‌گه‌زیه‌رستی

بانگه‌واز بۆ ره‌گه‌زیه‌رستی به‌و جورده‌ی که له میژووی نویدا ده‌ییبنین. له دیارترین هۆکاره‌کانی نیازی دارماندنێ ئه‌و یه‌کبوونه‌ هزریه‌یه که بیروب‌اوه‌ پو ئایینه‌کان بنیادیان ناوه‌، له‌ناو به‌ری ئه‌و هۆکاره‌ ده‌روونی و رۆحیانه‌یه که مرۆفه‌کان کۆده‌کاته‌وه‌، بۆیه هه‌ر له یه‌که‌م رۆژه‌وه‌ وینه‌ی به‌رزراگیرێ خوین و ره‌گه‌زی هه‌لگرت و به‌رزراگرتنی ره‌گه‌زی سپی به‌سه‌ر ره‌گه‌زه‌ ره‌نگ جیاکانی ترده‌ له‌و په‌یامه‌دا خۆی هه‌شاردا‌بوو، دواتر لی‌ره‌وه‌ بانگه‌واز کرا بۆ ئه‌و ئه‌فسانه‌یه‌ی که هه‌ول ده‌ده‌ن تایبه‌تمه‌ندی و به‌رزێ و شکۆیه‌کی تایبه‌ت بده‌ن به‌ ئیسرائیلیه‌کان که هه‌ول ده‌ده‌ات بانگه‌واز بۆ جیهانی بوون به‌و شی‌وازه‌ بخاته‌په‌و که له‌ پرۆتۆکۆلاتی سه‌هیۆندا هاتووه‌ و تیایدا دژایه‌تی نه‌خوینده‌ و راران هاتوه‌ (مه‌به‌ست پێی جگه‌ له‌ جووله‌که‌یه‌) ئه‌وانه‌ی که له‌ دیدی جووله‌که‌دا هه‌موو جیهان پێک‌دین.

پیلانه‌کانی تلموود به‌ وینه‌ی جیا‌جیا له‌ پشت بانگه‌وازی ره‌گه‌زیه‌رستیه‌وه‌ن، جووله‌که‌ش ئه‌نجام و شوین‌ه‌واره‌کانی ئه‌و بانگه‌وازه‌ی بۆ خۆی بردووه‌، وێ‌پای ئه‌وه‌ی ئه‌و بانگه‌وازه‌ ره‌گه‌زیه‌رستی جووله‌که‌ی بێ‌دار کردوه‌ که هه‌ول ده‌ده‌ات تایبه‌تمه‌ندی جووله‌که‌ بده‌ت به‌سه‌ر هه‌موو مرۆفایه‌تیدا، هاوکات ململانێیه‌کی نێ‌وان ره‌گه‌زه‌ سامی و ئاریه‌کان و نێ‌وان ره‌گه‌زه‌کانی خودی ئه‌و و رووپاشی لێکه‌وته‌وه‌، پرسێکی گه‌وره‌ی هێنایه‌ ئارا که توێژه‌ران به‌ ده‌یان هه‌زار لاپه‌ره‌و سه‌دان کتێب شتیان له‌سه‌ر نووسی

که‌چی نه‌گه‌یشتنه کۆتا، لووتکه‌ی گه‌ش‌ه‌ی ئه‌و بانگه‌وازه‌ش له‌ ماوه‌ی
نیوان دو‌ جه‌نگی جیهانیدا بوو کاتی گه‌له‌ جه‌رمانیه‌کان بیروب‌او‌ه‌پی
به‌رزداگیری ره‌گه‌زییان وه‌رگرت و قه‌لسه‌فه‌ی نازی لی به‌ره‌م هات.

له‌م بانگه‌وازه ره‌گه‌زه‌په‌رستیه‌وه چه‌ندین ریپازی تر ده‌رکه‌وتن، له‌وانه
بانگه‌وازی نه‌ته‌وایه‌تی و دیدی هه‌ریمچیتی و بیری ناسامی بوون، چه‌ند
زانستیکی تایبه‌تیش ده‌رکه‌وتن که پیش‌په‌ریان بریتی بوو له‌ زانستی ره‌گه‌زه
مرویه‌کان (ئه‌نسروپۆلۆجیا) یان ئه‌سنۆلۆجیای نوی که زانستی که‌سانی به
ئامانجی دیار ده‌ستیان گرتووه به‌سه‌ریدا، له‌وانه نیازی هه‌یشتنه‌وه‌ی ئاگری
بوژمنایه‌تی و یه‌نی نیوان گه‌لان و تووشکردنیان به‌ جه‌نگ و ململانی،
داگیرکه‌ریش بۆ پالپشتی پێگه‌ی خۆی ئه‌و ئه‌نجامانه‌ی قۆستوه‌ته‌وه تا
بیانوش بیت بۆ بوونی له‌ ناوچه داگیرکراوه‌کانداو جیاکاری ره‌گه‌زه‌په‌رستی
که ده‌وله‌ته داگیرکه‌ره‌کان ئالا هه‌لگری بوون، ئه‌مه‌ش تا گومان بخه‌نه‌ سه‌ر
یه‌کبوونی ره‌گه‌زی مرویی و جیاکاری ره‌گه‌زی قوول بکه‌نه‌وه و له‌سه‌ر
جیاکاری سروشتی ئه‌و ره‌گه‌زایه‌تیه دابنێن که هه‌ندی ره‌گه‌ز له‌ هه‌ندیکی
دی به‌ بال‌تر دابنێن و هه‌ندی ره‌گه‌زیش بکه‌نه‌ پاشکۆی هه‌ندیکی تر،
بێگومان ئه‌م بیردۆزه‌ش له‌ بنه‌ره‌تا پووچ و بی واته‌یه و هه‌موو
توێژینه‌وه‌کانی توێژه‌ره به‌ویژدانه‌کانیش ئاماژه به‌وه ده‌دن که ئه‌و
بانگه‌وازانه ساختو پووچن، ئه‌وه‌یان نیشانداوه که جیاوازی جه‌سته‌یی و
ره‌نگ و خوین هه‌چ به‌هایه‌کیان نیه له‌ پێکهاته‌ی عه‌ق‌لی و ده‌روونی مرق‌دا،
دیاریشه داگیرکه‌ر په‌یامی پیش‌په‌روی گه‌لانی به‌دینه‌هێناوه، به‌لکو به
پێچه‌وانه‌وه توانا‌کانی ئه‌و گه‌لانه‌ی له‌ناوبردووه و به‌خشتنه‌پووی ده‌یان
بیردۆزه و بانگه‌وازی وێرانکه‌ر ئاژاوه و گرفتی ناوه‌ته‌وه.

بىگومان بىرۆكەى بەرزداگىرى رەگەزى كە ژيارى رۆژئاوايى لە سەردەمى نویدا ئالاھەلگىرەتى بىرىكى كۆنە و لەپىش ئىسلامە و دەركە و تەووە و ئەوكات ژيارى يۆنانى رۆمانى ئالاھەلگىرى بوو، دواتر ئىسلام ھات تا ئە و بىرە تىكەشكىنى و لەناوى بەریت، بىرى بەرزداگىرى رەگەزى و دەسەلاتدارى رەگەزىكى تايبەت ديارترىن تايبەتمەندى ژيارى يۆنانى رۆمانى، چونكە كۆمەلگەى ئىغرىقى و دواترىش كۆمەلگەى رۆمانى لەسەر سىستىمى چىنايەتى وەستابوون، چىنى ئازاد كە دەسەلاتداران بوون، چىنى كۆيلەكان كە ئىشكەر و رەنجدەر بوون، ئەوان بە چاوى بەرپەرى بوون تەماشای ھەموو رەگەزەكانى تریان دەکرد، ھەمان بىرىش لە ۆمەلگەى مىصرى كۆن و كۆمەلگەى فارسى كۆندا ھەبوو، ئەوانەشسى كۆمەلگە گەورەكەى پىش ئىسلام بوون، ھىرۆدۆت باسى ئەو دەكات كە فارسەكان خۆيان بە بلاتر لە ھەموو مەرقىكى تر دادەنا، فەيلەسووفانى ئىغرىقىش بيانو دىننەو بۆ ئە و سىستەمە كۆيلايەتە، گەورەترىن فەيلەسوفىشىيان كە ئەرستۆ و ئەفلاتونن دانىان ناو بە راستى و چاكرى بوونى كۆيلايەتە.

ئەرستۆ بيانووى ھىناو تەو بۆ راستى وىست و چاچنۆكى ئىغرىقەكان بۆ دەسەلاتدارى جىھان، بۆيە بانگەواز دەكات بۆ بىرۆكەيەك كە تيايد جەخت لەو دەكاتەو چەند كۆمەلگەى ديارىكراو بە شىوہەيەكى سروشتى كەسى ئازاد دىننە دنيا، ھەندىكى ھەن مندالىان دەبىت تا ببە كۆيلە.

ئەفلاتونىش كۆمارەكەى لەسەر بنەماى دەسلەتدارى گەورەكان و كۆيلايەتى كۆيلەكان داناو، تووژىنەو زانستى و لىكۆلىنەو مېژووپیەكان ئەوہيان خستەو تەپو كە ھۆكارىكى ديارى رووخانى ئىمپراتورىەى رۆمانى

له بنه‌ره‌تدا ده‌گه‌پیتته‌وه بۆ ئه‌و دیده ره‌گه‌زیه‌رسته‌یه، ژماره‌ی کۆیله له ئیمپراتۆریه‌ی رۆمانیدا نزیکه‌ی په‌نجا ملیۆن کۆیله بووه.

دکتۆر ئیبراهیم علی ته‌رخان ده‌لێت: ئیمپراتۆریه‌ی رۆمانی ناسراوه به ده‌وله‌تی کۆله زه‌بووه‌کان به‌چاپۆشی له ژماره‌یان، به‌تایبه‌ت میژوونووسانی وا هه‌ن ژماره‌ی هاوالاتیانی ئازاد به‌ نزیکه‌ی ده‌هه‌زار که‌س یان بیست هه‌زار هاوالاتی دین، له نه‌ریتی رۆماندا ئه‌وه باو بووه که هاوالاتی ئاسایی ئازاد ئه‌و که‌سه بووه که نزیکه‌ی پینچ یان ده هه‌زار کۆیله‌ی هه‌بووه، ده‌وتریت یه‌کیک له‌وانه‌ی ئازاد بووه، واته کۆیله بووه‌و دواتر ئازاد بووه، له سه‌رده‌می ئیمپراتۆر ئۆگه‌ستس مردووه‌و ئه‌وکات ۱۱۶ کۆیله‌ی هه‌بووه، بۆیه ئه‌و که‌سه رۆمانیه‌ی که به‌لایه‌نی که‌مه‌وه ۲۰۰ کۆیله‌ی نه‌بویت به‌ که‌سی نا‌ئاسایی دانراوه.

ئه‌و سیستمه کۆیلایه‌تیه کاریگه‌ری زۆری هه‌بوو بۆ له‌ناوبردنی چینی ناوه‌ند که پایه‌ی هه‌موو پیشکه‌وتنێک بووه، هه‌روه‌ها رۆلی هه‌بووه له لاوازکردنی به‌رگری له ئیمپراتۆریه‌ی رۆمانی له ماوه‌ی ئه‌و ته‌نگژه‌ زۆرانه‌ی که تووشی بووه.

نمونه‌ی ئه‌وه‌شنه‌وه‌یه کاتێک ئیریکی قووتی هات و له سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی پنجی زاینیدا هه‌په‌شه‌ی کرد له ئیتالیا، کۆله‌کان له سته‌می گه‌وره‌کانیان رایانکرد و ۆمه‌ل به‌ کۆمه‌ل رووه‌و سه‌ربازگه‌ی ئیریکی ده‌چوون، چونکه ئه‌وان تامه‌زێوی ده‌روازه‌یه‌ک بوون له ده‌ره‌وه، نزیکه‌ی ۴۰ هه‌زاریان له ماوه‌یه‌کی که‌مدا له ده‌وری ئیریکی کۆبوونه‌وه‌و گه‌وره‌ترین خزمه‌تیان پیشکه‌ش کرد به‌وه‌ی رۆی ده‌روازه‌یکانی ناوچه‌که‌یان وت به

ئیریك و شوینی دەستكەوتیان نیشان دا بەتایبەت لە كۆتا جەنگەكانیدو بەتایبەت تر كاتی لە سالی ٤١٠ زاینیدا چووە ناو شاری رۆما.

دكتور تەرخان دەلێت: چینی ناوەند كە پایەى كارگێپى و كۆپى ویلايەتەكان بوو، بەلكو دەمارى ژيانى ناو ئیمپراتۆریەتى رۆمانى بوو. بەهۆى لاوازبوون و لەناوچوونیەوه بوو بە هۆكارى بۆ رووخانى ئیمپراتۆریەتى رۆمانى، كارىگەرى ئەوەش لەو ئەزمونەدا بوو كە ئیمپراتۆریەتى رۆمانى لە كۆیلايەتیدا پێیدا تێپەر بوو و هەریك لە ئیمپراتۆریەتەكانى فارس و فیرعەونەكانیش پێیدا تێپەر بوون و بە روونى و بەهێزى لە رێبازى قورئانى و بانگەوازی ئیسلامیدا باسكراوه كە چۆز دژایەتى ئەو سىستى كۆیلايەتیه كراوه و رێبازێكى نمونەى تر دانراوه بۆ ژيانى رەواو رێزدارى نێوان رەگەزەكان، ئیسلام بانگەواز دەكات بۆ لەناوبردنى تەواوەتى چەمك و واتای جیاكارى رەگەزى، بەلكو سىستىمى داناوه بۆ یەكپێزی رەگەزى، بانگەواز دەكات بۆ یەكبوونى مۆبى لەنێو رەگەزە جیاجیاكاندا، بە روونى ئەوەى خستووەتەپوو كە هەموو مۆفەكان لەیەك رەگەزن، جیاكارىەكانى نێوانیشیان پەيوەست نیه بە رەنگ یان رەگەز یان نىشتیمانەوه، بەلكو لە چاكەكارى زیاتردا خۆى دەنوێنێت.

پەيامى ئیسلام ئاراستەیهكى نوێى خستە بەردەم مۆفایەتى كە كۆمەلگەكانى كۆیلايەتى لەناو دەبات، رێگەش دەكاتەوه بۆ برایهتى مۆبى و كێشانی جوانترین وێنەى پەيامى خواىی لە بوارى پەیرەودا، بەلام دیدى ئلیدۆلۆجیای تلموودى كە لە بنەپەتدا لەسەر رەگەزپەرستى وەستاوه و ئالای بانگەواز بۆ رەگەزێكى تایبەت و گەلێكى هەلبژێردراوى هەلگرتووه، خێرا بە شیوازیكى نوێ بانگەوازی خۆى دەستپێكردەوه و لە پێناو

به‌دییه‌نانی چەند ئامانجیکی ماوه‌دووردا هه‌ناسه‌ی خۆی کرد به‌سه‌رژیارو بیری رۆژئاواییدا، له‌ دیارترینی ئه‌و ئامانجانه‌ش بریتین له‌:

۱- چه‌سپاندنی قه‌له‌م‌په‌وی داگیرکاری له‌ جیهاندا که سیستمیکه‌ له‌ سه‌ر بنه‌ره‌تی سووخرۆی و سه‌رمایه‌داری و قه‌رزالی و سه‌رکیشیه‌ ئابووریه‌کان وه‌ستاه.

۲- نانه‌وه‌ی ململانی نیوان ره‌گه‌زه‌کان و نیوان ئاری و سامیه‌کان و نیوان ره‌نگه‌ جیا‌جیا‌کان و پیک‌دادانی نیوانیان.

۳- به‌رزراگرتنی بانگه‌وازی ره‌گه‌زه‌رستی که سه‌ه‌یۆنیه‌ت بو‌ه‌ته‌ ئالا‌ه‌لگری و هه‌ول‌ ده‌دات له‌ ورێیه‌وه‌ فه‌له‌ستین بکاته‌ خاکی خۆی.

بۆیه‌ پیلانه‌ تلموودییه‌کان له‌ پشت ئه‌م جه‌نگه‌ زه‌به‌لاحه‌وه‌ن که زالبووه‌ به‌ سه‌ر ئه‌ورووپادا و دواتریش له‌ ژێ ناوی جۆراوجۆردا له‌ وێوه‌ گوازاوه‌ ته‌وه‌ بۆ هه‌موو رۆژئاوا، له‌ و ناوانه‌ش بریتیه‌ له‌ ره‌گه‌زه‌رستی و ره‌گه‌زه‌کان و نه‌ته‌وایه‌تی و که‌مینه‌کان و هه‌ریمچیتی و چه‌ندین ناوی تر.

بیگومان نایینه‌ دابه‌زیوه‌ ئاسمانیه‌کان واتایه‌کی بنه‌په‌تییان خستوه‌ ته‌پوو سه‌باره‌ت به‌ یه‌ک‌بوون و براه‌تی مرقی، ئه‌مه‌ش له‌ و بنه‌ره‌تانه‌یه‌ که په‌یامی مووسا پیغه‌مبه‌ر بۆ به‌نی ئیسرائیل له‌ خۆی گرتبوو.

به‌لام خێرا جووله‌که‌ ئه‌و رێبازه‌ ره‌سه‌نه‌یان گۆپی که ته‌ورات باسی کردبوو و بیری به‌رزراگیری ره‌گه‌زییان به‌ ناوی گه‌لی هه‌لبژاردی خواوه‌ گرته‌به‌رو له‌ پێناو دانانی ئه‌و بیره‌شدا دیارترین په‌یامه‌کانی ئایینی دابه‌زیویان ده‌ستکاری کرد، به‌وجۆره‌ ره‌گه‌زه‌رستیه‌کی تاییه‌تیان دامه‌زراند که مۆرکی سه‌ربه‌خۆیی و جیا‌کاری له‌ کۆمه‌لگه‌کانی دی له‌خۆده‌گرت، ئه‌و بیره‌ به‌رزراگرتنی ره‌گه‌زی جووله‌که‌یی و به‌که‌م دانانی هه‌موو مرقه‌ه‌کانی

تری له‌خۆده‌گرت تا ئاستیک که به کهسانی جگه له جووله‌که‌یان ده‌وت جوییم یان نه‌خوینده‌ورا، دواتر رینماییه‌کانی سه‌ید مه‌سیح هاتن که له دیارترین خاله‌کانی بریتی بوو له تیکشکاندنی ره‌گه‌زیه‌رستی و گه‌پانه‌وه‌بو ئه‌و په‌یامه‌ خوییه‌ ره‌سه‌نه‌ی که له‌سه‌ر یه‌کبوونی مۆیی و یه‌کبوونی ئایینه‌کان دامه‌زرا‌بوو.

ره‌گه‌زیه‌رستی ژباړی یۆنانی و رۆمانیش رووه‌و په‌یامی تلموودی ده‌چوو. چونکه به دانانی ره‌گه‌زیه‌رستی خۆی وه‌ک سه‌رکه‌شیک سه‌پاندبوو، به‌لام ئه‌وروپا دوا‌ی مه‌سیحیه‌ت خیرا بانگه‌وازی ره‌گه‌زیه‌رستی وه‌رگرت و له‌وه‌شدا تا ماوه‌یه‌کی دووردریژرئی بپی.

تۆماس له‌کتیبه‌که‌یدا سه‌باره‌ت به‌ ره‌گه‌زه‌کان ئاماژه ده‌دات‌به‌و دیارده‌یه‌ که به‌ روونی له‌عه‌دی قه‌دیمدا ده‌رده‌که‌و‌یت و ده‌ل‌یت: له‌عه‌دی قه‌دیمدا ئه‌و بیرو بپوایه‌ ده‌بینین که جیاوازیه‌ جه‌ستی و عه‌قلیه‌کانی نیوان تا‌ک و کۆمه‌لگه‌کان به‌ یه‌کسانی ده‌گه‌پینه‌وه‌ بو‌ باری له‌دایک‌بوون و شتانیکی میراتی نه‌گۆپن و ملکه‌چی کۆمه‌لانیکه‌ بو‌ کۆمه‌لانیکی تر، نموونه‌ی ئه‌وه‌ش مه‌لعوونی که‌نعان: کۆیله‌ی کۆیله‌کان بو‌ براکانی ده‌بی‌ت، ئه‌مه‌ش هاوده‌م به‌ جوړیک له‌ به‌رزراگی‌ری که له‌ خۆی گرتووه‌و پیتی وایه‌ یه‌هوه‌ له‌گه‌ل ئیبراهیم و وه‌چه‌کانیدا ریک‌که‌وتن و په‌یمان‌یکی به‌ستووه‌.

لێ‌ره‌وه‌ بۆمان ده‌رده‌که‌و‌یت که ئه‌و بیردۆزه به‌رزراگی‌ریه‌ی که ده‌بر‌یت‌ه‌وه‌ بو‌ ره‌گه‌ز یه‌کیکه‌ له‌و بیردۆزانه‌ی که ئایدۆلۆجیای تلموودی جه‌ختی لی‌ کردووه‌ته‌وه‌و چاوچنۆکی داگیرکاری هانده‌ری بووه‌ تا به‌رامبه‌ر ئه‌و بیره‌ ره‌سه‌نه‌ بوه‌ست‌یت‌ه‌وه‌ که بیری یه‌ک‌بوونی ره‌گه‌زی مۆیی،

بیردۆزه‌ی وه‌چه سپیه‌کان و به‌رزنی ئه‌وان که به‌وه‌وه داگیرکاری روویدا
فیلّی بوو بۆ بیانوو‌هێنانه‌وه به مافیکی نوێی شالّو و ده‌ستگرتن به‌سه‌ر
خاکی سه‌رزه‌ویدا له‌لایه‌ن ره‌گه‌زی سپیه‌وه.

ژیاری رۆژئاوای داگیرکه‌ریش هه‌مان هه‌نگای پێشوو‌ی ژیا‌ری یۆنانی
رۆمانی گرت‌ه‌به‌رو نووسه‌ر و سیاسه‌تمه‌دارانی‌شی بیانوو‌یان ده‌هێنایه‌وه بۆ
کۆیلایه‌تی له‌سه‌ر بنه‌مای بیردۆزه‌که‌ی ئه‌رستۆ که ئه‌و ره‌وا‌یی‌یه‌ی
به‌خشیوه، ژماره‌یه‌ک له‌ بیریارانی‌ش ساخته‌و درۆی ئه‌و بیردۆزانه‌یان ئاشکرا
کردون و به‌رگرییان کردوه له‌ یه‌ک‌بوونی مرۆیی و یه‌کسانی گه‌لان له
جی‌ماوه‌ سروشتیه‌کاندا، به‌لام پیاوانی بیرنی تلموودی له‌پشت دژایه‌تی بیرنی
یه‌ک‌بوونی ره‌گه‌زی‌وه وه‌ستان و سووربوون له‌سه‌ر هه‌لگیرساندنی جه‌نگی
دامرکا‌و سه‌رله‌نوێ و روژاندنی ئه‌و بانگه‌شه‌یه.

ئه‌و توێژه‌ره به‌ویژدانه‌ وه‌ک دی لاس کازاس و جوان کومتش توانییان
ئه‌وه بلّێن که هیچ بنه‌په‌تیک‌ی زانستی نیه بۆ ریزه‌بندی ره‌گه‌زی به‌پێی
به‌رزنی و نزمی ئاستیان، جیا‌کاری ره‌گه‌زیش به ئه‌فسانه‌کانیشیه‌وه
پێناوی‌که بۆ به‌دی‌هێنانی قوربانی کاتی هه‌په‌شه‌کان، به‌کورتی جووله‌که‌و
ئێغریق یه‌که‌مین بانگ‌خوا‌زانی ره‌گه‌زه‌په‌رستین، جا جووله‌که‌ خۆیان به
گه‌لیکی هه‌لبژارد هه‌زان و ئێغریقیش ده‌لّێن رۆما که‌سانی گه‌وره‌ و
خانه‌دانن و ئه‌وانه‌ی ده‌وریان کۆیله‌ن، ژیا‌ری رۆژئاواییش له‌سه‌ر ئه‌و په‌یام
و چه‌مکانه رێی خۆی ب‌په‌وه.

ره‌گه‌زه‌په‌رستی له‌ بواری داگیرکاریدا به‌کارهات و سه‌ره‌تا به‌ناوی
ره‌گه‌زه‌کانه‌وه عه‌ره‌ب و موس‌لمانانی تر جیا‌کرانه‌وه، دواتر به‌ناوی
نیشتیمان و هه‌رم‌چیتیه‌وه هه‌موو ئه‌وانه‌ش دابه‌ش کران.

بیگومان ئەم لەرزە و تەنگژەیی دەرکەوت بێردۆزەیی رەگەزپەرستی لە جیهانی ئیسلامیدا خستەپوو تا بتوانێت پەيوەندی نێوان موسڵمانان نەهێڵێت، مەیدانی خۆبەستن و سیستەم سیاسییەکان کاریگەری زۆریان هەبوو لە بەرزراگیریی هەریچێتی و نەتەوەپەرستی بەرتەسکدا، ئێتر نەتەوایەتی و هەریچێتی خزانەرۆ بەرامبەر بە بیری یەکیبۆون، ئەمەش ھۆکاریکی گەرم بوو بۆ بچراندنی پەتی پەيوەستی.

لەو مەیدانەشدا چەندین بانگەوازی رەگەزپەرستی و هەریچێتی جیا جیا دەرکەوتن، لەوانە بانگەوازی فینیقی لە لوبنان و ئاشووری و کلدانی لە عێراق و فیرعەونی لە میصر و بەربەری لە مەغریب و زەنجی لە ئەفریقا. بەلام بانگەوازی رەگەزپەرستی لە جیهانی ئیسلامیدا پێشپەرەییەکی گەورەیی بەخۆوە نەدی، چونکە بەرامبەر بە پەيامی بڕایەتی مۆیی و یەکیبۆونی رەگەزی مۆیی بپوێوە کە ئیسلام باسی لێوە دەکات.

لە جیهانی ئیسلامیدا پەيامی رەگەزپەرستی واتە گەپانەوی میژوویی بۆ سەر دەمی پێش ئیسلام، ئێمە ئاگادارین چۆن بانگەوازی رەگەزپەرستی توانی دەوڵەتی عوسمانی پەرت و پارچە پارچە بکات.

ئارنۆلد تۆینی دەلیت: کۆژاندنەوی رەگەزپەرستی نێوان موسڵمان بە یەکیک لە گەورەترین دەستکەوتە ئەخلاقیەکانی ناو ئیسلام دادەنرێت، لە جیهانی ھاوچەرخدا تەواو پێویستمان ھەیە بە بلۆکردنەوی ئەو رەوشتەرزێ ئیسلامیە، لەگەڵ ئەوێ میژوو وادەردەکەوێت کە ھەستی رەگەزپەرستی بنەرەتیکی گشتی نەبوو، بەلکو باریکی نامۆ و دەگمەنی ناو سروشتی پەيوەندیەکانی نێوان رەگەزە مۆییە جیا جیاکان بوو، چونکە خراپییەکی باری ئیستا ئەوێ ئەو ھەستی رەگەزپەرستیە بە

سه‌ختی له‌ناو گه‌له به‌هیزه‌کاندا ده‌رکه‌وتوو، ئه‌و گه‌لانه‌ی که با بۆ ماوه‌یه‌کی کاتیش بی‌ت توانیویه‌نه له میراتی سه‌رزه‌ویدا به‌هۆی ململانیی نێوان ده‌وله‌ه رۆژئاواییه‌کان له‌م چوار سه‌ده‌ی دوایدا پشکی شیر بۆ خۆیان بپچرن.

بانگه‌وازانی ره‌گه‌زه‌رستی له‌زیادبووندان، ئه‌گه‌ر رۆی بدریت ئه‌و بزافه‌شیان زāl بی‌ت ئه‌وا کاره‌ساتیکی گه‌وره رووده‌دات، ده‌بی‌ت چاره‌سه‌ری ئه‌م کێشه‌ش به‌ ئیسلام بی‌ت که ئاقاری رۆی به‌ره‌و لی‌بوره‌یی و ناشته‌وایی ده‌بات.

ئىسلام هاتوو تا کاروباری مرقایه‌تی یه‌کلا بکاته‌وه، جه‌ختی کردوه‌ته‌وه له‌یه‌کبوونی ره‌گه‌زی مرقایی، شانازی و خۆن‌اندن به‌ ره‌گه‌ز و ره‌چه‌له‌کی حه‌رام کردوو، پێغه‌مبه‌ری ئیسلام موحه‌ممهد (ﷺ) به‌ ده‌ربڕینیکی یه‌کلاکه‌ره‌وه جه‌ختی له‌وه کردوه‌ته‌وه (ن الله قد اذهب عنکم نخوة الجاهلیة و فخرها باآباء-کلکم لآدم و آدم من تراب، لیس لعربي علی عجمی فضل إلا بالتقوی)

ئوممه‌تی ئیسلامیش وه‌ک به‌دی‌لی سیستمی خێلایه‌تی دامه‌زراوه‌و په‌یوه‌ندی بیروباوه‌پ و ه‌زد و یه‌کخواپه‌رستی قورئانی بالاتر داناوه‌، کۆمه‌لگه‌ی ئیسلامی چه‌ندین ره‌گه‌زی جیا‌جیای تێدا‌یه، فارسی و رۆمی و حه‌به‌شی و عه‌ره‌بی، هه‌موو یه‌ک ئوممه‌تن، پێغه‌مبه‌ری ئیسلامیش ئه‌و ره‌گه‌زه‌رستیه‌ی نه‌ه‌یش‌توو که خه‌لکی پێی وابی‌ت له‌ دایک و باوکه‌وه

عەرهبه، به‌لکو هه‌رکەس به عەرهبی قسه بکات ئەوه عەرهبه،^۱ نیسلام به ته‌واوه‌تی نکوولی کردووه له ره‌گه‌زه‌په‌رستی و ته‌نها پێوه‌ری به چاکه‌کردن داناوه نه‌ک به‌پێی ره‌گه‌ز، بۆیه په‌یوه‌ست به یه‌کبوونی هزری کردووه. نیسلام ئەم شتانه‌ی نه‌بووه که ئیستا ده‌وتریت فارابی تورک بووه و غه‌زالی فارس بووه، به‌لکو نیسلام ئەم جیاکاریه‌ی قبول نه‌بووه و یه‌کبوونی ره‌گه‌زه‌کانی داناوه که یاوازی خوین و ده‌ماری له‌کارخستووه، بۆیه هه‌ر له یه‌که‌م رۆژه‌وه ئەو بیر هه‌بووه که باوه‌پداران برای یه‌کترن و هه‌رکەسیش له ئیمان ده‌رچوو ئەوه که‌سی تۆ نیه.

موسلمانان له ناوچه جیا‌جیا‌کانه‌وه تیکه‌ل بوون و ژن و ژنخوازیان کرد و یه‌کبوونیکی تواویان پیکه‌ینا، نیسلامیش جه‌خت ده‌کاته‌وه له‌و یه‌کبووه‌ مۆییه‌و نیشانی ده‌دات هیچ گه‌وره‌یه‌ک له‌نیوان مۆقه‌کاندا نیه ته‌نها به ته‌قوا و کاری چاکه نه‌بیت، نیسلام هیچ کات دان نانیت به جیاوازی مۆقه‌کان له‌سه‌ر بنه‌مای ره‌نگ و ره‌گه‌ز.

ده‌ی نه‌گه‌ر ئەمه هه‌لۆیستی نیسلام بیت به‌رامبه‌ر به ره‌گه‌زه‌په‌رستی. ئە‌ی نه‌جامی می‌ژوویی بۆ ئەم په‌یامه نیسلامیه چی بووه؟

^۱ - ئەم مه‌سه‌له قسه‌ی زۆری له‌سه‌ره‌و چه‌ندین فهرمووده دانراون که هیچ به‌لگه‌یه‌کی سه‌حیح بوونیان نیه، وه‌ک ئەم فهرمووده‌ی سه‌ره‌وه نووسه‌ر ناما‌ژه‌ی پێداوه (من تکه‌ بالعریبه فهو عربی) شیخی ئەلبانی به ته‌واو لاوازی داناوه واته کاری پێ ناکریت و وه‌رگیراوه نیه، بپروانه (سلسلة الأحادیث الضعيفة والموضوعة، الرقم ۹۲۶)، هه‌روه‌ها وه‌ک نه‌ فهرمووده‌یه‌کدا که ئەبوو نوعیمی ئەصبه‌هانی هیناویه‌تی هاتووه (من دخل فی ه‌ذا الدین فهو عربی)، (هه‌ر که‌س بێته‌ ناو ئەم نایینه‌وه ئەوه عەرهبه)، شیخی ئەلبانی له‌ حوکمی ئەم فهرمووده‌دا ده‌لیت ته‌واو لاوازه، واته کاری پێ ناکریت و وه‌رناگیریت. بپروانه (سلسلة الأحادیث الضعيفة، الرقم ۲۰۵۲). وه‌رگیر.

مامۆستا عه‌بدولحه‌مید عیبادی ده‌لێت: بێگومان نزیک‌کردنه‌وه‌ی ره‌گه‌زی له‌ ئیسلامدا و تێکه‌ڵکردنی نێوانیان وه‌ك تێکه‌ڵبوون و هاوسه‌رگیری فارس و عه‌ره‌ب و رۆمی و سه‌قلی و چینی وه‌یندی، له‌مانه‌وه‌ نه‌وه‌یه‌کی نوێ ده‌ركه‌وتن كه‌ له‌رێی بۆماوه‌یه‌وه‌ پاشخانی تێکه‌ڵی ره‌گه‌زییان هه‌بووه‌، ده‌وله‌تی ئیسلامی وه‌ك یه‌ك نیشتییمان بۆ یه‌ك ئوممه‌ت بووه‌ نه‌ك بۆ چه‌ند گه‌لیکی جیاواز كه‌ یه‌ك ئایینیان هه‌بووبێت و زمانیشیان یه‌ك زمان بووبێت.

بێگومان ئه‌و یه‌كبوونه‌ نه‌ینی ئه‌و راپه‌رینه‌ زانستیه‌یه‌ كه‌ هه‌موو لایه‌نه‌كانی بیر‌کردنه‌وه‌ی مۆیی گرتوه‌ هه‌ر له‌ فیه‌و‌فه‌رمووده‌ و زمان و ئه‌ده‌ب و فه‌لسه‌فه‌ و پزیشکی و بیرکاری و میژوو و جوگرافیا، ئه‌وه‌ش یه‌كێكه‌ له‌و راپه‌رینه‌ زانستیه‌ گه‌ورانه‌ی كه‌ له‌ میژووی شارستانیه‌تدا هه‌بووه‌، به‌لكو ژیا‌رو زانسته‌ ئیسلامیه‌كان به‌و یه‌كبوونه‌ی گه‌لانی ئیسلامی گه‌یشته‌ ئه‌و ئاسته‌ به‌رزه‌، دڵسۆزی گه‌لانی ناعه‌ره‌ب بۆ ئایینی ئیسلامی و زمانی عه‌ره‌بی سه‌رخه‌ری ئه‌و ژیا‌ره‌ بوو.

بیردۆزه‌ی ره‌گه‌زه‌یه‌رستی كه‌سانێکی بۆ هه‌بوو تا ساخته‌ و ناراستیه‌كانی ئاشكرا بکه‌ن و هه‌له‌كانی نیشان بدن و ئامانجه‌ وێرانكه‌ره‌كانی بۆ خه‌لكی روون بکه‌نه‌وه‌، جه‌خت له‌وه‌ ده‌كه‌نه‌وه‌ وه‌چه‌ی پوختی مۆیی نیه‌، دانیشتوانی ئه‌ورووپاش فره‌ بئه‌ره‌تن تا ئاستێك هه‌لدانیان بۆ ژماردن و ریزه‌بندییان بوو به‌ شتێکی ته‌واو مه‌حال.

زانایان جه‌خت له‌وه‌ ده‌كه‌نه‌وه‌ به‌ربه‌ستی وه‌همی نێوان مۆفی سپی پێست و كه‌سانی تر هه‌یچ بئه‌ره‌تێکی زانستی نیه‌، هه‌روه‌ك توێژینه‌وه‌ له‌

دیاردە کۆمەڵایەتیەکان لەرێی قەبارەیی سەر و جومگە و رەنگ و خۆینو
جۆری قژەوێ هەلەیه.

دیاردە ئەوانەیی دەلێن تێکەڵی رەگەزەکان هەره‌شەیه بۆ دارپانی
مروفا‌یه‌تی بریتیه له بانگه‌وازی که‌سانی که‌ هاواری رەگەزپەرستی دەکەن.
ئەو‌ه‌ش هیچ بە‌لگه‌یه‌کی زانستی بۆ نیه، چونکه‌ چالاکی تێکەڵی نێوان
رەگەزەکان هەر له‌ سه‌ره‌تای ژیا‌نی مرو‌یی له‌ سه‌ر گۆی زه‌وی چالاکی‌ه‌که‌ر
به‌رده‌وام بووه، چالاکی کۆچکردنیش هەر له‌ کۆنه‌وه هه‌بووه.

بێگومان کۆچکردن هه‌ول‌ ده‌دات به‌شی‌وه‌یه‌کی سه‌روشتی کۆمه‌لگه‌کان
تێکەڵ بکات، چونکه‌ تێکەڵی و بلابوونه‌وه هۆکارن بۆ دارماندنی
که‌نارگیری نێوان رەگەزەکان و هینانه‌دی چەند کۆمه‌ڵیکی نوێ یان چەند
کۆمه‌ڵیک که‌ سیفه‌تی دوو یان چەند رەگەزێکیان هه‌لگرتووه، توێژه‌ره
به‌ویژدانه‌کانیش ئەوه‌یان راگه‌یاندووه ئەو بیرەیی پاکیتی رەگەزیه‌یی که‌
هەندێ دەمارگیری ئەوروپ له‌ پاش جه‌نگی جیهانی دووه‌مه‌وه باسی
ده‌کەن قبوڵکردنی زۆر سه‌خته، چونکه‌ تێکەڵی و هاوسه‌رگیری له‌
کۆمه‌ڵیکه‌وه نایه‌ته‌دی که‌ خۆینی خۆیان به‌ خاوی‌ن بزانه‌ن و تێکە‌ڵی‌یان پێ‌
ره‌وا نه‌بێت، نه‌بوونی یه‌کسانی مافی نێوان رەگەزه‌ جیا‌جیا‌کانیش
ناگه‌پێته‌وه بۆ ره‌نگی ده‌موچاو، جیا‌وازی عه‌ق‌لی و ده‌روونی ته‌نها ئەنجامی
باری جیا‌جیا‌ی که‌ش و هه‌وايه، بۆیه‌ ده‌رده‌که‌وێت بیری رەگەزپەرستی
ئاره‌زوو و ویستی بانگه‌وازی جیا‌کاری و رەگەزپەرستی تاکه‌که‌سیه،
بانگه‌وازی رەگەزپەرستی چەندین رێبازی جیا‌جیا‌یان داناوه له‌پێناو
جیا‌کاری نێوان ئاسته‌کانی عه‌ق‌لی رەگەزه‌کان.

به‌لام ئه‌و تووژینه‌وانه‌ی خویندکارانی خویندنگه‌کانی ویلایه‌ته یه‌کگرتوو‌ه‌کان ئه‌نجامیان داوه‌ ئه‌وه‌یان سه‌لماندوو‌ه که ئاستی عه‌قلی خویندارانی زه‌نجی ویلایه‌ته یه‌کگرتوو‌ه‌کان زیاتره‌ له‌وانه‌ی هاوئاسته‌کانیان له‌ ویلایه‌ته‌کانی باشوور، ئه‌وه‌ش ده‌رکه‌وتوو‌ه مه‌سه‌له‌که مه‌سه‌له‌ی ره‌گه‌ز نیه، به‌لکو مه‌سه‌له‌ی که‌شو ده‌رفه‌تی جیا و ئاستی رو‌شن‌بیری، ئه‌و قسه‌ش هه‌له‌ ده‌رچوو که ده‌لێت بۆماوه‌یی بیؤلۆجی تاکه جیاکه‌ره‌وه‌ی گرنگه، به‌لکو بۆماوه‌یی عه‌قلیش هه‌یه، بیگومان ئه‌وانه‌ی له‌ ژياندا شکست خواردوون ئه‌و که‌سانه‌ی ناو هه‌ر گه‌ل و ره‌گه‌زێکن که داپماون، هه‌روه‌ک تووژینه‌وه‌کان ئه‌وه‌شیان نیشانداوه‌ هیچ په‌یوه‌ندیه‌ک نیه له‌نیون ژیاړیکی دیاریکراو و پیکهاته‌ی ره‌گه‌زی وه‌چه‌یه‌کدا، په‌یوه‌ندی نیه له‌نیوان ئه‌وه‌ی پێی ده‌وتریت وه‌چه‌ی ئاری یان ره‌گه‌زی ئوردی و نیوان ژیاړه روژئاواییه‌کاندا، هه‌روه‌ک ده‌رکه‌وت ئه‌و بانگه‌وازه‌ی ده‌لێت جه‌رمانه‌کان ژیاړسازن بانگه‌وازیکی درۆیه.

جا ئه‌و ژیاړه‌ وئانه‌ی له‌ ده‌وری حه‌وزی ده‌ریای ناوه‌پاست له‌ ده‌وربه‌ری هه‌زاره‌ی سییه‌می پێش زاییندا ده‌رکه‌وتن، له‌ ولاتیکدا بوون که دانیشه‌توانه‌که‌ی تیکه‌له‌ی ره‌گه‌زه جیا جیاکان بوون نه‌ک یه‌ک ره‌گه‌زی بن، هه‌روه‌ک گه‌لان له‌ گه‌شه‌سه‌ندنی ژیاړیدا به‌پێی جیاوازی وه‌چه و خوین جیاواز بون، ژیاړی ئیستایش ته‌نها له‌ کۆمه‌له‌ی سپیدا به‌رتسه‌ک نه‌بوه‌ته‌وه، به‌لکو یابان و چینه‌کانیشی تێدان، ئه‌مه‌ش جه‌ختکردنه‌یه له‌ دوو شت:

یه‌که‌م: گونجان بۆ تاکه‌ره‌ گه‌زێک نیه تا جو‌ره‌ کار و پیشه‌یه‌کی دیاریکراویان هه‌بیئت.

دوووهه: هه‌مووره‌گه‌زه‌کان به‌لکو هه‌موو ئەندامان بۆیان هه‌یه هه‌مان ئه‌ر کاره بکه‌ن که ده‌رفه‌تی هاوشیوه‌یان بۆ بگونجیت له‌رووی خویندنو بواره‌کانی تره‌وه.

بانگه‌وازیکی سه‌هیۆنیه‌تی جیهانی هه‌یه که باس له‌ خاوینی ره‌چه‌له‌کی جووله‌که‌یی ده‌کات و دواچار ده‌گاته ئه‌وه‌ی بلیت ره‌گه‌زی جووله‌که‌یه ره‌گه‌زیکی جیایه له‌ به‌ره‌بابه‌کانی تر.

راستی میژوویی و توژیینه‌وه ئەنسروپۆلۆجیه‌کان جه‌خت له‌وه ده‌که‌نه‌وه که جووله‌که به‌جۆری له‌ شوینیک نیشته‌جی نه‌بون تا ببه‌یه‌ک ئوممه‌ت، وێرای ئه‌وه‌ی جووله‌که له‌ کۆندا له‌گه‌ل گه‌له دراوسی‌کانیاندا تیکه‌لی و هاوسه‌رگرییان کردووه، ئه‌وانه‌ی له‌ ئاسیا رۆژئاوایی نیشته‌جی بوون وه‌ک که‌نعانیه‌کان و عه‌ره‌ب و حه‌به‌شیه‌کان، ژماره‌یه‌کی زۆریش هه‌بوون له‌ چه‌ند ناوچه‌یه‌کی جیا‌جیای ئاسیا و له‌ ناوچه‌ی قه‌وقازو سووریا و عێراق و یه‌مه‌ن و سه‌مه‌رقه‌ند و بوخارا و ئێران، ئه‌مانه‌ش تیکه‌ل بون به‌ خه‌لکانی تر.

عه‌لامه‌ سالمان ده‌لیت: بێگه‌ردی به‌ره‌بابی جووله‌که‌یی ته‌نها خه‌یاڵه، چونکه گۆرانکاری و جیاوازیه‌کای نیوان به‌ره‌بابه‌کان له‌نیو جووله‌که‌کانیشدا هه‌بون.

فیشبرج ده‌لیت: بانگه‌شه‌کانی جووله‌که سه‌باره‌ت به‌ بێگه‌ردی به‌ره‌بابیان له‌بنه‌ره‌تدا بی‌بنه‌مایه، ئه‌ جووله‌کانه‌ی له‌ شوینی ره‌سه‌نی خۆیان کۆچیان کردووه تیکه‌له‌یه‌کی به‌ره‌بابه‌کان بون، جیاوازی تیکه‌لیه‌که‌ش به‌پێی میژووی کۆچه‌که‌یان جیاوازه، له‌ ئه‌ورووپادا جووله‌که‌کان به‌شیوه‌یه‌کی به‌رچاو له‌گه‌ل مه‌سیحیه‌کاندا تیکه‌ل بوون، به‌جۆریک سه‌رنجی کلێسای راکیشا و دواچار له‌ چه‌ند قۆناغیکی یه‌ک‌دوای یه‌کدا چه‌ند یاسایه‌کی

دهرکرد که ریی نه ده دا مه سیحیه ئه رسه دۆکسه کان له گه لّ جووله که کاندایا
هاوسه رگیری بکه ن.

یاساکانی سیؤدۆسی دووهم له سه ده ی شه شه می زایینی و یاساکانی
نه نجومه نی ئورلیان له ۳۵۸ زایینی و ئه و یاسایانه ی کلّیسا که
ده سه لاداران ی کلّیسا له تولیدوا (توله یقیله) له سالی ۵۸۷ زایینی
ده رایانکردن و یاساکانی رۆما له ۷۴۲ زایینی، هه موو ئه مانه دژ به
جووله که کان و هاوسه رگیری له گه لیان ده رچوون.

بیگومان به کدوای یه ک ده رچوونی ئه و یاسایانه به لگه یه له سه ر زۆری
هاوسه رگیری نیوان جووله که و مه سیحیه کان، جووله که ش سووربوون
له سه ر ئه وه ی بچه ناو ئایینه کانی تره وه تا کاربکه ن بۆ وێرانکردن و
دامالینی له ناوه وه و به دیهینانی چهند ئامانجیکی تر، دابه شکردنی
جووله که له جیهاندا به لگه یه له سه ر ئه وه ی زۆربه ی جووله که کانی جیهان
ته نها له رووی ئایینی وه جووله که بون، چهندین جووله که هه بون له چهندین
به ره بابی تیکه لی جووله که یی بون هه ر له تیکه له ی ئاسیایی و ئه وروپی،
پاشماوه ی به ره بابی کۆچه رانی جووله که کۆنه کان زۆر ریژه یه کی که م بون،
دیارترین کۆمه له کانی جووله که له ئیستادا بریتین له جووله که ی خه زه ر که
له سالی ۷۴۰ ی زاینیدا بوون به جووله که و له بنه پره تدا جووله که نه بون،
به لکو به هۆی کاریگه ری به جووله که بوونی پاشای خه زه ره وه (بۆلان) بوون
به جووله که، ریژه ی زۆرینه ی جووله که ی پۆله نده و باشووری رووسیا
ده چنه وه به ر ئه و به ره باب به خه زه ریه .

تییینی:

له م به شه دا پشتمان به ستووه به نووسینه کانی جوان کۆماس (خرافات عن
الأجناس)، یسری عبدالرزاق (السلالات البشرية)، محمد السید بدوی (التطور).

باسی سییه‌م:

ماددیگه‌رایي

بیردۆزه‌ی ماددیگه‌ری ته‌نا نه‌گه‌ریکی ماددی نه‌بووه که به‌برده‌وامی توژیینه‌وه‌کان ره‌خنه‌ی لی بگیریّت و راستیگه‌لیکی له‌سه‌ر ناشکرا بیّت، به‌لام خیرا نه‌و بیردۆزه‌یه له‌بواری توژیینه‌وه‌هه‌لسه‌فی و کۆمه‌لایه‌تیه‌کانه‌وه‌هه‌ک راستیه‌کی چه‌سپاوی لیّهات و له‌سه‌ر نه‌و بنه‌مایه‌ش بری ریسّا و بنه‌ما دانران که ئامانجیان دژایه‌تی به‌ها بنه‌ره‌تیه‌کانی گه‌لان و کۆمه‌لگه‌کان بیّت، نه‌و به‌هایانه‌ی که له‌کرۆکی ئایینه‌کان و راستیه‌کانی سروشه‌وه‌هه‌ره‌که‌وتون و له‌گه‌ل فیتره‌ت و عه‌قلیشدا ده‌گونجیّن، پاشان ماددیگه‌ری به‌رنامه‌یه‌کی خسته‌به‌رده‌م مرقّایه‌تی که به‌ته‌واوه‌تی دژایه‌تی مۆرکی شته‌کان و دیارده‌کانی بوونی ده‌کرد، دژی هه‌موو نه‌و راستیانه‌بوو که مرقّایه‌تی له‌گه‌رانی دووردریژی به‌دوای خوا و راستیه‌کانی بوون و سیستمی ژياندا به‌ده‌ستی هینابوون.

ئایینه‌ردابه‌زیوه‌کان راستی بوون و که‌ونیان به‌مرۆڤ گه‌یاندووه، نه‌و راستیانه‌ی که مرقّایه‌تی هه‌رچه‌نده‌له‌ری عه‌قل و گه‌رانه‌وه‌هه‌ولّی بۆ بدانا‌یه‌نه‌ده‌گه‌یشته‌پێیان، چونکه‌نه‌و راستیانه‌په‌یوه‌ستن به‌غه‌یبی نادیاره‌وه‌هه‌نه‌زموون و هه‌ست ناتوانن پێیان بگه‌ن، عه‌قلیش به‌ته‌نها ناتوانیّت پێیان بگات، به‌لام مرۆڤ به‌سروشته‌خۆی که به‌دوای ماده‌دا ده‌روات و تاسه‌ی گه‌یشته‌تی به‌ئاره‌زووه‌کانی و پشت ده‌به‌ستیت به‌هه‌قل، نه‌م مرۆڤه‌ویتس نه‌و لایه‌نه‌گه‌وره‌یه‌ناشکرا بکات بی نه‌وه‌ی

پیناوه‌کانی ری گه‌پانی به‌ده‌سته‌وه بیت، بویه نه‌یتوانی بگات به
 حه‌قیقه‌ت و دواجار نه‌وه‌ی پی گیشته نه‌و نه‌گه‌ره بوو که ده‌لایت نه‌و
 که‌ونه ماددی و هیچ دروستکه‌ریکی نه‌و و هر له‌خووه هاتوه‌ته بوون و
 سه‌ره‌تایه‌کی نه‌و و دیرینه و کوتاییشی نابیت، مردنیش کوتایی هه‌موو
 زیندوویه‌که، نه‌مه به‌ره‌می هه‌ولی عه‌قلی مرویی بوو له‌گه‌شتی گه‌ران به
 دوا حه‌قیقه‌تیدا، گه‌پانیک که یارمه‌تی به‌خششه‌کانی نایینه‌کان و سروش
 و په‌یامه ئاسمانیه‌کانی به‌رپه‌رچ ده‌دایه‌وه، لی‌ره‌وه نه‌نجامه‌کان به
 ته‌واوه‌تی دژی راستیه ته‌واویه‌کان بوون و نکوولییان ده‌کرد له‌بوونی
 خوی خالق و له‌تیگه‌شیتنی راستی ژیان و ئامانجی بوون و نه‌رکی مروؤ
 له‌م بوونه‌دا که‌مپه‌و بوون، مروؤ له‌ته‌مه‌ن و میژووی مرو‌فایه‌تیدا ماوه‌یه‌کی
 زوری له‌و بواره‌دا برپوه بی نه‌وه‌ی بگاته شتیکی دلنیا و ئارام به‌خش به
 فیتره‌تی مرویی، مه‌ترسیدارترین قوناغی توژی‌نه‌وه‌ی پیش و پاش په‌یامی
 مه‌سیح په‌یامی هیلینی روژئاوایی و غه‌نوو‌سیه‌تی روژه‌لایته.

یه‌که‌میان به‌ته‌نها پشت ده‌به‌ستیت به‌عه‌قل و نه‌وی تریشیان به‌ته‌نها
 پشت ده‌به‌ستیت به‌ویژدان، دواجار گیشته‌نه‌ چهند نه‌نجامیکی ته‌واو
 ناته‌بای گومان‌اوی و دوانه‌خودایی و سیانه‌خودایی به‌وجوره‌ی له‌میژووی
 فه‌لسه‌فه‌ی کوندا تو‌مارکراوه، بی‌گومان کرۆکی ناکۆکی نیوان مروؤ و نه‌و
 نایینه‌نه‌ی که بۆ پیش‌په‌وه‌ی مروؤ به‌ره‌و راستیه‌کان هاتون نه‌وه‌یه که به
 توانا تاییه‌تیه‌کان مروؤ ناگات به‌راستیه‌کان، نه‌رکی دل و بیستن و بینین
 نازان.

مه‌سه‌له‌ی خه‌لق و بوون که هیژه توانا سنورداره‌کان ناتوانن ئاشکرای
 بکه‌ن، سروش که له‌کتیبه‌دابه‌زیوه‌کاندا خوی نواندوه‌وه نه‌و راستیانه‌ی
 خسته‌ته‌روو و پیشکه‌شی کردوه به‌مرو‌فایه‌تی تا توانا سنورداره‌کانی

به‌وه سه‌رقال نه‌کات و سه‌رقال بێت به ئه‌رکی حه‌قیقی خۆیه‌وه که
 ناشکراکردنی کانه‌زاکانی زه‌وی و ده‌ریاو شاخه‌کانه تا ژیان به‌ره‌و بنیاد
 بێشپه‌وی پێ بکات و له‌سه‌ر ئه‌و زیبازه‌ره‌سه‌نه شارستانییه‌ت بنیاد بنیت
 که زانست و ئیمان پێکه‌وه کۆده‌کاته‌وه.

مه‌زه‌بی ماددیگه‌ری له‌ سه‌رده‌می هیلینیدا ده‌رکه‌وت و بانگه‌وازن و
 خه‌باتگێڕانی بۆ بوون، سه‌رده‌می هیلینیش پێش سه‌رده‌می په‌یامی
 سه‌ید مه‌سیح بوو، له‌ بارودۆخێکدا ده‌رکه‌وت که ئایینداری ته‌نها بپێ
 ئه‌فسانه‌و رێژه‌سم و بۆنه‌ بوو.

ئیمیل پۆترۆ له‌ کتێبه‌که‌یدا (زانست و ئایین) ده‌لێت: خودی فه‌لسه‌فه‌ی
 یۆنانی له‌ ئایینه‌وه ده‌رکه‌وت، به‌لام هه‌رکه له‌ ئایینی جیا‌بویه‌وه که‌وته
 دژایه‌تی کردن و گالته‌پێکردنی ئایین، پێی وابوو مرقۆ خواوه‌نده‌کانی
 دروست کردوه، لای ئه‌وان ئایین بپوای به‌ پێویستی کوێرانه‌ هه‌یه،
 فه‌لسه‌فه‌ش هات و بپوای هه‌ینا به‌ عه‌قلی مرۆیی، به‌وه‌ش عه‌قل شوینی
 خواوه‌نده‌کانی گرتوه، یۆنانیه‌کان له‌ به‌رزراگرتنی عه‌قلدا ته‌واو سنووریان
 به‌زاند تا ئاستی عه‌قلیان به‌ خاوه‌ن ده‌سه‌لات ده‌زانی و پیرۆزیان راده‌گرت،
 له‌م رێژه‌وه‌شدا بوو که رێبازه‌کانی بێپه‌وه‌شتی و هه‌ستو نکوولی له‌
 زیندوو‌بوونه‌وه‌ی پاش مه‌رگ و دنیا‌یی بوون ده‌رکه‌وتن، روویان کرده
 رابواردن و په‌ستی یه‌کان، ده‌یانوت هه‌موو جیهان به‌ صودفه‌ هاتووه‌ت،
 چیژ ئامانجی ژیا‌نه، سو‌قرا‌تی را‌گریان ده‌لێت عه‌قل هۆکاری مه‌عریفه‌یه‌ نه‌ک
 هه‌ست، هه‌له‌ترین قسه‌شیان ئه‌وه‌یه ده‌لێن ماده‌ ئه‌زه‌لیه و بوونیش
 کۆتایی نایه‌ت.

ئىسلام ھات و رووى راستى ئەو پرسەى ئاشكراکرد، قورئان بە شىۋەيەكى ورد و تايبەت مەسەلەكانى ئەودىو سىروشتى ديارى كرو موسلمانانى بىبأك كرد لە خۆماندووكردن و گەپان بەدوايدا، قورئان مەۋفى بانگەشت كرد بۆ بىركردنەو لە دروستكراوەكانى خوا لە بووندا و دوورى راگرت لە گەپان بەدواى زاتى خوادا، چونكە ئاسان نىيە بگەيت بە حەقىقەتەكەى، ئەمەش ھەمان وتەى زانايانە(گەپان بەدواى تايبەتمەندىەكاندا دور لە گەپان بەدواى ماھىيەتدا)، ئىسلام وىنەيەكى تەواۋى سەبارەت بە ھەموو غەيب و خواى گەرە و رۆژى دواى و بەھەشت و دۆزەخ و قىامەت و پاداشت و سزا بەخشىۋە بە موسلمانان، بە تەواۋەتەش ئەو چەمكەنى ديارى كردووە، لە ھەمان كاتدا كورتى عەقلى مەۋىي نىشانداۋە لە گەشت بە ھەرشىك لەو بوارەدا و دورەپەريزى تەواۋى كردووە لە بەزاندنى ئەو بنەمايانە.

موسلمانان بەھۆى ئەو دەرەتەو دەرەتيان بۆ رەخساۋە تا لەبوارى كەردەييدا كار بگەن و رىيازى زانستى ئەزمونى دابنن و بىكەنە دەرۋازەيەك بۆ دەرچوون روو و ئەو رىيازەى كە خواى گەرە لە بنىاد و پىشكەوتندا بۆى داناون، ھىچ گومانىكىش لەو راستىدا نىيە، راستىەك كە موسلمانان پىشكەشيان كرد بە زانست و شارستانىيەت، زۆرىك لە ناموسلمانانىش ئەو شاھىتەيان بۆ داۋن، پىشپەوى ئەوانەش بىرقۇلتە لە كىتەبەكەيدا (بنىادى مەۋفائەتى)، ھەرۋەھا گۆستاف لۆبۆن لە كىتەبەكەيدا(شارستانىيەتى عەرەب) و دىكتورە سگرىيە ھونكە لە كىتەبەكەيدا (خۆرى خوا بەسەر رۆژئاۋادا دەرەوشىتەو).

لە سەردەمى نىدا بزافى زانست و شارستانىيەت لەسەر بنەماكانى موسلمانان گوازيەو بۆ رۆژئاۋا، بەلام خىرا ئاراستەكە لە ئامانجى خۆى

لادرا و هیئنده‌ی نه‌برد جاریکی تر دیدی عه‌قلگه‌راییی خۆی نواندو بیری ماددیگه‌ری ده‌رکه‌وته‌وه، به‌لام ئه‌مجاریان زۆر سه‌رسه‌خت‌رو کاریگه‌ری قوولتر بوو له‌ هه‌موو بیری مرۆیدا، ئه‌و به‌خششانه‌ی زانست و ریڤازی نه‌زموونی گوازرا‌بووه‌وه بۆ رۆژئاوا له‌ رۆژئاوادا به‌روه‌ رووی که‌شیکی یاواز بوویه‌وه و به‌ ئاسانی قبول نه‌ده‌کرا (ئه‌و ریڤازه‌ به‌رهمی شارستانیه‌تی نیسلامی بوو پالپشت به‌ بانگه‌وازی قورئان بۆ رامن له‌ ئاسمانه‌کان و زه‌وی که‌ ئه‌وه‌ش به‌رهمی ئایینه‌)، بۆیه‌ سه‌خت ئاسان قبول بکریت، لی‌ره‌وه‌ مملانیی میژوویی نیوان زانست و ئایین سه‌ریه‌لداو ماوه‌یه‌کی نوو‌ودریژ ه‌رده‌وام بوو، سه‌رکه‌وتنی زانستیش واته‌ راگه‌یاندنی نوژمنایه‌تی له‌گه‌ڵ ئایین و جه‌مسهری بوونی زانست و به‌رنگاربونه‌وه‌ی ئایین به‌ چهند فه‌لسه‌فه‌ و ئلیدۆلۆجیا‌یه‌ک تا شوینی ئایین بگرنه‌وه‌ و پێگه‌ی ئایین له‌ ده‌روون و عه‌قلی خه‌لکدا نه‌هێلن، به‌راستیش په‌یامی ئایینی رۆژئاوا نه‌یتوانی له‌گه‌ڵ به‌خششه‌کانی زانستدا هه‌لبکات و که‌مه‌ترخه‌م بوو، ئه‌م که‌مه‌ترخه‌میه‌ش ئه‌و له‌تبه‌وونه‌ی لێکه‌وته‌وه‌ که‌ که‌سانی وه‌ک دیکارت بانگه‌وازیان ده‌کرد بۆ ئه‌وه‌ی بلێن مه‌یدانی زانست جیا‌یه‌ له‌ مه‌یدانی ئایین و هیچ گونجان و هاو‌راییه‌کی نیوان ئایین و زانست بوونی نیه‌ و که‌سیان زال نیه‌ به‌سه‌ر ئه‌وی تریاندا.

به‌لام زانست له‌و ئاسته‌دا نه‌وه‌ستا و پێش‌په‌ویه‌کی گه‌وره‌ی کرد و ده‌ستکه‌وتی وای به‌هسته‌ینا که‌ وای کرد به‌ ته‌واوه‌تی نکوولی هه‌مووشتی‌ک بکات جگه‌ له‌ عه‌قل و هه‌ستپێک‌راو و بینراوه‌کان، به‌وه‌ش نکوولی کرد له‌ جیهانی غه‌یب و رۆح و به‌ سه‌ختی که‌وته‌ جه‌نگ و دژایه‌ی له‌گه‌ڵیان، دواتریش بیردۆزه‌ی ماددیگه‌ری ته‌واو به‌رزراگه‌را، ئه‌مه‌ش له‌ ئه‌نجامی دوو شته‌وه‌ بوو:

یه‌که‌م: راوه‌ستانی پیاوانی له‌سه‌ر رووکه‌شی شته‌کان.

دووهم: گۆپینی بیردۆزه‌که‌ی داروین له‌ بواری بیردۆزه‌ سروشتیه‌کانه‌وه
بۆ بواری فەلسەفە‌ی کۆمه‌لایه‌تی، زانست له‌ ئەندیشه‌ی یه‌که‌م دانه‌رانید
مه‌به‌ست لێی رافه‌ی بوون بوو، زانایانیش که‌ یه‌که‌مجار نه‌وینه‌ زانست
گرنگیان به‌ مه‌عریفه‌ی (بۆچی) ده‌دا، به‌لام دواتر ده‌ستبه‌رداری ئەو
گرنگیدانه‌ بوون پاش ئەوه‌ی زانیان ئەو هه‌ولانه‌ بی مانا و بی ئەنجام.
لێره‌وه‌ ئیتر زانست له‌بری رافه‌و شیکاری شته‌کان که‌وته‌ په‌یوه‌ندکار و
تییینی به‌خش و وه‌سفی شته‌کانی ده‌دا و برپاری ده‌دا.

هینده‌ی نه‌برد زانست هه‌له‌ی ئەو بیردۆزه‌ ماددیگه‌رییه‌ی ناشکرا کرد
که‌ له‌ ئەنجامی نه‌زانینی ئەودیه‌ سروشته‌وه‌ داینا‌بوو، گه‌وره‌ترین به‌ردی
کونجی بینای ماددیگه‌ری کاتێ رووخا که‌ بیردۆزه‌ی ریژه‌یی ناشکرا بوو.
ئەو بیردۆزه‌ی که‌ ده‌یوت ماده‌ ده‌بیته‌ وزه‌ و وزه‌ش ده‌بیته‌ به‌ ماده‌.

عه‌للامه‌ نه‌گایمس تجینه‌ر له‌ کتێبه‌که‌یدا (جیهانی چوارده‌ورمان)
ده‌لێت: به‌ردی سووچی بینا زانستی ته‌بیعیات له‌ سه‌ده‌ی نۆیه‌مدا بریتی
بوو له‌ نه‌مری و مانه‌وه‌ی ماده‌ له‌ لایه‌ک و مانه‌وه‌ی وزه‌ش له‌ لایه‌کی
تره‌وه‌، ئەم رایه‌ش به‌ ته‌واوه‌تی پووجه‌ل بوویه‌وه‌، شتیکی تر شوینی
گرته‌وه‌ که‌ بریتی له‌ مانه‌وه‌ی یه‌ک زات که‌ ماده‌و وزه‌شه‌، ئەوه‌ نه‌ما که‌
بلیت ماده‌ هه‌تاهه‌تاییه‌ و وزه‌ش هه‌تاهه‌تاییه‌، به‌لکو هه‌رکام له‌وانه‌
ده‌گۆپین، چونکه‌ هه‌ردووکیان یه‌ک شتن، ماده‌ ده‌بیته‌ به‌ جوړی له‌ وزه‌،
به‌مه‌ش بیردۆزه‌ی ماددیگه‌ری له‌ روانگه‌ی زانسته‌وه‌ شکستی خواردووه‌،
چونکه‌ ئەوه‌ ده‌رکه‌وتووه‌ هێزێکی نادیار له‌ پشت ماده‌وه‌یه‌ که‌ کاریگه‌ری
روونی هه‌یه‌، به‌مه‌ش جیهانی غه‌یب له‌ بازنه‌ی زانستدا قبوول کراوه‌، به‌لام

ئه‌وه‌ی زانست له‌بوارى ئه‌زموونیدا پێی گه‌یشتوو هشتیكى جیا به له‌وه‌ی كه‌ فه‌لسه‌فه‌ی ماددیگه‌رى هه‌ول بۆ ده‌داو چه‌ندین قوناغی بۆ به‌ری.

هاریت سبنسه‌ر و ژماره‌یه‌ك له‌ فه‌یله‌سوفان بیردۆزه‌كه‌ی داروینیان كرد به‌ پیناویك بۆ به‌رزراگه‌ری ماددیگه‌رى و نه‌هیشتنی په‌یوه‌ندى له‌گه‌ڵ هه‌یه‌ك له‌ رۆح و غه‌یب و ئه‌ودیه‌و ماده‌ و سه‌روش و به‌صیره‌ت، گه‌وره‌ترین ئه‌نجامی ماددیگه‌ریش به‌ریتی بوو له‌ نكه‌ولێ كردنی خوای به‌دییه‌نه‌ر و زیندوو بوونه‌وه و سه‌یركردنی مرۆڤ به‌و جوهره‌ی كه‌ بوونێك بێت ئه‌زموونه‌كانی ئاژه‌لی به‌سه‌ردا جیه‌جی بێت.

ئه‌و جیاكاریه‌ی نیوان ماده‌ و رۆح و مرۆڤ و ژياندا خالی لاوازی و مه‌ترسی و لووتكه‌ی ته‌نگه‌ی ژیاى هاوچه‌رخ بوو، رێبازی ماددیگه‌رى زال بووه به‌سه‌ر هه‌موو توێژینه‌وه‌كانی نه‌فس و ئه‌خلاق و كۆمه‌لایه‌تیدا، له‌و باره‌شه‌وه‌ عه‌للame جوود ده‌لێت: زانسته سه‌روشته‌یه‌كان هه‌یى شیاو به‌ خواوه‌نده‌كانیان پێداوین، به‌لام ئیمه به‌ عه‌قلی منداڵان به‌كاری ده‌هه‌نین.

عه‌للame دكتۆر كارل له‌ كتیبه‌كه‌یدا (تحیدی الانسان) ئه‌و ته‌نگه‌ مه‌ترسیداره ده‌خاته‌روو و ده‌لێت: شارستانیه‌ت هه‌ر له‌ یه‌كه‌م رۆژه‌وه‌ ماده‌ و رۆحی له‌یه‌ك جیاكردوه‌ته‌وه‌ و پشته‌ی به‌ستوو به‌ ماده‌ هه‌ر له‌و كاته‌وه‌ی گالیلۆ تایبه‌تمه‌ندیه‌ یه‌كه‌مینه‌كانی جه‌سته‌كانی له‌ تایبه‌تمه‌ندیه‌ دووه‌مینه‌كان جیاكردوه‌وه‌، تایبه‌تمه‌ندیه‌ یه‌كه‌مینه‌كان وه‌ك دوو به‌یه‌كان و كیش، ئه‌و دوانه‌ش ئاسانه‌كارین بۆ پێوانه‌كردنی، تایبه‌تمه‌ندیه‌ دووه‌مینه‌كانیش وه‌ك ره‌نگ و بۆن كه‌ پێوانه‌ ناكه‌رن، گالیلۆ چه‌ندیتی و چۆنیتی جیاكردوه‌وه‌ و ته‌نها گرنگی دا به‌ یه‌كه‌میان، دواتر شوێنكه‌وتوانی گالیلۆ هه‌موو توانای خۆیان له‌ چه‌ندیتیدا به‌رته‌سك كرده‌وه‌و جوهریتیان

پشتگوی خست، گورو تینیان بۆ کیش و پوانه وای کرد مرۆفیان برد به‌ره و جیهانی سروشتگه‌رای و بیرکاری و کیمیا.

ده‌بیّت ئەم بیرکردنه‌وه‌یه چاکسازی تیدا بکریّت تا جیهان بتوانیّت شارستانیەت رزگار بکات، چونکه مرۆف شتیکی گه‌وره‌تر له سروشت و کیمیای تیدایه، هه‌له‌ی دیکارتیش ئەوه‌بوو شته‌کانی به‌مادی داده‌نا و دوا‌ی نووسینه‌کانی شته‌ی روحیه‌کان جیا‌کرانه‌وه‌و رووکه‌شی عه‌قلیش وای لی‌هات سنووردار نه‌ده‌کرا، بنیادی جه‌سته‌و وه‌ستانی و ئە‌جامدانی کاره‌ی جو‌ریه‌رجۆره‌کانی له‌ دیدی ئە‌واندا زی‌اتر چه‌سپاو بوو له‌ بیرۆکه‌و خه‌م و جوانی، ئە‌مه‌ ئە‌وه‌له‌ شارستانیەتی به‌و ری‌گه‌دا برد که زانستی به‌ بالا و مرۆفی به‌ره‌و دارمان ده‌برد.

پیشکە‌وتنی زانست له‌ هه‌ر شتی‌کدا که په‌یوه‌ستی خۆراک و وه‌رزش بوو له‌سه‌ر حسابی پی‌گه‌یشتنی عه‌قلی بوو، ئە‌وه‌ش سه‌راوه‌ی ته‌نگژه‌که‌ بوو. مه‌ترسیدارترین گۆپان له‌ بیرى ماددی‌گه‌ریدا هه‌مان ئە‌وه‌ چه‌مک و واتایه‌ی بوو که فه‌لسه‌فه‌ی بۆی دیاری کرد و له‌ چه‌مکی زانسته‌وه‌ به‌ره‌و چه‌مک و واتای کۆمه‌لایه‌تی برد، ئە‌م ئاراسته‌ش مه‌به‌ست پی‌ی لی‌دانی به‌ها رۆحی و ده‌روونی و ئایینه‌کان بوو تا له‌سه‌ر بنه‌مای ماده‌ی سیستیمیکی کۆمه‌لایه‌تی ته‌واو بنیادبنریّت.

بیردۆزه‌ی ماددی‌گه‌ری هۆلی داوه‌ تا زāl بیّت به‌سه‌ر هه‌موو چه‌مکه‌کانی بیر و ژيانو کۆمه‌لگه‌ و رۆشن‌بیری‌دا تا بتوانیّت هه‌موو پی‌ار و راسپی‌راوه‌کانی ئایینه‌کان له‌ناوبه‌ریّت و مرۆف له‌ هه‌موو راسپاردیه‌کی یه‌کخواپه‌رستی و ره‌وشتداری دامالێت.

دیاره ئایدۆلۆجیای تلمودیش له پشت ئه و بیردۆزه‌یه‌وه بووه و واقعی تایینی رۆژئاوای ردوه به پیناوی بۆ دژایه‌تی ئاین، به‌لام هه‌مان ئه و مونتله‌قه‌ش به تۆزی بوو وشتیکی ئاسایی نه‌بوو و له‌گه‌ڵ عه‌قل و فیتره‌ت و هه‌ر راسپاردیه‌کی بیرى مرۆییدا نه‌ده‌گونجا، زیاتر له‌وه ده‌چوو مرۆڤ له به‌رگو و یژدانی دامالێ-بانگه‌وازانی ماددیگه‌ری پێیان وابوو ئاسان نیه مرۆڤ له بازنه‌ی ئایینداری و بروابوون به‌ خوا ده‌ریکه‌یت-، له‌به‌رئه‌وه‌ش که زانست نه‌یده‌توانی کرۆکی شته‌کان بزانیته‌ بۆیه بانگه‌وازانی ماددیگه‌ری بانگه‌وزای خۆیان نوێ ده‌کرده‌وه‌و هه‌ولیان ده‌دا چه‌ند پیناویکی نوێ به‌یئن تا ساخته‌ی خۆیان به‌شارنه‌وه‌و بانگه‌وازه‌که‌یان له وینه‌یه‌کی زانستی دره‌وشاوه‌دا نیشان به‌دن.

بیردۆزه‌ی ماددیگه‌ری که مۆرکی بیرى رۆژئاوایی هاوچه‌رخى له‌خۆگرته‌بوو بریتی بوو له ئینشینتاری، بروای به‌ بوونی یه‌ك ره‌گه‌ز هه‌بوو که ئه‌وه‌ش ماده‌یه و به‌ره‌تی ئه‌م جیهانه‌یه و هیچ ره‌گه‌زێکی تر بوونی نیه، له‌کاتی‌که‌دا بیرى ئیسلامی هه‌لوێستی ته‌واوکاری هه‌یه و له کرۆکی ژیان و راستی مرۆڤ نزیك ده‌بیته‌وه‌و رۆح و ماده‌ ده‌پیکه‌وه کۆده‌کاته‌وه، بێگومان به‌ ته‌نها پشت به‌ستن به‌ ماده‌ش له بنیادی رێبازی ژیان و مه‌عریفه‌دا مه‌ترسی که‌وره‌ی لێده‌که‌وێته‌وه که گرفت و بارگرژی بۆ عه‌قل دروست ده‌کات و ئارامی فیتره‌تیش ناھێلێت، ماده‌یه‌کان رۆحیش به‌ ماده‌ی و عه‌قلیش به‌ ماده‌ی و نه‌فسیش به‌ ماده‌ی ده‌زانن.

بیرى ماددیگه‌ری سه‌باره‌ت به‌ بوونی و سیستمی که‌ون هه‌لوێستیکی وای هه‌یه که جێی قه‌ناعه‌ت و ره‌زامه‌ندی نیه، فه‌لسه‌فه‌ی ماددیگه‌ری نکوولی ده‌کات له‌ بوونی ئامانج له‌ بوونی که‌ون و نکوولیش ده‌کات له‌ بوونی سه‌ره‌تا و کۆتایی بوون و بروای نیه به‌ رۆژی دوا‌ی و زیندوو بوونه‌وه‌و

پاداشت وەرگرتنه‌وه، لیره‌وه ئەو فەلسەفانەى دەروونناسى و ئەخلاق و کۆمەڵایەتى دەرکەوتن کە پەيامى ئامانجدارى مرق و بەرپرسىارىتى مرقىيان لەم بوونەدا گۆرپى و برۆيان نەبوو بە زیندوو بوونە‌وه و پاداشتى رۆژى دواى، مەترسیەکی گەورەى بیرى ماددىش ئەو بوو کە هەموو چالاکی مرقى و لیکدەدایە‌وه کە لە جەستە‌وه سەرچاوەى گرتوو و لایەنە رەوشتى و رۆحیەکان هیچ رۆلێکیان نیە، بۆیە مەسەلەکانى کۆمەڵگە و ئایین و ئەخلاق بە چەند پرسىکی ریزەى گۆراو تەماشایەکات، مەترسى ئەمەش لە‌وه‌دایە کە ئیتەر وەک ماددىەکی بەستوو لە‌گەڵ مرق و هەلسوکەوت دەکەن یان ئەزموونى ئازەلى بەسەردا جیبەجی دەکەن، سەرچاوەى هەموو ئەمانەش ئەو ئەگەرەى کە دەلێت مرق و ماددەى و نەفسیش ماددەى. لەم ئاراستە‌وه فەلسەفەى ماددیگەرى هەول دەدات هەموو بەها و رێسا بالاکان بە گالته بگریت، چونکە تەنها راستیەک لا ئەو بوونى هەبیت راستى ماددیگەری و روانگە بنەرەتیه‌کانیش لای ئەو روانگەى جەستەن و بەس.

لیره‌وه دەزانین بیرى ماددیگەرى لە بنرەدا ئامانجى ئەو‌یه ئەو بە‌هایانە لە‌ناو بەریت کە ئایینه‌کان پیشکەشیان کردون بە گەلان و مرقایەتى بە‌تایبەت لە بواری بیروباوەر و ئەخلاقدا، بۆیە بانگە‌واز دەکات بۆ رزگار بوونى تەواو لە هەموو کۆت و بەندیک و نەهیشتنى هەر بەرپرسىارىتى و ئەرکێک، ئەو سنوورانە لە‌ناو دەبات کە ئایینه‌کان دایانناون بۆ مرقایەتى تا ریزە‌وى خۆى دلتیا بکات، بە‌تایبەت لە مەسەلەکانى سیکس و ئارزووە‌کان و خۆدەربازکردن لە بەرپرسىارىتى تاکەکەسى و پەيوەستى ئەخلاق تا ببیتە دەروازە‌یهک بە‌رهو ئارەزووبازى خیرا بەو بیانوو‌ى مردن کۆیاتتى هەموو زیندە‌وه‌رێک، ئەمە ئەو رەوشتدارییه‌ کە ئایدۆلۆجیای تلموودى بۆ دارماندى مرقایەتى و

تیکشکاندنی مه‌عنه‌ویاتی مۆڤ دایمه‌زاندووو له‌سه‌ر ئه‌و بنه‌ره‌تانه‌ی
ئه‌ویش هه‌موو ری‌بازه‌کانی مله‌وپی و بێ‌په‌ره‌وشتی دروست بوون.

(پێگه‌و ئه‌رکی عه‌قل)

له‌ په‌یامی ئیسلامیدا عه‌قل واتای جیا له‌ واتای فه‌لسه‌فه‌کانی تری
هه‌یه، دیارترین تاییه‌تمه‌ندی ئه‌و واتایه‌ش ئه‌وه‌یه که عه‌قل له‌ ئیسلامدا
پیرۆز نیه‌و مۆرکی به‌رزراگیری یان به‌ ته‌نها پشت پێبه‌ستنی نیه، یان
نابیت زāl بیت به‌سه‌ر هه‌موو بیرى مۆییدا، به‌لکو عه‌قل پیناویکی گرنگی
مه‌عریفه‌یه‌و پیناوی تریشی له‌گه‌لدایه، له‌وانه‌ سروش، هه‌روه‌ها پیناوی دل
له‌گه‌لیدا کارده‌کات.

بێگومان عه‌قل و ئیمان پێکه‌وه زامنی ئارامش له‌ مه‌عریفه‌ی مۆییدا،
تویژه‌ران وا وه‌سفی ده‌کهن که عه‌قل و ئیمان دوو چاون که مۆڤ ری
رینموونی به‌وانه‌ ده‌بینیت، هه‌رکات هاوینه‌ی ئیمان داپۆشرا حیره‌ی له‌گه‌ل
ده‌بیت، هه‌رکاتیش هه‌ردوو هاوینه‌که داپۆشران به‌وه‌ ویری رووده‌دات،
بۆیه ئه‌و مه‌زه‌بانه‌ی به‌ ته‌نها پشت ده‌به‌ستن به‌ عه‌قل ئه‌وه‌ سه‌رسام
ده‌وه‌ستن، ئه‌و مه‌زه‌بانه‌ش که نکوولی ده‌کهن له‌ عه‌قل و ئیمانیش ئه‌وه
له‌وپه‌ری گومراییه‌وه‌ هاتون وه‌ک بوونگه‌راییی و فرۆیدی و هه‌یبی، عه‌قل و
ئیمان دوو پیناوی جیا نه‌کراوه‌ن، یه‌کیکیان رینموونیه‌ بۆ ژیان و کاره‌کانی
دنیا، ئه‌وی تریشیان رینموونیه‌ بۆ ژیا‌نی پاش دنیا، جا ئه‌گه‌ر مه‌عریفه
به‌س له‌سه‌ر ژیا‌نی دنیا وه‌ستا ئه‌وه‌ ناته‌واوه، چونکه‌ باز نه‌و ئه‌لقه‌ی
به‌رده‌وامی ته‌واو نه‌کردوو، ئه‌زمونیش چه‌ند به‌شی ته‌واو نابیت، وه‌ک
ئه‌وه‌ی ئه‌زموون گیرابیت به‌رو ئه‌نجام و په‌ند نه‌بیت، ئه‌مه‌ش ئه‌و

ناته‌واوییه که سه‌رسامی و رارایی و په‌رتبونی لیده‌که‌وخته‌وه، زانستیش نه‌گه‌ر چی له عه‌قله‌وه بیته، به‌لام ئیمان پالنه‌ریه‌تی و ریی پی ده‌بپی ت نه‌بیته ده‌رد و به‌لا به‌سه‌ر مرقایه‌تیه‌وه.

نیسلام سووره له‌سه‌ر ئه‌وه‌ی عه‌قل له شوینی سروشتی خویدا بیته سنووری ئه‌رکی خوی بپاریزیت، نیسلام هه‌ول ده‌دات عه‌قل هل هه‌موو ده‌سه‌لاتیک ئازاد راگریت جگه له ده‌سه‌لاتی خوا، بویه بانگه‌واز ده‌کات بۆ رزگاربوونی عه‌قل له بتپه‌رستی و چه‌مکه ساخته‌کان، هه‌روه‌ک عه‌قل رزگار ده‌کات له ملکه‌چی نواندن بۆ هیزه‌ شاراوه‌کان و جادووگه‌ری.

به گشتی قورئانی پیروژ جه‌خت له‌وه ده‌کاته‌وه سروشتی پیکهاته‌ی عه‌قل په‌یوه‌سته به‌ ریپه‌وی مرقه‌ له‌سه‌ر زه‌ویدا تا مرقه‌ پیشپه‌وی بکات و توانای هه‌بیته درک بکات به‌ یاسا‌کانی ماده‌وه به‌کاره‌ینانی ماده‌وه بۆ به‌رژه‌وه‌ندی مرقه‌، ئه‌رکی ئه‌وه نیه نه‌ینیه‌کانی پیکهاته‌ی مرقی ئاشکرا بکات، پاش ئه‌وه هه‌موو هه‌ولانه‌ش له‌وه‌دا ده‌سته‌وسان وه‌ستاوه، چونکه نه‌ینی بوون و ژیان و نه‌ینی مردن په‌یوه‌ستی غه‌یبه که ته‌نها خوای گه‌وره ده‌یزانیته و له‌وه باره‌شه‌وه ورده‌کاری پیویستی له‌ریی سروشه‌وه ناردوه بۆ مرقه‌، له‌به‌رئه‌وه‌ش که نه‌ینی رۆحی مرقی دووره له‌ بواری کاری عه‌قل و درک پیکردنی له‌ریی عه‌قله‌وه، بویه قورئانی پیروژ بپی پیویستی زانیاری به‌ مرقه‌ داوه و ریبارزکی ته‌واوی پیشکesh کردوه، به‌لام عه‌قل کاره سه‌ره‌کیه‌که‌ی ئه‌وه نیه خوو بداته ئه‌وه‌ بواره، لی‌ره‌وه تا ئیستاش مرقایه‌تی نه‌یتوانیوه ریبارزکی ژیان یان ئایدۆلۆجیای نیزام و شه‌ریعت و یاسا‌گه‌لی شیاو بۆ کارپیکردن دابنیت یان ویسته‌کانی مرقه‌ به‌دیبه‌ینیت، هه‌روه‌ها مرقایه‌تی نه‌یتوانیوه لیکدانه‌وه‌ی ته‌واو بکات بۆ بوون.

ماموستا یووسف العیش ده‌لیت: عه‌قل دروستکراوی خواجه و ملکه‌چی خواجه و له په‌رستشدا هاویه‌شی خوا نیه، خوا عه‌قلی بۆ مرۆف داناره بۆ نه‌وه نا تا له بری خوا بیپه‌رستیت به‌لکو تا شاره‌زای بوون بیت و چه‌ندی پیویسته ورده‌کاری پیویستی بوون ناشکرا بکات و له و تاریکیانه‌دا مرۆف رینموونی بکات که کاری ئایین نیه بۆی ناشکرا بکات، عه‌قل بۆی هیه له و مه‌یدانه‌دا رامینێ و بگه‌پێ و شاره‌زا ببیت و ریی رینموونی لی وه‌ربگریت.

به‌لام نه‌وه مه‌سه‌لانه‌ی که خواجه گه‌وره له قورئاندا روونی کردونه‌ته‌وه ده‌بیت مرۆف بپوا به‌ئینیت پێیان و گومانی نه‌وه‌ی نه‌بیت له‌وانه‌یه راست نه‌بن، به‌لکو مرۆف دروستکراوی خواجه و عه‌قلیش که به‌شیکی مرۆف پێناوه نه‌ک ئامانج، پێناویکه که سنووری نه‌زاناره‌کان ده‌بریت به‌لام ناتوانیت سنووری فه‌رمایشی خوا به‌زینیت، عه‌قل خوا نیه تا هه‌لن نه‌کات، به‌لکو رووناکیه‌که بۆ مه‌یدانی تاریکی، به‌لام رووناکی له رووناکی خوا وه‌رده‌گریت، نه‌و سنورداریه‌ش ململانی ناهیلیت، جا عه‌قل توانای نه‌وه‌ی نیه نه‌ینی دروستکراوان و بوون ناشکرا بکات و به‌ماکانی مه‌عریفه‌ دابنیت، به‌لکو خواجه گه‌وره نه‌وه ده‌کات، زانایانی موسلمان پێیان وایه ماده‌م رووناکی عه‌قل زۆر کزه له‌به‌رده‌م رووناکی خوادا ئیتر بۆچی رووناکی خوا نه‌گیرته‌به‌رو به‌دوایدا رووناکی عه‌قل ریی خۆی بریت، عه‌قلی ئیسلامی له ریی و نه‌جامیدا له‌گه‌ل نه‌خلاقدا گونجاوه، رینموونی به‌ره‌و چاکه.

به‌لام فیل و ته‌له‌که و لی‌زانیه‌ک که به‌ره‌و خراپه‌ ریی ده‌برێ به‌ره‌می عه‌قل نیه، به‌لکو به‌ره‌می ده‌روونی خراپه‌خوازه، نه‌گه‌ر مرۆف به‌ جوانی بگه‌رپته‌وه بۆ بریاری عه‌قلی نه‌وا نه‌وه‌له‌یه ناکات، عه‌قلی مرۆیی نه‌یاری سروش نیه، به‌لکو رینموونی له‌ سروش وه‌رده‌گریت، عه‌قل ئامیریکه که سروش وه‌رده‌گریت و لیکیده‌داته‌وه و توانای به‌رنگاربوونه‌وه‌ی سروش یان

لیکدانه‌وه‌یه‌کی نادرستی بۆ سروشی نیه، عه‌قلی ئیسلامی رووناکیه‌که که له‌ده‌ست جادووو چاویه‌ست و هیزه‌شاراوه‌کان و ملکه‌چی بۆ جگه له‌خو رزگاری بووه.

ماموستا چه‌سه‌ن به‌ننا ده‌لیت: ئه‌وپه‌پێ ئه‌وه‌ی عه‌قل پێ ده‌گات ئه‌وه‌یه هه‌ندی تایبه‌تمه‌ندی و سیفه‌ت ده‌زانیت، به‌لام راستیه‌ موجه‌ره‌ده‌کان و ماهیه‌ته‌ ساکاره‌کان له‌ بازنه‌ی درکی عه‌قلدا نین، ئه‌وه‌ی که‌سانی چه‌سپاو له‌ زانستدا ده‌یلێن ئه‌وه‌یه که ئه‌و شتانه‌ ناکه‌ونه‌ بازنه‌ی درکی عه‌قله‌وه. به‌لکو هه‌رکات عه‌قل هه‌ول بدات بگات به‌وانه‌ سه‌رکه‌وتوو نابیت و له‌به‌رده‌م هه‌ندی تایبه‌تمه‌ندی و سیفه‌تیدا راده‌وه‌ستیت.

عه‌قلی مرۆیی هیشتا شتی له‌ راستی ره‌گه‌زه‌کان نازانیت، هه‌رکاتیش له‌و مه‌یدانه‌دا رۆووبیت تا راستیه‌کانی بزانیته‌ هه‌نگاوه‌که‌ی بووه به‌ هۆی زیاده‌نه‌زانی به‌رامبه‌ر به‌و راستیه‌ بنه‌ره‌تیانه‌، هه‌موو که‌سانی ژیر له‌سه‌ر ئه‌وه‌ کۆپان که که‌مپه‌وی عه‌قل له‌ درککردن به‌ راستیه‌کی ناو راستیه‌کان یان بێئاگابوون لێ زاتای نه‌بوونی یان شارانه‌وه‌ی ئه‌و راستیه‌ نیه، به‌لکو ته‌واو روونه‌ و شوینه‌وار و تایبه‌تمه‌ندیه‌کانیشی ئه‌و روونیه‌ نیشان ده‌ده‌ن. هه‌موو نینیه‌کانیش شاراوه‌ن و ورده‌کاری ماهیه‌تیشی شاراوه‌یه، فیه‌ره‌تی سیلمی مرۆفه‌میشه‌ مرۆفه‌ به‌ره‌و ناسینی خوا ده‌بات، هه‌موو دیارده‌کانی ئه‌م بوونه‌ش به‌ خودی مرۆفیشه‌وه‌ هیچ ده‌رفه‌تیکی نکوولی بوون و که‌وره‌یی خوا له‌به‌رده‌م مرۆفدا ناهێلنه‌وه‌ و به‌لگه‌ی روونن له‌سه‌ر خوا، دلی مرۆفه‌ ئه‌گه‌ر روشن و رووناک بیت راستی چێژی بربووبوون به‌ خوا ده‌چێژیت.

پرسیار کرا له عارفیک سه‌بارهت به به‌لگه‌ی برپا‌بوون به خوا، ئه‌ویش
بزه‌یه‌کی کرد و وتی: رۆژ که هه‌لهات باکی چیه به چرا بۆ به‌لگه‌ی بوونی
رۆژ.

بۆیه که مپه‌وی عه‌قلی مرۆیی له درک‌کردن به راستی ژاتی خوا و
سیفه‌ته‌کانی و بێتوانایی هه‌سته مرۆیه‌کان له گه‌یشتن به شتیک له‌وانه
واتای نکوولی کردن له بوون و تایبه‌تمه‌ندیه‌کانی خوا نین، به‌لکو له‌سه‌ری
واجبه برپا بێنیت به په‌روه‌رداگری که خاوه‌نی ئه‌و هی‌زانه‌یه و خۆی
ته‌سلیمی خوا بکات (و امرنا لنسلم لرب العالمین).

یه‌کێک له‌و شتانه‌ی که زانایان و توێژه‌ران باسی ده‌که‌ن ئه‌وه‌یه عه‌قل
ناتوانیت بریار به‌سه‌ر شتیکدا بدات تا له دوو شتدا چه‌صری نه‌کات: کات و
شوین، بۆیه که‌ی و له‌کوێ بنه‌په‌ته، ئه‌گه‌ر نا عه‌قل ده‌سه‌لاتی نیه
به‌سه‌ریدا، بۆیه عه‌قل ناتوانیت بریار بدات به‌سه‌ر خوا و سیفه‌ته‌کانی خوا و
قه‌زاو قه‌ده‌ری خوادا، ته‌نها کاریشی تیگه‌یشتنه له ده‌قه‌کانی سروش که له
ده‌ره‌وه‌ی عه‌قله‌وه هاتووه، عه‌قل سنوورداره‌و ناتوانیت ده‌ره‌وه‌ی
سنووری وینا بکات، عه‌قل وینا خلوودی پی ناکریت و خوای گه‌وره‌ش
سنوور بۆ دانراو نیه، بۆیه حوکم ناتوانیت بریاری به‌سه‌ردا بدات.

کاتیک عه‌قل بیه‌ویت بریار له‌سه‌ر سنووربه‌ده‌ر بدات پێوانی هه‌له ده‌بی‌ت
و نه‌گونجانی ته‌واوی تووش ده‌بی‌ت، عه‌قل ته‌نها له مه‌سه‌له ماددیه‌کاندا
حوکم‌دانی دروسته، ئیتر جیهانی غه‌یب هیچ ده‌ستیکی عه‌قل تیایدا رۆل
نابینیت.

زانا کۆنه‌کانمان راستیان وتووه کاتیک به‌جوانی له عه‌قل تیگه‌یشتوون و
ده‌لێن ئاده‌میزاد عه‌قل و ئاره‌زووی تێدایه، عه‌قل بازنه‌ی ئه‌رکه

شهرعیه‌کانه، کرۆکیکی رووناکی به‌خشه که خوا له می‌شکدا دروستی کردوو و رووناکیه‌کشی له دلدا داناوه، حق و ناحق و چاکه و خراپه و جوان و ناشیرین له‌یه‌ک جیا ده‌کاته‌وه.

جاگوټی ده‌لیت: عه‌قلی پالپشت نه‌کراو مرۆف به‌ره و مله‌وپری ده‌بات چونکه به سروشتی تایبه‌تی خۆی ته‌نها چاره‌سه‌ری شته سنوورداره‌کان و به‌شه‌کانی مه‌سه‌له‌کانی پی ده‌گریت، عه‌قل ئه‌و به‌شانه پیکه‌وه وهرده‌گریت تا په‌یوه‌ندیه‌کانی نیوانیان ئاشکرا بکات، به‌لام ناتوانیت که‌ره‌سته خاوه حه‌قیقه‌که ئاشکرا بکات، خوایه‌ک که به مه‌نتیق بوونی به‌سه‌لمیت ناکریت خوا بیت، چونکه گه‌یشتن به مه‌عریفه‌ی خوا له رتر عه‌قله‌وه زامنی ئه‌وه‌یه که عه‌قل زاله، به‌لام خوای گه‌وره هیچ به‌سه‌رید زال نیه یان عه‌قل ناتوانیت چوارده‌وری زانیاریه‌کانی بگریت، حه‌قیقه‌تری ئه‌ودیو سروشت له‌رتی بیرى مه‌نتیقیه‌وه ناسریت، به‌لکو ریگه‌ی ناسینی ئه‌ودیو سروشت ئیمانه.

مامۆستا عه‌بدوڵله‌ادی ئه‌بوو ریده ده‌لیت: عه‌قل ناتوانیت درک به ماهیه‌تی شته‌کان بکات، به‌لکو پیناوی مه‌عریفه له‌و بواره‌دا هه‌ست و رۆحه، له قورئاندا دل پیناوی تیگه‌یشتن و روانینه و ئه‌رکی بنه‌په‌تی دلش بریتیه له مه‌عریفه.

لیره‌وه به‌پیرۆزراگرتنی عه‌قل و سه‌یرکردنی وه‌ک تاکه پیناوی مه‌عریفه و تاکه رتی گه‌پان و تووژینه‌وه له ریبازی ئیسلامیدا ره‌سه‌ن و ریشه‌یر نیه‌و وهرگیراونه، له ریبازی تووژینه‌وه‌ی نویشدا ئه‌وه سه‌له‌ماوه ه عه‌قلی مرۆیی ناتوانیت به دروستیه‌کی ته‌واو به‌وانیت بۆ راستیه ده‌ره‌کیه‌کان. به‌لکو عه‌قل سنووراره و بواریکی دیاریکراوی هه‌یه که ناتوانیت ئه‌و

سنووره زیاتر تیپه‌رینیت وهك چۆن چاو ناتوانیت سنووری خۆی تیپه‌رینیت كه بینینه، ده‌توانیت ببینیت به‌لام ناتوانیت هه‌موو شتیک ببینیت، بۆیه سنووری توانای بینینی خۆی پی ناپریت، عه‌قلیش ناتوانیت پینگه‌ی گه‌وره‌یی و سیاده له‌مه‌عریفه‌دا وه‌ربگریت، مه‌گر ته‌نها له‌دیدى ریبازه‌ماددیگه‌راکانه‌وه كه نكوولی سروش ده‌که‌ن، سه‌ختیشه‌ئو ویسته‌ی ماددیگه‌راکان بێته‌دی كه بریتیه له‌ملکه‌چکردنی ئایین بۆ عه‌قل، به‌لکو ئایین سروشیکی ئاسمانیه و عه‌قلیش پیناویکه بۆ روانینیکی سنووردار.

له‌ئه‌وروپاشدا له‌پیناو دژایه‌تی بیروباوه‌پ و مه‌عریفه‌یه‌کدا كه کلێسا پیشکه‌شی کردبوون ئه‌و دژایه‌تی رویدا، بێگومان ئه‌و بارگرژی هه‌زیه‌ی كه ده‌ببینین مرقایه‌تی داده‌پوشیت و ئه‌و ململانییه‌ی نیوان ریبازه‌کان بێ بوونی رێسا و سه‌رچاوه‌یه‌کی خاوه‌ن ده‌سه‌لات، هه‌مووی ده‌که‌پێته‌وه بۆ ئه‌و بێردۆزه‌ی كه پیلانه تلموودیه‌کان خستووینه‌ته‌روو كه ده‌لێن ته‌نها عه‌قل خاوه‌ن ده‌سه‌لاته و داواى ئه‌وه ده‌که‌ن عه‌قل خاوه‌ن ده‌سه‌لاتی هه‌موو رووداو و ئاراسته‌کانی ژیان بێت.

نیسلام و بیرى ماددیگه‌ری

هه‌لۆیستی نیسلام به‌رامبه‌ر به‌بیری ماددیگه‌ری ته‌واو روون و راشکاوه، نیسلام ریبازیکی ته‌واوکاره كه له‌سه‌ر هه‌ردوو لایه‌نی ماده‌ و رۆح راوه‌ستاوه، ریبازی مه‌عریفه‌شی له‌سه‌ر په‌یوه‌ندی نیوان عه‌قل و دل وه‌ستاوه، نیسلام له‌سه‌ر به‌روایه‌کی چه‌سپاو سه‌باره‌ت به‌خوای به‌دییه‌نه‌ری بوون و مرقۆ وه‌ستاوه، ئه‌وه‌ش به‌لگه‌یه‌ له‌سه‌ر بونی خوا،

خوایه‌ك كه جیهانی غه‌یب و بینراویشی داهیناوه و سروش و عه‌قلیشی به‌خشیوه به مرۆف، سروش كه په‌یوه‌ستی جیهانی غه‌یبه، رونانین بۆ ئه‌ بواره‌شی به مرۆف به‌خشیوه، عه‌قلیش كه ئاسۆی رونانین بۆ به‌خششه‌کانی ژیا‌نی بۆده‌کاته‌وه.

پیناسه‌ی ئیسلام بۆ ماده‌ده وایه كه ماده‌ده دێرین نیه و هه‌میشه‌بیش نیه، خ‌وای گه‌وره دروستی کردووه و بۆ واده‌یه‌کی دیاریکراو ده‌یه‌یلێته‌وه. ئیسلام بروای به بیرۆکه‌ی صودفه و بیرۆکه‌ی زه‌روره‌ت و بوونی بر مه‌به‌ست نیه، ئه‌و زانسته‌ش كه هه‌ولیداوه نه‌ینی ژیا‌ن ئاشکرا بکات نه‌یتوانیوه شتێك به‌دیبه‌ینیت، ته‌نها ئه‌رکیکی سه‌ره‌تاییشی ئه‌نجامداوه كه گه‌رانه به‌د‌وای رووکه‌شی شته‌کاندا، بیردۆزه‌کانی زانستیش چه‌نه ئه‌گه‌رێکین خراونه‌ته‌روو بۆ گۆپان، چی بیردۆزه‌یه‌ك زانست و تبه‌یتی گۆپانی به‌سه‌ردا هاتووه، له توانای زانستدا نه‌بووه حه‌قیقه‌ت بلێت، چونکه به‌و پیناوه سنووردارانه‌ی به‌رده‌ستی نه‌یتوانیوه و ناتوانیت هه‌موو راستیه‌کان ئاشکرا بکات.

عه‌لامه ئۆگست سبانیه له کتێبه‌که‌یدا (فه‌لسه‌فه‌ی ئایین) ده‌لێت: ئه‌وه‌ی زانایان سه‌باره‌ت به زانست زانیویانه به‌شیکی زۆر سنوورداره و له ئاست ئه‌وه‌ی كه نایزانن وه‌ك نه‌بوو وایه.

کامیل فلامریۆن ده‌لێت: زانایان نه‌یان‌توانیوه پرس‌ی به‌رده‌وامی بوون چاره‌سه‌ر بکه‌ن، بۆیه ئه‌وان ته‌نها دان ده‌نن به زه‌رووره‌تی بوونی خوا و کاریگه‌ری به‌رده‌وامی تا بتوانن ته‌فسیری به‌د‌وای یه‌کدا هاتنی کائینات بکه‌ن و درک بکه‌ن به نه‌ینی به‌ره‌تی شته‌کان.

له‌راستیدا مله‌وپی زاده‌ی زانست و عه‌قلّ نیه، به‌لکو زاده‌ی ده‌روونه نه‌خۆشه‌کانه، ده‌رکه‌وتنی مله‌وپیش له‌گه‌لّ بارگرژی ده‌روونی ته‌خلاقیدا بووه، بیرى ماددیگه‌ریش له‌ سه‌ده‌کانی هه‌ژده و نۆزده‌دا خوازاو بوو، بواتر زانست هات و ساخته‌ی ئه‌و بیره‌ی تیکشکاند، ئه‌وه‌شی ئاشکرا کرد که چهند لایه‌نیکی غه‌یبی هه‌ن که به‌لگه‌ن له‌سه‌ر بوونی جیهانیکی تر، زانایانیکی زۆریش به‌ راشکاوی دانیان ناوه به‌ بوونی خوادا و له‌ ده‌یان تووژینه‌وه‌دا ئه‌وه‌یان باس کردووه، به‌لکو سه‌دان کتیبیان له‌وباره‌وه نووسیوه، به‌لکو فه‌لسه‌فه‌ی ماددیگه‌ری ئه‌م‌پۆ هه‌ولّ ده‌دات ئالای ماددیگه‌ری هه‌لبکات نه‌ک ئالای زانست، فه‌لسه‌فه‌ی ماددیگه‌ری له‌گه‌لّ ناییندا ناگونجیت به‌لکو دژ به‌ نایینه‌.

موحه‌مه‌د فه‌رید وه‌جدی وا وه‌سفی مله‌وپی ده‌کات که سه‌رکیشی به‌داهه‌تی عه‌قله‌، چونکه به‌داهه‌تی عه‌قلّ بوونی هیژیکی بالامان دینیته‌بیر که سه‌رچاوه‌ی هه‌موو که‌مالیک و هه‌موو هیژیکی ئاسمان و زه‌ویه، دیدی مله‌وپی له‌ نکولیه‌وه هاتووه، نکولیش بریتیه له‌ ئینکاری کردنی شتی‌ک هاوده‌م به‌ بوونی زانیاری له‌سه‌ر ئه‌و شته، بیگومان ئه‌وه‌ش له‌ بنه‌ره‌دا هه‌موکورتی مه‌عریفه‌یه، راراییه له‌ قبوولکردنی راستیه‌کان، مله‌وپی سه‌رکه‌شی و به‌خۆدانازین به‌ برێک له‌ زانست دینیته‌ بوون، که‌سی مله‌وپی واده‌زانیت زانستی به‌ هه‌موو شتی‌ک هه‌یه (فلما جاءتهم رسلهم بالبینات فرحوا بما عندهم من العلم).

ئه‌وانه‌ی له‌ هه‌ر سه‌رده‌م و کات و دۆخیکدا بانگه‌وازی رووخینه‌ریان پیتیه مله‌وپی و گومانناوه‌وه و دوودلّ کردن ده‌که‌نه چه‌کی ده‌ست بۆ به‌رنگاریوونه‌وه‌ی لاوازی و نه‌قامی و که‌مه‌ترخه‌می و بۆشایی ده‌روونی که‌لان کاتی‌ک له‌ به‌ها و بنه‌ره‌تی فیکرییان داده‌که‌ون، ئه‌وکات ئه‌و په‌یامه

رووختنه رانه ده توانن دژه بکه نه دهر وونه وه دهر فته تی ژیان له و دهر وونه نه په یدا بکه ن.

جیمس خیتړ پاش تووژینه وه یه کی په نجا سالی ده لیت: کیشه گه وره کانر زانست ته نها بوونی خوا چاره سهریان ده کات، هه روه ها ده لیت: نه وروپ نه مړ وازی هیناوه له خوی خوی و بروای هیناوه به خوی به کی نوی که نه ویش زانسته، به لام زانست کائینیکی سه راوژوور بووه، نه مړ نکولی ده کات له وهی که دوینی ده یسه لماند، سبه یینیش باس له چه سپان و راستی نه وه ده کات که نه مړ نکولی لی ده کات، بویه نه وانه ی زانست په رستن هه میسه له راری و نا ارامیدان.

نیسلام پتی وایه زانست چه کیکی مه عریفه یه، به لام تاکه چه ک نیه. لیږه وه هه له ی نه وانه ده بینین که زانست به تاکه پیناوی مه عریفه ده زانزو جگه له زانست به هیچ نازان.

هه روه ها نیسلام پتی وایه زانست ده بیت باز نه یه کی هه بیت که نه ویش بریتیه له ره وشت، نه گه رنا ده بیت به دهر دق مړو فایه تی، لیږه وه زانستی ماددی نابیته ریپازی بقره که شوینی نایین بگریته وه، به لام به شیکه و نایینیش هه مووه، به شو لقیش هه موو له خو ناگریت.

پیویسته زانست و هه لسه فه ی زانست له یه ک جیابکه ینه وه، راستی زانستی و بیردوزه چنراوه کان به شیوه یه کی زانستی به ناوی هه لسه فه وه له یه ک جیابکه ینه وه، یه که یمان بری راستی گشتین بقره موو مړو فایه تی. به لام نه وی تریان چند بیردوزه یه کی تایبه تن له به ره می عه قل و له سایه ی هه ره شه کانی دڅه که دا، له هه موو نه وانه گرنکتر نه وه یه که خودی ماده یاسای سروشتی جه ختی لی ده کاته وه، نیتر نه و ریپازه ماددی

هروست کردووہ کہ ئەمڕۆ خودی زانست تیکیشکاندووہ، نموونە ی رەقی ماددە بە بنەرەتی سروشت نەماوہ، بەلکو زانستی نوێ لایەنیک گرنکی یاسای سروشتی بۆ خستوونەتەرپوو و ئەوہی فیکردون بنەرەتی سروشت بریتییە لە جوولە نەک ماددە، ناوکەکان بە شیوہ جۆریەرچۆرە جچووکەکانیانەوہ دەجوولینەوہو شیوہی ماددی دەبەخشن بە شتەکان، نەو ناوکانە ی تریش بەپیتی جوولەییەکی ناو قەوارە ی ناوخیان شیوہ ەگرن، ئەمەش ئاماژەییەکی گرنکە بۆ مڕۆفی سەردەم تا ساختە ی ئەو سوفاقیە بزانی کہ دروستکراوانی خودا دابەش دەکەن بۆ دوو بەش و نیواریکی دوورگیری و بیدەنگی لەنیوانیاندا دروست دەکەن.^۱

لێرەدا چەند راستییەکی بنەرەتی ەن سەبارەت بە تیکەیشتن لە زانست و مڕۆڤ:

یەكەم: زانست کاتیك لە مەیدانی زانستدا دەستی کرد بە گەڕان ریی دروستی خۆی گرتەبەر، بەلام کاتیك لە مەیدانی کۆمەلایەتی و دەروونیدا توێژینەوہی کرد ریی لی شیوا، بۆیە ئەوہی پەيوەستە بە ماددەوہ تەنها ئەوہیە کہ ناوی زانستی لیدەنری، ئەوہش پەيوەست بە مەیدانی کۆمەلایەتی و دەروونیەوہ بریتییە لە فەلسەفە، سەرچاوەی ەلەکەش ئەوہیە کہ ماددە دەوانییت ملکەچ بیئت بۆ پێوانە ماددیە زانستیەکان، بەلام دەروونی مڕۆیی ملکەچە بۆ چەند پێوہریکی تر، چونکە مڕۆڤ ماددە و ئاژەل نیە.

دووہم: ەرجیەک دەدریئەوہ پال زانست ھی زانست نیە و ەرجیش دەدریئەوہ پالی بەدوور نیە لە سەلمانی، وەک چۆن لە زانستدا ئەو

^۱ - من بحث للدكتور عماد الدين خليل.

راستیانه هه‌ن که هیچ گومانیان له‌سه‌ر نیه، هه‌رواش مه‌سه‌له‌ی واشی تیدایه که سه‌لماندنی ده‌وێت، لێ‌رده‌دا چهند ئه‌گه‌ریکی پووچ و بێ‌بنه‌ما هه‌ن که کراوێ به‌ دلنیا، ئه‌ویش ئه‌وه‌یه زانستی نوێ له‌سه‌ر به‌لگه‌ی هه‌ستی بنیاد ده‌نرێت، ئه‌وه‌ی به‌ناویه‌وه ده‌وترێت هه‌ر ده‌بیته سه‌لماو بیته و به‌لگه‌ی زانستی له‌سه‌ر بیته، ئه‌وانه هه‌موو شتیك قبول ده‌که‌ن که ده‌دریته‌وه پال زانست چونکه بروایان وایه که به‌لگه‌ی له‌سه‌ره، هه‌روه‌ها زانست شتیکه‌و په‌یره‌وکردنیشی بێ که‌موکورت و هه‌له شتیکی تره.

سییه‌م: زانست نه‌یتوانیوه راستیه‌کی هاوری بزانیت و لێی تیبگات ه ئه‌ویش بیته له‌ فیتره‌ت، فیتره‌ت له‌ مرۆفدا راستیه‌کی چه‌پاوه و هیچ هیژی ناتوانیت رێ‌وه‌که‌ی بگۆریت و جیا‌یه له‌ زه‌مانه، خای گه‌وره بپاری داوه که سوننه‌ته‌کانی خوا له‌ بووندا هیچ گۆرانیکیان به‌سه‌ردا نایه‌ت، فیتره‌تی خواش که خه‌لکی له‌سه‌ر داناوه هیچ گۆرانیکی به‌سه‌ردا نایه‌ت، شارستانیته نه‌یتوانیوه له‌ فیتره‌ت تیبگات و هه‌میشه لێی بیتاگا بووه، ئه‌مه‌ش که‌موکورتی و ناجیگیری شارستانیته بووه، ئه‌گه‌ریش زانست بیه‌وێت تاو بداته ئه‌و مه‌یدانه‌ی که هی فیتره‌ته ئه‌وه ده‌بیته سه‌رچاوه‌ی هه‌له‌و شکستی، چونکه هیچ ریگه‌یه‌ک نیه بۆ ئه‌وه‌ی مرۆف له‌ رێی زانسته‌وه ملکه‌چی نه‌زموون و تاقیکردنه‌وه بکریته.

باسی چوارهم

عیلمانیه‌ت

بانگه‌واز بۆ عه‌لمانیه‌ت له رۆژئاوادا له ئه‌نجامی ئه‌و ئاراسته‌یه‌وه ده‌رکه‌وت که بزافی رۆشنکه‌ری ئه‌وروپی بۆ جیاکردنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی کلێسا له ده‌سه‌لاتی حکومه‌ت ئالای عه‌لمانیه‌تی به‌رزکردبوویه‌وه، یان به‌ نیازی دامه‌زراندنی چه‌ند سیستیمیکی نوێی سیاسی ناملکه‌چ به‌ ده‌سه‌لاتی کلێسا ببوویه ئالا‌هه‌لگری عه‌لمانیه‌ت.

بۆیه عه‌لمانیه‌ت له کرۆکدا بۆ له‌ناوبردنی سیستیمیکی زالی ناو رۆژئاوا بوو، چونکه کلێسا ده‌سه‌لاتی سیاسی له‌ده‌ست بو و قه‌له‌م‌په‌وی خۆی ده‌سه‌پاند به‌سه‌ر حکومه‌ت و ده‌وله‌ته‌کاندا.

ئه‌و بانگه‌وازه‌ش له ئه‌وروپادا که‌مێک پێش شۆڕشی فه‌ره‌نسا له‌ بوا‌ری ئازادبوون له ده‌سه‌لاتی ئایین و کلێسا گه‌شه‌ی سه‌ند تا رێبازیکی نوێی دایمه‌زینێت که‌ ب‌ه‌رته‌که‌ی بوونی ده‌وله‌تی نوێ بوو تا له‌و ده‌وله‌ته‌دا هه‌واداری بۆ کلێسا لایبات و بیدات و به‌ ده‌وله‌ت، ئه‌و بیره‌شیان له مه‌سیحیه‌تی رۆژئاواییدا ده‌گێژایه‌وه بۆ بیرۆکه‌یه‌کی ب‌ه‌ره‌تی و ته‌ی سه‌ید مه‌سیح که‌ ده‌لێت: ئه‌وه‌ی هی قه‌یسه‌ره‌ وازی لی بێنه بۆ قه‌یسه‌ر و ئه‌وه‌ی هی خوا‌یه وازی لی بێنه بۆ خوا، مه‌مله‌که‌تی من له‌م جیهانه‌دا نیه)، بۆه واتایه‌کیان وه‌رگرت که‌ له‌سه‌ر ئه‌و ب‌ه‌ره‌ته‌ وه‌ستاوه مه‌سیحیه‌ت له‌ بوا‌ری ئه‌خلاقدا ب‌رێک وه‌سیه‌ت و ئامۆژگاری هه‌یه، کاتی مه‌سیحیه‌ت گوازیایه‌وه بۆ ئه‌وروپا سیستیمیکی زالی سیاسی به‌دیکرد که‌ ئه‌ویش ئیمپراتۆریه‌تی

رۆمانی بوو که وینهیهی ته وایی یاسا و ده وله تداری خوی هه بوو و به سه ر کۆمه لگه شدا رهنگی دابوویه وه .

به لام نیسلام ته واو له مه سیحیه ت جیا به ، چونکه نیسلام سی لایه نی ته واوکاری به کدی له خۆده گریت (بیرویا وه ، شه ریه ت ، نه خلاق) ، هه ر له به که م هه نگا ویشه وه له سه ر نه م ریبازه ته واوکاریه کۆمه لگه ی خوی پیکه ئینا وه ، پیغه مبه ره که شی هه م پیغه مبه ر بووه و هه م سه رۆک و دادوه ر و ریه ر بووه .

لیره وه بواری به راوردکاریه که جیا وازه ، وێپای نه وه ی بواری په پره وی سیستمی رۆژئاوایی که له سه ر علما نیه ت و جیا کردنه وه ی ئایین له ده ولت وه ستا وه ته واو جیا وازه ، نه گه ر سه یریکی میژووی نه وروپا بکه ین ده بینین هه رچه نده مه سیحیه ت بنه مایه کی نوێ هینا که له سه رده مانی پیشوودا نه بوو که جیا کردنه وه ی ئایین بوو له ده ولت ، به لام له راستیدا نه و بنه مایه په پره و نه کرا ، چونکه دوا ی نه وه ی باز نه ی مه سیحیه ن له رۆژئاوادا فراوان بوو خیرا مه سیحیه ت ده سه لات ی خوی سه پاند به سه ر ده ولت و حکومه ته کاند .

دکتۆر عه بدولحه مید موته وه لی ده لیت : مه سه له ی جیا کردنه وه ی ده سه لات شتیکی ئاسان نه بوو ، به لکو هه ردوو ئیمپراتۆریه تی رۆمانی رۆژه لات و رۆژئاوایش ماوه یه کی زۆر به ریان ده گرت به دارمانی ده سه لات ی ده ولته تی ئایینی نه بادا قه له مپه وی خویشیان دابرمیت ، به لکو زۆربه ی

پاپاكان ھەوليان دەدا ھەردو دەسەلاتى ئايىنى و سياسيشيان لە دەستدا
بىت.^۱

پاشاكانى دەولەتى رۇمانى پاش ئەنجامدانى بۆنەى ئايىنى لەايەن
روھبانەكانەو ە ئىنجا كورسى دەسەلاتى ئىمپراتورىيان ەردەگرت و
پاپايش تاجى ئىمپراتورى دەنايە سەريان.

لېرەو ە ھەنگاوى پاشاكان بۆ ئەو ە بوو رزگاريان بىت لە دەست
دەسەلاتى پاوانى ئايىنى، ئەمەش بە بانگەۋاز كردن بۆ بىرى(راسپاردەى
خوایى) بەو بانگەشەى گوايە راستەوخۆ دەسەلاتيان لە خواو ە ەرگرتو ە
نەك لە پاپاكان.

پاشان شۆپشى فەرەنسى ھات و ھەولیدا ئەو راسپاردەيە لە مافى
خوایى ە بۆ پاشاكان ببات بۆ ەقى خوایى بۆ گەل.^۲

ديارە ئەو سيستمەنە لە ئىسلامدا نەبون و ئىسلامىش كاريگەر نەبوو ە
پتيان، چونكە ئىسلام ھەر لە رۆژى يەكەميەو ە لەسەر بنەماى
پتەكە ەبوونى ئايىن و دەولەت و لەيەك جيانەكردنە ەيان ھاتو ە.

بىگومان كاريگەرى تەواوكارى نئونا ئەو بەشە لە ئىسلامدا و
جياكارىيان لە رۆژئاۋادا ئەنجامى قوۋلى ەبوو لە كۆمەلگەو لە مېژووشدا،
ديارە ئىسلام سيستمىكى تايبەتى نىە كە پياۋانى ئايىنى بىگرنە دەست
بەلگەو لە بنەرەتیشدا دان نانیت بە شتى وادا، لە ئىسلامدا نئو ەندبوون لە

^۱ - ئەمەش ئەو يەكە پتەى دەوترىت دەولەتى سىققراتى كە ئەوروپا ەيىو ە بەلام
ئىسلام شتى وای قبوول نىە و نەيىو ە.

^۲ - أزمة الفكر الإسلامى للدكتور عبد الحميد متولى.

نىۋان خودا و بەندەدا نىيە، بۆيە لە مېژوۋى ئىسلامىدا وىتەى ئەر قۆستىنەوہ ئايىنىيە نابىنىن كە لە رۆژئاۋادا ھەبوو، چونكە ئىسلام نىكولى دەكات لەوہى پىتى دەوترىت مافى خودايى يان كارپىسپاردنى خودايى.

مېژوۋى ئەرۋوپا لە سەردەمى نويدا راستىيەكى مېۋى ئاشكرا دەكات كە چەندىن مەسەلەى زۆرى رووداۋەكانى ئەر مېژوۋە لەخۆدەگرىت كە ئەوئىش برىتيە لە ھەوللى بېۋچانى جوولەكە بۇ خستنى ئەر بەرىيەستانەى كە مەسىحيەت و دەولەتە مەسىحيەكانى ناو ئەرۋوپا سەپاندبوونيان و لەكارخستنى ئەر كۆتانەى كە پەيوەست بوون بە ھاوسەرگىرى و جلو بەرگ و پەرستشەكانەوہ، چونكە ماۋەيەكى زۆر بوو بەرىيەست بوون لە نىۋان جوولەكە و مافى ھاۋلاتى بوونيان لە كۆمەلگە ئەرۋوپيەكاندا.

بۆيە رېكخراۋە ماسۆنىيەكان ھەوليانداۋە چالاكىيەكى گەرە بىننە مەيدان كە ئامانجى رووخاندنى ئەر ھكۆومەتە مەسىحيە رۆژئاۋايانە بىت كە كلىسا زالە بەسەرياندا، ھەرۋەھا بە نيازى دامەزراندنى چەند ھومەتىكى نوپى ئازاد لەو كۆت و بەندانە، بۆيە شۆپشى فەرەنسى يەكەم ھەنگاۋى رى ئەر ئامانجە بوو، بەدوايدا چەند شۆپشىكى تر ھاتن لە ناۋچە جياجياكانى ئەرۋوپادا كە توانىيان ئايىن و دەولەت لەيەك جيايەكەنەوہ. ئەرۋەش يەكەم پاىيەى جياكردنەوہ و دوورخستىنەوہى قەلەمپرەوى كلىسا بوو لە دەسەلات، پاشان بەرنامەى خويىندنى رۆژئاۋايى كرا بە بەرنامەيەكى عەلمانى و دوورخرايەوہ لە قەلەمپرەوى كلىساكان كە پىشتر بوارى پەرۋەردەو فېركردن لەدەستياندا بوو، لە ئەنجامى ئەرۋەشدا رووخاندنى ھەموو ئەر كۆت و بەرىيەستانە ھاتەدى كە مەسىحيەت سەپاندبووى بەسەر جوولەكەداۋ نەيدەھىشت جوولەكە مافى ھاۋلاتى بوونى ھەبىت، ئەرۋەش پەيامى سەردەمى رۆشنگەرى بوو، يان ئەر ھەلەمەتە رۆشنگەرييەى كە بە

وته‌ی کانتی فیه‌له‌سووف رزگاربوونی مړوځ بوو له ویصایه‌ی ئایینی، لیره‌وه سهرده‌می رۆشنگه‌ری جه‌ختی ده‌کرده‌وه له جیا‌کردنه‌وه‌ی ئایین له ده‌ولت‌و دامه‌زاندنی چه‌ند حکومه‌تیکی نوی له هه‌موو به‌شه‌کانی نه‌وروپادا، به‌وجۆره جووله‌که پاش ئه‌و هه‌موو دابرا‌نه تی‌که‌ل بوون به کۆمه‌لگه‌ی نه‌وروپی، یه‌که‌م بپیری یه‌که‌م حکومه‌تی عه‌لمانی له نه‌وروپا هی کۆمه‌لانی نیشتمانی فه‌ره‌نسی (۱۷-۹-۱۷۷۱) بوو که جووله‌که دانیش‌تووه‌کانی ناو فه‌ره‌نسای به‌هاولاتی دانا که به‌وپیه هه‌موو ماف و ئه‌رکیکی هاولاتی‌بوونیان ده‌بی‌ت.

بۆیه عه‌لمانی‌هت ئه‌و شمشیره بوو که جووله‌که به‌و شمشیره هه‌موو ئه‌و کۆت و به‌ندان‌ی پچراند که جووله‌که‌ی له کۆمه‌لگه‌کان جیا‌ده‌کرده‌وه و نه‌یده‌هیش‌ت ده‌ست‌پۆیی تلموودی هه‌بی‌ت، ئه‌مه‌ش به‌روونی له چه‌ندین ماوه‌ی می‌ژوویی می‌ژووی هاوچه‌رخ‌ی ئیسلامیدا ده‌بینریت، به‌تایبه‌ت ئه‌وه‌ی په‌یوه‌سته به‌سیستمی ده‌ولته‌تی عوسمانی و ده‌ولته‌ته‌ عه‌ره‌بیه نوی‌کانه‌وه.

جیا‌کردنه‌وه‌ی ئایین له ده‌ولت له بیر‌ی رۆژ‌ئاوای مه‌سیحیدا شتیکی نامۆ نیه، له‌وه‌شه‌وه ئه‌و عه‌لمانی‌هته‌ توانی دابه‌زیت که گه‌وره‌ترین پایه‌ی قه‌له‌م‌په‌وی تلموودی بووه له کۆمه‌لگه‌ی رۆژ‌ئاواییدا.

دکتۆر فارووقی ده‌لی‌ت: پتویسته ئه‌وه‌مان بیر بی‌ت ئازاد‌بوونی جووله‌که ته‌نها به‌هۆی گه‌شه‌سە‌ندنی عه‌لمانی‌هته‌وه بوو له سیستمی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تیدا، واته دوور‌خستنه‌وه‌ی ئایین له سیاسه‌ت و ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی که بووه هۆی ئه‌وه‌ی به‌رژه‌وه‌ندی گشتی و ئه‌زموون به‌ره‌مه‌پێنان و جه‌ما‌وه‌ری بوون بکریته‌ بئه‌په‌تی هه‌موو هه‌لسوکه‌وت و

ریځ‌خستنیک، لیږه‌وه له‌سهر بنه‌مای توانای شه‌خسی جووله‌که‌کان قبول
ده‌کران.

علمانیهت بیردۆزه‌یه‌که که زاده‌ی ئەزموونی مه‌سیحیه‌ته نه‌ک
ئەزموونی جووله‌که‌یی، مه‌سیحی ئەوروپی ژبانی خۆی دابه‌ش کردبوو بۆ
چەند بازنه‌یه‌کو له‌نیوان ئەو بازنانه‌دا چەند به‌ربه‌ستیک‌ی دانا‌بوو بۆ
به‌رگرتن به‌هر په‌یوه‌ندیه‌ک، له‌هر یه‌ک له‌و بازنانه‌دا ژبان به‌پیتی چەند
یاسایه‌کی تایبته‌ به‌پۆه‌ده‌چیت که بازنه‌یه‌ک هیچ په‌یوه‌ندیه‌کی نیه‌ به
روداوه‌کانی بازنه‌کانی تره‌وه‌.

بۆیه‌ خیزان و ره‌وشتی شه‌خسی و ئایین و ئابووری و سیاسه‌ت و
کۆمه‌لایه‌تی، هه‌مو ئەمانه‌ مه‌له‌کو‌تیک‌ی سه‌ربه‌خۆ پیکده‌هێنن، هاوار سه‌د
هاوار ئەگه‌ر مه‌سیحیه‌تی رۆژئاوایی رۆ بدات به‌وه‌ی بنه‌ماکانی ئایین
سنووری خۆیان له‌ کاریگه‌ری مه‌یدانی ئابووریدا به‌ه‌زینن.

له‌ راستیدا علمانیه‌ت ته‌نها داننانیکه‌ به‌وه‌دا که هیچ بنه‌ماو رێبازیک‌ی
گشتی نیه‌ که هه‌موو بواره‌کانی ژبانی مۆڤ بگرتته‌وه‌، هه‌روه‌ک ئەوه‌ی له
بیری ئایینیدا هه‌یه‌، به‌مه‌ش هه‌ر بازنه‌یه‌کی ژبان بنه‌مای تایبته‌ی خۆی
هه‌یه‌.

بێگومان ئەم تیگه‌یشتنه‌ رۆژئاواییه‌ ته‌واو جیاوازه‌ له‌و تیگه‌یشتنه‌
ئیسلامیه‌ی که ته‌واکار و گشتگیره‌ و هه‌موو بواره‌کانی ژبان ده‌خاته‌ یه‌ک
بازنه‌ی یه‌ک‌گرتووه‌وه‌و دان نانیت به‌ جیاکردنه‌وه‌ی به‌ها و مه‌فه‌وومه‌کان،
به‌لکو پیتی وایه‌ ئەوانه‌ ته‌واوکه‌ری یه‌ک‌ترین و هه‌رکامیان کارده‌کاته‌ سه‌ر
ئەوی تریان.

ھەندىيە لە توۋىژەران ھۆكۈمەت سەركەۋىتى بىرى غەلمانىيەت لە ھەروپادا دەگىرپنەۋە بۇ كەمپەۋى دىدى ئايىنى بەرامبەر بە رەۋىتى شارستانىيەتى سەردەم، ئەۋ واتا ئايىنىيەنەي كە بەرنگارى بىرى ھاۋچەرخى رۇژئاۋايى بوۋنەۋە نەيانتۋانى رابوۋەستىن، چۈنكە بىرى نۆيلەسەر بىنەماي زانست ۋە عەقلى ۋەستابوۋ، ئەمە ۋاىكرد ھەندىيە بىريار ۋە فەيلەسوۋف ئايىن ۋەك تىياكى گەلان ۋەسەف بىكەن يان پىيان ۋابىت ئايىن تەنھا بۇ رىكخستىنى بارى گەلانى سەرەتايى گونجاۋە، ديارە پاۋانى ئايىنى لە رۇژئاۋادا نەيار ۋە بەربەستى بەردەم رىبازە زانستىيەكان بوۋن ۋە دىزايەتى بەرھەم ۋە ئەنجامەكانى زانستيان دەكرد.

بەلام ئەۋ دىدەي بوۋىيە ھۆى سەركەۋىتى غەلمانىيەت لە ئەۋروپا سەبارەت بە بىرى ئىسلامى ۋە جىھانى ئىسلامىش تەۋاۋ جىاۋازە، چۈنكە تەۋاۋىتى واتاي ئىسلامى بەربەستى بەردەم ئەۋە بوۋە، ئىسلام خۆى بەھىزترىن پالئەرى بەردەم زانست ۋە پىشكەۋتەنە، بازە فراۋانە نەرمەكەشى تەۋاناي ئەۋەي ھەيە ھەموۋ پىناۋ ۋە ھۆكارىكى سەردەم ۋە شارستانىيەت قەبۇل بىكات.

لېرەۋە نەگونجاۋ ۋە مەھالە مۇسلمانان بىكەۋنە ھەمان بارەي كە بىرى رۇژئاۋايى تىيىكەۋت، سەبارەت بە ئەۋ بارگىزەش كە بەھۆى قەلەمپەۋى داگىركارىيەۋە ھاتوۋە ۋە بە زۆر غەلمانىيەت سەپىنراۋە بۇ جىاكرىدەۋەي ئايىن لە دەۋلەت، ئەۋە قۇناغىكى كاتىيەۋ بە نەمانى ھۆكارو پالئەرەكانى ئەۋىش نامىنىت، ئىستا لە رۇژئاۋادا ئەۋە روۋن بوۋەتەۋە كە ھەۋلى جىاكرىدەۋەي ئايىن لە دەۋلە ھەۋلگەلىكى دروست كراۋن.

دکتۆر موحه‌مه‌د ریزوان ده‌لێت: ده‌وله‌تی عه‌لمانی و کۆمه‌لگهی عه‌لمانی له رۆژئاوا ته‌نها شێوه‌یه‌کی وێنه‌یه‌یه‌ و ده‌وله‌تانی‌ش ده‌ستبه‌رداری ئاینیان نه‌بون، به‌لکو تا ئێستایش ئاین قه‌له‌مره‌وی خۆی هه‌یه، رێنماییه‌ ئاینی و هه‌خلاقیه‌کان له‌ شێوه‌ی ده‌ره‌کیاندا گۆراون و جۆریک له‌ کرانه‌وه‌و لێبوردیه‌یان وه‌رگرتوه‌، پیاوانی ئاینی ئه‌ورووپاش ئه‌وان زانیوه‌ که‌ پێویسته‌ به‌رگیکی هاوچه‌رخ بکه‌ن به‌به‌ری ئاین و نه‌ریته‌ ئاینیه‌کانیاندا، ئه‌مه‌ واته‌ عه‌لمانیه‌ت نه‌یتوانیوه‌ ئاین ته‌نها له‌ تاکدا به‌رته‌سک بکاته‌وه‌ و نه‌یشیتوانیوه‌ نه‌وه‌کانی ده‌ست و تاقمه‌ یاجیاکان که‌ له‌ یه‌ک ولاته‌دا ده‌ژین و لێبکات هه‌ست به‌ بوونی براهیه‌تی. نیوانیان بکه‌ن له‌ نیشتیماندا جیا له‌وه‌ی که‌ براهی ئاینی یه‌کترن، بۆیه‌ ناگرێت بلێن عه‌لمانیه‌ت له‌ به‌دیته‌نانی ئامانجیدا سه‌رکه‌وتوو بووه‌، ئه‌و ئامانجه‌ی که‌ بریتیه‌ له‌ دروستکردنی چه‌ند ده‌وله‌ت و کۆمه‌لگه‌یه‌که‌ تیایدا ئاین له‌سه‌ر ئاستی تاک به‌رته‌سک بگرێته‌وه‌، سه‌خته‌ بۆ عه‌لمانیه‌ت له‌ ولاتی‌کدا سه‌رکه‌وتوو بێت که‌ تیایدا بیر ئاینی بێدار بێت، دیاره‌ ئه‌مڕۆ هه‌ستی ئاینی له‌ ولاتی‌کدا که‌ به‌ره‌سمی مله‌وپی هه‌یه‌ به‌ ته‌واوه‌تی نه‌رووخاوه‌.

دکتۆر فازل جه‌مالی ده‌لێت: عه‌لمانیه‌تی ئه‌مڕۆ بزافێکی ره‌جعیه‌ت و بۆ دواوه‌ گه‌رانه‌وه‌یه‌، ره‌جعیه‌ت له‌ رووی میژووویه‌وه‌، چونکه‌ ئه‌و بارودۆخه‌ی که‌ تیایدا عه‌لمانیه‌ت خوازاو بوو نه‌ما، هه‌روه‌ها ره‌جعیه‌ت له‌رووی ئه‌وه‌وه‌ ده‌وله‌ت و لێبکات گرنگترین ئه‌رکی خۆی پشتگوێ بخت که‌ ئێمه‌ بروامان هه‌یه‌ به‌ پێویستی دامه‌زرانی ده‌وله‌تێکی مه‌ده‌نی له‌ ولاتی ئیسلامیدا که‌ گرنگی بدات به‌ ژبانی ماددی و رۆحی مرۆڤ، ئه‌مه‌ ئه‌و شته‌یه‌ که‌ پێویسته‌ ده‌وله‌ت گرنگی پێ بدات.

ئیمه پیمان وانیه عه‌لمانیهت ئامانجه‌کانی خوی له‌و ولاتانه‌دا به‌دیته‌نابیت که تیاپاندا عه‌لمانیهت په‌یره‌و کراوه، به‌لکو چه‌ندین ناته‌واو و ناته‌بایی روونی تووش بووه به‌تایبهت له‌مه‌یدانی خویندندا.

هه‌روه‌ها دکتۆر فازل چه‌مالی لایه‌نه‌کانی به‌رواردکاری نیوان ولاتانی ئیسلامی و رۆژئاوا له‌بواری عه‌لمانیهتدا ده‌خاتپوو و ده‌لّیت: له‌وانه‌یه په‌یره‌وی عه‌لمانیهت له‌ولاتانی رۆژئاواویدا ئاسانتر بیت تا له‌ولاتانی ئیسلامیدا، چونکه مه‌سیحیهت ته‌شریعاتیکی فراوانی نیه که کار بکاته سه‌ر ژیانی کۆمه‌لایه‌تی و کپین و فروش و هه‌لسوکه‌وتی رۆژانه‌ی تاک و کۆمه‌ل، به‌لام ئایینی ئیسلام وێپای ئه‌وه‌ی بیروباه‌پ و په‌رستش و ئه‌خلاق له‌خۆه‌گریت، هاوکات نیزامیکی گشتگیری هیناوه که هه‌موو بواره‌کانی ژیانی مرقۆ ده‌گریته‌وه هه‌ر له‌بیشکه‌وه تا ناو گۆپ، ئه‌و نیزامه‌ش له‌گه‌ل سروشتی ژیانی مرقۆیدا گونجاوه.

چه‌ندین زانای شه‌ریعهت له‌جیهاندا گرنگی شه‌ریعه‌تی ئیسلامییان خستوه‌ته‌روو که چۆن کۆگایه‌کی گه‌وره‌ی هه‌یه و توانای هه‌یه له‌ئاست بارودۆخه‌کاندا بوه‌ستیت، یا‌دادانانی یاسای مه‌ده‌نی نوێ له‌میسر و سووریا و عێراق له‌سه‌ر چه‌ند بنه‌مایه‌کی ئیسلامی به‌لگه‌ی ئه‌وه‌ن.

ئه‌گه‌ر عه‌لمانیهت به‌شیوه‌یه‌کی گشتی بۆ گه‌لانی ئیسلامی گونجاو نه‌بیت،^۱ ئه‌وا بۆ عه‌ره‌به‌کان به‌شیوه‌یه‌کی تایبه‌تر گونجاو نیه، چونکه عه‌ره‌ب قه‌رزاری ئیسلامه له‌پێکهاته‌ی ژیا‌ری خۆیدا، عه‌ره‌ب بوون سه‌ره‌تا

^۱ - لێره‌دا ناماژه‌ ده‌دات به‌ ئه‌زموونی تورکیا کاتی گه‌ل به‌رنه‌نگاری بنه‌مای عه‌لمانیهت بوونه‌وه‌و قبوڵیان نه‌کرد و له‌به‌ر خواستی گه‌لی تورکی توانرا زیاد له‌هه‌زار مزگه‌وت له‌گونده‌ تورکیه‌کاندا دروست بکری‌ت.

ئالاي ئىسلاميان ھەلگرت بۇ ھەموو مەزھابىيەتى، بۆيە جياکردنە ۋەي دىن و دەۋلەت ۋاتە دامالينى دەۋلەتى عەرەبىي لە بنەرەتە كانى خۇي.

بۆيە ھەركات عەرەب لە ئىسلام و پەيامى خوا جيا بىكرىتە ۋە ئەۋە عەرەب دەبىتتە جەستەيەكى جيا بوۋە لە ژيان و رۇخ، ئىتر ئەۋ جيا بوۋنە ۋەيە جەستە دەكاتە پارچەيەكى وشكى مردوۋى بى كرۇك، ئىتر ھەربنە ماورىبازىكى تر بە ئاسانى دەتوانىت بچىتە ئەۋ بۆشايىيە ۋە^۱.

بانگخوازانى ماددىگەرى رىبازى عەلمانىيەت ۋا تەفسىر دەكەن كە يەك روانىنى ھەيە بۇ ھەموو ئايىن و رۇشنىرى و گەلەكان، ئەمەش ھەريەك لە چەمكى ئومەمىيەت و جىھاننىبوۋنى لەخۇگرتوۋە ئامانجىش لىي لەناوبردىنى گىيانى ئايىن و نەتەۋايەتى و پەيامى گەلەنە، ئەۋ پەيامەي كە لەسەر بنەماي بىرو رۇشنىرى پوختى گەلەن ۋەستاوە.

شتىكى مەحالە گەلە دەستەيەك ئەۋ روانىنەيان ھەبىت بۇ ئايىن و رۇشنىرىيەكان، بەتايىبەت ئەگەر لە ھەلۋىستى دژايەتى لەگەل داگىركەر دوزمندا بن، چونكە دوزمەن لەۋ كاتەدا ھەرب پناۋىك دەگىرتەبەر بۇ لەناوبردىنى رۇشنىرى موسلمانان و چاپۇشى لە بەھاكانيان و نانەۋەي گومان لەسەر بنەرەتەكانيان، بىگومان ھەلۋىستى وايش پىچەۋانەي ھەموو ئەۋ بنەما سەرەكەيەنەيە كە گەلەنى لەسەر ۋەستاۋن، بەتايىبەت سەبارەت بە موسلمانان كە لاي ئەۋان ئىسلام ۋاتايەكى زياتر لە بىروباۋەپان لاھوتى پىيە، بەلكو ئىسلام بۇ موسلمانان بىرىتە لە رىبازى ژيان و سىستىمى شارستانىيەت و رىبازى رۇشنىرى، بۆيە ھەرگىز دژايەتى ئەمانە لاي موسلمان قبول نىيە ۋە ئەۋەي پەيمانگە موزدەبەرى و ناۋەندە ماسۋنى و

^۱ - محمد فاضل الجمالى: الدعوة إلى الإسلام.

رۆژه لاتناسیه کان پیشکەشی دەکەن بۆ دارماندنی بنەرەتەکانی ئوممەتان و تواندەنەویان لە قەوارەیهکی گەورەیی بەهێزداو تەنگبێتەلچینیان لەپێناو لەناوبردنی خودیتی و پالێشتەکانیان لای موسلمانان وەرەگیراوە.

دیاره یەکیک لە مەترسیدارترین ئەو بوارانەی کە ئاراستەیی عەلمانی لە سایەیی قەڵەمپەوی داگیرکاریدا لە کۆمەلگە ئیسلامیەکاندا کار لەسەر کردووە خۆی دەبینیتەووە لە بانکەکان و یاسا دانراوەکان و بوارەکانی خۆیندن و رۆژنامەگەری و رۆشنبیری و پەرەدە، خۆیندنگە مۆژدەبەرەکان و زانکۆکانیان کاریگەری زۆریان هەبووە لەو ئاراستەییەدا، ئەمەش ئامانجی بنەرەتی بووە بۆ دارماندنی بەها ئیسلامیەکان و دوورخستەنەوی دڵ و دەروونەکان لە بەها ئیسلامیەکان و دوستکردنی پاشکۆیی هەزی و سیاسی و تەشریعی و کارگێڕی و فێرکاری.

دکتۆر موحەمەد بەهی لە باسکردنی ئەو ئامانجەیی داگیرکاری و رۆژئاواگەریدا دەلێت: هیچ دەرفەتێکیان نەما بۆ بە پاشکۆکردنی موسلمانان بۆ خۆیان مەگەر بەوێ ئاراستەیی عەلمانیەت زۆر بێت، چونکە ئەو دەبێتە زامنی دوورخستەنەوی ئیسلام لایان لە بوارێ ئاراستەکردن و ژیاڵی گشتی و بەرتەسککردنەوی لە پەرستشدا، پاشان موسلمانان بەرەو شارستانیەتی رۆژئاوایی و پاشکۆلوونی رێبەری سیاسەتی رۆژئاوایی دەبات، بۆیە ئاراستەیی عەلمانی بنەرەتە بۆ لەزاندنی بەهاکانی ناو کۆمەلگەیی ئیسلامی نەک داگیرکاری راستەوخۆی، چونکە ئەم پەیامە هەر شیوەیهکی بڕواوون بە خوا و پەرستش بۆ خوا بەرپەرچ دەداتەووە لەسەر ئەو بنەمایە وەستاوە کە ئایین لە کاروباری دەولەت دوربخریتەووە بەتایبەت لە بوارێ پەرەدەیی گشتیدا، ئەم ئاراستەییە لە رۆژئاوادا بەهۆی دەسەلاتی زۆری کلتیسی کاسۆلیکی یان دەولەتی

فاتیکانه‌وه نه‌یتوانی به ته‌واوه‌تی په‌یره‌و بیت، چونکه کلّیسا چووبووه به‌شه‌کانی ده‌وله‌ته‌وه به‌تایبته له لایه‌نی سیاسیدا، ئه‌ویش به دامه‌زاندنی حیزبه دیموکراسیه مه‌سیحیه‌کان تا په‌یره‌وی سیاست بکه‌ن، به‌وه‌ش ئاراسته‌ی عه‌لمانی له کۆمه‌لگه‌ رۆژئاواییه‌کاندا نه‌بووه مه‌ترسی بۆ سه‌ر ئاین، کورته‌ی قسه‌ ئه‌وه‌یه عه‌لمانیته ئامانجیککی سه‌هیۆنیه که ده‌رفته له‌به‌رده‌م هیزه تلموودیه‌کاندا ده‌کاته‌وه تا ده‌سه‌لاتی خۆیان زāl بکه‌ن و ئامانج و نیازه‌کانیان به‌سه‌پێنن.

ده‌کریت بلّین ئه‌و ری‌باز و بانگه‌وازه‌ی ئیستا ده‌خرینه‌روو بۆ بیرى مرۆیی له راستیدا زانیت نین به‌لکو فه‌لسه‌فه‌ن، چونکه زانست به تاقیگه‌کانه‌وه هه‌نگاوی خۆی ده‌نیت، به‌لام ئه‌م بیردۆزانه فه‌لسه‌فه‌ن و فه‌لسه‌فه‌کانیش ئه‌گه‌رن.

فه‌یله‌سووف بۆی هه‌یه له واقیعی کۆمه‌لگه‌که‌یه‌وه به ویستی خۆی چه‌ند ئه‌گه‌ریک دابنیت، یان روانینی ده‌روونی خۆی بکاته سه‌رچاوه، یان ئاره‌زووه‌کانی سه‌رچاوه‌ بن، به‌ره‌ت و راستی له بیردۆزه‌دا نیه به‌لکو له جیبه‌جیکردن و په‌یره‌ودایه.

ئه‌فلاتۆن بیردۆزه‌ی کۆمارى خسته‌پوو و ده‌رفه‌تی ته‌واویشی بۆ ره‌خسا تا په‌یره‌وی بکات، ده‌ی ئایا توانی هیچى به‌دیبه‌یّنیت؟ یان له هه‌ردوو جārda که په‌یره‌و خرایه‌پوو شکستی لێگه‌وته‌وه؟

هه‌روه‌ها چه‌ندین بانگه‌وازی کۆن و نوێ هه‌ن که چل یان چه‌نجا سالیان به‌سه‌ردا تیپه‌ر بووه، ئایا توانیویانه ئه‌و کۆمه‌لگه‌یه به‌یّننه‌دی که ئایدۆلۆجیاکانیان وینایان کردوون وه‌ک ئه‌وه‌ی خه‌ونی به‌خته‌وه‌ری نه‌وه‌کان بیت؟

لیره‌وه جیاوازی گه‌وره‌ی نیوان ئه‌و بیردۆزانه‌و به‌خششه‌کانی ئایینه‌کان ده‌که‌ین که دامه‌زرانی چهند کۆمه‌لگه‌یه‌کی پیگه‌یشتوو له‌چهند سالتیکی که‌میان پیکه‌ش کردوو که توانیویانه‌ ناشتی و دادپه‌روه‌ری به‌سه‌ر هه‌موو جیهاندا بلالوبکه‌نه‌وه، ئه‌مه‌ وێپرای ئه‌وه‌ی ئه‌و ریبازه‌ فلسه‌فیه‌ی خراونه‌ته‌روو بۆ په‌یپه‌و دوا‌ی چهند سالتیکی که‌م چهندین گۆپانکارییان تیدا‌کراوه‌ و که‌م‌و‌زیادیان تیدا ئه‌نجام دراوه‌.

لیره‌وه ده‌رده‌که‌وێت ناکرێت دیدی پوختی فلسه‌فی بپیته‌ بنه‌ره‌ت بۆ بیرى ئیسلامی و ته‌نها له‌ رێی سروشه‌وه‌ ده‌توانین بگه‌ین به‌ راستیه‌ یه‌که‌میه‌کان، فلسه‌فه‌ش هاوپیزی سروش نیه‌.

بێگومان زۆربه‌ی ئه‌و فلسه‌فانه‌ی که‌ بیریارانی سه‌رده‌م بانگه‌وازیان بۆ ده‌که‌ن له‌ بنه‌ره‌تدا ماددین، بۆیه‌ له‌سه‌ر بنه‌مای بپوابون به‌ خوا‌ی تا‌ک و ته‌نها نه‌وه‌ستان، به‌لکو هه‌ول ده‌ده‌ن له‌ مه‌سه‌له‌ی ئولوویه‌تدا قسه‌ بکه‌ن و ماده‌ یان مرقۆ یان سامان بکه‌ن به‌ خودا، هه‌یانه‌ ئاره‌زووه‌ سیکیسه‌کان ده‌کاته‌ بازنه‌ی خوێندنه‌وه‌ی بوون.

چهند ریباز و بیروباوه‌پێکی تر هه‌ن که‌ له‌ نیوان شیرک و دوانه‌خوا‌یی و فره‌خوداییدا دین و ده‌چن، ئه‌وه‌ش تنها ئیسلامه‌ که‌ تاییدا بیروباوه‌پی یه‌که‌خواپه‌رستی ته‌م‌و‌مژی له‌سه‌ر نه‌ماوه‌و روون باسکراوه‌.

بێگومان ئه‌و فلسه‌فانه‌ هه‌موویان دژ به‌ ئیسلامن له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئیسلام هه‌لگری په‌یامی یه‌که‌خواپه‌رستی پوخته‌، بۆیه‌ به‌ مه‌به‌ست هێرشى کراوه‌ته‌ سه‌ر تا بتوانن ریشه‌ی بپرن و بوونی نه‌هێلن، له‌وه‌لانه‌ی ئه‌و ریبازانه‌ ئه‌وه‌یه‌ که‌ ده‌لێن: ئایین ته‌نها قۆناغیکی ژیا‌نی مرقۆیی بووه‌، یان ئیسلام ئه‌لقه‌یه‌کی میژوویی بووه‌، به‌لام بێگومان ئایینداری فیتره‌ته‌ و ئیسلامیش

چەسپاۋ و پتەو لە ناو مرقۇفايەتيدا تەواۋى كاريگەرى خۆى ھەبوو ە تا ئەمۇش ھەيەتى و لە داھاتويشدا دەيبىت، ئەمۇ ئىسلامە بوەتە بەربەستى بەردەم بىتەرستى و ملھورى و ماددىگەرى.

سەرچاۋەى ھەموو ئەو ھەلەنەى لە لىكۆلىنە ۋەكانى پەيوەست بە مرقۇفا دەكرىن ئەو ەيە كە لەسەر بنەما روانىنىكى ناتەواۋ دامەزراۋن ئەويش ئەو ەيە پىيان وايە مرقۇ جەستە و ماددەيە و بەس، بۆيە چى چارەسەر دادەنرىت بۇ كىشەكانى مرقۇ ھىچ ئەنجامى بەدى ناهىنن و خواستە دەروونىەكانى مرقۇ ناهىننەدى، چونكە بىئاگان لە ياسا سىروشتىەكانى دروستبىونى مرقۇ كە لە رۆح و ماددەش دروستكراۋە، بىگومان گرنگى دان تەنھا بە جەستەى مرقۇكە لە شارستانىەتى نويدا ھەيە گورزى سەختى لە خودى مرقۇ ۋەشاندوۋە، بىگومان ئەو مەعريفە خواناسىيەى كە پەيامە ئاسمانىەكان ھىناويانە زۆر قوولتر تىگەيشتنىان ھەبوۋە بۇ مرقۇ ئاسۆيان فراوانتر بوۋە و گشتگىرتىر بون و راستى مرقۇيان خستوۋەتە بەردەم مرقۇ بۇ چارەسەرى كىشەكانىشى رى راستىان نىشان داۋە.

تا ئىستاش مرقۇفايەتى لە رىبانى خوايى ھەلگەراۋەتەوۋە بەدۋاى ئارەزوۋەكانى خۇيدا ھەنگاۋ دەنىت، بۆيە ناگات بە حەقىقەت، چونكە ئەو رىبازە جۆربەجۆرانە يان پىيان وايە مرقۇ تەنھا رۆحە و بەس، يان پىيان وايە مرقۇ تەنھا ماددەيە و بەس، ھەردوۋ راکەش ھەلە و نادروستن، تا ئىستاش مرقۇفايەتى لەو دوۋ رىبازەدا رى خواى نەگرتوۋەتەبەر و وىل دەپوات بى ئەو ەي گبات بە ئامانجىك، مەگەر ئەو ەي بگەپىتەوۋە بۇ واتاى رەسەنايەتى تەواۋ كە رۆح و ماددەش پىكەوۋە باس دەكات، ھەر ئەم رىبازەشە كە لە ھەلە دوۋرى دەگرىت و بەرەو حەق و راستى رىنمىونى دەكات.

باسى پېنجەم

جىھانئىبوون

ئەمىرال ولىيام گارى كار لە كىتەپكەيدا (أحجار على رقعة الشطرنج) بىرى بانگەۋازى جىھانئىبوون دەگىرپتەۋە بۇ پىلانە جوولەكەيەكان ۋە سەھىۋىيەتى جىھانى، ئەۋ بانگەۋازەش لە چەند شىۋەى جىاجىادا خۆى دەنۇيىت تا ئامانجى حەقىقى خۆى بشارپتەۋە، بۆيە جار ھەيە بە يەكبوونى مۆيى ناودەبرى، جار ھەيە بە يەكبوونى شارستانىەت يان يەكبوونى رۆشنىبىرى جىھانى يان حكومەتى جىھانى ناۋ دەبرىت، ھەموۋ ئەمانەش بۇ يەك ئامانجن.

دەستەۋازەى يەكبووى رۆشنىبىرى جىھانى شىۋە رازىنراۋەيە، بەلام لە ناۋەپۆكىدا دەمارگىرى ۋە بەكەم دانانى رۆشنىبىرى مۆيىەكانى لەخۆگرتۋە، كۆكى بانگەۋازەكە دەستپۆيى رۆشنىبىرى ۋ ژيارى رۆژئاۋايە بەسەر رۆشنىبىرى ۋ شارستانىەتى گەلانى تردا بەتايىبەت زالكردنى بەسەر رۆشنىبىرى ۋ ھزرى ئىسلامىدا.

ئەم بانگەۋازە بوونى خۆى لە مەنتىقىكى ھەلەۋە ۋەرگرتۋە ۋ لە مونتەلەقىكى داگىركارىەۋەيە كە ناۋى لىنراۋە(پەيامى پىاۋى سىپى بۇ جىھانى رەنگ جىا)، ئامانجى مۆلدرۋى پىشت ئەم بانگەۋازەش بىرىتە لەۋەى خەلكى بكاتە ھەۋادارى رۆژئاۋا ۋ بىنە كۆيلەى دەستپۆيى ژيارى رۆژئاۋايى ۋ بىرى ئىسلامىش لەۋ نىۋەندەدا بتۋىتەۋە يان تواناكانى بە

چه‌ند واتا و به‌هایه‌ک ته‌نگیان پی‌هه‌لچنریت که له کرۆکدا جیاواز بن له به‌ها ئیسلامیه‌کان و سه‌رچاوه ره‌سه‌نه‌کانی.

هنریک رالف له کتێبه‌که‌یدا (مرۆفایه‌تی و نیشتیمان په‌روه‌ری) پرسیار ده‌کات ئایا راسته‌ گه‌لانی لاوازی مافخوراو بۆیان باش بیت دیدی مرۆیی بگرته‌به‌ر و قوربانی بده‌ن به‌ دیدی نیشتیمان په‌روه‌رییان؟ هنریک رالف پیتی وایه‌ دیدی مرۆیی پتییسته‌ ته‌نها له‌لایه‌ن گه‌له‌ به‌هێزه‌کانه‌وه‌ وه‌ریگیریت، به‌لام گه‌له‌ لاوازه‌کان له‌لایه‌ن گه‌له‌ به‌هێزه‌کانه‌وه‌ دامالراون، هه‌روه‌ها پیتی وایه‌ پالپشتانی سیاسه‌تی جیهانیبوون سه‌رمایه‌داران و ئه‌و چاوچنۆکانه‌ن که‌ بۆ به‌رژه‌وه‌ندی تایبه‌تی خۆیان بازارپه‌گه‌رمی بۆ ده‌که‌ن تا ده‌سه‌لات و قه‌له‌مه‌وی خۆیان به‌سه‌پێن به‌سه‌ر گه‌لانی مافخوراودا.

ده‌نگی بانگه‌واز بۆ جیهانیبوون له‌ میصر و جیهانی ئیسلامیدا له‌ سالانی سه‌یه‌کانی سه‌ده‌ی بیسته‌مدا به‌رزبوویه‌وه‌ و که‌سانی وه‌ک سه‌لامه‌ موسا و چه‌ندینی تر بوونه‌ ئالامه‌لگری ئه‌و بانگه‌وازه‌، دواتر ئه‌و ئامانجه‌نه‌ی ده‌رکه‌وتن که‌ له‌ پشته‌وه‌ پیلانه‌ تلموودیه‌کان دایاننا‌بوون بۆ ده‌ستگرتن به‌سه‌ر جیهاندا.

زۆریک له‌ توێژه‌ران پێیان وایه‌ هه‌ولێ روژئاوا له‌ یه‌کخستنی مرۆیدا واته‌ پێدانی ره‌نگو مۆرکی ئه‌وه‌وویی به‌ هه‌موو جیهان و له‌ناوبردنی بنه‌ما و به‌ها تایبه‌ه‌کانی گه‌لانی تر و نه‌هێشتنی شه‌خسیه‌تی خۆیی و نمونه‌ی بالایان که‌ ته‌واو جیا‌یه‌ له‌ بنه‌ما و تایبه‌تمه‌ندیه‌کانی روژئاوا، ئه‌وه‌ش راست نیه‌ که‌ که‌سانێک ده‌لێن ئه‌وان ئه‌و یه‌کبوونه‌ مرۆیییه‌یان ده‌وێت که‌ ئایینه‌کان بانگه‌وازی بۆ ده‌که‌ن، به‌لام جیاوازی زۆر هه‌یه‌ له‌ نێوان ئامانجه‌کانی ئایینه‌کان و ئامانجه‌کانی سه‌هێۆنیه‌تی جیهانیدا، ئه‌گه‌ریش

هه‌لگرانی ئالای ئه‌و بانگه‌وازه ئه‌وانه بن که بروایان هه‌یه به ره‌گه‌زیه‌رستی و جیاکاری ره‌گه‌زی که مرۆفی سپی به بالآتر ده‌زانن یان بانگه‌واز ده‌که‌ن بۆ گه‌لیکی جیا و هه‌لبژێردراو، ئه‌وه باره‌که قورستر ده‌بیته مرۆفایه‌تی بجیته به‌دهم ئه‌و جۆره بانگه‌وازانه‌وه، به‌لکو به‌دهمه‌وه‌چوون بۆ بانگه‌وازیکی تر ده‌بیته که ئایینی حه‌ق ئالاهه‌لگریه‌تی و بی‌هیچ سته‌م و دوژمنایه‌تی‌ه‌ک خه‌لکی کۆده‌کاته‌وه.

ئه‌وه‌ی به‌وردی بپروانیته هه‌موو بانگه‌وازه رووخینه‌ره‌کانی به‌هائی و رۆحگه‌راییی نوێ و بانگه‌وازه رووخینه‌ره‌کانی تر، ئه‌م بانگه‌وازرکونه بۆ جیهانیبوون یان ئومه‌میه‌ت (Cosmopolitism) به‌دی ده‌کات که ئه‌نجامی پیلانه تلموودیه‌کان و ئه‌و بانگه‌وازه زیانبه‌خشانه‌یه که جووله‌کایه‌تی جیهانی ده‌ستی زاله به‌سه‌ریاندا، ئه‌مه‌ش هه‌ولێکه بۆ ته‌نگبێهه‌لچینی جیهان له‌ژێر ناوی بیریکی دیاریکراو و رێبازیکی دیاریکراودا، بێگومان ئه‌م بانگه‌وازه‌ی جیهانیبووه مه‌ترسیه‌کی گه‌وره‌ی هه‌لگرتووه دژ به‌ ئه‌و گه‌لانه‌ی که هێتا بونی نیشتیمانی و یه‌کبوونی نه‌ته‌وه‌یی خۆان ته‌واو نه‌کردووه و هێشتا به‌دهست داگیرکاری یان شالاو یان ده‌ستپێویی ده‌ره‌کیه‌وه گیرۆده‌ن، یان تا ئێستاش بنهما و پالێشته‌کانی بیرکردنه‌وه‌ی ته‌واو پێنه‌گه‌یشتون تا بتوانیت به‌رنگاری بیرێ مرۆیی ببیته‌وه و هه‌لوێستی سه‌ربه‌رخوویی هه‌بیت.

بەشی سییەم

**ئەو بانگەوازانی رووخینەری ئەفس و
ئەخلاقن**

باسی یەكەم:

فرۆیدی (جنس-ئەخلاق).

باسی دووهم:

بوونگەرای.

باسی سییەم:

هیبیەت.

باسی یه‌که‌م

فرۆیدی

(بیردۆزه‌ی جنس)

بیردۆزه‌ی فرۆید بۆ شیکاری ده‌روونی قۆناغیکێ ئه‌و هه‌ولانه بووه که فه‌یله‌سووفان له‌ بوا‌ری ئاشکراکردنی ده‌روونی م‌رۆییدا ئه‌نجامی ده‌ده‌ن، ئه‌م هه‌ولانه‌ش به‌ درێژایی میژوو هه‌بوون، ئه‌م رێپازه راست و هه‌له‌شی تێدایه‌.

بیردۆزه‌که‌ی فرۆید وه‌ک ئه‌و بیردۆزانه‌ی تر که په‌یوه‌ندییان هه‌یه به‌ زانسته م‌رۆڤایه‌تیه‌که‌نه‌وه ب‌پ‌رێ ئه‌گه‌رن که ده‌خ‌رینه به‌ر تاقیکردنه‌وه، له‌به‌رئه‌وه‌ی زانسته م‌رۆڤایه‌تیه‌که‌ن به‌ سروشتی خ‌و‌یان جیان له‌ زانسته‌کانی بیرکاری و سروشتی ب‌ۆیه ملکه‌چییان ب‌ۆ ب‌پ‌یاره‌کانی ئه‌زم‌وونی زانستی ماددی نک‌و‌و‌لی کردنه له‌ م‌رۆڤبوونی م‌رۆڤ و به‌هه‌د‌ه‌ردانی لایه‌نی ر‌ۆحی و ه‌زری و ده‌روونی م‌رۆڤ، ئه‌م لایه‌نه که نه‌گونجاوه ئه‌و ئه‌نجامانه‌ی به‌سه‌ردا بدری‌ت که زانست سه‌باره‌ت به‌ مادده یان ئاژه‌ل پ‌ی‌ی گه‌یشته‌وه.

به‌لام مه‌ترسیدارترین شتیک له‌ فرۆیدیدا هه‌یه گواستنه‌وه‌و ناردنی ئه‌و روانینه‌یه که فه‌یله‌سووفانی ئه‌وروپا دایانناوه‌و پ‌ی‌یان وایه م‌رۆڤ گه‌وره‌ی بوونه، تا ده‌گه‌نه ئه‌وه‌ی ب‌ل‌ێن م‌رۆڤ ئاژه‌ل‌یکه که ئاره‌زووه‌کانی ز‌ا‌ل‌ن به‌سه‌ریدا، یان ئه‌و ئاره‌زووه جنسیه‌ی که سه‌رچاوه‌ی یه‌که‌می پ‌ا‌ل‌ته‌ره‌کانی م‌رۆڤه ز‌ا‌له به‌سه‌ریدا، ئه‌م گ‌ۆر‌انه مه‌ترسیداره‌ش به‌ه‌وی چه‌ند

گۆرانیکی جیا جیاوہ هات کاتیك روانین بۆ بوون بە لاریدا چوو و سنوری
 ئایینی بە زاندو پە یامی خوایی و پە یوہستی ئە خلاقى لە مرقۆ دامالرا.

بیردۆزەى ماددیگەری نکۆلى دەکات لە گەورەترین بریارەکانى ئایین کە
 بریتین لە بەرپرسیاریتی تاکەکەسى و پابەندى ئە خلاقى کە بەدواى
 ئەمانەدا پاداشتی رۆژ دواى دیت، هەركات ئەو کۆتە نەما ئیتەر وەرگرتنى
 دیدى ئارەزووپەرستى زۆر ئاسان دەبییت.

ئەمە مەترسیدارترین بنەرەتە کە فرۆید سەبارەت بە جنس بیردۆزەى
 خۆى لەسەر دامەزاندووە و بانگەواز دەکات بۆ رەهاکردنى ئارەزووەکان و
 ئازادکردنیان لە کۆتى رەوشت و ریساکانى ئایین.

لە بنەرەتدا بیردۆزەکەى فرۆید تەنها ئەگەرێك بوو کە ئەو پزیشکە
 خستیه‌پوو کە بە درێژایی تەمەنى لەناو نەخۆشە کەموینەکان و تووشبووانى
 نەخۆشیە دەروونیه‌کاندا ژيانى خۆى بەسەردەبرد، ئیتەر ئەوان کەرەستەو
 پیناوى دانانى ریبازەکەى بوون.

ئەو ئەگەرەش دەلالت: هەموو پالانەرى مرقۆ سەرچاوەکەى دەگەریتەوہ
 بۆ جنس، بەلام ئەو دوو پزیشکەى کە لە بیردۆزەى شیکارى دەروونیدا
 هاودەمى بوون و بریتى بوون لە ئەدلەر و لۆنج هاو‌پای فرۆید نەبوون و دژی
 ئەو روانینەى بون، کەچى راکەى ئەو دوانە کە نارخرا و راکەى فرۆید
 سەرخرا و بلۆکرایەوہ و پالێکی بەهێزى پێوہنرا تا ببیتە مەیدانى
 توێژینەوہ و وانەکانى زانکۆکانەوہ، کرا بە سەرچاوہیەك بۆ ھونەر و چیرۆک،
 بیگومان ئەم جەختکردنەوہیە لە بیردۆزەیه‌ك کە لەرووى زانستیه‌وہ
 نەسەلماوہ و تەنها یەك کەس لە سى کەس برپارى لەسەر داوہ بەروونى

ئەو نیشان دەدات کە لە پشت ئەمەوێ ئامانجی سیاسی و ئارەزووی چاوچنۆکانی جیهانی هەیە.

جا ئەگەر پێناسی جوولە‌که‌یی فرۆیدی دانیشتوی نەمسا لە ناو کۆمە‌لگە‌یه‌کدا بخەینە‌روو کە رقیان بوو لە جوولە‌که‌ و پە‌یوە‌ندی فرۆید بە هرتزل و چوونە‌پال بانگه‌وازی سه‌هیۆنیه‌تی نیشان بده‌ین، ئە‌وکات دەر‌زانی تا چ ئاستی پالنه‌ره‌کان به‌هیزبوونبو سهرخستنی رای له‌جۆره تا به ته‌واوه‌تی له‌ بازنه‌و ناوه‌نده‌کانی زانست و ئە‌ده‌ب و رۆشن‌بیریدا زال بیت، ئە‌و بازنه‌و ناوه‌ندانه ئە‌و شوینانه‌ن کە سه‌هیۆنیه‌تی جیهانی ده‌ستی گرتوو به‌سه‌ریاندا و له‌وێه سه‌ریاله‌ت و دواتر بوونگه‌راییش سه‌ریه‌لدا، به‌لام هه‌ینده‌ی نه‌برد پێ لاینه‌ی تری زۆر مه‌ترسیدارتر ده‌رکه‌وتن، ئە‌و بوو به‌ به‌راوردی زانستی ورد ده‌رکه‌وت هه‌موو بنه‌رته‌کانی بیری فرۆید ده‌گه‌ڕێنه‌وه بۆ تلموود، دکتۆر سه‌بری جرجیس له‌ کتێبه‌که‌یدا (که‌له‌پووری فرۆیدی و پە‌یوە‌ندی به‌ جوولە‌که‌ی سه‌هیۆنیه‌وه) به‌ روونی ئە‌وه‌ی نیشانداوه.

بێگومان ئە‌وه‌ی به‌ وردی به‌روانیته ئامانجه‌کانی تلموودی و پیلانه سه‌هیۆنیه‌کان-وه‌ک ئە‌وه‌ی له‌ پرۆتۆکۆله‌کاندا باسکراون- ده‌توانیت ببینیت له‌ناوبردنی مرقۆ و مه‌عنه‌ویاتی و نیشان‌دانی وه‌ک ئاژده‌لیک که هه‌موو هه‌لسۆکه‌وتی له‌سه‌ر بنه‌ره‌تی سێکس بیت ئامانجێکی حه‌قیقی جووله‌که‌یه که توانیویه‌تی له‌ شوینی خۆیدا په‌یره‌وی بکات و له‌نیۆگه‌لان و چه‌ندین نه‌وه‌دا وه‌ک بیروباوه‌پێکی راستی وه‌ربگیریت.

زانایانی تایبه‌تمه‌ند له‌ چه‌ندین شویندا به‌رامبه‌ر به‌و بیردۆزه‌ی فرۆید وه‌ستاونه‌ته‌وه‌و هه‌رشیان کردوه‌ته‌سه‌ر:

یه‌گه‌م: زانایان له نئویشیاندا ردین فاین تئیینی ئه‌وه‌یان کردووه
 شیکاری ده‌روونی بنیادیکی چه‌قبه‌ستووی نه‌گۆپاوه، ئه‌مه وایکردووه به
 فرۆید تا چه‌ندین جار له‌سه‌ر بنه‌مای ئه‌و تئیینیانه بپواته‌وه به بپوا
 سه‌ره‌کیه‌کانیدا، ئه‌و گشتگیرکردنانه‌ی فرۆیدیش گۆپانیکی گه‌وره‌یان داوه
 به سیفه‌ته‌کانی، فرۆید بپوای وایه بیردۆزه‌کانی بۆ جیبه‌جی کردن
 گونجاون، به‌لام شیکاری ده‌روونی خستیه چه‌قبه‌ستوویییه‌ک که زالی و
 توانای پّ له‌ده‌ستدا، به‌لگه‌یه‌ک نیه جه‌خت له‌وه بکاته‌وه زانستی
 ده‌روناسی له‌داهاتوودا له‌سه‌ر بنه‌ما فرۆیدییه‌کان ده‌بیّت.

دووهم: خالی لاوازی فرۆید وه‌ک زانایه‌ک ئه‌وه‌یه که توئینه‌وه له‌خۆپ
 و مندالی خۆی کردووه به بنه‌مایه‌کی گشتی و دانانی چه‌ند یاسایه‌کی
 گشتی له‌سه‌ر ئه‌و بنه‌مایه، فرۆید له‌نوسینه‌کانیدا شتانیکی وای سه‌باره‌ت
 به خۆی و ژیا‌نی خستوه‌ته‌پوو که ده‌یسه‌لمی‌نیت شیکاری خه‌ونه‌کانی و
 کێشه‌کانی مندالی خۆی وه‌ک جووله‌که‌یه‌کی ناو نه‌مسای ده‌مارگیری دژ به
 جووله‌که کردووه به بنه‌ما بۆ گشت بپیاره گشتگیرکراوه‌کانی، فرۆید
 ره‌فتاری وه‌ک ره‌فتاری زانایان نه‌بووه، به‌لکو زیاتر له‌پیشبینی که‌ریک
 چووه نه‌ک زانایه‌ک.

سییه‌م: فرۆید به بیردۆزه‌و بیروراکانی بی بوونی به‌لگه‌یه‌کی زانستی
 ئه‌گه‌ریک داده‌نیت و دواتر به‌راستی داده‌نیت و دواتریش وه‌ک راستیه‌کی
 زانستی سه‌یری ده‌کات که هه‌له‌ی نه‌بیّت و بی هیچ گومان بوونیک له‌سه‌ری
 بنیادی راکانی له‌سه‌رده‌کات، بی‌گومان ئه‌و ئه‌گه‌ردانه‌ر بووه نه‌ک
 تاقیکه‌ره‌وه‌ی ئه‌گه‌ره‌کان.

چوارہم: فرۆید پشتی بہستووہ بہ ئەفسانہ یۆنانیہ کۆنہکان و چەند یاسای زانستی لەسەر داناوان وەك پشتبەستنی بە گریی ئۆدیب و گریی ئەلكەترا، زانایان ئەوہیان سەلماندووہ كە ئەوانە ئاسایی نەبون، بەلكو دیاردەى كۆمەلایەتى بوون لە كۆمەلگەىەكدا ئەگەرى بوونیان ھەيە و لە كۆمەلگەىەكى تردا بوونیان نەيە، مالىنوڤىسكى توێژەرى دەروونى دەلێت: گریی ئۆدیب لە چەندین شوێندا کاریگەرى نەبووہ.

پنجەم: توێژەران ئەوہیان تۆمارکردوہ كە خودى فرۆید بە چەند تەنگزەىەكى دەروونیدا تیپەپ بووہ كاتیك چارەسەرى نەخۆشیەكانى كردووہ، فرۆید لە كاتى چارەسەركردنى چارەسەرى كێژە سىسلى تووش بوو بە گریی ئۆدیبدا ئەوہى خستوہتەپوو كە خۆشى تووش بووہ بەو گرییە، وەك ئەوہى بەرەو لای دایكى دەروات و لە باوكى دوور دەكەوتتەوہ.

شەشەم: چەندین توێژەر ئاماژە دەدەن بەوہى جوولەكەى فرۆید رۆلى گەورەى ھەبووہ لە دارشتنەوہى چەندین بێردۆزەو ئەگەرى و شىكاریدا، چونكە ئەو سەر بە كەمىنەىەكى ناخەزى ناو كۆمەلگە بووہ كە ئەو كەمىنەىە زیاتر ناسراو بون بە خەزى سامان و داخراوى و دەمارگىرى.^۱

ھەوتەم: فەلسەفەى فرۆیدی میكانىكى جەبریە وەك ئامیڤرىكى بى ئازادى ملكەچى تەواوى ھێژە شاراوہكان سەبرى مۆڤ دەكات كە ھەرگىف ناتوانیت بەسەریاندا زال بێت مەگەر بە فرت و فیل.^۲

ھەشتەم: یۆنج پێچەوانەى بیروراكانى فرۆد دەوہستیت و دەلێت ئەو راویۆچوونانە یەك لایەنن و پێنەگەشتون، پالئەرى سێكسى ئەو گرنگیە

^۱ - دكتور فاخر عاقل: بحث عن علم النفس الحديث.

^۲ - دكتور يوسف مراد: شفاء النفس.

گشتگیریهی نیه که فرۆید له ژیاڻی مندالیه وه بۆی داناوه، به لکو هیژی خودیتییه نهك پالنه ری سیکیسی که دهسه لاتی زالی ئیجابی ژیاڻه، ئەدله ریش ئاماژه ده دات به هه له کانی فرۆید، گرنگی ئاره زوی سیکیسی له و شیوه دا هه لده وه شیئی و ده یگێریتیه وه بۆ پیکهاته ی شه خسی.

نۆیه م: توێژه ران ئاماژه به وه ده دهن فرۆید له چه ندين بۆنه دا دانی به وه دا ناوه که توێژینه وه که ی خۆی ته واو نه کردووه و بیردۆزه که شی به خودی خۆی به س نیه و که موکورتی هه یه.

یه کێک له ئامانجه مه ترسیداره کانی فرۆید ئە وه یه مۆل دانی ئاره زوو وهك شمشیری سه رگه ردن نیشان بدات، بۆیه وینه یه کی مه ترسیداری پی دده دات و داوا ده کات مندال هیچ ئاراسته یه کی پی نیشان نه دریت و هه رچی بنه ما و رێسا هه ن که ری ده گرن به که وتنی مندال لابریڻ.

هه ولێ زۆر له پشت فرۆیده وه بوونه پالنه ر بۆ بلاوکردنه وه ی بیرو راکانی فرۆید تا بیانبه نه ناو په روه رده ی نوێوه، هه رچه نده ئە و بیردۆزه یه هیشتا له روی زانستییه وه نه سه لما بوو.

هاورپیاڻی فرۆید له و باره یه وه به رامبه ر به مه ترسی ئە و بیرو رایه وه ستان و له گه ل ئە و رایه نه بوون که فرۆید خۆگرتنه وه ی به هۆکاری نه خۆشی ده روونی یان شیئی ده زانی، ئە زموونه سه رژمییه جورا و جوره کانیش ئە وه یان سه لما ندووه که لێدان یان به رگرتن به مندال نابیته هۆی ئە و ئە نجامانه ی که فرۆید به ئە گه ر دایناوه.

دکتۆر ئە سه کهنده ر تۆماس ئە وه ی راگه یاندووه که چه ندين توێژینه وه له لایه ن ده سه ته یه کی پزیشکانی ده روونییه وه کراون و دوا جار گه یشتوونه ته ئە وه ی بیردۆزه که ی فرۆید ره هایه ی نیه و سه رکۆنه کردنی باوکان له لایه ن

پیاوانی په‌روه‌ده‌شه‌وه ریږه‌وی رووخیته‌ره له په‌روه‌ده‌ی مندالاندا، زانایان باری ۱۵۸ مندالی لاری نه‌بوویان خستوه‌ته بهر توژیینه‌وه که هه‌ژار و ده‌وله‌م‌ندیشیان تیدا بووه، نه‌وه ده‌رکه‌وتوو که مندال‌کان هه‌موو به ساغ و ته‌واوی گه‌وره بون هه‌رچه‌نده باوکانیان له‌گه‌لیان ره‌ق بون و کۆتی قورسیان له‌سه‌ر داناون.

دکتور تۆماس ئاماژه به‌وه‌ش ده‌دات ریږه‌وی مندال چه‌ندین کارتی‌که‌ری له‌سه‌ره نه‌ک ته‌نها بارودۆخ و نیوه‌ند و باری کۆمه‌لایه‌تی بیت.

چه‌ندین توژی‌هر سه‌ره‌لانی زانستی ده‌رووناسی نوییان خستوه‌ته‌روو ده‌لین زانستی ده‌رووناسی کاتی ته‌وازوعی هه‌بوو سه‌رکه‌وتوو بوو، به‌لام کاتیک ویستی شویینی فه‌لسه‌فه‌ی نه‌خلاق بگریته‌وه تی‌کشکا.

مامۆستا نه‌حمه‌د خاکی ده‌لایت: کاتی به‌ره‌ته‌کانی زانستی ده‌رووناسی به‌باسه‌کانی شیکاری ده‌روونی و وه‌سفی ده‌روونی کۆمه‌له‌وه ده‌رکه‌وتن بۆ جیهان، نه‌وکات گومان له‌به‌های فیکره‌دا دروست بو و خه‌لکی به‌و چاوه‌ی گه‌وره‌یی جارانه‌وه سه‌یری بیروباوه‌ریان نه‌ده‌کرد.

نه‌م گومانه‌ش له‌به‌ره‌وه‌یه که زانستی ده‌رووناسی نوی پێی وایه مروف له‌به‌رده‌م بپێ پیناو و هۆکاردا ری ده‌بپیت که عه‌قل زال نیه به‌سه‌ریاندا، زانستی ده‌رووناسیش ناتوانیت نمونه‌ی بالامان بۆ بینیته‌دی چونکه توانای چه‌سپاندنی به‌های‌شته‌کانی نیه چونکه زانستی‌کی وه‌سفی که له‌بازنه‌یه‌کی به‌رته‌سکی نه‌زموندا ری ده‌بپێ و زانستی‌کی نه‌زمونیه، بۆیه چه‌ند باریکی که‌موینه‌و ئاساییشی چاره‌سه‌ر کردوو بێ نه‌وه‌ی بپێ پێوه‌ر بدات که مروف بتوانیت بیانکاته ئامانج یان ری خۆی، کاتی زانستی ده‌رووناسی به‌رامبه‌ر فه‌لسه‌فه‌ی نه‌خلاق سه‌رکه‌شی نواند یهان چه‌ندین

ئامانجى جىڭرى بېواپى بوى لە دەستداو رىبەرانى بىرى بەرەو بارىكى گومانبرد كە ئىتر وايان لىھات خۆيشيان گومانيان دەكرد لە بەھاو ئاستى بىروباوهرىان.

چەندىن تويزەر پەيوەندى قوولى نىوان فرۆيدىو ئايدۆلۆجىاي تلمودىيان ئاشكراكدوو، ئەگەر بگەرپىينەوہ بۆ پرتۆكۆلەكان ئەم دەقە دەبينىن(پىيوستە كار بگەين بۆ دارماندى ئەخلاق لە ھەموو شوپىنىك، ئەوكات زالبوون و دەستپوييمان ئاسان دەبىت)، (فرۆيد لە ئىمەيە و بەردەوام پەيوەندى سىكسىيەكان دەخاتە بەر تيشكى خۆر تا لە بەرچاوى گەنجاندا شتىكى پىرۆز نەمىنىت و خەمى گەرەيان تىركردنى ئارەزوو سىكسىيەكانيان بىت، ئەوكات رەوشتى گەنجانىش دادەپمىت).

لەسايەى ئەم بىرەدا فرۆيد كارى دەكرد، بىردۆزەكەى ئەو ئەوہبوو ئەخلاق بەربەستى بەردەم پىشكەوتنەو خۆگرتنەوہ زيان بە بوونى مرقۇدەگەيەنىت و لىبور دەيى جۆرىكە لە شوزوز، رەوشت رەقى تىدايە، لەپىناو دووركەوتنەوہ لەگرى و بارگرزىەكاندا گەنجان بىئاراستە يانبوونى رىساگەلىك دەھىلەتەوہ، ئامانج لەوہش دارماندى رەوشت و لەناوبردى بەرپرسىارىتى تاكەكەسيە.

ديارە ئەم بىرەى فرۆيد ھىچبەلگەو پالپشتىكى زانستى نيەو برى كىنەن كە خراونەتە قالپىكى بىرقەدارەوہو سوتەمەنى خۆيان بۆبەرەوبىرەوشتى بردنى دەروونى مرقى دۆزىوہتەوہ، فەلسەفەشيان كردووہ بە بيانوو و پالپشتى خۆيان و ئەوہيان داناوہ بۆ كۆمەلگەيەكى ديارى كراو كە سەرچاوەى ھەموو پەيامەكانىشى برىتيە لە بىتەرستى بىرى يونانى و پەيوەست بوون بە برى بارودۆخ و ئايىنى جگەلە ئىسلام و ھىزە

شاراۋەكان كە ئەمەيان بىردوۋە بەرەۋ ئەدەب ۋە چىرۆك ۋە شانتۆگەرى ۋە سىنەما ۋە رادىئو ۋە خانەى جوانكارى ۋە شەمەكى جوانكارى.

بىگومان فرۆيدى بەرەمى وردىترىن قۇناغى ئايدۆلۈجىيائى تلمودىيە، چەند توپۇزەرىكىش ئامازەيان داۋە بەم راستىيە: سىجىمۇند فرۆيد ئەۋ كەسەى ويستى رىزى مۇۋ بۇ خۇدى خۇى بە تەۋاۋەتى لەناۋەرىت، ھەركەس خۇيىندەۋە بۇ فرۆد بىكات دەگات بەۋەى فرۆيد بە تەۋاۋەتى پىلاننىكى بەزۇرسەپىنى جۈلەكەى جىبەجىكرىدوۋە ۋە ويستوۋىيەتى رەگەزى مۇيى بە رەگەزىكى لىكەلۈەشاۋ بىخاتەروۋ كە خراپىترىن نىيازەكانى لەخۇگرتىبى تا ئەۋەى مىندالى كوپ بە عاشق بوۋنى دايكى ۋە ويستى كوشتىنى باۋكى تۆمەتبار دەگات، لەسەر ئەم بىنەمايە رىيازى خۇى داناۋە تا ۋا بىكات خەلكى داتەكىن لە ھەموو بەرزى ۋە رىز ۋە سۆزىكى نەرم، ئەگەرىش بگەپپىنەۋە بۇئامانجەكەى دەبىنىن چۆن سەھىۋىيەت بۇ قىبۇلكرىدى ئەم رايە لاي راي گشتى مەسىحى لە رۇژاۋا رىخۇشكەرى كرىدوۋە ۋە لەپشت بانگەشە زانستىيەكان ۋە جىھانى سىروشتىيەكانەۋە(داروین) ۋەستاۋە ۋە كۆمەلگەى مۇيىدەبات بەرەۋ گومان كرىن لە سىروشتى خەلق، لە پشت داروینەۋە كار دەگات كە بانگەۋاز دەگات بۇ سىياسەتى ھىز ۋە نەبوۋنى رەحم ۋە سۆز، دواتر دەستگرتن بەسەر زانست ۋە بىرەكاندا، بە دەستگرتن بەسەر بىرى جىھانىدا لەرپى بوارى خۇيىندىن ۋە رۇشنىبىرەۋە دەكرىت ھەموو بىرىك لەناۋەرىت ۋە گومان لەسەرەموو شتى بىنىتەۋە ۋە ئاسۋى بىنەرەتەكان بگۇرپىت، ھەركەس مېژۋىي فەلسەفە تەماشىا بىكات دەبىنىت جۈلەكە چەند رۇلى ھەبوۋە تىايدا ۋە چۆن پىاۋانى جۈلەكە(فرۆيد ۋە ماركس ۋە دۆركھام ۋە لىقى بىرل ۋە سارتەر) بىرئ فەلسەفەيان داناۋن كە رووخىنەرى بەھا مۇيىيەكانن.

پیلانه نئوده‌وله‌تیه‌کانی سه‌هیۆنیه‌ت ئاماژه ده‌ده‌ن به پئویستی وئرانکردنی جیهان پیش ئه‌وه‌ی ده‌ستی به‌سه‌ردابگرن، گرن‌گترین ئامانجی که بیگومان و دودلی سه‌رکه‌وتنی به‌ده‌سته‌یناوه ته‌نگیته‌لچنین و به‌جوله‌که‌کردن و زالبوون بوو به‌سه‌ر بیرى رۆژئاوا‌ییداو بردنی به‌ره و ئامانجه تلموودیه‌کان له‌رێی نه‌هیشتنی بپوابون به‌خوا و له‌ناوبردنی ره‌وشت و نه‌هیشتنی بیروباوه‌پی بپوابوون به‌پاداشتی رۆژی دوا‌یی.

مامۆستا عه‌عباس مه‌حمود عه‌قاده‌ بری قسه‌ی که‌سانێکی هیناوه که له‌سه‌ر ژیا‌نی فرۆید نووسینیان هه‌یه به‌تایبه‌ت نووسینه‌که‌ی دکتۆر ئه‌رنست جۆنس که‌ گه‌وره‌ خویندکاری فرۆید بووه له‌ به‌شی دووه‌می ژیا‌ننامه‌ی فرۆیدا ده‌لێت: فرۆید پیش ئه‌وه‌ی به‌ی‌لێت که‌س ده‌ستی بکات به‌ نووسینه‌کانی هه‌مو ئه‌و نووسینه‌ی ده‌سووتاند، که‌سانی چواره‌وری خۆی به‌ که‌سانێکی جوله‌که‌ قه‌ره‌بالغ ده‌کرد، ئه‌و پزیشکه‌ ده‌رون‌سانه‌ش که‌ له‌ شاری شیکاگو کۆده‌بوونه‌وه بۆ سالیادی فرۆید و نزیکه‌ی چوار هه‌زار که‌س ده‌بون هه‌له‌مه‌تیکی توندی فرۆید و ریبازه‌که‌یان به‌رکه‌وت که‌ سه‌یکی به‌رپرس له‌ بنکه‌ زانستی و ره‌سمیه‌که‌ی ئه‌نجامیدا ئه‌ویش دکتۆر بسیق‌ال سیلی بوو که‌ به‌پۆه‌به‌ری په‌یمانگه‌ی بواره‌ ده‌رون‌ناسیه‌کان بوو له‌ ویلایه‌تی نیوا.

پوخته‌ی هه‌لمه‌ت و هێرشه‌که‌ی ئه‌وه‌بوو که‌ ئه‌و که‌مه‌ شته‌ی له‌ پزیشکی فرۆید ماوه‌ته‌وه که‌مه‌و جێی گرنگی نیه و بیروراکانیشی شتی‌ک بۆ به‌ها مرۆیه‌کان زیادناکه‌ن چونکه‌ ئه‌و مرۆڤ به‌ره‌و دواوه ده‌گه‌رێنێته‌وه و لایه‌نی مه‌نتیقی شاعیرانه‌ی مرۆڤ له‌بیر ده‌کات، ئه‌و له‌ ئافره‌ت تینه‌گه‌یشته‌وه و چه‌زی نه‌بووه له‌ مۆسیقا و هه‌ستی نه‌کردووه به‌ گه‌وره‌یی

بیروباوه‌پ، هه‌روه‌ها ده‌لئیت: جیهان توانی پاش که‌متر له بیست سال له مه‌رگی فرۆید به‌جوانی کیشانه‌ی فرۆید بکات.

عه‌بباس عققاد له زاری دکتۆرئه‌رنست جۆنزه‌وه سه‌باره‌ت به‌ فرۆید ئه‌و قسانه‌ دینئیت که ده‌لئیت: فرۆید به‌هۆی هه‌ندی شتی کتۆپه‌وه تووشی له‌هۆشچوون بووه، له تیکه‌ل خه‌لکی تردا ره‌ق و سروشت توند بووه، خه‌ونه‌کانی لایه‌نی شاراوه‌یان هه‌بوو، جۆری رارایی هه‌بوو که وه‌ک سه‌رمه‌ستی لیکردبوو، دیارترین باری تاییه‌تی ئه‌وه‌بوو له‌پیناوا لیدانی بیروباوه‌پو نه‌ریته‌کاندا زۆر وابه‌سته‌ی لیکدانه‌وه‌ی سی‌کسی بوو که ته‌واو ده‌مارگیری و توه‌نه‌وه له‌و ریبازه‌یدا به‌سه‌ریدا زال‌بوو.

قسه‌یه‌کی فرۆید بۆ یونجی هاوپی ئه‌وه‌بوو: به‌لئیم ده‌ری رۆژی له‌ رۆژان ده‌سته‌به‌ردار نابیت له‌ بپوابوون به‌ لیکدانه‌وه سی‌کسیه‌کان، به‌لام یۆنج به‌ره‌به‌ره خۆی پاک ده‌کرده‌وه له‌و ده‌مارگیریه سی‌کسیه، وه‌ک چۆنیۆنج راجیا بوو له‌ فرۆید هه‌رواش ئه‌دله‌ری خوینکاریشی راجیا بوو لێ.

فرۆید کۆمه‌له‌یه‌کی گریی ده‌روونی و نه‌ریتی نامۆ بوو که تا کۆتایی ته‌مه‌نی نه‌یتوانی عه‌قڵی شاراوه‌ی له‌و ۆته ده‌روونیانه‌ رزگار بکات، ئه‌و ناوی بیرده‌چوویه‌وه، ئه‌و په‌رانه‌ی له‌سه‌ر رۆژگار هه‌کانی ته‌مه‌نی هه‌بوون ده‌یسوتاندن، بپوای وابوو له‌ کۆتایی جه‌نگی جیهانی یه‌که‌مدا ده‌مریت، که‌چی له‌ سه‌ره‌تای جه‌نگی جیهانی دووه‌مدا مرد، له‌ رۆژی‌کدا بۆه‌یۆرکردنه‌وه‌ی شۆرشه هه‌ستی و ده‌مارگیریه‌کانی بیست جگه‌ره‌ی ده‌کیشا، زۆر ده‌ترسا به‌ شه‌مه‌نده‌فه‌ر گه‌شت بکات، کاتژمێرێک پێش واده‌ی خۆی له‌ وێستگه‌دا ئاماده‌ ده‌بوو، هه‌میشه که‌نارگیر بوو و ریی نه‌ده‌دا که‌س بۆ ماوه‌یه‌کی دورودریژ هاوده‌می بیت.

له م سالانه‌ی دواییدا چه‌ندین توژیینه‌وه نه‌نجام دران سه‌باره‌ت به که‌وتنی ریباری فرۆیدی، نه‌مه‌ش پاش نه‌وه‌ی له دوو ده‌یه‌ی کۆتاییدا که‌وته به‌ر چه‌ند هه‌لمه‌تیکی سه‌ختی به‌کدوای یه‌ک که نه‌وه‌یان کردبووه ئامانج مۆرکی زانستی بوونی لێ دامالێ، توژیهران ئاماژه به‌وه ده‌ده‌ن نه‌و کۆنگره‌ی که له سالێ ۱۹۷۰ له ئینگلته‌را به‌سترا بۆ پزیشکه‌ ده‌روونناسیه‌کان خالێکی گرنگی میژوویی بوو، ئیلیوت سلته‌ری زانای ده‌روونناسی وته‌یه‌کی پیشکه‌ش کرد که تاییدا رایگه‌یاند بیردۆزه‌که‌ی فرۆید زانستی نیه به‌لکو نه‌فسانه‌یه‌کی میسۆلۆجیا به‌که له منداڵدانی نازانستی بووندا له‌دایکبووه، سلته‌ر ده‌لێت له داهاتوودا نه‌و بیردۆزه‌ی فرۆید داهاتووی نابێت، ئاماژه‌ش ده‌دات به‌و وته‌ی کارل پۆپه‌ر که ده‌لێت شیکاری ده‌روونی نه‌یتوانیوه بیردۆزه‌یه‌ک بێنیته‌دی که تیکنه‌شکێت.

له نه‌لقه‌یه‌کی تری توژیینه‌وه‌ییدا که نه‌کادیمیای زانسته‌کان له نیویۆرک به‌ستی و هه‌ژده‌ فیه‌له‌سووفی له‌خۆده‌گرتگورزیکی تر به‌ بیردۆزه‌ی فرۆیدی که‌وت کاتیک زانستی شیکاری ده‌روونی فرۆیدیان له مه‌یدانی زانسته‌کان جیاکرده‌وه، پوخته‌ی وته‌که‌شیان نه‌وه‌بوو که نه‌و بیردۆزه‌ی فرۆید که له ماوه‌ی نیو سه‌ده‌ی پیشوو ده‌رکه‌وت ده‌بوو ئیستا زانست بیسه‌لماندا به‌، که‌چی تا ئیستاش بێ بنه‌مای زانستی و له بازنه‌ی بیردۆزه‌و نه‌گه‌ردا ماوه‌ته‌وه‌و نه‌وه‌ش مایه‌ی شه‌رمه‌.

سلته‌ر ده‌لێت: بیردۆزه‌که‌ی فرۆید زانایانی ده‌روونناسی دابه‌ش کرد، زانستی نه‌خۆشیه‌ ده‌روونیه‌کان به‌ده‌ست نه‌و برینه‌ سه‌خته‌وه ده‌نالێنیت که بیردۆزه‌که‌ی فرۆید تووشی کرد، نه‌مه‌ش له‌به‌ر دوو هۆکار، یه‌که‌م نه‌وه‌یه که په‌یوه‌ستی زانست نیه، دووه‌میش نه‌وه‌یه نه‌وه‌ی پیشکه‌شی ده‌کات به‌ نه‌خۆش جیا به‌ له‌وه‌ی که زانستی پزیشکی له هه‌ر لقیکیدا

دهیهیته‌دی، لابرندی ئەم جهسته نامویه (بیردۆزه‌ی فرۆیدی) هۆکاره بۆ نه‌مانی برینی زانسته ده‌روونیه‌کان.

فه‌خری ده‌باغ پاش باسکردنی ده‌یان هه‌لۆیستی زانایان له به‌رنگاربوونه‌وه‌ی بیردۆزه‌که‌ی فرۆید ده‌لێت: هه‌رچه‌ک پێشتر باسمان کرد، ئەوه‌مان نیشان ده‌دات که ئەو ره‌خنه‌ی له بیردۆزه‌که‌ی فرۆید ده‌گیریت ئەوه‌یه بیردۆزه‌که‌ی زانستی نیه‌و به‌بێ پێویست ملکه‌چی شیکار و به‌راوردکاری نابیت و دووبه‌ره‌کی و ناکۆکی له‌نیوان زانایانی ده‌روناسیدا دروست کردوه‌و زیاتر له ئەفسانه‌و بیروباه‌پێکی پێ نه‌ریتی نامۆ ده‌چیت که ته‌نها ئەوانه ملکه‌چی ده‌بن که بپوایان پێیه‌تی و شوینکه‌وته‌ی ئەو رێبازهن.

ئەو توێژه‌رانه‌ی که بیری نوویی فرۆیدییان پێیه‌ ناماژه به‌وه ده‌ده‌ن که نه‌گونجانیکی گه‌وره هه‌یه به‌تایبه‌ت له‌ نیوان هه‌ردوو غه‌ریزه‌ی سی‌کس و مه‌رگ و گرێ ئۆدیپ و سی‌کس لای منداڵان، ئەوه ئەو چوار خاله‌ بوون که فرۆید پێچه‌وانه‌ی فیتره‌تی م‌رو‌یی و ئایینه‌ و ئەخلاقیش بپاری له‌سه‌ر دان. جۆزیف ریتۆلدز ده‌لێت: زانستی ره‌گه‌زه‌کان گه‌یشه‌ بپێ شاهید و ئەنجامی سه‌رسوپه‌ینه‌ر که بپێ ئەگه‌ری ریشه‌یی فرۆید له‌ناوده‌بات وه‌ک غه‌ریزه‌ی سی‌کس و مه‌رگ و قوناغه سی‌کسیه منداڵیه‌کانی فرۆید و گرێ ئۆدیپ.

ئەو ئەزموون و تاقیکردنه‌وانه‌ی کران بۆ تاقیکردنه‌وه‌ی هه‌ندێ له‌ چه‌مکانه‌ ساخته‌ی ئەو رێبازه‌یان دووپات کردوه‌ته‌وه‌ و رۆبه‌رت سپریش له‌ کتێبه‌که‌یدا (روانینی) له‌سه‌ر توێژینه‌وه‌ مه‌وزووعیه‌کانی چه‌مکه‌کانی شیکاری ده‌روونی) ئەوه‌ی سه‌لماندوه‌و تا دوا‌جار ده‌لێت: له‌سه‌ر ب‌نه‌مای

پی‌وه‌ره‌کانی زانسته سروشتیه‌کان ئه‌وه‌مان بۆ روون ده‌بیته‌وه شیکاری ده‌روونی زانستیکی حه‌قیقی نیه، به‌لکو شیکاری ده‌روونی جه‌خت ده‌کاته‌وه له تکنیکێک که ری ئادات به تییینی کردنه‌وه و نیازێکی روونی نیه که جه‌خت له راستی و دروستی بکاته‌وه، پاشان مۆرکیکی ناروونی بپیاره خۆییه‌کان به تییینه‌ره‌ده‌دات.

دواتر ده‌گاته ئه‌وه‌ی ده‌لێت: بیردۆزه‌ی شیکاری ده‌روونی که له‌سه‌ر بنه‌مای غه‌ریزه‌ی چه‌سپاوی سی‌کس وه‌ستاوه به‌رامبه‌ر ره‌وشت و ئاکار وه‌ستاوه نه‌یتوانیوه راقه‌یه‌کی پێویست له‌سه‌ر ئه‌و جووله ته‌واوانه بدات که وه‌ک په‌رچه‌کرداریک به‌رامبه‌ر چه‌ند دیارده‌یه‌کی دیاریکراوی کۆمه‌لایه‌تی هاتوونه‌ته‌ بوون، ئه‌و تاقیکردنه‌وانه‌ی له‌ نیوان کریکاران و گه‌نجان و جوتیارات و زه‌نجه‌کاندا کراون ناراستی ری‌بازه‌که‌ی فرۆیدیان سه‌لماندوه.

له‌ لایه‌کی تهره‌وه ئیقان بافلۆفی زانای ده‌روونناسی ئه‌وه راده‌گه‌یه‌نیت که بیردۆزه‌که‌ی فرۆید ئه‌و بیردۆزه‌یه که هه‌موو بارگرژییه‌کان ده‌گێڕێته‌وه بۆ چه‌ند بنه‌مایه‌کی سی‌کسی ته‌واو، ئه‌مه‌ش له‌ناوبه‌ری ده‌روونی گه‌نجان و تلیاکی له‌ناوبه‌ری ده‌روونی نه‌وه‌کانی گه‌له.

ئه‌خلاق

مه‌ترسیدارترین په‌یامێک له‌ بوا‌ری ئه‌خلاقدا خرایه‌پو ئه‌و بیردۆزه‌ی لی‌فی بریل بوو که ده‌لێت سروشتی م‌رویی ی‌گیر نیه و ئه‌و ئه‌گه‌ره داده‌نیت که هه‌موو سه‌رده‌م و ره‌گه‌زێ ره‌وشتی تایبه‌تی خ‌وی هه‌یه، ئه‌مه‌ش راشکاوانه‌ترین بانگه‌وازه بۆ له‌ناو‌بردنی پابه‌ندی ره‌وشتی و لی‌که‌ه‌ل‌وه‌شاندنی،

ئه‌مه‌ش ئه‌لقه‌یه‌کی زنجیره‌که‌ی فله‌سه‌فه‌ی ماددیگه‌ریه‌ که‌له‌ بواره‌ جۆراوجۆره‌کانی ئابووری و کۆمه‌لایه‌تی و ده‌روونیدا پێشکه‌شی کردووه‌ بۆ ته‌واکردنی بازنه‌ی ده‌ستگرتن به‌سه‌ر جیهاندا و ئاراسته‌کردنی به‌ پچه‌وانه‌ی فیتره‌ت و ئه‌و په‌یامه‌ مرۆییانه‌ی که‌ چه‌سپاو و راوه‌ستاوون و به‌ره‌می ئایینه‌کان و ئیسلامیش وه‌ک کۆتا په‌یام به‌ ته‌واوه‌تی خستویه‌تیه‌پوو.

بێگومان هه‌ولێ لێدانی راستی به‌کبوونی سروشتی مرۆیی هه‌ولێکی بویرانه‌یه‌، چونکه‌ تاکه‌کانی ره‌گه‌زی مرۆیی له‌ چه‌ند سیفه‌تیکی ده‌روونی و ره‌وشتی گشتیدا یه‌کده‌گرن که‌ ئه‌وه‌ش په‌یوه‌سته‌ به‌ یه‌کبوونی پێکهاته‌ی بیۆلۆجی و عه‌قڵی و کۆمه‌لایه‌تی مرۆفه‌وه‌، شوینه‌واری که‌ش یان ره‌گه‌ز یان سه‌رده‌م چه‌ند مه‌سه‌له‌یه‌کی حساب بۆ راوێ له‌ بازنه‌ی روانینی گشتیدا، جیاوازی نێوانیشی له‌ که‌م و زیاده‌یدا ئه‌و بنکه‌ بنه‌په‌تیه‌ و سیفه‌ته‌ چه‌سپاوه‌ کرۆکیانه‌ ناگۆڕپێت که‌هه‌ن، بێگومان بیردۆزه‌ فله‌سه‌فه‌یه‌کان که‌ له‌ بازنه‌ی فله‌سه‌فه‌ی ماددیدا ده‌رکه‌وتن له‌ قۆناغی یه‌که‌مدا هه‌ولیانداوه‌ ره‌وشت له‌ بازنه‌ی ئایین ده‌ریکه‌ن و که‌ناری بخه‌ن و رێبازێکی ره‌وشتی جیاکار دابه‌زرینن که‌ له‌سه‌ر بیرۆکه‌ی واجب بوون وه‌ستابێت، دواتر قۆناغی دووه‌م دێت که‌ به‌ ته‌واوه‌تی گرنگی زانستی ره‌وشت له‌ دیاریکردنی بنه‌ماکانی ره‌وشتدا له‌ ناوده‌بات و ته‌نها وه‌ک دیارده‌ی کۆمه‌لایه‌تی باسی ره‌وشت ده‌کات و دژی ئه‌و راستیه‌یه‌ که‌ ده‌لێت سروشتی مرۆی چه‌سپاوه‌ و به‌ جیاوازی کات و شوین ناگۆڕپێت.

ئه‌و رێبازه‌ فله‌سه‌فیانه‌ له‌ مه‌سه‌له‌ی ره‌وشتدا بێره‌وشتییان پێ بوو و دژی ئه‌و رێساو سنوورانه‌ بوون که‌ هه‌بون و به‌ بێبه‌شکردن و خۆگرتنه‌وه‌ وه‌سفیان ده‌کردن.

ئەمەش وەرگیراوی فەلسەفەی یۆنانی بێپەرستییە کە ناسراوە بە ئەبیقووری و پیتی وایە چێژی جەستەیی بالاترین ئامانجی ژیاوە.

بەمەش فەلسەفەی نوێ ره‌وشت له‌ واتا سۆشتیه‌که‌ی خۆی دەرده‌کات، ئەو واتایە کە وەک دیواری بەهێز بوو لە بەردەم چاوچنۆکیەکانی مرقۇدا و ریتی ئەداوە تاک خۆی وێران بکات و رێسای پیتیوستی داناوە تا سەلامەتی تاک زامەن بکات، بێگومان ره‌وشت و ئایینه‌کان بەشێک و پەڕیوەستی یەکن و هیچ جیاپوونە وەیه‌ک نیە لەنیوان ره‌وشت و ئایینه‌دا، بەلکو کاریان بنیادنانی مرقۇه‌ لەسەر چەند بنەمایەکی چەسپاوی و وەستان بەرامبەر رووداوەکانی ژیان و خۆپاراستن لە دارمان لەژێر گوزی رووداوەکان یان هەڵە هەلسۆکەوتەکاندا، بۆیە ئامانجی ره‌وشت ئەنجامدانی چالاکیە کە بێداریخواری بەردەوامی هەبێت تا مرقۇه‌ لە ئارەزوو و چاوچنۆکیەکانی بپاریزێت و سنوور دابنێت تا ئەگات بە پەستی و خاپە.

رێساکانی ره‌وشت پەڕیوەستی بیروباوەڕ بون تا پابەندی ره‌وشتی حەقیقی بێت، ئەم پابەندیەش پەڕیوەستی پاداشتی رۆژی دواییە، بێگومان پوابوون بەو پاداشتە ی‌دوای زیندوو‌بوونە وەو لێپێچینه‌و پالەنری گەورە ی بەخشینی بەرپرسیاریتی ره‌وشتیە لە شوینی حەقیقی خۆیدا، کاتێک فەلسەفەی ماددی دێت و هەموو دیوارەکانی بەردەمی دەر‌ووخ‌پنێت و نکوولی دەکات لە هەموو بەرپرسیاریتی و پاداشتی و زیندوو‌بوونە وەیه‌ک، ئەو مەسەلەکە بەرامبەر بە ره‌وشت ترسناک دەکات، بەتایبەت کاتێک بەره‌و ئارەزووبازی هانی دەدات تا چی دەوێت بیکات وەک ئەو‌ه‌ی بانگه‌وازی بوونگه‌راییی بانگه‌وازی بۆ دەکات.

به‌مه‌ش مرۆڤ گه‌وتوه‌ته باریکی مه‌ترسیدار و ته‌نگ‌زه‌یه‌کی گه‌وره‌وه که بریتیه له راری و ئه‌وه‌وتانه‌ی که مرۆڤایه‌تی له‌م سه‌رده‌مه‌دا له رۆژئاوا‌دا پێیدا تێده‌په‌رێت، ئێمه پێشتر ئامانجه‌که ده‌زانین و ئاگادارین ئایدۆلۆجیای تلمودی پیلانی بۆ داپشتووه، پرۆتۆکۆلاتی سه‌ه‌یۆنیش به راشکاوانه ئاماره‌یان پێداوه، له سایه‌ی هه‌مووئه‌مانه‌دا هه‌ر روانینی بۆ چه‌مکی ره‌وشت له بازنه‌ی فه‌لسه‌فه‌ی مادیدا ناتوانیت بگاته شتێک، چونکه سه‌ره‌تای مه‌سه‌له‌که له بنه‌ره‌تا بریتیه له ئامانجی مرۆڤ له‌م ژيانه‌دا تا بزانی‌ت به‌رپرسیاری‌تی تاکه‌که‌سی و پابه‌ندی ره‌وشتی چه‌.

بیردۆزه‌ی ماددیگه‌ری ناتوانیت وه‌لامی ئه‌و پرسیاره‌ بداته‌وه، ئه‌وانه‌ی ته‌نها بپوایان به زانست هه‌یه ناگه‌نه شتێک، لیۆنارد داروین ده‌لێت: زانست ناتوانیت رێنیشاندهری ئاکار بێت، ئه‌گه‌ریش ویستیکی ئازاد هه‌بێت ئه‌وه ده‌بێت شتی هه‌بێت له ده‌ره‌وه‌ی بازنه‌ی زانست بێت، فه‌لسه‌فه‌ی ماددیگه‌ری به‌س له‌وه‌دا ناوه‌ستیت که ناتوانیت ئامانجی مرۆڤ له ژياندا دیاری بکات، به‌لکو بیرۆکه‌ی ئه‌و ئامانجه‌ش ده‌سه‌پینیت، فه‌یله‌سووفان ده‌لێن ده‌رکه‌وتنی مرۆڤ له‌م سه‌رزه‌ویه‌دا هه‌روا و بێ ئامانج بووه، زانایانی ئه‌نسرۆپۆلۆجیا که زۆربه‌یان جوله‌که بون گه‌یشتونته‌ ئه‌و بپوایه‌ی کۆمه‌لگه‌ی مرۆیی ئامانجیکی نه‌، به‌لام ئه‌وانه‌ی بپوایان هه‌یه به‌ ئایینی حق و له سایه‌ی راستیه گه‌وره‌کانی په‌یامی ئیسلامدا ده‌پوانن بۆ ژیان پێیان وایه ژیان ئامانجیکی هه‌یه و به‌رپرسیاری‌تی و سپارده‌ی سه‌ر شانی مرۆڤه‌کانه، تاقیکردنه‌وه‌ی توانا‌کانی مرۆڤه له به‌جیگه‌یاندنی ئه‌رکی جیگرایه‌تی سه‌رزه‌ویدا، له به‌جیگه‌یاندنی رۆلی بنیاد له‌سایه‌ی سنوورو رێسا‌کانی شه‌ریعه‌تا که له روانگه‌ی ئه‌خلاقی و کۆمه‌لایه‌تیشه‌وه دایناون.

ناكرىت خوا بى ئامانچ ئەم بوونەى دروست كرىيىت، خوا دەفەرەموىت (أفحسبتم أنما خلقناكم عبثا و أنكم إلينا لا ترجعون)، لە پەيامى روونى خودايىيەو گەنگى رەوشت لە بنيادی تاك و كۆمەلگەدا دەردەكەوئىت، ديارە شارستانىيەتى سەردەمىش ئايىن و رەوشتى كەنار خستوو و تەواو بىئاگايە لە لايەنى رۆحى و دەروونى لە ژيانداو جەختى كەردووەتەو سەر لايەنى ماددى بەتەنها و لەوهدا تا ئەوپەرى سنوور چوو، بەمەش ناتەواوئەكى زۆر كەوتووەتەو كەسەرچاوەى ئەو تەنگزەيە كە مەزنى هاوچەرخى ئەمەز بە دەستىيەو دەنالىيىت.

عەللامە جوود لە كتيبەكەيدا (سغافات المدينية الحديثة) دا دەئيت: ئەم شارستانىيەتە هاوسەنگىيەكى نە لە نىوان هيز و رەوشتدا، رەوشت زۆر لە دواى زانستەوئە، لە سەردەمى رىئيسانسەو زانست بەردەوام لە سەرکەوتندا، رەوشتىش بەردەوام لە داكەوتندا تا ئەوئە مەوداى نىوانيان تەواو زۆر بوو، لە سەدەكانى كۆتاييدا لە هەموو مەيدانەكاندا بى جياوازی زانست پيشرەوى كرد كەچى رەوشت بەپيى پيويست لەگەڵ زانستدا پيشرەوى نەكرد، بەلكو پيشكەوتنى زانست ئەو بارە مەترسیدارەى نایەو كە بپي پيناوى زانست كرانه هۆكار و چەك بۆ دارماندنى رەوشت و پەرتكردنى چەسپاوى رەوشت و بانگەواز كردن بۆ بەستەنەوئە بە كۆمەلگەكان و دوورخستەنەوئە لە سەرچاوە رەسەنەكەى كە مەزنى.

لە پەيامى ئىسلامدا رەوشت بىردۆزە نە بەلكو پەپرەو، مىسالى نە بەلكو واقعىيە، ئىسلامىش ئەم مەترسیانەى تپەپاندوو كە بەرامبەر واقعى دەوێست.

ئىسلام له خاالىكى بنه‌ره‌تیه‌وه ده‌ستى پيكرده، ئه‌ویش داننانه به ويست و ئاره‌زووه مروييه‌كاندا و به حه‌قيقه‌تى واقیعى سه‌یرکردنیانه، دواتر به‌ديه‌تانی ئه‌و ويستانه‌یه هاو‌دهم به بوونی ئه‌و ريساو سنووره ريکخه‌رانه‌ی که ري نادهن به گه‌نده‌لی و به‌ریه‌ککه‌وتن، به‌مه‌ش ئىسلام دوومه‌ترسى بلاوتیده‌په‌پيئيئت:

مه‌ترسى پالپيوه‌نانی مروي به‌ره‌و وه‌ستان دژ به فیتره‌ت يان ريئه‌دان به هاوسه‌نگی نيوان مروي و فیتره‌ت، ئه‌مه‌ش هه‌ندى بانگه‌وانی دنیانه‌ويستی و دوورگرتن له کۆمه‌لگه بانگه‌وانی بۆ ده‌که‌ن.

مه‌ترسى پالپيوه‌نانی مروي به‌ره‌و داكه‌وتن به‌وجۆره‌ی پيچه‌وانه‌ی فیتره‌ت بيئت که ئه‌مه‌ش هه‌ندى فه‌لسه‌فه‌ی بيتره‌وشتی و زيده‌ره‌وی له ده‌روون و کۆمه‌لگه‌دا بانگه‌وانی بۆ ده‌که‌ن.

ئىسلام کاتيک مروي له شويني سروشتی خويدا داده‌نيئت که په‌يوه‌سته به فیتره‌ت و سروشتی خويه‌وه‌و ده‌کريئت په‌یره‌وی هه‌موو خواسته‌کانی بکريئت، ريگريش ده‌بيئت له به‌رده‌م ئه‌و مه‌ترسيه ته‌واوه‌ی يان داخرانه ته‌واوه‌ی که هه‌یه، له هه‌مان کاتدا وای ليده‌کات توانای به‌رپرسياريتی تاکه‌که‌سيو پا‌به‌ندی ره‌وشتی هه‌بيئت، ئه‌و دوانه‌ش نازادی ويستی مروييان له‌خۆگرتوه تا ريپييده‌ر بن بۆ له‌ئه‌ستۆگرتنی به‌رپرسياريه‌ت.

ئه‌و به‌رپرسياريه‌ته ئه‌و پا‌داشته‌یه که له رۆژی دواييدا ده‌بيئت، ئه‌وه‌ش ئه‌و راستيه‌یه که ئايینی حه‌ق دايناوه‌و وه‌لامی ته‌واوی پرسيارى هۆکاری بوونی مروي له‌م ژيانه‌و حیکمه‌تى ژيانى سه‌رزه‌ويه‌دا، بيگومان هه‌ر هه‌ولیکيش بۆ دروستکردنی ري‌يازيتی ئه‌خلاقی جيا له‌م په‌يامه به‌وجۆره‌ی ئیغریقه کۆنه‌كان يان رۆژئاواييه‌كان له ماوه‌ی په‌يوه‌ندی رۆشنیبری

ئه‌ورووپی به مه‌سیحیه‌وه و توویانه که پئی وایه مرۆڤ ده‌توانیته ئاراسته‌ی ئه‌خلاقى له‌سه‌ر درك و عه‌قل یان واجب یان پالنه‌ری ناوخۆیی یان دوورگرته‌ی ده‌روون له‌ شته‌ نزمه‌کان بیته، هه‌موو ئه‌مانه‌ ساخته‌ و ناراسته‌ین و ناتوانن پابه‌ندی ره‌وشتی بیینه‌دی یان له‌ بازنه‌ی فیه‌ره‌تدا داایینه‌ی وه‌ک ئه‌وه‌ی راستی به‌خششی ئایینه‌کان ئه‌نجامی داوه‌ و له‌ ئیسلامیشدا له‌ جوانترین شیوه‌یدا خۆی نواندوه‌.

ئیسلام ره‌وشتی له‌سه‌ر بنه‌مای بپوابوون به‌ خوا و له‌ بازنه‌ی بیروباوه‌پدا داناوه‌، بۆیه ره‌وشتیکی ده‌ره‌وه‌ی ئایینه‌ی پئی ره‌وا نیه‌، چونکه مونه‌له‌قی به‌پرسیاریتی ره‌وشتی له‌ بنه‌په‌تدا په‌یوه‌ندی هه‌یه به‌ بپوابوون به‌ خوا و زیندوووبونه‌وه‌ و پاداشت و رۆژی دوا‌یی، په‌یوه‌سته به‌وه‌ی خوا زانایه‌ و له‌سه‌ر هه‌مو جووله‌ و هه‌لسوکه‌ و تیک لێپێچینه‌وه‌ ده‌کات.

پێغه‌مبه‌ر موحه‌ممهد ئاماژه‌ی به‌وه‌ داوه‌ که هاتووه‌ تا ته‌واوی ره‌وشته‌کان ته‌واو بکات، بۆیه چه‌مک و واتای ره‌وشتی خواپه‌رستی له‌ ژبانی مرۆییدا به‌رده‌وام بووه‌ و به‌رده‌وام په‌یوه‌ندی به‌ ئایینه‌کانه‌وه‌ هه‌بووه‌ تا ئه‌وه‌ی ئیسلام کۆتا وێنه‌ی ره‌وشتی به‌خشى.

ئیسلام واتای ره‌وشتی خۆی له‌سه‌ر بنه‌مای ته‌قوا و له‌خواترسان داناوه‌ نه‌ک له‌سه‌ر بنه‌مای ره‌هبانیته‌ و خۆشی دنیا، هه‌روه‌ها بپیری داوه‌ ده‌بیته‌ ویسته‌کانی مرۆڤ له‌ بازنه‌ی ئه‌و رێسایانه‌دا بیینه‌دی که ده‌روون و کۆمه‌لگه‌ش ده‌پاریزن.

له‌ راستیدا ره‌وشت پاککردنه‌وه‌ و به‌رزکردنه‌وه‌ی ده‌روون و دوورگرته‌یه‌تی له‌ خراپه‌ و دارمان و بێپه‌ره‌وشتی و پاراستنی له‌ ئاره‌زووبازی، بێگومان

بانگه‌واز بۆ ره‌هوشنداری له راستترین بنه‌مای ئیسلامدا هاتوو(ونفس و ما سواها فالهمها فجورها و تقواها قد أفلح من زكاهها و قد خاب من دساها).

واتای ئازادی له ره‌هوشتی ئیسلامیدا رزگارکردنی مرۆفه له‌هر کتیکێ کۆیلایه‌تی، له‌پیش هه‌موویشیان‌وه رزگارکردنی له‌ده‌ست کۆیلایه‌تی بۆ ئاره‌زووه‌کانی، ئازادی ئه‌وکات کۆتایی دیت که ده‌بیته ده‌ستدریژی بۆ سه‌ر ئازادی که‌سانی تر.

روانیی فله‌سه‌فه رۆژئاواییه‌کان بۆ ده‌روون وایه که به‌ سه‌روشتی خۆی خراپه‌کاره و مرۆف هه‌ر به‌ له‌دایکبوونی تاوانی له‌سه‌ره، ئه‌مه‌ش له ئیسلامدا به‌رپه‌رچ دراوه‌ته‌وه. به‌رده‌وام چه‌مک و واتا رۆژئاواییه‌کان له‌چه‌ند ئه‌گه‌ریکه‌وه ده‌رکه‌وتون که به‌رده‌وام جیی گومانن و له‌سه‌ر بنه‌مای بیرۆکه‌ی تاوان و ده‌ستاون، بیرۆکه‌ی تاوانیش بیرۆکه‌یه‌کی کۆنی فله‌سه‌فیه که به‌ شیوه‌یه‌کی نوێ له‌ بیرى رۆژئاوای مه‌سیحیدا نوێیوه‌ته‌وه، له‌راستیدا ئه‌مه‌ش راستیه‌کی میژوویی یان زانستی نیه، بیرۆکه‌ی تاوانی پێشوه‌خته هه‌ولیدا زال بیت به‌سه‌ر فله‌سه‌فه‌ی رۆژئاوایی و ئه‌ده‌ب و چیرۆکدا، هه‌روه‌ک له‌ چه‌مک و واتای ره‌هوش و رافه‌ی ئامانجی ژيان و بوونی مرۆف له‌م سه‌ره‌زه‌ویه‌شدا کاریگه‌ری قوولێ هه‌بوو، ئه‌م بیره دیدیکی ره‌شبینی تاریکانه‌ی هه‌یه بۆ مرۆفو به‌ خراپه‌کار و ده‌سفی ده‌کات، هه‌موو ئه‌وه‌ش ده‌گێرێته‌وه بۆ ئه‌و تاوانه یه‌که‌مینه‌ی که هۆکاری ده‌رچوونی ئاده‌م بوو له به‌هه‌شت، ئه‌م بیره پێی وایه ئه‌و تاوانه هه‌ر له‌ یه‌که‌م رۆژه‌وه تا کۆتایی ژيان له‌سه‌ر گه‌ردنی نه‌وه‌کانی ئاده‌م ماوه‌ته‌وه، به‌لام ئیسلام راستی ئاده‌می خسته‌پوو و ئه‌وه‌ی نیشاندا کاتیک ئاده‌مه‌له‌ی کرد خوا لێی خوش بوو، هه‌له‌که‌شی تایبه‌ت بووه به‌ خودی خۆیه‌وه و په‌یوه‌ندی نه‌بووه به‌هیچ تاکیکێ تری ره‌گه‌زی مرۆیه‌وه.

ئه‌و بیردۆزه‌ی تاوانی پّشو‌ه‌خته که زاله به‌سه‌ر بیرى رۆژئاوا‌ییدا مۆڤ واینا کراوه که هه‌ر له‌ به‌ره‌تدا خراپه‌کاره، به‌لام قورئان وای داناوه که ده‌روونی مۆیی ئاماده‌یه بۆ چاکه‌و خراپه‌ش، ئه‌وه‌ش ماوه‌ته‌وه له‌سه‌ر ئاستی توانای مۆڤ له‌ ده‌روون پاک‌کردنه‌وه‌و رزگارکردنی له‌ خراپه‌و پالنانی به‌ره‌و چاکه، ئه‌رکی ئایین به‌ په‌رستش و فه‌رزه به‌رده‌وامه‌کانی له‌ شه‌وو رۆژدا راجله‌کاندنێ ده‌روون و نوێکردنه‌وه‌ی راجله‌کانی مۆڤه و هاندانیه‌تی به‌ره‌و کارى چاکه، به‌شیك له‌ توانا و ویستی مۆڤ له‌ سایه‌ی بپوابوونی به‌ خواو ترسان له‌ خوا ئه‌وه‌یه که به‌رپرسیاریتی و سزادان هه‌یه که واده‌کات مۆڤ له‌ بازنه‌ی رّیسا کۆمه‌لایه‌تیه‌کاندا ده‌رنه‌چیت، چونکه ئه‌و رّیسیانه ده‌پاریزن له‌ هه‌له، ئیسلام به‌م هه‌نگاوه مۆڤایه‌تی رزگار کردوه له‌ بیردۆزه‌یه‌کی خاوه‌ن کۆت و به‌ندى سه‌خت له‌سه‌ر بوونی مۆڤ.

ئامانجی ئیسلام له‌ ره‌وشتدا جیا‌یه له‌و ئامانجانه‌ی که هه‌ریه‌ک له‌ دنیا‌په‌رستی و دنیا‌نه‌ویستی هه‌یانه، ئیسلام ره‌وشت ده‌به‌ستیت‌وه به‌ ئایینه‌وه‌و ده‌یکاته به‌به‌ستیکى پته‌و به‌رامبه‌ر لی‌که‌ه‌لوه‌شان و گه‌نده‌لی‌و خراپه‌ی کۆمه‌لایه‌تی و دا‌پمانی کۆمه‌لگه‌کان، په‌یوه‌ندی دروست داده‌نیت له‌نیوان مۆڤ و ده‌روونیدا و مۆڤ و کۆمه‌لگه‌دا، ده‌یکاته پیناویک بۆ چاکسازی ژیا‌نی دنیا‌و پا‌داشتی رۆژی دوا‌یی (وبتغ فیما آتاک الله الدار الآخرة ولا تنس نصیبک من الدنيا و احسن كما احسن الله إليك و لا تبغ الفساد فی الأرض إن الله لا یحب المفسدین).

ئىسلام به‌ ته‌واوه‌تی جه‌خت ده‌کاته‌وه له‌ په‌یوه‌ندی ره‌وشت به‌ پا‌داشتی رۆژی دوا‌ییه‌وه، ئه‌وه‌ش یه‌کیکه له‌ گرنگترین ئه‌و خالانه‌ی که فه‌لسه‌فه‌کان هه‌ولیان داوه له‌ رّیی رّی‌بازه‌کانی حل‌وول یان ئیتی‌حاد یان وه‌حده‌تول‌وجوده‌وه بیشی‌وینن، ئه‌وه‌ش به‌وه‌ی بلّین مۆڤ به‌شیکه له‌ زاتی

خواو كاریشی هر وایه، نه‌وه‌ش هه‌ولێکی پووجه بۆ له‌کارخستنی فهرزه‌و نه‌رك و به‌رپرسیاریتیه‌كان و له‌کارخستنی نه‌و بنه‌ما بنه‌ره‌تیه‌ی که بنه‌کای زیندوو بوونه‌وه‌ی دوا‌ی مه‌رگ و پا‌داشتی رۆژی دوا‌ییه‌(ئایا پا‌داشت بیت یا‌ن سزا)، ئیسلام جه‌خت ده‌کاته‌وه له به‌رپرسیاریتی م‌رۆڤ له کاره‌کانی و جه‌ختیش ده‌کاته‌وه له ئازادی ویستی م‌رۆڤ، نه‌مه‌ش له به‌ر رۆشنایی نه‌و دوو ر‌ئیه‌ی له‌به‌رده‌م م‌رۆڤدا دانراون تا ر‌ئیی چاکه یا‌ن ر‌ئیی خراپه بگ‌ریته‌به‌ر، خوا‌ی گه‌وره هه‌موو نه‌و هاوکازیانه‌شی پ‌ی به‌خشیوه که به‌ره‌و ر‌ئیی خواو حه‌قی ده‌به‌ن.

ه‌یمایه‌کی دیاری ئیسلام سه‌باره‌ت به ره‌وشت دانانی ر‌ئیا‌ز و بنه‌ما‌کانه، به‌ستنه‌وه‌ی ئیسلام و ئیمانه به‌یه‌که‌وه، پ‌یکه‌وه‌به‌ستنه‌وه‌ی زانست و‌کاره، دواندن‌ی هه‌ریه‌ک له عه‌قل و د‌له.

دیارترین دیارده‌ی ره‌وشتله ئیسلامدا بریتیه له میانه‌په‌وی و هاوسه‌نگی و گونجاوی له‌گه‌ڵ واقیع و دوورگرتن له هه‌ریه‌ک له په‌رگ‌یری و شلگ‌یری، کاتێک م‌رۆڤ به‌ره‌و ویسته‌کانی هان ده‌دات بۆ هه‌ر ویست و ئاره‌زوویه‌کی م‌رۆڤ بنه‌ما و ر‌ئیسای داناوه، بۆ نمونه له ساماندا مافی داوه به م‌رۆڤ سامان کۆبکاته‌وه، هاوکات داوا‌ی لێ‌کردووه زه‌کات بدات و خ‌یر بکات و دوورب‌یت له چ‌رووکی و پیسکه‌ب‌یش، له‌ بوا‌ری س‌یکسدا مافی داوه به م‌رۆڤ له سنووری خ‌یزانداریدا و دوور له زینا و له بازنه‌ی بنیادی خ‌یزان و خۆشه‌ویستی و میهره‌بانیدا په‌رپه‌وی س‌یکسی هه‌ب‌یت، هه‌ر به‌وه‌شه‌وه نه‌وه‌ستاوه، به‌ل‌کو حیکمه‌تی مه‌سه‌له‌کانیشی پ‌یداوه:

بۆ نمونه سامان نه‌رک‌ێکی تایبه‌تی هه‌یه که بریتیه له بنیادنانی ژیا‌ن و جیهادی ر‌ئیی خوا، سامان له بنه‌ره‌تدا بۆ کۆکردنه‌وه‌و هه‌لگ‌رتن داوا

نەكراو، يان بۆ ئەو نەي لە دەرەو، رېساو سنوورەكاندا بەكارىيت، گرنگترىنى ئەوانەش رزگاركردنىيەتى لە سوو، يان بۆ نمونە سىكس گرنگىيەكەى بتيادى ژيان و مانەو، جۆرە، لە بنەرەدا خۆى داواكراو نەي، بەلكو بۆ بەديھتەنى ئەو ئامانجە بالاىە، لەرئى ھاوسەرگىرەشەو، بېرى رېساى بۆ دانراو، رەوشت خولەى ئەو، يەتەى تاك لە داكەوتەن و دارپەمان و لىكەلەشەن بپارىزىت، لىرەو، رېساكانى خواردن و سامان و سىكس دەبينەن ئامانجيان مانەو، نەو، كانى مەو، يەتەى تا تواناى كارىان ھەبىت و نەكەو، نە ژىر پېى ئارەزو، ھەو، چەو، ئىسلام ھەو، دەدات ھاوسەنگى بپارىزىت لەنەو، عەقلى و دلى و پتەو، سىتى و ئامانجەكان و رۆح و جەستەدا، ئەمەش لە پتەو ئامانجىكى بالاىە كە بريتە لە بەرزگارتنى ژيان و بەرزكردەو، مەو، بۆ ئەو وىنە رىزدارەى كە ھەك جىگىرى خوا لەسەرەو، یدا شىاويەتى، بنەماى رەوشتى ئىسلام بريتە لەو، بەر نەگىت بە ئارەزو، كانى مەو، بەلام بپانپارىزىت لە دەرچوون و لادان و رېساىان بۆ دابىت، بەتايبەت لەو شتەنى پەيوەستەن بە خواردن و سامان و مانەو، سىكسەو.

بىگومان رەوشتى ئىسلامى رىيازىكى تاك و جيايە، ھەك ئەو پەيامەى پۇنانىيە نەي كە بانگەواز دەكات بۆ دىناپەرستى و ئارەزو، بىازى، ھەك ئەو پەيامەى بىروباو، رەكانى دىناپەرستى نەي كە دىنا بەرپەرچ دەدەنەو، رەوشتى ئىسلامىش بەرھەم و گەرەى جەھىلەتى عەرەب نەي، بەلكو رىيازىكى تەواوى پەيوەست بە بىروباو، رە كە دان بە مەو، دەنەت ھەك گشتىكە لە ھەموو لایەنەكانى ژياندا كارىگەرى ھەبىت ھەك بوارى سىياسى و ئابورى و كۆمەلەىتى و ئەدەب و پەرەردە، ئەمەش بەرنامەيەكى كردارىە نەك نەزەرى و فەلسەفى، رەوشتى ئىسلامى لەسەر دوو بنەما

دامه‌زراوه، پابه‌ندی و پاداشتی رۆژی دواپی، هاوکات ریی داوه به به‌دیه‌ئانی ویسته‌کان نه‌ک به‌ریپ‌گرتنیان یان به سووک گرتنیان، توانای هه‌یه و ره‌چاوی بارودۆخیشی کردووه و لیخۆشبوون و لیبورده‌یی کاتی ناره‌حه‌تی و ته‌وبه‌ قبووێکردنی کاتی هه‌له‌شی له‌خۆگرتووه، ئه‌مه‌ ویپای بوونی میانه‌ره‌وی و واقعی بوون له‌ریبازی ره‌وشتی ئیسلامیدا، له‌هه‌مان کاتدا هه‌موو ئه‌و گومانانه‌ تیکده‌شکینێت که پێیان وایه ره‌وشت جیا به‌ له‌ ئایین یان ده‌لێن که‌سی ملهوێ ده‌ریت به‌ره‌وشت بیت، بنه‌ما ره‌وشتیه ئیسلامیه‌کان دیوارێکی به‌هێزن دژ به‌ پشیوی و سته‌م و خراپه‌ به‌گشتی، له‌هه‌مان کاتیشدا نه‌رمییان له‌خۆگرتووه‌ و له‌گه‌ڵ نه‌وه‌ یه‌ک‌دوا‌یه‌که‌کاندا له‌ بازنه‌ی فراوانی ره‌وشتی ئیسلامیدا کاری خۆیان ده‌که‌ن.

تیبینییه‌کی گرنگ له‌و بواره‌ بریتیه له‌ جیا‌کردنه‌وه‌ی ره‌وشتی چه‌سپاو و نه‌ریتی گۆپاو له‌ بیرى ئیسلامیدا، له‌ ئیسلامدا ره‌وشت چه‌سپاو چونکه په‌یوه‌سته به‌ مرقۆه‌وه‌ (لا تبدیل لخلق الله) چونکه په‌یوه‌سته به‌ هه‌موو به‌ها بالا‌کانی ئایینه‌وه‌، به‌لام نه‌ریته‌کان گۆپاون چونکه په‌یوه‌ستی پێناوی کاتین و ده‌ستکردی مرقۆن، ره‌وشتی ئیسلامی جیا‌وازیه‌کی ته‌واوی هه‌یه له‌ ریپ‌ازه‌کانی رۆشن‌بیری یان دنیا‌په‌رستی یان واجب، به‌گشتی ره‌وشت بریتیه له‌ ته‌قواو له‌خواترسان.

ئه‌خلاق و بیرۆکه‌ی وه‌حده‌تولوجود

زانایان له‌سه‌ر ئه‌وه‌ یه‌ک‌ده‌نگن که وه‌حده‌تولوجود نکوولی کردنه له ئولو‌هیته و سه‌لماندنی بوونه‌وه‌رانه به‌ته‌نها، وه‌حده‌تولوجود ناو‌نیشانێکی نوێیه بۆ ملهوپی و نکوولی ردن له‌ بوونی خوا، زمان پێچ‌دانێکه به‌ بیرى

ته‌ن‌ها بوونی ماده‌ده ماده‌م شتیّ له‌پشت ئه‌م جیهانه‌وه نابینریّ، به‌راستی
بیرۆکه‌ی وه‌حده‌تولوجود بیرکردنه‌وه‌یه‌کی کۆنی هیندیه.

موسلمانان بره‌ویان وایه‌ خوای گه‌وره‌ واجبولمه‌وجوده‌و نه‌ینی هه‌میشه‌یی و
نه‌مره‌ که‌ سه‌رده‌م و شوین سنوورداری ناکات، مومکینولوجودیش هه‌ر شتی‌که
جگه‌ له‌ خودا، بیگومان په‌یامی وه‌حده‌تولوجود مه‌ترسیت‌ترین تیری ژه‌ه‌راویه
که‌ ئاراسته‌ی ئه‌و پابه‌ندیه‌ ره‌وشتی‌ه‌ ده‌کریت که‌ ئیسلام هیناویه‌تی، چونکه
وه‌حده‌تولوجود به‌رپر‌سیاریتی ره‌وشتی له‌کارده‌خات که‌ بنه‌مای پاداشت و
سزای رۆژی دوا‌ییه.

باسی دووهم

بوونگه‌رای

یه کیک له و بانگه‌وازه رووختنه‌رانه‌ی له هه‌موو جیهاندا بازارپه‌رمی هه‌یه بریتیه له بوونگه‌رای، ئەمەش دوو لایەن لەخۆدەگرێت: لایەنی فیکر که خۆی دەنوێنێت له و بیروراو بیردۆزانه‌ی بانگه‌وازه کۆن و نوێکانی خستویانه‌ته‌روو، دیارترینی ئەوانەش بریتین له کیرکه‌جێرد و کامی و سارته‌ر، دووهمیشیان لایەنی پەپه‌وه که خۆی دەنوێنێت له و دەسته‌و کۆمه‌له و وێنه جۆراوجۆرانه‌ی که رۆژنامه جیهانیه‌کان گرنگیه‌کی زۆریان پێداوه و بوته جێی سه‌رسوپمان و گرنگیپێدانی که‌نجان.

بوونگه‌رای له هه‌ندی بارودۆخدا ده‌نگۆی فراوانی هه‌بوو چونکه پاش ئەوه هات که رێباز و بیرە ماددیەکان و نکوولی کاران له خوا و زیندوو‌بوونه‌وه و ره‌شه‌بای بیرى به‌رزراگیرى سێکسو و بێپه‌وشتی و ئاره‌زووبازی رێیان بۆ کردبوویه‌وه، دواچار ده‌گاته ئەوه‌ی بلیت مۆف ملکه‌چی بپیاره‌کانی زانسته سه‌باره‌ت به‌ زینده‌وه‌ران و مادده، له په‌نجا سه‌له‌ی کۆتاییدا شه‌پۆلیکی نکوولی له ئایین و ره‌وشت له هه‌موو جیهاندا زāl بوو، ئەو جۆره بانگه‌وازانە دهره‌فتیکی باشیان ره‌خساند بۆ که‌شه‌پێدان و بلاوکردنه‌وه‌ی.

بوونگه‌رای پە‌رچه‌کرداری چه‌ندین شت بوو، له‌وانه ئەو بانگه‌وازانە‌ی که پێیان وایه مۆف به‌کاره‌اته‌ی ئامێریکی که‌وره‌یه و بوون یان کیانیکی جیای نیه، له‌وانه‌ش هاواری جه‌نگی وێرانکه‌ر و به‌ره‌می له‌ده‌ستچوونی

ئەو بره گیانه ی جهنگی جیهانی دووهم بوو، هیشتا مه ترسی مووشه ک و بۆمبه ئەتۆمیه کان هه ره شه یه بۆ سه ر جیهان.

هه موو ئەم مه ترسیانه کاتی به ره ورووی ده روونی مۆیی ده بنه وه - ئەو ده روونه ی که دامالراوه له بره وایوون به خوا- ته نها رێیه ک بۆیان ده مینیتته وه ریی لیکه له شهانه، وا وینا ده کریت ژیان تاکه ئامانجه، له هه مان کاتدا ئامانجیکه که هه رسات هه ره شه ی ئاوابوونی له سه ره، ئەو ئەو دۆزه خه یه که بوونگه رای کاردویه تیه وه و پێی ده سوتیت تا خزمه تی ئەو ئامانجه گه وه بکات که له پشت بوونگه راییه وه خۆی شارده وه ته وه و بریتیه له بلاوکردنه وه ی لیکه له شهانه و بردنی مۆفایه تی به ره و وێرانکاری ره وشتی.

لێره وه گه نجان هاواری سارته ر و ئەلبیر کامی سه رسامی کردون و تاکه ریی هه نگاو به ره و ئەویش له توندوتیژی و بێره وشتی و وێرانکردنی هیزه مۆییه کانه وه ده بیننه وه، بوونگه راییه به ده وری چه ند چه مک و واتایه کدا ده خولیتته وه که له بنه رته دا زاده ی عه قلی ماندوو و ده روونی راران و دوورن له سروشتی ره سه ن و فیتره تی ساغی مۆفقه وه، ئەو چه مک و واتایانه ش له م هاوارانه دا پوخت ده بنه وه:

ژیان بێ ماناو بێ ئامانجه، جیهان بۆ ئەوه یه تا مۆف تیایدا به مریت، تیایدا فیکر یه کبوونی به سه ردا سه پاوه، تیایدا مۆف رارایی به سه ردا سه پاوه، ماده م ئیمه ده مرین بۆیه ژیان هیچ واتایه کی نیه، سه رکیشی مۆییشمان هیچ مشت و مریکی بۆ نیه، ئەمۆ وه ک سه به ینی و سه به ینیش وه ک دوو سه به ی وایه، هیچ شتی تام و چێژی نیه، هیچ هیوایه ک نه ماوه و هیچ بێهیواییه کیش نیه.

نهم جیهانه بئی مه‌به‌ست هاتووته‌بوون و بئی ئامانجیش ری ده‌بریت،
هر مندالی بئی هۆکاری عه‌قلی و بئی ئامانج دیته‌ژیان، ژيانی باریکی لاوازی
و دواتر کتوپر مردن به‌خووه ده‌بینیت، هه‌موو دنیا فرت و فیله، ئیمه بئی
هۆکاریکی عه‌قلی هاتوینه‌ته بوون و جیهانیش بئی ئامانج ری ده‌بریت.

ده‌کریت بوتریت بوونگه‌رایی هه‌ولێکی بیرى رۆژئاواییه بۆ تیگه‌یشتن له
ژیان، تیگه‌یشتنێك جیا له ئایین و ره‌وشت و له بازنه‌ی بیردۆزه‌ی
ماددیگه‌ریدا، بۆیه کاتێك ده‌بینیت بیردۆزه‌ی مارکسی له‌ بواری ئابووریدا
کێه‌کانی ژيان چاره‌سه‌ر ده‌کات، ده‌بینیت بیردۆزه‌ی فرویدی جه‌خت
ده‌کاته‌وه له‌ بواری ده‌روونی، بیردۆزه‌ی سارته‌ر به‌رپه‌رچدانه‌وه ره‌های
هه‌موو به‌ها رۆحی و بیروباوه‌ریه‌کانه‌و ئه‌وه‌ش وه‌ك چاره‌سه‌ریك داده‌نیت
بۆ په‌یامی ئازادی مرقۆ.

بێگومان به‌رزراگیرى بیردۆزه‌که‌ی فروید له‌ جه‌ختکردنه‌وه له‌ ئاره‌زووی
سیکسیدا و به‌ریه‌که‌وتنی له‌گه‌ڵ بیردۆزه‌که‌ی لیفی بریلا که‌ پێی وایه
ره‌وشت چه‌سپاو نیه، ئه‌مه ده‌رگایه‌کی فراوانی کردوه‌ته‌وه له‌به‌رده‌م
که‌وتن و داڕمانیکی نویدا که‌ له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا ئه‌و رێساو بنه‌مایانه‌ له‌ناو
ده‌چن که‌ چاکه‌و خراپه‌ له‌یه‌ك جیا ده‌که‌نه‌وه، به‌مه‌ش ده‌رونی مرقویی
به‌ره‌و مه‌ترسیه‌کی سه‌خت ده‌چیت و ترس و بیم و له‌ناوچوون ده‌یگریته‌وه،
واش ده‌زانیت ئه‌م له‌ناوبردنه‌ی رێساو سنوورانه به‌خته‌وه‌ری و ئارامی و
چێژوه‌رگرتنی پێده‌به‌خشیت.

بوونگه‌رایى به‌ره‌می ئه‌و گۆرانه مه‌ترسیداره‌یه که‌ به‌ره‌و لێکه‌له‌وه‌شان
ده‌چیت، دکتۆر حامید عه‌ممار به‌ نه‌خۆشی سه‌رده‌م وه‌سفی ده‌کات و
ده‌لێت: فروید بانگه‌شه‌ی ئه‌وه ده‌کات پالنه‌ره‌کانی مرقۆ و دیارده

ده‌روونیه جیایاکان سه‌رچاوه‌که‌یان وزه‌ی سی‌کسی به‌رده‌وامی لاشعووره، له دیدی خویندنگه‌ی فرۆیدیدا مرۆڤ وه‌ک ئازده‌لیکی مرۆیی ته‌ماشای ده‌کریت که ئاره‌زوو و پالنه‌ره‌ فیتره‌تیه‌کانی ریی پی‌ ده‌بین.

بیروپاکانی فرۆید له‌ کۆمه‌لگه‌ی نه‌مسییدا له‌ ۆتاییه‌کانی سه‌ده‌ی نۆزده‌دا له‌گه‌ڵ ئاره‌زووی خه‌ڵکدا ده‌گونجێ، دواتر دوا‌ی جه‌نگی جیهانی یه‌که‌م ئه‌و ئاراستانه‌ بوونه‌ پیناویک بۆ رافه‌ی ئاکاری مرۆڤ، دواتر چه‌رمه‌سه‌ری جه‌نگی جیهانی دووه‌ک و پیناوه‌کانی وێرانکاری و له‌ناوچوون هاتنکه‌ بوونه‌ ئه‌زمونیکی ره‌قی مرۆیی که‌ زۆر سه‌ختتر بوو له‌ جه‌نگی یه‌که‌می جیهانی، به‌تایبه‌ت له‌ ئه‌وروپادا باره‌که‌ زۆر سه‌ختتر بوو، له‌و جۆره‌ی باره‌ سه‌ختانه‌دا باری سایکۆلۆجی له‌باره‌ بۆ ده‌رکه‌وتنی بیرى بوونگه‌راییه‌کان و رافه‌ ره‌شبینیه‌کانیان، ئه‌و وێژدانه‌ رارایه‌ی مرۆڤ هه‌یه‌تی و هه‌ست به‌وه‌ ده‌کات هه‌موو بوون به‌ره‌و که‌نارگیری و تاکبوونو نه‌بوون خه‌نگاو ده‌نیت، ئه‌و جیهانه‌ی که‌ تیايدا ده‌ژین جیهانیکی په‌که‌وته‌ی شیاو به‌ داشکانی خیرا و وێرانبووی تۆقینه‌ره‌، ئه‌گه‌ر بۆمان هه‌بی‌ت پرسیار بکه‌ین له‌و هی‌زانه‌ی که‌ بوونه‌ هۆی هه‌ردوو جه‌نگی جیهانی و ئامانجیان بۆ دانان له‌ پناو به‌ده‌یتانی ئامانجه‌کانی پشت ئه‌و دوو جه‌نگه‌ و ئه‌نجامه‌کانی دواتریان، ئه‌گه‌ر بۆمان هه‌بی‌ت به‌ روونی داوا‌ی وه‌لام له‌ وێژدانمان بکه‌ین، ئه‌وا له‌ وه‌لامدا پیلانه‌ تلموودیه‌کان خۆیان ده‌نوینن له‌ سه‌هیۆنیه‌تی جیهانیداو هه‌ر ئه‌مانه‌ش سازینه‌ری ئه‌و دوو جه‌نگه‌ بوون، هه‌م خۆیان گرهبان ده‌دا به‌ جه‌نگه‌کان و هه‌م ئه‌وانیش ئه‌و بانگه‌واز و رێبازانه‌یان ده‌هینانه‌ ئاراهه‌.

بێگومان ئه‌و لێکه‌له‌وه‌شان و په‌رتبوونه‌ی له‌ رێبازی بوونگه‌رایى و هه‌لسوکه‌وتی شوینکه‌وتوانیدا هه‌یه‌، به‌لگه‌یه‌ له‌سه‌ر دا‌پرا‌نی ته‌واو له‌

هه‌موو سه‌رچاوه‌کانی بپوابوون به‌خوا و چاکه‌و میهره‌بانی و خۆشه‌ویستی و براییه‌تی مۆیی و هه‌موو ئەو به‌ها مۆییانه‌ش که سیستمی کۆمه‌لگه‌و ژیا‌نیان له‌سه‌روه‌ست‌اوه.

بێهیا‌بوون له‌ ره‌حمه‌تی خوا و دا‌پ‌ران له‌ بپوابوون به‌خوا و که‌وتنه‌شوین ماد‌دی‌گه‌ری ئەو بۆشاییه‌ رۆحیه‌ی له‌ ده‌روونی خه‌ل‌کیدا دروست کردوه، هه‌ول‌ه‌که‌ش هه‌ر دێر زه‌مانه‌وه ده‌ستی پێ‌کردوه‌و نه‌وه دوا‌ی نه‌وه ئالو‌گ‌وپێ پێ‌کراوه تا گه‌یشته‌وه‌ته خا‌لیک که کامی به‌ (دل‌ تێکه‌ه‌ل‌چوون) وه‌سف‌ی ده‌کات.

بوونگه‌رای‌ی له‌ نێوه‌ندی سه‌ده‌ی بیسته‌مدا به‌ نه‌خۆشی مۆڤ و ده‌ردی سه‌رده‌م وه‌سف‌ کراوه، به‌ گشتی رارایی و بێهیا‌ویی و له‌ناو‌چوون و هه‌ست‌کردن به‌ نامۆ‌یی به‌ره‌می بوونگه‌رای‌ی بووه.

بێ‌گومان ده‌کرا ئەو ها‌واره‌ بپوات و ئەو شوین‌ه‌واره‌ خراپانه‌ له‌ هه‌موو جیهاندا جی‌ نه‌هێ‌ل‌یت، ئە‌گه‌ر بوونی ئەو هێزه‌ شار‌اونه‌ نه‌بو‌ن‌یا‌یه‌ که له‌پشته‌وه‌ ببوونه سه‌رخه‌ری تا ئاس‌تێک وای لێ‌هات‌بوو که له‌ پار‌یس به‌ فه‌ره‌نسی کتێبێک ده‌رده‌چوو له‌ هه‌مان کاتدا له‌ به‌یرو‌تیش به‌ عه‌ره‌بی ده‌رده‌چوو.

هه‌ندی ده‌پرسن بۆچی بوونگه‌رای‌ی له‌ ئە‌ورو‌پا‌و هه‌ندی ناو‌چه‌ی جیهاندا سه‌رکه‌وتنی به‌ده‌ست هێنا؟ وه‌لامه‌که‌ش روونه، چونکه هۆ‌کاره‌که‌ی وه‌رگرتنی رێ‌بازی ماد‌دی‌گه‌ری و بانگه‌وازی لێکه‌ه‌ل‌ه‌شانه، بوونگه‌رای‌ی به‌ره‌می دیدی تاک‌گه‌رای‌یشه، هه‌ول‌ی به‌رده‌وام‌یش هه‌یه تا هه‌رکات لا‌واز بوو یان رووخا نوێ بک‌ریته‌وه تا ئە‌وه‌ی یه‌ک‌ی‌کیان سه‌ده‌ی بیسته‌م به‌ سه‌ده‌ی

سارته‌ر وه‌سف ده‌کات و پیتی وایه سارته‌ر ره‌شه‌بایه و بوونگه‌راییش سه‌رچاوه‌ی هه‌موو رارایی و بارگرژی‌ه‌کی سه‌ده‌ی بیسته‌م بووه.

به رامانیکی ساده له ژیا‌نی سارته‌ر ده‌زانین چ ئاکاری له‌پشت نه‌م چه‌مکو واتایانه‌وه بووه، په‌یامه‌کانی سارته‌ر که ناوی بوونگه‌راییان لی‌نراوه ته‌نا ده‌نگدانه‌وه‌یه‌کی بری هه‌ستی ده‌رووی بون، سارته‌ر له کتیبه‌که‌یدا (وته‌کان) ده‌لێت: من ئه‌وه‌م بۆ خۆم دروست کردووه چونکه من کوپی که‌س نه‌بوم).

سارته‌ر ده‌یزانی کاتیک هۆشی کردووه‌ته‌وه باوک و دایکو خیزانی نه‌بووه، چونکه باوکی له سی مانگی یه‌که‌میدا مردبوو، دایکیشی که‌سایه‌تی نادرست بووه و هه‌رگیز سارته‌ر هه‌ستی نه‌کردووه به‌ سۆزی دایکایه‌تی، خیزانیکیشی نه‌بووه جگه له باپیره و داپیره‌یه‌کی په‌که‌وته که ئازاردەری سارته‌ر و دایکیشی بوون و هۆکاری هه‌ستکردن به‌ که‌می و په‌ستی بوون بۆیان.

دیدى سارته‌ر بۆ مرقایه‌تی روانینیکی پپ سۆزی شیواوه، بنه‌ره‌ته‌که‌ی سووکایه‌تیه، ئه‌و ده‌یویست جه‌خت بکاته‌وه له بوونی خۆی، بۆیه نکوولی ده‌کرد له کلێسا و هه‌ولێ ده‌دا په‌یامیکی هه‌بی‌ت، ئه‌و له ناو مندا‌لانی ئاساییدا مندا‌لیکی بی‌زراو بوو، بۆیه بوونگه‌رایى دا‌هینا.

نۆ‌ربه‌ی تو‌یژه‌ران ئه‌و هه‌لگه‌رانه‌وه‌ی سارته‌ر ده‌گێ‌رنه‌وه بۆ چه‌مکو واتاکانی مه‌سیحیه‌تی رۆژئاوا که نه‌یانتوانیوه سارته‌ر به‌خته‌وه‌ر بکه‌ن یان ئه‌و هه‌سته‌ی پی‌ بدەن که هه‌ستی قوولی بۆ خۆی هه‌بی‌ت، لایه‌نیکی تری سه‌رچاوه‌ی شو‌رپشو لادانه‌کانی ئه‌وه‌یه که ژیا‌ن له دیدی کۆمه‌لگه‌که‌ی ئه‌وا به‌های نه‌بوو، بی‌رۆکه‌ی تاوانی پێ‌شو‌ه‌خته هه‌بوو، هه‌ول ده‌دا

جسته‌ی مرۆیی له هه‌موو ویست و ئاره‌زوویه‌ك رزگار بكریت، هه‌موو ئه‌مانه وایانكرد خه‌لكی چاوه‌پێ مه‌مله‌كه‌تێك بن جیا له‌م جیهانه‌و كه‌نارگیر و ره‌هبانیه‌تی تێدا بێت دوور له‌ كۆمه‌لگه‌و له‌ جه‌رگه‌ی بیاباندا بێت، ئه‌وه ئه‌و لادانه مه‌ترسیداره‌ بوو كه‌ به‌ره‌وری ژیا‌نی سارته‌ر بوویه‌وه، بۆیه‌ دواتر فه‌لسه‌فه‌كه‌ی کاریگه‌ر بوو به‌ هه‌موو ئه‌و هۆكارانه، سیمۆن دی بۆفوار ئاكارى سارته‌ری له‌ ژیا‌ندا وێنا كردووه‌و ده‌لێت: رقی بوو له‌ ماف و ئه‌ركه‌كان، لای ئه‌و هه‌موو شتیك له‌ ژیا‌ندا كه‌مبه‌ها بوو، له‌وه‌ تێنه‌ده‌گه‌یشت كه‌ پیشه‌و هاوپێ و سه‌ركرده‌ بپێ بنه‌ما هه‌ن كه‌ جێی ره‌چاون، هه‌رگیز گه‌وره‌ی خیزان نه‌ده‌بوو، ته‌نانه‌ت ژنی نه‌ده‌هینا، سارته‌ر هاوسه‌رگیرى به‌ شتیکی گه‌وره‌-دانه‌ده‌نا، هینده‌ی ئه‌وه‌ی كه‌سیکی شۆپشگێر بێت كه‌سیکی پشیوی ساز بوو، بارى ناو كۆمه‌لگه‌ی به‌ شتیکی سووك سه‌یر ده‌كرد، به‌وجۆره‌ ده‌بینین سارته‌ر دژ به‌ ئه‌و باره‌ ئایینییه‌ بوو كه‌ ئه‌و رووپای تێدا ده‌ژیا، هه‌ر له‌وه‌شه‌وه‌ كه‌وته‌ دژایه‌تی هه‌موو به‌هاكانى ره‌وشت و بیروباوه‌پ، له‌وه‌شدا لێكچووی فرۆید و ماركس بوو، چونكه‌ ئه‌وانیش بانگه‌وازیان ده‌كرد بۆ دارماندنی بپاره‌كانی ئایین و كینه‌ی زۆری دژ به‌ كلێسا.

له‌م مونتله‌قه‌وه‌ ئایدۆلۆجیای تلموودی ئامانجێکی خۆی له‌ دژایه‌تی ئایین به‌ فه‌لسه‌فه‌ به‌دیكرد كه‌ ماوه‌یه‌کی زۆر بوو هه‌ولێ بۆ ده‌دا، فه‌لسه‌فه‌ی بوونگه‌راییش ناوی لێنرا فه‌لسه‌فه‌ی لێكه‌ه‌لۆه‌شینی یان فه‌لسه‌فه‌ی عه‌ده‌م، ئه‌مه‌ش له‌گه‌ڵ فه‌لسه‌فه‌كانی تردا له‌وه‌دا یه‌كده‌گرێته‌وه‌ كه‌ نكوڵی ده‌كات له‌ جیهانی پشت ماده‌، له‌وه‌شدا لێی جیاوازه‌ كه‌ بانگه‌وازه‌كه‌ی به‌كه‌مگرتنی دنیا به‌.

بیگومان ریبه‌رانی بانگه‌وازی بوونگه‌راییی هه‌موویان که‌سانی نامۆ بون و ژیانیان پریوه له بارگرژی (کیرکه‌جورد - گابریل - ماسیل - هیرگرد - سارته‌ر)، نووسینه‌کانی کیرکه‌جورد ماوه‌ی سه‌د سال داپۆشراو بوون تا له سه‌ره‌تا‌کانی سه‌ده‌ی بیسته‌مدا جووله‌کایه‌تی تلموودی ئه‌و نووسینه‌ی ده‌رکرد و که‌وته بلاوکردنه‌وه‌و وه‌رگیرانیان.

هرگرد جه‌نگیکی بی‌بنه‌مای دژ به‌هه‌موو مه‌سیحیه‌ت راگه‌یاند وه‌ک شوینپیه‌لگرتنی بانگه‌وازی‌ک که‌ توندتر بوو له‌وه‌ی نیتشه، میژوونوسان ئاماژه ده‌ده‌ن به‌ بری‌لادانی بنه‌ره‌تی له‌ که‌سایه‌تی هه‌ریه‌ک له‌ فرۆید و نیتشه‌دا، سه‌باره‌ت به‌ کیرکه‌جوردیش ئه‌وا دایکی خزمه‌تکارێک بووه‌ که‌ باوکی به‌ نه‌ینی له‌گه‌لیدا ده‌ستی تی‌که‌ل‌کردووه‌، هه‌روه‌ها پش‌تی چه‌ماوه‌ بوو بووه‌، ئه‌مه‌ش وای‌کردووه‌ هه‌ست به‌ که‌موکورتی بکات، بۆیه‌ که‌ناری گرتووه‌ له‌ کۆمه‌ل‌گه‌و دژایه‌تی کۆمه‌ل‌گه‌ی کردووه‌، نووسینه‌کان بیست نووسین بون که‌ تیایدا به‌ سه‌ختی هیرشی کردووه‌ ته‌ سه‌ر کۆمه‌ل‌گه‌ ئایینه‌که‌ی و هه‌ولیداوه‌ کلێسا له‌ناوبه‌ریت و بیرى مه‌سیحیه‌ت تیک‌بشکینیت و خه‌لکی بانگ بکات بۆ ته‌نها به‌وابوون به‌ خۆیان، لی‌ره‌وه‌ بوونگه‌راییی بوو به‌ جه‌نگی‌ک دژ به‌ هه‌موو ئایینه‌کان.

یه‌کێکه‌ مه‌ترسیدارترین بانگه‌وازه‌کانی فه‌لسه‌فه‌ی بوونگه‌راییی بانگه‌واز کردنیه‌تی بۆ نکوولی کردن له‌ ئولوهیه‌ت و په‌رس‌تشی خود، مرقۆ بانگ ده‌کات تا به‌ ته‌واوه‌تی چێژ وه‌ربگریت له‌ بوونی و گه‌وره‌ترین پش‌کی چێژ و ئاره‌زوو بۆ خۆی به‌دی‌بینیت.

هه‌لۆیستی سارته‌ر به‌رامبه‌ر به‌ ئولوهیه‌ت له‌ تی‌گه‌یشتنی‌کی هه‌له‌وه‌ ده‌ردکه‌وێت که‌ مرقۆ به‌ خوا داده‌نیت، بۆیه‌ بانگه‌واز ده‌کات بۆ

به‌خوادانانی هه‌موو مرۆفیک، ئەگەر سارتەر به واتای دروستی خۆی له ئولوهیه تیڤگه‌یشتایه (خوای گه‌وره که مندالی نیه و له که‌سیش نه‌بووه و په‌یوه‌ندی به که‌سه‌وه نیه و که‌س به هیچ جۆرێک بۆی نیه له رووی ئیتیحاد یان وه‌حده‌تولوجه‌وه په‌یوه‌ندی هه‌بێت پێیه‌وه) ئەوا هه‌لوێستیکی تری ده‌بوو.

بیردۆزه‌ی به‌خوادانانی مرۆف که‌ فله‌سه‌فه یۆنانیه‌کان بانگه‌وازیان بۆ ده‌کرد و چه‌ند بیروباوه‌پێکی تریش په‌یپه‌ویان ده‌کرد، ده‌رگایه‌کی فراوانی کرده‌وه بۆ بانگه‌واز بۆ مرۆف‌په‌رستی و به‌خوادانانی هه‌موو مرۆفیک.

له رۆمانی (الذباب) دا سارتەر خواوه‌ندی خواوه‌نده‌کان (ئووپیتەر) ده‌دوینیت و به‌و واتا هه‌له‌یه وه‌سفی ده‌کات که له فله‌سه‌فه‌ی یۆنانیدا سه‌باره‌ت به‌ خوا هه‌یه، سارتەر ده‌لێت: هه‌رکه منت دروست کرد خێرا لیتجیا‌بوومه‌وه و خۆم دامالی له گه‌رانه‌وه‌ی ریشه‌ییم بۆت.

ئهم په‌یامه له ئیسلامه‌وه زۆر دووره‌و ئیسلام وانا‌پوانیت بۆ خوايه‌تی و بپوای به‌ خوايه‌تی باوکایه‌تی نیه.

هه‌ندی له توێژه‌ران مله‌وپێ سارتەر به‌وه وه‌سف ده‌که‌ن که زۆر زیاتره له مله‌وپێ سه‌رده‌م، ئەو ته‌نها نکولی کردنی نه‌گرتوه‌ته‌به‌ر، به‌لکو له‌به‌رامبه‌ر خوادا مرۆف به‌ خوا ده‌زانیت یان ئەو په‌یامه‌ی خۆی راده‌گه‌یه‌نیت (خوا هه‌یه بۆیه مرۆف نه‌بووه).

سارتەر ئهم په‌یامه‌ی له نیتشه‌وه و سه‌رچاوه‌ بپه‌رستیه یۆنانیه کۆنه‌کانه‌وه وه‌رگرتوه، بێگومان سارتەر و نیتشه زۆر کاریگه‌ر بون به‌ په‌یامی لاریی خواوه‌ندی زالی ناو بی‌ری رۆژئاوا که له پێش سه‌رده‌می رینیسانسدا زالی بوو، ئەگەر بی‌ری رۆژئاوایی له‌گه‌ڵ وه‌رگرتنی ریتیازی

زانستی نه‌زوونیدا په‌یامی نیسلامی سه‌باره‌ت به‌خوایه‌تی له‌بیری نیسلامیه‌وه‌وه‌ریگرتایه، نه‌وا جیاوازیه‌کی زۆر ده‌بوو له‌ئاراسته‌ی فه‌لسه‌فه‌ی نویدا، چونکه نیسلام بر‌وای نیه‌به‌و‌قسه‌ی ده‌لێت خوا مرۆفی له‌سه‌ر شیوه‌ی خۆی دروست کردووه، نه‌م‌وته‌یه‌له‌لایه‌ن قورئان‌و‌سوننه‌تی سه‌حیحه‌وه‌پالپشتی نه‌کراوه‌و‌زیاتر له‌په‌یامی غه‌نوو‌صیه‌تی کۆن ده‌چیت.

(وما قدروا الله حق قدره)، له‌شانۆیی می‌ش‌و‌له‌دا بیرۆکه‌ی زالبوونی خواوه‌ند به‌سه‌ر مرۆفدا وینه‌یه‌کی فه‌لسه‌فه‌ی یۆنانیه‌و‌بیریکی ساخته‌یه‌و‌گه‌رانه‌یه‌بۆ نه‌و‌باره‌ناره‌وای مرۆف که‌دواتر نیسلام راستکردنه‌وه‌ی کرد بۆ چه‌م‌ک‌و‌واتای په‌یوه‌ندی خوا به‌مرۆفه‌وه‌که‌بریتیه‌له‌په‌یوه‌ندی میهره‌بانی و‌لی‌بورده‌یی، هه‌روه‌ک فه‌لسه‌فه‌ی بوونگه‌راییی په‌یوه‌سته‌به‌تاوانی پێش‌وه‌خته‌ی می‌ژوویه‌وه.

دکتۆر موحه‌مه‌د غه‌لاب ده‌لێت: سه‌رچاوه‌ی رارایی یان هه‌ندی جار سه‌رچاوه‌ی خه‌فه‌تیش لای نه‌و‌بیریارانه‌نه‌وه‌یه‌که‌مه‌سیحیه‌ت رازیکردنیکی ته‌واوی نیه‌بۆ نه‌و‌داواکاریانه‌ی عه‌قل که‌بۆ تیگه‌یشتنی هه‌ر شتی بیت، به‌ل‌کو‌زۆریه‌ی جار بیروباوه‌ری ته‌سلیمی برو‌ه‌زر له‌په‌یامه‌که‌ی ده‌رده‌کات، چونکه هه‌ندی بانه‌مای هه‌ن که‌له‌گه‌ل عه‌قل‌دا به‌یه‌کده‌که‌ون، باس‌کال ده‌لێت: تاوانباری ره‌گه‌زی له‌دیدي خه‌ل‌ک‌دا جۆریک شیتیه، به‌لام‌ثابین به‌وجۆره‌پیش‌که‌شی ده‌کات، بۆیه‌پێویسته‌له‌گه‌ل عه‌قل دووربگرن چونکه عه‌قل شتی وای قبوول نیه‌که‌مرۆف تاوانی پێش‌وه‌خته‌ی له‌سه‌ر بیت.

فه‌لسه‌فه‌ی بوونگه‌راییی وه‌ک به‌رنگاربوونه‌وه‌یه‌کی فه‌لسه‌فه‌ی مارکسی دیت: بانگه‌واز ده‌کات بۆ قوربانی دان به‌کۆمه‌لگه‌له‌پێناو‌تاک‌دا، نه‌مه‌

به‌رامبەر به ئەو بانگه‌وازه‌ی مارکسیه‌ت که داوا ده‌کات تاک قوربانی بێت له‌پێناو کۆمه‌لگه‌دا.

ئەوان ده‌لێن تاک له‌ مارکسیه‌تدا به‌شه‌کیه‌و له‌ بوونگه‌راییدا ئەصل و بنه‌په‌ته، هه‌رچه‌نده‌ داوا ده‌کات ریزی مرۆف به‌رزراگیریت خاوکات له‌ بازنه‌ی فەلسه‌فه‌ی مادیدا هه‌لسوکه‌وتی له‌گه‌لدا ده‌کات و وه‌ک ئاژه‌لیکی ماددی خاوه‌ن ئاره‌زوو بۆی ده‌پوات و خۆی بێئاگا ده‌کات له‌ لایه‌نه‌ رۆحی و ده‌روونی و هزریه‌کانی مرۆف، ئەمه‌ش بانگه‌وازیکه‌ بۆ خۆزگارکردن له‌ هه‌ر کۆت و ریسا و به‌هایه‌ک، له‌بنه‌ره‌تیشدا پشت ده‌به‌ستیت به‌ نکوولی کردن له‌ ئولوهیه‌ت و زیندوووبونه‌وه‌و پاداشت و ئەخلاق، له‌ بنه‌ره‌تدا به‌ بیرى بیهیوابوون له‌ ژیان هه‌نگاو ده‌نیت، به‌رامبەر به‌ مه‌سیحیه‌ت و بیرى ئایینی رۆژئاوایی و کلێساش ده‌وه‌ستیت، مارکسیه‌ت بوونگه‌رایى به‌وه‌ ده‌ناسینیت که بانگه‌وازیکه‌ بۆ بلاوکردنه‌وه‌ی رینماییه‌ عه‌قلی و ره‌وشتیه‌کانی غه‌نوووسییه‌ت و به‌که‌مدانانی زانست و ئەخلاق.^۱

دکتۆر روجیه‌ گارودی به‌مجۆره‌ بوونگه‌رایى وه‌سف ده‌کات: بوونگه‌رایى فەلسه‌فه‌ی داگیرکه‌ره‌، فەلسه‌فه‌ی دارماندنی نه‌وه‌کانه‌، فەلسه‌فه‌ی دارووخانی که‌سیتی مرۆییه‌، فەلسه‌فه‌ی له‌پێخستنی ده‌روونی مرۆییه‌ له‌ بواری چیژ و ئاره‌زووه‌کاندا به‌جۆریک وای لێبکات نه‌توانیت به‌رگری له‌خۆی بکات یان بوونی خۆی دووپات بکاته‌وه‌، فەلسه‌فه‌یه‌کی ماددییه‌ که‌ ئامانجی چیژوه‌رگرتنی خێرا و ترسانه‌ له‌ مردن.

چه‌ندین بیراری رۆژئاوایی به‌رامبەر بیردۆزه‌ی بوونگه‌رایى وه‌ستاون و مه‌ترسیه‌کانی ئەو بیره‌یان له‌ چه‌ند خالێکی بنه‌ره‌تیدا:

^۱ - مادة‌ الوجودیه فی قاموس السوفیه‌تی.

يەكەم: مړۆڤ وا ليدەكات كە نار بگريټ لە كۆمەلگە.

دووهم: پټى خۆشە لايەنە ناشيرينه كانى سروشتى مړۆيى بخاتەروو و بانگەواز دەكات بۆ ليكەه لوه شان.

سێيەم: هەولده دات فەرمانە خواييه كان لەكار بخات و نكوولى دەكا لە بەها نەمرەكان.

چوارەم: بانگەواز دەكات بۆ بټهيوايى رەها و رەشبيني تەواوەتى و دارمانى ژيان.

پنجەم: بانگەواز دەكات بۆ هەل "ەرانه وه دژ بە واقع و هەموو بەهاكان و چى پەيوەندى هەبټ بە غەيبە وه هاو دەم بە دەروونى مړۆيى بەرپەرچ دەداتە وه بە هەموو جۆريك دژ بە ئيمان دەوه ستيت.

شەشەم: نكوولى دەكات لە بەرهمى بەها و ئەزمووه مړۆييه كان و بانگەواز دەكات بۆ ئەوهى مړۆڤ سەرلەنوئ دەست پى بکاتە وه.

هەوتەم: زانست و ئاين و رهوشت بەكەم سەير دەكات.

هەشتەم: يەك خالى کرانه وه بەرهو پيشرەوى يان بنيادى ژيان يان کارکردن لە پټناو كۆمەلگە يەكى باشتري تيدا نيه.

نۆيەم: فەلسەفە يەكە تەواو رۆچوو وه لە تاکگە رايبدا، نكوولى حەقيقەتى مەوزووعى واقعى مړۆيى دەكات.

دەيەم: رهوشتى بووگە رايى رهوشتيكى ناساغه، پرە لە رارايى و بټهيوايى و رەشبيني و حەزى مەرگ و ليتلى و خۆويستى تەواو.

يانزەهەم: بانگەواز دەكات بۆ سووربوون لە بټهيوايى و هاندانى خۆكۆزیدا.

دوانزه‌هه‌م: به‌ستنه‌وه‌ی کۆمه‌لگه‌کان و لیدانیان و له‌ناوبردنی هیوا و ره‌وشت و غیره‌ت و دژایه‌تی کردنی مه‌ردی و نه‌به‌ردی و قوربانیدان کاریکی تری بوونگه‌راییه.

سیانزه‌هه‌م: بانگه‌واز بۆ دوورکه‌وتنه‌وه‌و نه‌هیشتنی بنه‌ما ره‌وشتیه‌کان.

تویژه‌ران به‌رامبه‌ر به‌م چه‌مک و واتایانه وه‌ستاون و ساخته‌ی ئه‌م په‌یامه‌یان ناشکرا کردووه‌و ژۆرئیکیان به‌ روونی ئه‌وه‌یان راگه‌یاندووه‌ که بوونگه‌راییی دیارده‌یه‌کی کاتی ته‌واوبوو که پاش ماوه‌یه‌کی که‌م رۆژ تییده‌په‌رینیت.

بیگومان بانه‌وازی بوونه‌راییی بۆ ئیمه‌و کۆمه‌لگه‌و به‌هاکانمان ته‌واو نامۆیه، چونکه به‌ره‌می بپێ باری ته‌واو جیاواز له‌باری ئیمه‌یه، به‌ گشتی به‌ره‌می چه‌ند کۆمه‌لگه‌یه‌کی دیاری کراوه له‌ چه‌ند باریکی تایبه‌تدا.

ئیمه‌ ده‌زانین هه‌موو بیرری رۆژئاوایی له‌م دواسالانه‌دا به‌ ته‌نگه‌یه‌کی سه‌ختدا تیده‌په‌ریت و هه‌ره‌شه‌ی زۆری له‌سه‌ره، سه‌ه‌یۆنیه‌تی جیهانیش له‌پێ ئایدۆلۆجیای تلموودیه‌وه ته‌واو ته‌نگی پێه‌لچنیوه‌و هه‌موو هیزئیکی لی دابریوه‌و پالپشته ئه‌خلاقیه‌کانیشی له‌ناوبردوو به‌ ته‌واوه‌تی دووری خستوه‌ته‌وه له‌ په‌یامی ئایینی حه‌ق.

ئه‌وه‌ی جیی سه‌رسوپرمانه ژۆرئیک هه‌ن له‌ ولاتانماندا ئه‌و راستیه‌ ده‌زانن، که‌چی له‌ پوانگه‌ بریقه‌داره‌کانه‌وه ده‌پواننه ئه‌و بانگه‌وازان، له‌کاتی‌که‌دا کۆمه‌لگه‌کانی رۆژئاوا خۆیان ئه‌و په‌یام و رێبازانه‌یان تپه‌پاندون له‌به‌ر نه‌شیاوای و خراپییان و ته‌واوی نه‌گونجانیان له‌گه‌ڵ فیتره‌ت و سروشتی مرۆیی و به‌ها بالا مرۆییه‌کاندا، به‌راستی بوونگه‌راییی به‌ره‌می ته‌نگه‌یه‌ی مرۆفی سه‌رده‌م و داوی بیره‌دۆزه‌ی ماددیگه‌ریه که ئاره‌زووبازی

به‌رزاده‌گریّت و ریّی ناره‌زوویازی ده‌کاته‌وه، ئەمه‌ش پاش ئەوه‌ی دیواری
ریساو سنوور و به‌هاکان داده‌پمّینیت.

دیارتترین مه‌شخه‌لی بیرو ژیار و کۆمه‌لگه‌ی ئیّمه ئەو به‌سترانه‌وه‌ی
نیوان رۆج و مادده‌یه که هه‌یه، هاوسه‌نگی نیوان دنیا و رۆژی دواییه له
بازنه‌ی یه‌کخواپه‌رستی پوخت و بپوابوون به‌ زیندووویونه‌وه و پاداشت
وه‌رگرتنه‌وه، ئایین به‌شپکه له کۆمه‌لگه و بیری و سیستمی ئیّمه، ره‌وشت
دابه‌شکاریکی هاوبه‌شه به‌سه‌ر هه‌ریه‌ک له په‌روه‌رده و بواری کۆمه‌لایه‌تی و
سیاسه‌ت و ئابووریشدا.

باسی سییه‌م

هییه‌ت

بانگه‌وازی هییه‌ت کۆتا به‌ره‌می ئه‌و گۆرانکاریانه‌یه که کۆمه‌لگه‌ی سه‌رده‌م له ریتی ری‌بازه ماددیگه‌ریه‌کاندا پیتی گه‌یشتوووه و هه‌نگاو یکیشه بۆ ئه‌و دژایه‌یه‌ی به‌رامبه‌ر به هه‌موو به‌ها و ریتسا و ره‌وشت و بیروباوه‌په‌ مرۆیه‌یه‌کان ده‌کریت، بانگه‌وازی هییه‌ت پیتی وایه مرۆفی سه‌رده‌م هاواری ده‌ست رارایی و په‌رتبوونی‌ه‌تی و وه‌لامی پرسیاره‌کانی ده‌ست نه‌که‌وتوووه ناتوانیت له نه‌ینی بوونی خۆی تی‌بگات، ئه‌مانه‌ش تووشی نامۆیه‌کی سه‌ختیان کردوو، بێگومان ئه‌و هاواری نامۆیی و ترس له نه‌زانراوی زالکردوو به‌سه‌ر کۆمه‌لگه‌ رۆژئاوایه‌کاندا، بوته‌ سه‌رچاوه‌ی رێگریه‌کی گه‌وره له بنیادی گه‌لاندا، ئیدی هه‌رچه‌نده چی پێناوی خۆشگوزهرانی له ده‌وری خه‌لکدا هه‌ن که‌چی خه‌لکی له بۆشاییه‌کی ده‌روونی و ترس و دووره‌په‌ریزیدا ده‌ژین.

هه‌موو ئه‌و ئایدۆلۆجیا و سیستم و ری‌بازانه‌ی هه‌ولیاندا ری‌بازی ژیان پێشکه‌ش به مرۆڤ بکه‌ن شکستیان هێنا، یان ته‌نگژه‌ی مرۆفیان به‌ته‌نگژه‌ی گه‌ده‌و خواردن داناوه، یان پێیان وایه ده‌بیت ئاره‌زووه‌کان تا ئه‌وپه‌ری سنوور بچن، بۆیه خه‌لکی به‌دوای ئاره‌زووه‌کاندا راوده‌نێن، دواتر مرۆڤ له‌و گه‌شته‌ی گه‌راپه‌وه، ئه‌مه شتیکی نامۆ بوو له‌و کۆمه‌لگانه‌دا که له‌خسته‌بردن و ئاره‌زووبازی دایگرتون.

وه لآمه‌که‌ش یه‌ک شته: چِیژی ئیمان و به‌خششی رۆح و ئارامی سوکنایی ده‌روون نه‌ماوه، گیان ئازادی و متمانه‌و میهرخوازی خۆی له‌تاکه سه‌رچاوه‌یه‌وه له‌ده‌ستداوه، توێژه‌ران هه‌ولیانداوه سه‌رچاوه‌کانی بانگه‌وازی هه‌یبه‌ت بدۆزنه‌وه که کۆتا هاواری رزگاربوون و ده‌روونه له‌هه‌موو به‌ها و رِیساو کۆتیک، که‌چی تاکه وه‌لامیک ده‌ستیان که‌وت بریتی بوو له‌ نامۆیی.

کۆلن ولسن له‌ کتییی (نامۆ) دا ده‌لێت: نامۆیی نه‌خۆشیه‌که که ریشه‌ی قوولی هه‌یه و په‌یوه‌سته به‌ له‌تبوونی ده‌روونه‌وه له‌به‌ر نه‌بوونی یه‌کانگیری له‌گه‌ڵ ئه‌و کۆمه‌لگه‌ی که تیايدا ده‌ژی، نامۆیی هاوچه‌رخ جیایه له‌و امۆیییه‌ی که له‌ سه‌ره‌ده‌مانی پێشهویدا هه‌بو، نامۆ جارن وابوو هه‌رچه‌نده سه‌رسام و گومانای بوو که‌چی ئیمانی له‌ده‌ست نه‌ده‌دا و بیهیوا نه‌ده‌بوو له‌ گه‌یشتن به‌ حه‌قیقه‌ت، به‌لام نامۆیی ئیستا نامۆیی مرۆفیکیی ده‌سته‌وسانه که بپوای نیه به‌ بوونی هه‌چ شتیک، جارن نامۆکان هه‌ولیان ده‌دا هاوکات له‌گه‌ڵ جیاوازیه‌کانیاندا یه‌کانگیری له‌گه‌ڵ جیهاندا بپننه‌دی، به‌لام نامۆکانی ئه‌مڕۆ به‌ ته‌واوه‌تی کۆمه‌لگه ره‌فز ده‌که‌نه‌وه و لێی داده‌بپین.

توێژه‌ران ئه‌و ته‌نگژه‌یه ده‌گێڕنه‌وه بۆ بانه‌ره‌ته دێرینه‌کانی، له‌وانه‌ش ولسن باسی لێوه ده‌کات که له‌و کاته‌وه‌ی نیتشه بانگه‌وازی ده‌کرد بۆ بنیادی کۆمه‌لگه‌کان له‌سه‌ر بانه‌مای هیز و به‌هیزان و کوشتنی نه‌خۆش و په‌که‌وته‌کان ئه‌م ته‌نگژه‌یه رێی خۆی بپه‌وه.

هه‌موو چیرۆک و رۆمانه‌کان ئه‌و مۆرکه تاریکه‌یان هه‌بوو که بیری رۆژئاوایی وه‌ریگرتبوو و بریتی بوو له‌ بپوابوون به‌ تاوانی پێشوه‌خته.

دیستۆفسکی له رۆمانه‌که‌یدا وینه‌ی ئیقان ده‌خاته‌پوو و ده‌لێت
بیروکه‌ی ئازر بیروکه‌یه‌کی خۆسه‌پێنی ناو نه‌و بوونه‌یه‌و سه‌خته‌ ریشه‌کیش
بکریت.

ولسن پیتی وایه‌ نه‌و مۆرکه‌ که‌ زال بووه‌ به‌سه‌ر ئه‌ده‌بی رۆژئاوا‌یدا
پوخته‌که‌ی له‌ یه‌ك ده‌سته‌واژه‌دا خۆی ده‌بینیته‌وه‌و بریتیه‌ له‌ بیرى نه‌و
مروڤه‌ی که‌ بپوابوونی به‌ خوا له‌ ده‌ستداوه‌و به‌یلیشی نه‌بووه‌ بۆ نه‌و
که‌موکورتیه‌، نه‌وه‌ تنگژه‌ی عه‌قلی زالبوو به‌سه‌ر مروڤدايه‌.

عه‌قلی ره‌ها بوته‌ پێگه‌ی پرشنگدانه‌وه‌ی سۆزداری له‌ مروڤدا، نه‌وه‌ش
بیروباوه‌پی ئایینه‌ی، دواتر نه‌و گۆرپانکاریه‌ نوییانه‌ هاتن که‌ خۆیان
ده‌بیننه‌وه‌ له‌ (فرۆید و مارکس و لیڤی بریل و دۆرکایم و سارته‌ر)،
هه‌موویان مروڤ داده‌پمێنن و به‌ره‌و ئاره‌زووبازی ده‌به‌ن تا بیرى لای
تیرکردنی سی‌کسی و ئاره‌زووه‌کان بیت، ئیت‌ر نه‌و مروڤه‌ ده‌بێته‌ رووتی‌کی
بى‌ به‌رگ، کیانی ویردانی و هه‌ستی ده‌روونی و ویستی رۆحی مروڤ تووشی
چه‌قه‌ستوویی و نکوولی و خۆگرتنه‌وه‌ی حه‌قیقی ده‌کات، ئیت‌ر هه‌ر ده‌بیت
هه‌ست بکات به‌ نامۆیی و هه‌لگه‌رانه‌وه‌و رارایی، چونکه‌ هێزێکی حه‌قیقی له‌
ناخیدا به‌ند بووه‌، له‌کاتی‌که‌دا هێزه‌کانی تر ئازاد ده‌کات، هاوسه‌نگی
سروشتی نیوان هێزه‌کانی مروڤ(به‌ رۆح و ماده‌ده‌وه‌) پیناوی ژیا‌نی
حه‌قیقین.

نه‌وه‌ نه‌و ته‌نگژه‌ حه‌قیقیه‌یه‌ له‌ پشت بانگه‌وازی هیبیه‌ته‌وه‌ که‌ به‌
نامۆیی جموجوولی‌ه‌وه‌ به‌شی‌کی زۆری جیهانی ئه‌مپۆی گرتوه‌ته‌وه‌ و له‌
به‌هاکانی کۆمه‌لگه‌کان ده‌ریکردوون و گێپراویه‌ته‌وه‌ بۆ ره‌وشتی دارستان و
مۆرکی ئازه‌لی، ململانییه‌کی سه‌خت هه‌یه‌ له‌ نیوان واقعیی ماددی ته‌واوو

ئەو ھیزە بەندکراوانەدا، جاران لە سەدەکانی ناوەراستدا دەسەلاتی کلێسا قەوارەیی ماددی بەند دەکرد و داوای دنیانەویستی و رەھبانیەت و کەنارگرتن لە ژیان و نکوویی کردن لە دیدە فیترەتیە رەسەنەکانی ناو دەروونی دەکرد.

کاتێک ئەو کۆتە شکا و نەما مڕۆڤ لە روانگەییەکی ترەووە گەیشتە ئەوپەڕی رێ، ھوتە بەندکردنی ھەست و رۆحانیەت و رەھاکاکردنی ئارەزووەکان و بانگەوازی دەکرد بۆ بێتەرستی و بێپرەوشتی.

لێرەووە تەنگژەیی نوێی مڕۆڤ ھەمان تەنگژەیی کۆنە بەلام لە روانگەییەکی ترەووە، فەلسەفە و رییاز و ئایدۆلۆجیاکان نەیانئەتوانی ھاوسەنگی و دادپەرەری و تەواوکاری و میانەپەرەیی نیوان دوو رەگەزی بنەپەرەتی مڕۆڤ بێخەش کە بەھێچ جۆرێک نابێت یەکیکیان پشتگوێ بخرێت و ئەوی تریان لەسەر حسابی لایەنەکی تر بەرزتر راگیرێت.

ئەو چارەسەرەنەکی کە ئەلبیر کامی و سارتر باسیان کردون نەیانئەتوانیوە تەنگژەکی چارەسەر بکەن، بەلکو تەنگژەکیان زیاتر کردووە، دوو بوونگەرا لە سەرچاوەییەکی تەواو ماددیەووە دەرکەوتون، بانگەواز کردن بۆ رزگاربوون لە بەھا یەکوای یەکەکان بانگەوازدانە بۆ رزگار بوون لە ئایین و بیروباوەڕ و بیروبوون بەخوا، ئەمەش چارەسەری کێشەکی نێ، بەلکو ئالۆزتری دەکات، رێی رووناکی نێ بەلکو رێی زیاتر بەرەو تاریکی چوونە.

ھەستکردن بە رارایی ناروونی وا کە مڕۆڤی سەردەمی گیرۆدە کردووە بەرھەمی زالبوونی ماددەو بانگەواز کردن بۆ بەخواکردن و پێرۆزداگرتنی عەقل و بەکارھێنانی زانستە بۆ جەنگ ھەلگیرساندن، رێھەکیش نێ بۆ گەیشتن بە چارەسەر مەگەر بە گەرانیەووەییەکی تر بۆ ئەو حەقیقەتە

ره‌سه‌نانه‌ی که مرۆفایه‌تی هەر له سه‌ره‌تاوه ده‌یزانین، ئەویش بریتیه له گه‌رانه‌وه بۆ فیتره‌ت و ئایینی حەق، مادده هه‌موو شتێک نیه، عه‌قل ئامیژی که له دراوه به مرۆڤ بۆخزمه‌ت و بنیادی ژیا‌نی، شارستانی‌هت بۆ خزمه‌تی جه‌نگ و وێرانکاری نیه، به‌لکو بۆ خزمه‌تی مرۆفایه‌تیە تا به‌ره‌و پێشه‌وه پێشپه‌وه‌ی پێ بکات، پێشپه‌وه‌ی مه‌عنه‌وی و ماددیش پێکه‌وه، بۆیه ریی راست بریتیه له رزگار بوون له‌و به‌ها ساخته ناره‌وايانه‌ی که رێبازه ماددیگه‌ریه‌کان دایانه‌یتا‌ون.

دکتۆر موسته‌فا به‌ده‌وی ده‌لێت: ته‌نگژه‌ی نوێی مرۆڤ بریتیه له ته‌نگژه‌ی ئەو مرۆڤه هه‌ستیاره ژیره‌ی که به‌پروابوون به‌ خوا‌ی له‌ده‌ستداوه، شتیکی وایشی ده‌ست نه‌که‌وتوه که پێویستی سۆزداری خۆی پێ پرپکاته‌وه که جاران ئیمان بۆی پرده‌کرده‌وه، ئەویش ته‌نگژه‌ی یاری زانست و بیرکردنه‌وه‌ی عه‌قلیه‌ تیایدا که رۆلێکی زۆری هه‌یه و دوا‌جار بوه‌ته‌ هۆی لاوازی بیروباوه‌پی ئایینی، ئەو ته‌نگژه‌یه ئەنجامیکی نامۆیه که بریتیه له ناو‌زپاندنی مایه‌پووچی عه‌قلی و بیرکردنه‌وه‌ی عه‌قلی.

کۆلن ولسن ده‌گاته هه‌مان ئەنجام و بانگه‌واز ده‌کات بۆ وه‌رگرته‌ی هه‌لوێستیکی ئایینی و به‌دییه‌تانی گونجاندن و هاوسه‌نگی نیتوان سی‌ هیزه‌که‌ی مرۆڤ: جه‌سته‌و عه‌قل و سۆزداری، چونکه مرۆڤ یه‌که‌یه‌کی دابه‌ش نه‌بووه، ولسن ده‌لێت: رامانی رۆحی له‌وانه‌یه مرۆڤ و بوون پێکه‌وه یه‌که‌بخت، ئەو رامانه‌ توانای ئەوه‌ی هه‌یه عه‌قل له‌ ده‌سه‌لاتی مادده رزگار بکات و وای لێ بکات لایه‌نه‌کانی سروشت له‌ ده‌وری گه‌شه پ‌ بدات، ئەه‌وکات هه‌موو شتێک واتای رۆحی هه‌یه.

زه‌وی و ئاو و رووناکی و به‌ره‌م و گول له و باره‌دا هه‌رگیز نابنه ته‌نھا دیارده‌یه‌کی سروشتی که مرۆف سوودیان لی وه‌ریگریت تا ئه‌وه‌ی ئه‌گه‌ر سووده‌که‌ی نه‌ما بیرکردنه‌وه لێشی سوودی نامینیت به‌لام ده‌بیته بری شتی پیویست بۆ به‌دیھێنانی یه‌کبوونی نیوان مرۆف و بوون.

ولسۆن پیی وایه ته‌نگزهی نامۆی له‌ده‌ستدانی ئیمان، تیایدا له باریکی راری و دوودلی و سزادا ده‌مینیتوه تا ئه‌وه‌ی زال ده‌بیته به‌سه‌ر شتی‌کدا که سۆزی له‌ده‌ستچووی ئایینی پی تیر ده‌کات، ئه‌وکات ئه‌و روانینه نامینیت که بیرکردنه‌وه‌ی نامۆ خراپه‌ی تیدا زاله.

هه‌روه‌ها پیی وایه پشت به‌ستن به ته‌نھا بیرکردنه‌وه‌ی عه‌قلی توانای چاره‌سه‌ری کێشه‌کانی نامۆی نیه، چونکه پی ئیمکانیاتی تر له مرۆفدا هه‌ن که ده‌بیته بقۆزیننه‌وه، ئه‌وانیش بریتین له ویست و عه‌قل و سۆزداری، ئه‌و نامۆیه‌ی که بیروباوه‌پی ئایینی لاواز بووه به هۆی زالبوونی بیرکردنه‌وه‌ی عه‌قلی ره‌هاوه که دیارده‌یه‌کی گشتی ناو ژیانی ئه‌مپۆمانه، پیویستیه‌کی ته‌واوی هه‌یه به به‌دیلتا تا سۆزداری ئایینی بۆ تیربکاته‌وه و ئه‌و فریاگوزاره‌ی بۆ بیته که به‌دوایدا ده‌گه‌ریت، بانگه‌وازیش ده‌کات پیش هه‌موو شتی‌ک مرۆفی هاوچه‌رخ رزگار بکریته له بری بیروباوه‌پی وه‌همی که گرنگترینیان بیرۆکه‌ی تاوانی پیشووه‌خته‌یه که زاله به‌سه‌ر مرۆفی مه‌سیحیدا و به‌ربه‌ستی به‌رده‌م روانینی حه‌قیقه.

هه‌روه‌ها پیی وایه ده‌بیته که‌سی نامۆ له‌و بری تاوانه یه‌که‌مینه رزگار بیته چونکه له سنووری تیگه‌یشتنیدا ئه‌مه ئه‌و به‌ربه‌سته‌یه که ناهیلایته رۆحی مرۆف بگات به حه‌قیقه‌ت.

ئه‌گەر کۆلن ولسۆن راستی پیکابیت ئه‌وا هه‌له‌ی کردووه له چاره‌سه‌رداناندا، چونکه داوای روانینیکی صۆفیگه‌رایی ده‌کات و داوای ئه‌وه ده‌کات ویست شوینی ئیمان بگریتوه، کاتی رووه و فله‌سه‌فه‌ی کۆنی هیندی هه‌نگاو ده‌نیت داوای ئه‌و به‌خششی لئ ده‌کات که ده‌کریت مرقی هاوچه‌رخ له‌م ته‌نگزه‌یدا وه‌ک ده‌رمان به‌کاری به‌ینیت، ئه‌مه ئه‌و چه‌رمه‌سه‌ریه‌ی بیرى رۆژئاوایه که پیلانه‌کانی ئایدۆلوجیای تلموودی سه‌هیۆنی به‌سه‌ریدا زاله، چونکه کاتی ده‌رده‌که‌ویت مرق کیشه‌که‌ی خوی دۆزیوه‌ته‌وه خیرا به‌ره‌و گیرۆده‌بوونیکی تری ده‌بات، چی ده‌بیت ئه‌گەر رووه و نیسلام هه‌نگاو بنین، به‌راستی ته‌نها له نیسلامیشدا به‌خششی حه‌قیقی ده‌ستده‌که‌ویت، فله‌سه‌فه‌ی هیندی کۆن که هیوای پى دراوه تا چاره‌سه‌ر بدات به‌م ته‌نگزه‌ی نیستای مرقایه‌تی، ته‌نها باریکی تری نامۆیی و رارایی و گیرۆده‌یی ده‌به‌خشیت، وه‌ک وه‌حده‌تولوجود و حللولو ئیتیحاد و بری چه‌مک و واتای بته‌پرستی که مه‌ترسیان که‌متر نیه له مه‌ترسی بته‌پرستی ئیغریقی سازینه‌ری ته‌نگزه‌که‌و به‌دییه‌نه‌ری نامۆیی، فله‌سه‌فه‌ی هیندیش زیاتر نامۆیه‌که‌ خه‌ست ده‌کاته‌وه و هه‌رگیز ئه‌و ویست و وزه‌ی پى نابه‌خشیت که کۆلن ولسۆن بانگه‌وازی بۆ ده‌کات، هه‌رگیز حه‌قیقه‌تی ئیمانیشی پى نابه‌خشیت مه‌گەر کاتیک بپوابه‌ینیت به‌ خوای تاک و ته‌های بى هاوه‌ل و خولقینه‌ری هه‌موو شتیک، به‌دییه‌نه‌ری بوون و مرق.

حەقی خۆیه‌تی بلّین ولسۆن و که‌سانی تریش له بانگه‌وازیان بۆ رزگاربوون له ده‌سه‌لاتی عه‌قل و مادده‌و تاوانی یه‌که‌مین بری هه‌نگاوی روونیان ناوه، به‌لام به‌داخه‌وه نه‌یان‌توانیوه مه‌ترسیه‌که‌ تیپه‌پرینن یان

هۆکاره‌کانی ته‌نگژه‌که تییگه‌ن، چونکه له مونته‌له‌قی فه‌لسه‌فه‌ی ماددییه‌وه هه‌نگاویان ناوه‌ته‌وه.

ئهو مۆرکه ره‌شبینییه‌ی که نفرو بووه له په‌یامی ناخۆشی و ره‌قی و تۆله‌سینی و ئازادیدا، ده‌گه‌رپته‌وه بۆ په‌یامی هه‌له‌ی رۆژئاوا بۆ کۆتایی تراژیدی پالّه‌وانه‌کان که خۆی ده‌بینیتته‌وه له ململانی نیوان خواوه‌نده‌کان و مرۆڤدا، بوونی ئەمه‌ش وه‌رگیراوه له په‌یوه‌ندی فه‌لسه‌فه‌کان به‌و شویتنه‌وارانه‌وه که جیماوه‌ی بیروباوه‌په‌ کۆنه‌کان و نه‌یانتوانیوه به‌ روی جیاکاری بکه‌ن له‌نیوان خای تاک و ته‌نها و مرۆڤو جیهاندا، ئهو هه‌له‌ی په‌یوه‌ندی هه‌یه به‌ بوونه‌ خای مرۆڤ و په‌رستشی پالّه‌وانه‌کان و بوونیان به‌ خواوه‌ند و ریزیه‌ندی خواوه‌نده‌کان له‌ بیرى رۆژئاویدا، ئەم بیره ناتوانیت روانینیکی پرشنگذاری راوه‌ستا و له‌سه‌ر هیواوون به‌ خوا بدۆزیتته‌وه ه‌ میهره‌بانى و لی‌بوردیه‌ی و براهیه‌ی رووناکی کردبیتته‌وه و دوور بیت له‌و ره‌قیه‌ی نیتشه و تاکپه‌رستی و به‌خوادانانی بوون و چه‌مکی هه‌له‌و تاوانی پێشوه‌خته و ۆتانه‌هاتنی ناره‌حه‌تیه‌کانی مرۆڤ، مرۆڤ تاکه‌ بوونه‌وه‌ر نیه‌، به‌لکو به‌نده‌و دروستکراوی خایه‌و خوا له‌سه‌رزه‌ویدا جیگری کردووه‌و له‌ تاقیکردنه‌وه‌دایه له‌سه‌ر توانای به‌جیگه‌یاندنی راسپێراوی، ئەمه‌ش به‌پێی ئهو رێسایانه‌ی بۆ دانراون و له‌سه‌ر بنه‌مای پاراستنی کۆمه‌لگه‌و به‌رزراگرتنی پایه‌ی له‌ئاست ئاژه‌لاند و ریزگرتنی به‌ پێکهاته‌ی ماده‌و رۆح و دل و عه‌قل و دنیا و رۆژی دواى، بێگومان چه‌مک و واتای فه‌لسه‌فه‌ی کۆنى بته‌په‌رستی کاتى تیکه‌ل بوو به‌ بیروباوه‌په‌ینه‌یه‌کی تاریک و ناشیرینی به‌خشى به‌ واتای (الله)، کاتى عه‌قلی ره‌خه‌گره‌ات نکوولێ کرد له‌و چه‌مک و واتایانه‌و هه‌ستی کرد به‌ ده‌سته‌وسانى ئهو بیروباوه‌پانه له‌ ئاست به‌خششی حه‌قیقیدا، ئهو ئهو ته‌نگژه‌ حه‌قیقیه‌تى که به‌ره‌و نکوولێ کردن له‌ خوا و له‌ گومانکردن له‌

هموو ره‌حمه‌ت و گه‌وره‌بیه‌کی ده‌بات، هر ئه‌مه‌شه باوه‌پی خه‌لک ده‌له‌رزینێ و بیروباوه‌پیان ده‌شیوینێ و ری نادات له ئایینی حه‌ق تی‌بگه‌ن و ده‌مارگیرین به‌رامبه‌ر ئه‌و ئایینه، هیشتا نه‌گبه‌تیه‌که له‌وه‌دا قوول بوه‌ته‌وه که له بته‌رستی ئیغریق‌ه‌وه به‌ره‌و غه‌نوو‌صیه‌تی کۆنی رۆژه‌لاتیان ده‌بات، ئه‌مه‌ش نامۆبی و به‌ریه‌که‌که‌وتن زیاتر ده‌کات، خوا ده‌فه‌رمو‌یت (و‌آن ه‌ذا صراطی مستقیما فاتبعوه ولا تتبعوا السبل فتفرق بکم عن سبیله).

دیارترین به‌خشی عه‌قل له گه‌شتی بی به‌لگه‌ی و به‌رزراگیری و تاکه‌راییی و هه‌لگه‌پانه‌وه‌ی به‌رامبه‌ر ریره‌وی بوون و سوننه‌ته سروشتیه‌ مرۆیه‌کان و هه‌ولێ له‌ناوبردنی ئه‌و سوننه‌تانه به‌نکوولی کردن له‌ خوا و گه‌پان به‌دوای ری تری وادا که یه‌که‌دوای یه‌که‌ رووخینه‌ری یه‌که‌ترن بریتیه له‌ بیتوانایی له به‌خشینی هر راستیه‌که به‌ ده‌روونی مرۆیی یان کردنه‌وه‌ی هر ده‌لاقه‌یه‌کی رووناکی.

هاواری ئه‌م‌پۆ له به‌رنگاربوونه‌وه‌ی راپایی و نامۆبیدا ئه‌وه‌یه هه‌رچه‌که‌ مرۆفایه‌تی هه‌ولیداوه له گه‌شتی دورودریژی به‌دوای حه‌قیقه‌تدا به‌دیبه‌هینیت سه‌رینه‌گرت و فه‌لسه‌فه‌ش سه‌رکه‌وتوو نه‌بوو، میژوو و زانست سه‌رکه‌وتوو نه‌بوون، زانست هه‌موو توانا و هه‌ولێ کانی خۆی به‌کاره‌ینا که‌چی دانی نا به‌ ده‌سته‌وسانی خۆی له‌به‌رده‌م پرسیاره هه‌میشه‌یه‌که‌کاندا (بۆچی ده‌ژین؟) ته‌نانه‌ت خودی زانستیش وه‌که‌ کۆتا قه‌لغان که‌وت و شکستی خوارد، ده‌ی ئه‌گه‌ر فه‌لسه‌فه‌و میژوو و زانست سه‌رکه‌وتوو نه‌بوو ئیتر فریاد ره‌س چی بیت و به‌ره‌و کوێ هه‌نگاو بنی‌ین؟ ئه‌مه‌ ئه‌و هاواره‌ی ئه‌م‌پۆیه که ناویان ناوه کۆمه‌لگه‌ی نامۆبی مرۆف.

لێرەدا مارکۆز کە فەیلەسوفیکی صەهیۆنی ناسراوە وەلام دەداتەووە دەلێت: کۆمەلگەی نامۆیی مرقۆ دەبێت لە میژوودا نەمیئیت، چونکە ئێمە جیهانیکی نوێ دروست دەکەین، ئەمە هەمان وەلامی رۆحگەراییی نوێیە و بەهائیه‌تیشە.

مارکۆز پێی وایە سەرمایه‌داری و مارکسیه‌تیش شکستیان هێناوە و رێی بەردەم پیشببینی ئاروون و نادیار کراوەیە.

بانگه‌وازانی جیهانیبوون کە پەيامی خۆیان لە ئایدۆلۆجیای تلمودیەووە وەرەگرن بێدەنگن لە نیشاندانی وێنەی نوێی کۆمەلگەدا و دەستەدەستەیی گەنجان بەرەو رەدکردنەووە نامۆیی دەبەن بۆ ئەوێ یەك مؤمیان لەبەرەمدا بێت، ئەگەر هەموو بەرەستەکان نەمان ئیتر ئەو پرسیارانە چیان لێ دێت؟ بەدڵنیاییەووە جاریکیتر دەنەوونە زیندوکردنەووەی غەنوووسیەیی رۆژمەلانی کۆن.

مەهاریشی بانگه‌واز دەکات بۆ رامان لەسەر نەشوو و کەیف لە سایەیی مارجوانادا، رامانی خود و گەپان بەدوای حەقیقەت لە سەرچاوەکانی دەرووندا، بەلام چ دەروونی دەتوانیت رێنموون بێت؟ بەخشش هەرگیز لەناوخواوە نابێت، بەلکو لە کەونی فراوانەووەی، بەخشش لە دەرووە دەبێت: لەو کەونە فراوانەیی خواوە کە حەقیقەت نیشان دەدات (قل انظروا ماذا في السموات والأرض)، (إن في خلق السموات والأرض واختلاف الليل والنهار والفلك التي تجري في البحر بما ينفع الناس وما أنزل الله من السماء من ماء فأحيا به الأرض بعد موتها وبث فيها من كل دابة وتصريف الرياح السحاب المسخر بين السماء والأرض لآيات لقوم يعقلون).

تەنها لە ئیسلامدا رووناکیەك هەیه کە رێی راست بیه‌خشیت بە مرقۆایەتی.

بانگه‌وازه‌که‌ی مه‌هاریشی گۆرا بۆ رامان له ریی مادده سپکه‌ره‌وه (ماريجوانا-ل-س-د)، دواتر له‌ویوه به‌ره‌و مادده‌یه‌کی کاریگه‌رتر ده‌چیت، مادده‌ی ت، مادده‌ی س-ت-ب- که کاریگه‌ریه‌که‌ی ۷۲ کاتریمیتری ته‌واو به‌رده‌وام ده‌بیت و باریکی هه‌لچوونی سه‌خت دروست ده‌کات، بۆچی ده‌یان‌ه‌ویت مڕۆڤ لاواز و په‌که‌وته بیت؟ ئایا ئه‌وه‌یه به‌خته‌وه‌ری و چێژ و مه‌عریفه‌و گه‌پان به‌دوای حه‌قیقه‌تدا؟ نا به‌راستی ئه‌مه بیه‌واییه‌کی مرینه‌ره، ئه‌مه هیوا‌برانه، موسلمان مه‌گه‌ر کاتیک بگات به‌و باره که ئیمانی خۆی له‌ده‌ست ده‌دات، موسلمان هه‌رگیز بیهیوا نابیت و ئومیدی به‌ره‌حمه‌تی خوا ده‌مینیت و ریی لی‌ناشیوی.

کۆمه‌له بوونگه‌راکان به‌هۆی هه‌یبه‌ته‌وه بوونه چهند کۆمه‌له‌یه‌کی راکردو له‌واقیع و به‌ره‌و توندوتیژی و خراپه هه‌نگاویان نا و روویان‌کرده مادده‌ی سپکه‌ره‌کان و بپێ بیری نوێ ته‌واو سلبی به‌ناوی پی‌ۆصۆفی ناو فه‌ره‌نگی هه‌ندۆسی کۆن و براهما و بوژا و جینا.

بته‌رسته رۆژه‌لاتیه‌کان چه‌ندین خواوه‌ندیان ده‌په‌رست و تاکه‌رییان ببوو به‌ پاشه‌کشه له‌ ژیان، گوازرانه‌وه‌ی گه‌شتی دوورودریژ له‌ ته‌رستی یۆنانیه‌وه بۆ بته‌رستی غه‌نوووسی ته‌نها له‌ وینه‌دا گۆپاوه‌و به‌س ئه‌گه‌ر نا هه‌ر یه‌ك که‌ره‌سته‌ن، چونکه‌ بپوابوون به‌وه‌ی بوونی ماددی خوایه ئه‌وپه‌ری په‌یامی ماددیگه‌ریه، هه‌ر ئه‌مه‌ش رییازی وه‌حده‌تولوجود و حللول و ئیتیحاد ده‌نوینیت.

له‌راستیدا ئه‌م ژیانه یان شاخ و ده‌ریا و رووباره‌کان خوا نین، به‌لکو خوا به‌دییه‌نه‌ری هه‌موو ئه‌وانه‌و هه‌موو بوونه، ئه‌مه واته شکستی فه‌لسه‌فه‌ی ماددیگه‌ری نه‌بوویه سه‌رکه‌وتن بۆ توێژه‌ران کاتیک له‌بری ئه‌و

فەلسەفەيە روويانكرده فەلسەفەي غەنووסי رۆژەلاتي، بەلكو شكسته‌كەيان قورستر بوو، لەو پەپري بێرەوشتیەو روويانكرده ئەوپەپري دنيانەويستی و دوورگرتن لە ژيان، لە ئارەزووبازيەو روويانكرده خۆگرتنەوێ ته‌واو لە ئارەزووكان، هەردوو رێبازەكەش پەپگيري و ترس و نامۆي و رەشبينييان لێدەكەوتتەو، ئەوان پتيان وايە كەسە راراكان ئیستا بەرپی بووزا و براهاما و جينادا وەك دەستەو تاقمێك روو و هیواو ئومید هەنگاو دەبەن، بەلام ئیمە دەلێن ئەو هەنگاوانەیان نەك بەرەو هیواو ئومید نیە بەلكو روو و ئەوپەپري نامۆییە، تەنها ری مابیت بەس ئیسلامە، دەي با تاقی بكەنەو.

مرۆڤ لە تەرازووی ئیسلامدا

بێگومان مرۆڤ ئامانجی فەلسەفەو بانگه‌وازه رووختنەرەكانەو جیي تاقیكردنەوێ ژيان و مردنیشه، ئەو بانگه‌وازانە هەول دەدەن بەرنامەيەكي بۆ دابنێن كە لە فیترەتی مرۆیی دەري بكات و دووری بخاتەو لەو رێبازەي كە ئایینی حەق دایناو بۆ مرۆڤ، هەولەكەش پەيوەستە بەچەند شتیكەو، گرتن گرتینیان:

یەكەم: هەولدان بۆ ئەوێ بلین عەقلى مرۆڤ بەسە تا ریی ژيانى مرۆڤ دیاری بكات و رینموونی بی، بەلام عەقلى مرۆڤ ئامیریکە كە بە تەنها ناتوانیت رینموونی ببەخشیت و رینمونیش پەيوەستە بە سروشەو، سروش ئەو زانستە خواييەي كە هیچ گومانێكي لەسەر نیە و بە دلنایییەو مرۆڤ بەرەو ریی راست دەبات، لەكاتێكدا گومان و دوودلی چواردەوری

هموو نه و بانگه‌واز و فه‌اسه‌فانه‌ی تری گرتووه که له پشته‌وه چا و چنۆکی مړویی خوی مۆلداوه.

به‌راستی مړوځ ناتوانیت ته‌نھا به عقلی مړویی ری روون ببینیت، عقلی مړویی توانای ته‌واوی نیه بۆ بینینی هموو شتیك، به‌لکو ته‌نھا له جیهانی هستی‌کراودا توانای هه‌یه، به‌لام له جیهانی غه‌ییدا ری‌نمونوی سروش نه‌بیت عقل هیچی پی ناکریت.

دووهم: هه‌ولدان بۆ نه‌وه‌ی مړوځ له هموو کۆته‌کانی ره‌وشت دامالن یان به‌ره و ئاره‌زووبازی ببه‌ن.

بیگومان فیتره‌تی مړویی ری چاکه و خراپه ده‌زانیت و ری‌نمونوی ئایینی خوی و ره‌گرتووه ده‌زانیت له دنیا‌دا له تاقیکردنه‌وه‌دایه.

ئیسلام دان ده‌نیت به‌ ویست و ئاره‌زوه‌کانی مړوځ‌داو له بازنه‌ی بری ری‌سادا مافی په‌یره‌وی نه‌و ئاره‌زوانه‌ی داوه، گرنگترین ری‌ساش بریتیه له میانه‌ره‌وی و دادپه‌روه‌ر بون و پاراستنی کیانی خوی، ئیسلام مه‌ترسی ده‌رچوون له ره‌وشتو ئاکاری بۆ مړوځ خستوه‌ته‌پوو.

سییه‌م: هه‌ولدان بۆ ملکه‌چکردنی مړوځ بۆ بیردۆزه ماده‌یه‌کان، بیگومان مړوځ بۆ ملکه‌چکردنی وا نابیت، چونکه مړوځ وهك پی‌کهاته روح و جه‌سته‌شه‌و ده‌بیت زانستیکی نوی زال بیت پی‌چه‌وانه‌و جیا له بیردۆزه‌ی ماده‌یه‌گری، چونکه ماده‌یه‌گری له‌سه‌ر بنه‌مای ماده‌یه‌گری ده‌روانیته ژیان، بۆیه ری‌بازی تووژینه‌وه‌ی مړوځ ده‌بیت گشتگیر و ته‌واو بیت و له‌سه‌ر بنه‌مای عه‌قلو جه‌سته‌و روح بیت.

بیگومان نه‌وه‌ی وا بروانیته مړوځ که ته‌نھا عه‌قلو جه‌سته‌یه و بیت وابیت ری‌بازی زانسته ماده‌یه‌کان یان نه‌و نه‌زمونانیه به‌سه‌ر ئاره‌لاند

په‌پره‌و ده‌بن بۆ مرۆڤ ده‌بن، ئه‌وه به ته‌واوه‌تى پىچه‌وانه‌ى واقىعى مرۆڤن و ده‌تگه‌يه‌ننه برى ئه‌نجامى ناحه‌قى.

چوارهم: هه‌له‌ى به بته‌پرست دانانى مرۆڤ و دواتر گه‌يشتنى به يه‌كخواپه‌رستى: چونكه مرۆڤ هه‌ر له سه‌ره‌تاوه له بنه‌ره‌تدا يه‌كخواپه‌رست بووه، دواتر هه‌له‌ى بته‌پرستى هاتووته مه‌يدان و په‌يامه ئاسمانيه‌كانى لارى كرڊووه، به‌رده‌وام ئايينه‌كان يه‌كدواى يه‌ك هاتون بۆ راستكرڊنه‌وه‌ى ئه‌و لارىكرڊنه.

پىنجهم: هه‌له‌ى په‌يامى په‌ره‌سه‌ندنى ره‌ها، ئه‌و په‌ره‌سه‌ندنه له بۆشايى دا روونادات و ده‌بىت خالىكى بنه‌ره‌تى هه‌بىت بۆ مرۆڤايه‌تى كه بتوانىت به‌ده‌وريدا بخولىته‌وه‌و و بچوولىت.

شه‌شم: مرۆڤ ئاژه‌ل نيه وه‌ك ئه‌وه‌ى فه‌لسه‌فه‌ى مادديگه‌رى ده‌بىت، مرۆڤ به له‌دايكه‌بونى هه‌له‌ى له‌سه‌ر نيه وه‌ك ئه‌وه‌ى له برى بىروباوه‌پدا باسكراوه، مرۆڤ ملكه‌چ به ته‌ناسوخ نيه وه‌ك ئه‌وه‌ى بووژيه‌ت باسى ده‌كات، مرۆڤ كۆيله‌ى ئاره‌زووه‌كانى نيه، به‌لكو تواناى هه‌يه له‌رى ئايينه‌وه رووه‌و چاكه‌و رىنموونى هه‌نگاو بنىت، خوا ده‌فه‌رموىت(ونفس وما سواها فالهمها فجورها و تقواها) (قد أفلح من زكاها و قد خاب من دساها)، ئامانجى ئىسلام ئه‌وه‌يه هاوسه‌نگى له مرۆڤدا بىننىته‌دى، ئىسلام نه‌ خۆبىبه‌شكرڊنى پ قبولنه نه بپه‌ره‌شتى.

بىگومان سورشتى مرۆڤ پىويستى به ئاراسته‌كرڊنىكى خوداييه، سروشتى مرۆڤ سه‌رپىچى نيه(فطرة الله التى فطر الناس عليها لا تبديل لخلق الله)، مرۆڤ له سورشتى خۆيدا به‌ره‌و خوشى هه‌نگاو ده‌بىت، كه خراپه‌ش هات جه‌نگى دژيه بپه‌يوابى ده‌كات، چاره‌سه‌رىش بۆ مرۆڤ له نوێژ و

په‌یوه‌ندی بوونه به خواوه، هه‌رگیز مرۆفایه‌تی ناتوانیت بی‌باك بیت له ریتموونی ئایین با چه‌نده له رووی ماددیوه پێشكه‌ویت، سروشتی مرۆیی بیرچوونه‌وهو بیتاگایی له‌گه‌ڵ، بۆیه به‌رده‌وام پیتووستی هه‌یه به بیدارکه‌ره‌وه‌یه‌ك، قورئانیش بیدارکه‌ره‌وه‌یه‌تی و گوێ و دل‌كان راده‌چله‌کێنیت.

له ته‌شریع و ئەخلاقیشه‌وه به روونی ئەوه ده‌رده‌که‌ویت كه مرۆف پیتووستی هه‌یه به بری‌ی یاسا كه ریتی راستی بۆ زامن بکات تا له سنووری خوا ده‌رچوون ره‌وا نه‌کات مه‌گه‌ر له باری زۆر زۆر پیتووست نه‌بیت، بۆ ره‌وشتیش به هه‌مان شتیه‌یه.

لێ‌ره‌وه گرنگی بوونی دوو دیارده‌ی خۆرێ‌ک‌خستن و داخ خواردنه‌وه ده‌رده‌که‌ویت كه له سه‌رده‌می نویدا ناوی خۆگرتنه‌وه‌یان لێ‌نراوه، هه‌رچه‌نده سروشتی مرۆیی به هه‌موو توانا‌کانیه‌وه ناتوانیت ریتی سه‌ختی ده‌رچوو له سنووری خوا بگرتنه‌به‌ر، ئەگه‌ر مرۆف نه‌یتوانیایه دژی قه‌ده‌غه‌کراوه‌کان بوه‌ستیت و زال بیت به‌سه‌ریاندا ئەوا خوا فه‌رزی نه‌ده‌کرد له‌سه‌ری.

لێ‌ره‌وه پیسی ئەو بانگه‌وازه ده‌رده‌که‌ویت كه ده‌لێت ئەو خۆگرتنه‌وه‌یه زیانی هه‌یه بۆ ده‌روون یان بۆ عه‌قل، زیان له‌وه‌دایه كه ئەوه‌ی خوا حه‌لالی کردووه تاك له‌خۆی حه‌رام بکات یان دژی سروشتی مرۆیی بیت یان به‌بگرت به پالنه‌ره مرۆییه‌کان، ئەمه‌ش ئیسلام قبوولی نیه، به‌لکو ئیسلام ریتی داوه به‌و پالنه‌رو ئاره‌زووانه‌و داوای کردووه له بازنه‌ی رێسا دروسته‌کاندا په‌یره‌و بکړین، ئەوه هه‌ندێ ئایینن حه‌رامیان کردووه یان رای هه‌ندێ پزیشکه‌كه پێیان وایه ئەو ئاره‌زووانه‌ش نه‌خۆشیاان لێ‌ده‌که‌ویت‌وه.

به‌لام نیسلام دان ده‌نیت به‌حه‌قیقیه‌تی بوونی ئەو ئاره‌زوو و پالنه‌رانه‌دا و دواتر هه‌نگاو داده‌نیت بۆ په‌یره‌ویان، ئەگەر نه‌کرا خۆراگرتن.

بیگومان مرۆف دروستکراوه تا کار بکات و هه‌ول بدات و بجولیت و به‌رگری بکات، ده‌بیت هه‌ولی خۆی له‌سه‌رزه‌ویدا نوێ بێته‌وه‌و هه‌وله‌که‌شی بۆ ئامانجه‌که‌شی ئیجابی بێت، بۆیه به‌رده‌وام پیویستی هه‌یه به‌ بیرخستنه‌وه‌و ئاراسته‌به‌حشین، به‌رده‌وام پشت به‌ خوا ببه‌ستیت، پشت به‌ستن به‌خوا داوی رینموونی خواجه له‌ کارو جووله‌دا نه‌ک له‌ دانیشتن و پالڤانه‌وه‌دا، بۆیه مرۆف به‌سروش و پیکهاته‌ی خۆی به‌رده‌وام پیویستی به‌ بیرو و بیرخستنه‌وه‌ هه‌یه، ده‌بیت به‌رده‌وام ئامانجی خۆی دیاری بکات و به‌دوای ئەو هیزه‌دا بگه‌ڕیت که سه‌رکه‌وتنی ناو ژیانی بۆ دینیتته‌دی، ئەوه‌ش ته‌نها له‌ بپوابوون به‌خوا و له‌خواترسان و هیوابوون به‌خوادایه.

بۆیه ئەو قسه‌ی ده‌لێت مرۆف پیکه‌یشتوووه‌و پیویستی به‌ رینمایی ئاین نیه پیلانیکی تلمودیه له‌پیناو به‌دییه‌نانی ئامانجه مه‌ترسیداره‌کانی تلمودیدا، ده‌ی با زۆر وریا بین و تا ده‌کرێ بێدار بین به‌رامبه‌ر هه‌رچه‌ک له‌ ده‌ورماندایه.

مردن

ئەو هاواره‌ی له‌ ترسی مردن به‌رزبوه‌ته‌وه‌و لووتکه‌ی هه‌ولێکه که بێردۆزه‌ی ماددیگه‌ری پیتی گه‌یشتوووه‌و له‌ ناخی خه‌لکدا دروستی کردوووه‌، وایکردوووه ته‌واو له‌ مه‌رگ بترسن و هه‌ز به‌ ژیان بکه‌ن، ئەوه‌ی جیی سه‌رسوپمانه هه‌ندێ زانا پێیان وایه کاربکریت له‌پیناو درێژکردنه‌وه‌ی ژیان و له‌ناوبردنی پیریدا تا دژ به‌ سونته‌ت و مۆرک و پیکهاته‌ی کرۆکی بوونی ژیان بوه‌ستنه‌وه.

بیگومان زانست ناتوانیت له و بواره‌دا رینموونی به‌خش بیت، چونکه مردن راستیه‌کی ته‌واوه، له هه‌ندی چه‌مکی زانستدا مه‌رگ وه‌ك غه‌ریزه باس کراوه، ژیا‌نی بی مه‌رگ بوونی نیه و مرۆف ده‌بیت له‌دایک‌بوون و مه‌رگیشی بیته‌ ری، له په‌یامی ئیسلامدا مردن کوتایی ژیا‌ن نیه، به‌لکو قوناغیکی گواستنه‌وه‌یه له باریکه‌وه بۆ باریکی تر، مرۆف هاته‌ته دنیا تا ئه‌رکی خۆی له‌سه‌رزه‌ویدا به‌جیبگه‌یه‌نیت، بۆیه پاش ماوه‌ی ژیا‌نی خۆی ده‌مریت و ده‌چیته قوناغی دووه‌م که قوناغی مه‌رگه، قوناغی مه‌رگیش به‌ زیندوو‌بوونه‌وه‌ی گشتی و گشتگیر کوتایی دیت، ئه‌مه‌ش پیشه‌کیه بۆ لپ‌پ‌چینه‌وه‌و پاداشتی کرده‌وه‌کان، ئه‌مه‌ش پیشه‌کیه که بۆ ژیا‌نی هه‌تا‌ه‌تایی به‌هه‌شت یان دۆزه‌خ.

ئه‌مه تیگه‌یشتی ئایینه‌کانه که‌سروش پیتی به‌خشیوین تا ئه‌رکمان له ژیا‌ندا بزانی‌ن و تیگه‌ین ژیا‌ن سودفه نیه و هه‌رله‌خۆوه نه‌بووه و گالته نیه، به‌لکو پلانیکی پتیه‌خته‌ی بۆ دانراوه له‌لایه‌ن خ‌وای دانا و زانا‌وه، ئه‌رکمانه به‌وجۆره‌ی رزگار‌بوون له دۆزه‌خمان بۆ زامن بکات ئه‌رکمان به‌جیبگه‌یه‌نین، ژیا‌نمان هه‌رگیز بی واتا و ئامانج نه‌بیت، ژیا‌ن بی هۆکار و ئامانج نه‌بیت، به‌لکو ئه‌و بێمانا‌بوونه‌ی ژیا‌ن قسه‌ی بی به‌لگه‌ی ماددیگه‌راکانه، هه‌ر بۆیه هاواریا‌ن لیه‌سته‌اوه دژ به مه‌رگ له‌پینا‌و مانه‌وه له دنیا و خۆدوورگرتن له مردن، ماددی‌ه‌کان هه‌رگیز هه‌ز به مه‌رگ نا‌که‌ن، هه‌رکامیا‌ن هه‌ز ده‌که‌ن هه‌زار سال بژین-وه‌ك قورئانی پیرۆز ئاماژه‌ی پێدا‌وه- چونکه ئه‌وان له ژیا‌نی پاش مردن ده‌ترسن.

بیگومان له په‌یامی ئیسلامدا مردن پالنه‌ریک به‌هیزی گالته‌پینه‌کراوه، موسلمان له مه‌رگ ناترسیت، به‌لکو خۆی بۆ ئاماده ده‌کات و له‌وپه‌ری هه‌ولدا چاوه‌پوانی ده‌کات، لوتکه‌ی خۆئا‌ماده‌کردنیشی شه‌هید‌بوونه له‌ری

خوادا، به‌لام مه‌رگ له په‌یامی فه‌لسه‌فه ماددیه‌کاندا کۆتاییه، بۆیه چاویان له‌وه‌یه خێرا ئاره‌زووه‌کانیان بپنهنه‌دی و سنووره حه‌رامکراوه‌کان بپه‌زێنن و ئه‌و رێسایانه بپرنکه ئایین دایناون بۆ پاراستنی تاک و کۆمه‌لگه‌.

کاتی مڕۆڤ گومان ده‌کاتله زیندوووبونه‌وه‌ی پاش مردن، ئیتر ژیانی ده‌شیوێ و تیکده‌شکێ، چونکه ئه‌وه وای لێده‌کات ته‌واو ملکه‌چی ئاره‌زووه‌کانی بپت و هه‌موو به‌هاو گه‌وره‌یه‌یه‌کان وه‌ک شتانیکی بێ به‌ها سه‌یر بکات، لێره‌وه بانگه‌وازی فه‌لسه‌فه‌ی ماددیگه‌ری به‌هه‌موو لق و به‌شه‌کانیه‌وه‌ (ده‌هریه‌و بوونگه‌رای و فرویدی و هتد) بۆ له‌ناوبردنی دیواری به‌هیزی پاراستنی که‌سیتی مڕۆیه‌یه‌ که ئه‌ویش دیواری زیندوووبونه‌وه‌یه، که ئه‌وه نه‌ما مڕۆڤ هه‌ر رێگه‌یه‌ک ده‌گرێته‌به‌ر تا پابه‌ندی ره‌وشتی و ده‌روونی نامینیت و جه‌ستش داده‌پمیت، ئه‌م بانگه‌وازه‌ش زۆر مه‌ترسیداره چونکه مڕۆڤ به‌ره‌و وێرانکاری بانگ ده‌کات، له‌کاتی‌که‌دا ئیمان و باوه‌رداری پالنه‌ری مڕۆڤه بۆ بپوابوون به‌ زیندوووبونه‌وه‌ که ئه‌مه‌ش مڕۆڤ ده‌بات به‌ره‌و به‌هیزی و په‌یوه‌ستی له‌پێناو بنیادنانی ژیانی دنیا و پاراستنی.

حیکمه‌تیکی بالای خوای گه‌وره ئه‌وه‌یه که واده‌ی مه‌رگ و کۆتاییه‌که‌ی به‌نادیار هێشتوه‌ته‌وه تا مڕۆڤ به‌رده‌وام سه‌راڵی هه‌ولدان بپت و وریای خۆی و جووله‌ی بپت، هه‌رکات مڕۆڤ به‌ حه‌ق بپوای هیناو زانی دنیا رێی چوونه به‌ره‌و ئاخیره‌ت ئیتر مردن نایترسینیت، بێگومان ژیانی دنیا په‌یوه‌ندیکی ریشه‌یی هه‌یه به‌ ژیانی رۆژی دوايه‌وه‌و به‌شیک و قوناغیکه له‌ قوناغه‌کانی ئه‌زموونیکێ ته‌واوی مڕۆڤ.

بەشى چوارەم

ئەو بانگەوازانەى بىر و رۆشنىرى دادەرمىنن

**باسى يەكەم: بانگەواز بۇ زىندووكردنهوى ئەودى پىش
ئىسلام ھەبوو.**

باسى دوووم: ئىسرائىلىيات.

باسى سىيەم: رۆژئاواگەرى (رۆژھەلاتناسى و موژدەبەرى).

باسى چوارەم: زىندووكردنهوى ھىلىنىيەت.

باسى پىنچەم: بانگەواز بۇ گشتى بوون.

باسی یه‌که‌م:

بانگه‌واز بۆ زیندووکردنه‌وه‌ی نه‌وه‌ی پیش نیسلام هه‌بووه

له‌م سالانه‌ی دوایدا بانگه‌واز بۆ زیندووکردنه‌وه‌ی نه‌وه‌ی پیش نیسلام هه‌بووه نوێکراوه‌ته‌وه‌و تا نه‌و ریپاز و ئایینه‌ی پیش نیسلام هه‌بون زیندوو بکریته‌وه، هه‌ول دراوه بۆ کۆکردنه‌وه‌ی هه‌وله‌کان له‌پیتاوه‌ی زه‌فکردنه‌وه‌ی مه‌شخه‌له‌کانی نه‌و میژوووه‌دا و هه‌ول‌دان بۆ دروستکردنی فهره‌نگیکی هزری یان نه‌ده‌بی بۆ نه‌و هه‌ولانه‌.

بۆ نه‌وه‌ش له‌ هه‌مو به‌ش و ناوچه‌کانی جیهانی نیسلامیدا کار کراوه‌و له‌ هه‌ر پارچه‌یه‌کی جیهانی نیسلامیدا هخت کراوه‌ته‌وه له‌ میژووی نه‌و ناوچه‌ له‌پیش نیسلامدا تا بتوانن زیندووی بکه‌نه‌وه و له‌ریی هزر و روشنبیرییه‌وه په‌یوه‌ستی بکه‌ن به‌ ئیستاوه، دیاره‌ پیش هاتنی نیسلام ناوچه‌کانی جیهانی نیسلامی نه‌مپۆ چه‌ند شارستانییه‌تیکی جیا‌جیا‌یان تیدا بووه‌ که دیارترینیان بریتین له‌ فیره‌ونی و فینیقی و فارسی و یۆنانی و هیندی، هه‌موو نه‌مانه‌ش سه‌رچاوه‌ یه‌که‌مینه‌کانیان ئایینه‌ ئاسمانیه‌کان بون و دواتر له‌ری لایانداوه و بری واتا و په‌یامیان وه‌رگرتون که به‌گشتی ده‌سه‌لاتداری و خۆبه‌گه‌وره‌گرتن و دوزمنکارییان له‌خۆگرتووه، له‌ بازنه‌ی ناوخۆیشیاندا ناسراون به‌ سیستمی جیاکاری ته‌واوی نیوان دو چین: چینی ده‌سه‌لاتدار و چینی کۆیله‌کان.

فه‌لسه‌فه‌کانی نه‌و شارستانییه‌تانه‌ سیستمی کۆیلایه‌تیان به‌ زه‌قی نیشانداوه‌و شه‌رمیان لی نه‌کردووه، وێپای دوزمنکاری و سته‌م به‌رامبه‌ر به‌

گەلانى دەوروپەريان، بەردەوام ويتهى مەملانى نىوان فارس و رۆم لە پيش ئىسلامدا ديارترين نمونەى ئەو رىيازەى بوو كە ئەو شارستانەيتانە گرتوويانەبەر، هەولەكانى بەدواداچوون و گەران بەدواى شوپنەوارەكانى ناو ولاتانى ئىسلاميشدا ھۆكارىكى مەترسیدار بوون بۆ سازدانی ئەم پرسە سەر لەنوی بۆ زیندووکردنەوہى شوپنەوارى ئەو گەلە كۆنە بىتەرستیانەى كە ستم دايپوشیبووون و لە رىيازى حەق و دادپەرەوى لایاندابووو سەرقالى ستم و بىپرەوشتى بوون تا ئەوہى لەناوچوونيان بوو بە پەندى بۆ ئەوانەى ورد دەبنەوہ لە دروست بوون و رووخانى دەولەتان، ھەرەك بانگەواز بۆ زیندووکردنەوہى رىيازەكانى پيش ئىسلام پەيوەست كراوہ بە نەتەوايەتى لاواز و كەمىنەكان، لە ولاتانى ئىسلاميشدا بانگەواز بۆ فیرعەونیەت و فینیقیەت و ئاشوورى و بەربەرى و چەندینی تر دەرکەوتەوہ و لە پشتیەوہ بانگەوازانى و ھیزە داگیرکەرەكان ھەبوون كە چەندین پالئەريان ھەبوو بۆ ئەو وروژاندنە، بەلام ئەو بانگەوازانە ھیزی خودیتی خویان نەبوو و نەیانتوانی بەردەوام بن، چونكە ئەو فەرھەنگەى لییان بەجیماوو توانای ئەوہى نەبوو بنگەيەك دابمەزینیت تا لەوێوہ ھەنگاو بنریت.

ئىسلام ماوہى چواردە سەدەيە ھاتووہو بوونی ھزی و كۆمەلایەتى ئەو گەلانەى نەھیشتووہ و وینەيەكى نوویی بوونی ئەوانەى پیکھیتاوە كە تا ئەمڕۆش زیندوو و نوێگەرە.

لەبەرئەوہى رىيازى ئىسلام رىيازىكى خواپەرستى و لەسەر فیترەت دامەزراوہ و پەيوەستە بە دەروون و عەقلى مۆیىيەوہ، بۆیە موسلمانانى لەسەر ئەو مۆرکە تايبەتيە داناوہ كە بە تەواوہتى رۆچون تیايدا و دوورکەوتنەوہ لى بووہ بە شتىكى مەحال.

موسلمانان دوو جار بەم ئىسلامە مېژوۋى كۆنى خۇيان تېپەراندوۋە،
جارىك لەو روۋەۋە كە ئىسلام لە پەيامى بىتپەرستى و دوانەخوایی و
فرەخودایی و پىرۆزراگرتنى تاك و دانانى پالەوانەكان بە خوا رزگارى
كردون، جارىكيش ئەو كاتەى ھەموو بىرى مۆيى كۆكردەۋە ۋە چاكەكەى لى
چۆپاۋە كرد و ئەۋەشى پەيوەست نەبوو بە بنەرەتە رەسەنەكانى
يەكخواپەرستى و دادپەرۋەرى و بروابوون بە غەيب و بەرپرسىارىتى تاكە
كەسى و پەيوەستى ئەخلاقىيەۋە لىى دورخستەۋە.

بىگومان ئەو ۋەرگرتن و دارىشتنەۋەيەى رۆشنىبىرى گەلان لە ئىسلامدا
لەجىتى مىراتى ئايىنەكان و پەيامە ئاسمانىيەكانە و لايەنى پرشنىگارى
فەرھەنگ و بىرى مۆيىيە، ئەو ساختە و ناراستىيانەش كە مابوونەۋە و لە
كرۆكى پوخت دەرچوۋبوون ئەۋە بىرى ئىسلامى دورى خستەۋە و نەرىنى
لىكردن.

بىتپەرستى

ئەو رىبازانەى بانگەواز دەكەن بۆ زىندوۋوكردەۋەى رىبازەكانى پىش
ئىسلام ئامانجيان ئەۋەيە بىتپەرستى و جامىلىيەت زىندوۋو بىكەنەۋە لە كۆى
كارىاندا ھەول دەدەن دەرۋون و بىرى موسلمانان وا لىبەكەن فرەخودایی و
بىتپەرستى قبول بىكەن و بە سادەيى برواننە دورەپەرئىزى ئىسلام لەو
شتانە يان ۋەستان بەرامبەر بە فرەخودايىيە.

بىرئى نەرىت و سىستم و ئەزمون و بار ھەبون كە لە دەرۋونى ئىسلامىدا
قبول نەكراۋ بوون پەيوەستن بەو بىتپەرستىيەۋە ۋەك نەرىتەكانى تەرم

ئەسپەردە كۆردن و نوڭى زىندوان بۆ مردوان و نەرىتە كۆمەلە تەبەكانى
 رۆڭى لەدايك بوون و خۆشى و ناخۆشەكان، ئىمە دەزانىن لە
 سەردەمانىكى پاش ھاتنى ئىسلامدا ئەم شتە بىتپەرىستىيەنە بازارگەرمىيان بۆ
 كراوە و لە شىۋەى ئاھەنگ و مېھرەجان و جەژن و بۆنەكاندا رىڭخراۋنە تەوہ
 بەتايىبەت ئەوانەى پەيۋەستىن بە نىل و چىننەوہى بەرھەم و لەدايك بوون و
 مردن، ئەو نەرىتەنەش تا ئىستاش باون لەكاتىڭدا تەواو پىچەوانەى واتاۋ
 بەھا ئىسلامىيەكانن، ئەمە وىپراى رىڭخۆشكەرى ئەو بانگەوازە بۆ
 زىندوو كۆردنەوہى ئەو مەراسىمانەى كە ئىسلام قىبوۋلىيان ناكات و مەۋقە
 لەو مەراسىمە ئارەۋايانە رزگار كۆردوہ.

موسلمانان بەھۆى ئىسلامەوہ رزگارىيان بوو لە ھەرچىەك كە پەيۋەستە
 بە بەرد و ئازەل ۋە رۆبار پەرىستىيەوہ، بەلگە تەنھا خواپەرىستى دوست
 دەزانن كە دوورە لە ھاۋەل بېرىيان دان بۆ خوا و بىتپەرىستى و فرەخودايى و
 بەخوا كۆردنى خەلك، ھەرۋەك ئىسلام مەۋقە رزگار كۆرد لە پەرىستىشى
 سىرۋىشت (خۆر و مانگ) و رايگەيانند ئەوانە لەلەين خواۋە دابىن كراون بۆ
 خىزمەتى مەۋقە.

چەمكى ۋە سەنىيەت بە ھەر بىۋباۋە پىڭ دەۋىت كە خوا بە تاك و تەنھا
 نەزانىت، واتاكەش دەگەپىتەوہ بۆ پەرىستىشى بەرد و بىتەكان، يۆنانىيە
 كۆنەكان (ئىغرىقىيەكان) و خەلكى نىمچە دوورگەى عەرەبىش جىيا لەوان
 ھەردووكىيان بىتپەرىستىيان ھەبوۋە، بىتپەرىستى يۆنانى رىشەيى و كۆن بوۋە
 ئايدۆلۇجىيە تەۋاۋى ھەبوۋە، چەندىن فەيلەسوفى ھەبوۋە ۋەك ئەفلاتۇن و
 ئەرىستو، چەندىن شاعىرى ۋەك ئەسخىلوۋس و سۆفوكلىس، بىۋىباۋە پە
 بىتپەرىستىيەكان جۆراۋجۆرن، ھەيانە سىرۋىشت دەكاتە خوا يان بەشىكى
 سىرۋىشت بە خوا دەزانىت ۋەك خۆر و مانگ يان بىرئى ئازەل يان مەۋقە بە

خوا ده‌زانیت ئایا تاك بیّت یان خیزان یان کۆمه‌لیک، ئه‌وه‌ش وه‌ك په‌رستشی پاشا و خیزانه فه‌رمانره‌واکان لای هه‌ندی گه‌لی کۆن وه‌ك میصریه کۆنه‌کان یان گه‌له نوێیه‌کانی وه‌ك یابان و هینده‌کان، یان په‌رستشی پیغه‌مبه‌ران و پالّه‌وانان و که‌سه پیروژه‌کان و پیاوچاکان، بۆیه ئیسلام سووره له‌سه‌ر به‌رگرتن به‌هر زیده‌رویییه‌ك له‌ ریزلیتانی پالّه‌وانان و پیاوچاکاندا تا به‌پێی تیپه‌ربوونی سه‌رده‌م ۆری په‌رستشیان نه‌کریت.

ئێفریقه‌کان بروایان هه‌بوو به‌ فره‌خودایی، بۆیه هه‌ر خوداوه‌ندی هیزکی سروشتی تایبه‌تی به‌ده‌سته‌وه‌ بووه، له‌وانه زیۆس خواوه‌ندی جوانی و ئه‌پۆلۆ خواوه‌ندی خۆر و نیبتۆن خواوه‌ندی ده‌ریا.

یۆنانیه‌کان سورشتی خواوه‌نده‌کان و سروشتی مرۆفه‌کانیان له‌یه‌ك جیهانه‌کردوه‌ته‌وه، بۆیه ئه‌و کینه و ناپاکی و ره‌قی و خراپه و ترس و هه‌زی تۆله‌یه‌ی لای مرۆڤ هه‌یه‌ بۆ خواوه‌نده‌کانیشیان ره‌وا بووه، خواوه‌نده‌کانیان پێیان خراپ نه‌بووه ژنی خواوه‌نده‌کانی تر خراپ بکه‌ن، له‌بیری یۆنانیه‌کاندا خواوه‌نده‌کانیان ره‌وشته‌ خراپه‌کانیان له‌خۆگرتون.

یه‌کیکی تر له‌ بیروباوه‌پێی بته‌په‌رستی بریتی بووه له‌ به‌پوابوون به‌ خواجه‌تی هه‌ندی بونه‌وه‌ری نادیار و په‌رستنیان وه‌ك فره‌شته و جنۆکه و شه‌یتانه‌کان و رۆحه‌کان، یان به‌خوادانی به‌شیکی مرۆڤه‌ك عه‌قل، بپێ بیروباوه‌پێی مله‌وپیش هه‌بون که‌ نکوولییان ده‌کرد له‌ بوونی خوا و ژیانی رۆژی دوا‌یی.

جاهیلیه‌ت

بت‌پهرستی نیمچه‌دوورگه‌ی عه‌ره‌بی جیاواز بووه له بت‌پهرستی فارسی و ئیغریقی، چونکه بت‌پهرستی نیمچه‌دوورگه‌ی عه‌ره‌بی ته‌نها ماوه‌یه‌کی میژوویی بووه که پاش بانگه‌وازی یه‌کخواپهرستی هاتووه، ئەو بانگه‌وازه‌ی که ئیبراهیم و ئیسماعیل ئالاه‌لگری بوون، زۆریه‌ی عه‌ره‌ب ئایینی ئیبراهیمیان وهرگت، به‌لام له‌گه‌ل به‌ره‌وپیشچوونی سهرده‌مداو به‌شبوونی ئەو عه‌ره‌بانه به‌ ناوچه‌کاندا که پارچه‌به‌ردی که‌عبه‌یان له‌گه‌ل خۆیان دهربرد و به‌پیرۆز سه‌یریان ده‌کرد، دواتر ئەو به‌ردانه‌یان کردن به‌ خوا، به‌ره‌به‌ره له‌مه‌وه یه‌کخواپهرستی دیار نه‌ما و په‌رستشی بت و په‌یکه‌ره‌کان دهرکه‌وت و قوربانی ده‌کرا بۆ ئەو بتانه.

ئه‌مه‌یه که میژوونوسان به‌ جاهیلیه‌ت ناوی ده‌بن و ماوه‌ی نزیکه‌ی چوارسه‌د سال بووه، ئەمه‌ش کورتترین ماوه‌ی بت‌پهرستی جیهان بووه‌و جیا بووه له‌ بت‌پهرستیه‌ دیرینه‌کان یان ئەو جاهیلیه‌ته‌ی هه‌ر له‌ ریشه‌وه هه‌بووه، بۆیه بت‌پهرستی ئەو ناوچه‌یه وه‌ک هی هیندی و چینیی و فیرعه‌ونه‌کان و یۆنانه‌کان نه‌بووه که ئەفسانه‌یان هه‌بیّت.

نیمچه‌دوورگه‌ی عه‌ره‌بی چهند ئایینی تیدا بوو وه‌ک جووله‌که‌یی و مه‌سیحی، به‌لام ئەو ئایینه‌یان ه‌رنه‌گرتبوون و له‌سه‌ر پاشماوه‌ی حه‌نه‌فیه‌تی ئیبراهیمی مابوونه‌وه‌و ئەو ئایینه‌ش تا سهرده‌می موحه‌مه‌دی شویتنه‌واری مابوو.

به‌لام بت‌پهرستی یۆنانی نمونه‌یه‌کی مه‌ترسیداری فره‌خودایی و هاوه‌ل دانان بوو و فه‌لسه‌فه‌ و واتای تایبه‌ت و مه‌رسیداری خۆی هه‌بوو.

بۆیه ئیسلام زۆر جه‌ختی کردوه‌ته‌وه له‌و شتانه تا ساختکانیان ئاشکرا بکات، پێشپه‌وه‌ی ئه‌وانه ئه‌و بیره‌یه که باسی دێرین بوونی جیهان ده‌که‌ن و بروایان وایه خوا ئاگادار نیه به شته لاوه‌کیه‌کان و نکوولی ده‌که‌ن له زیندوو‌بوونه‌وه‌ی جه‌سته‌کان و پیرۆزراگرتنی عه‌قل.

په‌یامێکی تری بته‌په‌رستی رۆژه‌لاتی له واتای غه‌نوو‌صیه‌دا بریتی بوو له وه‌حده‌تولوجود و لول و ئیتیحاد و دوانه‌ی بوون و حه‌ده‌س و ئیشراق و نه‌هیشتنی ئه‌رك و به‌رپرسیاریتی.

بێگومان بانگه‌واز بۆ زیندوو‌کردنه‌وه‌ی ماوه‌ی پێش ئیسلام ئامانجی ب‌لا‌و‌کردنه‌وه‌ی بیرى تلموودیه که جووله‌که دایه‌شتووه و له واتای په‌یامی مووسا ده‌ریک‌دووه و ئامانجی به‌دیه‌ینانی ئامانجێکی دیاره که بریتیه له به‌رزراگرتنی جنس و ره‌گه‌ز بۆ ده‌سته‌یه‌کی تایبه‌ت.

تویژه‌راننه‌وه‌یان تۆمار ردووه که ماسۆنیه‌ت هه‌موو بیرى مرۆیی بته‌په‌رستی پێش ئیسلامی دارشتوه‌ته‌وه و به‌فه‌ره‌نگی‌کی مرۆیی داناوه و بانگه‌وازی بۆ ده‌کات، ئه‌وه‌ش پێناوێکی ده‌سه‌لاتداری شاراو‌هیه، له‌چه‌ند کتێبی فێرکاریدا وه‌ك کتێبه‌کانی ئاداب و بیروباوه‌ردا ئه‌و کاره مه‌ترسیداره‌یان ده‌رده‌که‌وێت که هه‌ول ده‌ده‌ن ئه‌فسانه‌و بته‌په‌رستی میصریه‌ کۆنه‌کان و کلدانی و هیندی و فارسی و عیبرانی و یۆنانیه‌کان زیندوو‌بکه‌نه‌وه، ئه‌و هێمایانه‌ش زیندوو‌بکه‌نه‌وه که هه‌بون وه‌ك مار و ماسی و گا که خۆر له‌سه‌ر هه‌ردوو شاخیه‌تی و گای بالدار و ئه‌بیله‌ول و هه‌ر‌مه‌ سی‌گ‌وشه‌کان و چوارگۆشه‌کان و بازنه‌کان و ژماره‌ پیرۆزه‌کان وه‌ك ۳ و ۷ و ۹ و ئه‌و بۆنانه‌ی که هه‌بون و جادوو‌گه‌ری، هه‌موو ئه‌مانه له‌یه‌ك بواردان، تلمودیه‌ت ته‌واو سوورن له‌سه‌ر ئه‌و فه‌ره‌نگه‌و له‌ هه‌موو

سەردەماندا كار دەكەن بۆ نوڭىكردنەوۋە پېدائى وڭنەيەك و وتنەوۋى لە كۆمەلە نەينىيەكاندا، بەتايىبەت ئەوۋى پەيوەستە بە مەھابەھاراتا و رامايانا و زاندۇستا و ئىلياذە، تلموودىيەت و مەنشا پېشپەۋى ئەو كىتابانەن كە لەسەر رەگەزپەرسىتى وەستاۋن، ئەمەش مەترسىدارترىن پلشخانى پىشت زىندووكردنەوۋى ئەزموۋنى پېش ئىسلامە.

دایگر که ره ههوللی گه وردهی خۆیدا بۆ روژئاوا گه ری و په رتکردنی یه کجیوونی
هزرو نوممهت ههول ددهات چهند بنه مایه کی خیلایه تی و ده مارگیری ردروست
بکات، نه مهش به جه ختکردنه وه له سهر چهند ره گه زیکی دیاریکراو و ریینه دان
به گه شه کردنی یان تیکه لیبوونی له کۆمه لگه کاندایان و روژاندنی و
قوولکردنه وهی نا کۆکیه کانی له گه ل کۆمه له کاندایان.

ئەمە يەككە بوو لە مەترسیدارترین ھۆکارەکانی پشت بەستنی قەلەمپەوی بیانی بۆ دارووخاندنی یەكبوونی پەيوەندی كۆكەرەو، ئەمەش وەك رێخۆشكەریەك بۆ بلاوکردنەوای قەلەمپەوی بەسەر جیهانی ئیسلامیدا، دەستەو تانیفە ئەرمەنی و جوولەكەییەکانی وەك دەونەمە لە تورکیا کاریگەری قوولیان ھەبوو لە پەیرەوی پیلانە بیانیەکاندا بۆ دەسەلات گرتنە دەست، لەكاتێكدا رۆژێك لە رۆژان مەسەلەى تایەفەگەرى لە ئیسلامدا باسو خواس نەبوو، بەلکو دستە و تایەفەكان بەوپەرى جیاوازیانەو ئازادی خۆیان ھەبوو لە كۆمەلگەدا، شەریعەتى ئیسلامى سیستمى پارێزگارى و چاودێرى بۆ داناون و ریزی ناو لە ئەھلى كىتاب و پاراستنى پەرستگاكانیان، لە سەردەمى ئیسلامیدا ئەو دەستەو تاقمانە گەشتبوونە لوتكەى پێشپەرەى و ریزلیگیران، لە شارستانیەتى ئیسلامیشدا رۆلى خۆیان گێراو، لەكەل ھیچ دەستەيەكى تریشدا ھیچ ناكۆكى و

ململانییه‌کیان نه‌بووه مه‌گه‌ر له‌سایه‌ی قه‌له‌م‌په‌وی داگیرکاریدا که به بیانوی نه‌وه‌ش هاتووه نه‌وده‌سته و تا‌قمانه بیاری‌زیت.

بزا‌فه نیشتمانیه‌کان توانییان به په‌یوه‌ستی دان له‌نیوان ره‌گه‌زه جیاجیا‌کانی ناو ئوممه‌ت ئامانجه‌کانی قه‌له‌م‌په‌وی بیانی له‌ناوبه‌رن و ده‌سیسه‌ی بیانی نه‌هیلن و نه‌و ئاره‌زوویازی و نا‌کوکیه‌ کۆنانه‌ی که داگیر‌که‌ر ده‌یویست بیانوروژنی‌ت له‌ناوبران.

هه‌ریم‌چیتی

بانگه‌وازکردن بۆ هه‌ریم‌چیتی یه‌کێک بوو له‌و بانگه‌وازانه‌ی که ئامانجی په‌رتکردن و دووبه‌ره‌کی بوو تا جه‌خت بکاته‌وه له‌ په‌په‌ره‌وی سیاسه‌تی قه‌له‌م‌په‌وی بیانی، نه‌و ئامانجه‌ش به‌روونی له‌پشت بانگه‌وازه‌کانی تۆرانیه‌ت و فیره‌ونه‌یه‌ت و فینیقیه‌ت و بناگه‌وازه‌کانی تره‌وه‌ ده‌رکه‌وتووه.

دیاره‌ جیهانی نیسلامی پیشتر نه‌و چه‌م‌ک و اتایانه‌ی نه‌ده‌ناسی و ته‌نها یه‌ک‌بوونی ه‌زی هه‌بو که بنه‌ره‌تی یه‌ک‌بوون بوو، نه‌مه‌ش وه‌رگیراوی نیسلام بوو که ببوه سه‌رچاوه‌ی په‌یوه‌ندی و به‌یه‌ک‌گه‌یشتن، به‌لام قه‌له‌م‌په‌وی داگیرکاری بۆ راوه‌ستانی پایه‌کانی قه‌له‌م‌په‌وی خۆی ده‌بوو نه‌و کۆمه‌له‌ یه‌ک‌په‌رزه‌ دابه‌ش بکات بۆ چه‌ند ره‌گه‌زێک که هه‌ندیکیان بکه‌ونه شوین ره‌گه‌ز و هه‌ندیکیان بکه‌ونه شوین ئایین و زمان، به‌رده‌وامیش هه‌ول داوه تا نا‌کوکیه‌ مه‌زه‌به‌یه‌کانی نیوان نه‌وه‌کانی یه‌ک ئایین دروست بکات، په‌یامی به‌رته‌سکی نه‌ته‌وه‌په‌رستیش پالنه‌ریکی گ‌رنگ بوو بۆ نه‌و کاره‌ی داگیر‌که‌ر.

گواستەنەوہى پەيامى نەتەوہپەرستى رۆژئاوايى بۆ ناو موسلمانان
ھۆكارىك بوو تا بارگىزى درووست بىكات و پەيوەندى نىوان عەرەبايەتى و
ئىسلامىش لە واتاى رەسەنى خۆى بىباتە دەرەوہ.

ھەولى يەكەمى قەلەمپەرەوى بىيانى ئەوہبوو نەتەوايەتى ۋەك
ھەرىمچىتىيەكى بەتەسك بىت و لە واتاى نىشتىمانى و بەرزىگىرى رەگەزى
و مىژوويى ناوچەو ھەرىمىكدا بەرتەسك بىتەوہ، كاتىك ئەو ھەولە سەرى
نەگرت و چەمك و واتاى عەرەبچىتى بەرامبەر قەلەمپەرەوى بىيانى دەرەكەوت،
ئەوكت رۆژئاوا ھەولیدا ئەو پەيامەى لە بەھا حەقىقىيەكانى خۆى و ناوہ
رەسەنەكەى بەتال بىكاتەوہ، بۆيە بانگەوازىكردن بۆ نەتەوہپەرستىيەكى جىيا
لەرووى فەرھەنگ و رۆشنىبىرەوہ دەرەكەوت و بانگەواز كرا بۆ
نەتەوہپەرستىيەكى عەلمانى بەو شىوہى كە رۆژئاوا دەيويست و دەيناسى،
ئىتر بى ئەوہى گوئى بدەن بەو جىياوازيە گەورانەى سەردەم و رىشەو
بارودۆخ، ھەروہا بى لەبەرچاۋگرتنى ئەو راستىيەى كە ئوممەتى عەرەبى
ناتوانىت لە بزافى كۆمەلايەى و ھزرى خۆيدا لە بەھا بنەرەتىيەكانى
دەستبەردار بىت و كشانى نەفسى و رۆحى و رۆشنىبىرى خۆى لەگەل
جىھانى ئىسلامىدا بوەستىنىت.

فەرەونىيەت

دۆزىنەوہى كۆرپستانى توت عەنخ ئاموون لە دەيەى دووہمى سەدەى
بىستەمدا و بوونى ئەو شوئىنەوارە سەرسۈرپھىنەرانەى تىايدا بوون، ئەم
دەروازەيە بوو بە سەرەتاو سەرچاۋەيەك بۆ زىندوۋوكردنەوہى ئەزموونى
پىش ئىسلام لەرووى بنىادى گۆرەكان و كۆشكەكان لەسەر رۆرەوى
فەرەونى و بانگەوازىكردن بۆ زمان و ئەدەب و فەرھەنگى فەرەونى، بەلام

هیندهی نه‌برد هه‌لگرانی ئه‌و بانگه‌وازه شکستی خۆیان راگه‌یاند و نه‌یانتوانی ئه‌و جۆره‌ فەرهنگه‌ به‌دییه‌ینن تا بیته‌ خالی سه‌ره‌تایان، ئه‌وه‌یان بۆ ده‌رکه‌وت که په‌یوه‌ندی نیوان میصریه‌کان و فیرعه‌وینه‌کان ماوه‌یه‌کی زۆر دووردریژه‌ ته‌واو پچراوه‌، ئه‌مه‌ش به‌هۆی ئیسلامه‌وه‌ که ده‌روون و عه‌قلی مرۆفی به‌ ته‌واوه‌تی گۆپیوه‌ پاش ئه‌وه‌ی مرۆفی میصری له‌ بته‌رستی فئازاد کرد و به‌ره‌و ری‌بازیکی خواپه‌رستی برد که بنه‌رته‌که‌ی فیرته‌ت بوو، قوولکردنی ئیسلامیش له‌لایه‌ن میصریه‌کانه‌وه‌ موعجیزه‌یه‌کی گه‌وره‌ی ئیسلام بو پاش ئه‌وه‌ی نزیکه‌ی هه‌زار سال له‌نیو بته‌رستی فیرعه‌ونی و یۆنانی و رۆمانیدا ژیا‌بوون، نیشانه‌ی ئه‌و شکسته‌ قورسه‌ش ئه‌وه‌بوو ه‌یه‌کیک له‌ بانگخوازانی فیرعه‌ونگه‌راییی به‌ناوی دکتۆر موحه‌مه‌د حوسه‌ین هه‌یکه‌ل دانی پێدا ده‌نیّت و له‌ پێشه‌کی کتێبه‌که‌یدا (فی منزل الوحی) ده‌لّیت: من سه‌رالّ بووم له‌ میژووی کۆنماندا له‌سه‌رده‌می فیرعه‌ونه‌کاندا ده‌روازه‌یه‌کم ده‌ویست بیدۆزمه‌وه‌ بۆ سه‌روشی ئه‌م سه‌رده‌مه‌ تا بنه‌ره‌تیکی نویی بۆ دابه‌زرینیت، که‌چی سه‌رده‌م و جیاوازی عه‌قلی په‌یوه‌ندی نیوان ئیمه‌و ئه‌و سه‌رده‌مه‌یان پچراندووه‌، له‌وانه‌بوو ئه‌وه‌ گونجاو بوایه‌ بۆ راپه‌رینیکی نوی، دواتر سه‌یرم کرد بینیم میژووی ئیسلامیمان به‌ ته‌نها روینه‌ر و به‌ره‌مه‌ده‌ره‌، ئیسلام ژیا‌نیکی تێدایه‌ که ده‌روونه‌کان ده‌جوولینیت و گه‌شه‌و بالایان پێده‌دات.

مامۆستا ئه‌حمه‌د حه‌سه‌ن زه‌یات ده‌لّیت: ئه‌وه‌ میصری خاوه‌ن شارستانیه‌ته‌ که له‌سه‌ر بنه‌مای سیانزه‌ سه‌ده‌و سییه‌کی میوژ عه‌ره‌بی وه‌ستاوه‌و پێشینه‌ی خۆی سه‌پیوه‌ته‌وه‌ وه‌ک چۆن خۆر تاریکیناهاپت، ئه‌گه‌رئه‌توانن ئه‌و روژه‌ له‌ناوبه‌رن، ئه‌گه‌ر ده‌تانه‌وێت با به‌زۆریش بیت ئه‌و رابردوو به‌سپه‌نه‌وه‌، پاشان بزائن له‌ میصرای چی له‌ده‌ست سه‌رده‌مدا

دەمىنەت، بزانە جگە لە پاشماوەى سەتەم و قامچى و ھونەرى خورافى سەرقال بە مەرگ و كړنوش بۆ بەردەكان ھىچى تر دەمىنەت تا ئاستىك خۆى بىئاگا دەكات لە ژيان و نكوولئ لئ دەكات.

مىصرى ئىسلامى ھەر دەبىت بە شىك بىت لە شكۆى عەرەبى چونكە سەرچاوەىكى تىرى نىيە بۆ زىندوو بوونى و بەھىزبوونى و بنەرەتى رۆشنەبىرەكەى، مەگەر تەنھا لە پەيامى عەرەبدا (پەيامى ئىسلامىدا) ئەوانەى ھەبىت.

ئەوھى سەبارەت بە جەنگىك دەوترىت كە ماوەىكى زۆر بەردەوامە ئەوھى كە گەشتووە بەم ئامانجانە:

يەكەم: فەرەونىيەت لەگەڵ رۆحى سەردەمدا رى ئابىرەت و رۆشنەبىرەكەى نىيە و ھەر لە دەرگەوتنى ئىسلامەو ھەستاو و چەقى بەستووە، مۆژوويەكى ئىجابى كارا ئىمەى لە مۆژووى فەرەونى جياكردووەتەو كە بنەرەتەكەى ئىسلام و زمانى عەرەبىيە.

دووەم: ئەو سەلماو كە ئامانجى ھەولەكە برىتە لە كەنارخستنى رۆشنەبىرى عەرەبى لە ھزرى ئىسلامى و كەنارخستنى شەخسىيەتى مىصرى لە پەيوەستى عەرەبى، بەلام ھەولئ گەورەى جياكردنەوھى نۆوان مىصرىمان و عەرەبايەتى و ئىسلام ئەوپەرى بۆھىوايە، ھەولئ پەيوەستبوون بە فەرھەنگىكى فەرەونىش شتىكى مەھالە.

سێھەم: لە توێژىنەو مۆژوويەكانەو ئەو روون بوەتەو كە فەرەونەكان شەپۆلەكەون لە نىمچە دوورگەى عەرەبىيەو ھاتون و لەنۆوان زمانى ھىرۆگلىفى و زمانى عەرەبىشدا پەيوەندىكى گەورە ھەيە كە دوپاتى ئەو دەكەنەو لە يەك بنەرەتن.

چوارهم: ئامانجی گێرانه‌وه‌ی فیرعه‌نیه‌ت هینانی واتاو په‌یامه‌ بته‌رسته‌یه‌ فیرعه‌ونییه‌کانی په‌یوه‌ست به‌ بته‌رستی یۆنانی و بته‌رسته‌یه‌کانی تره‌ تا سه‌رله‌نوێ مروّفو پالّه‌وانه‌کان به‌رسترین و ململانیی نیوان خوداکان رووبدات له‌سه‌ر ئامانجه‌ هه‌سته‌یه‌کان و ویسته‌کانی دنیا.

پینجه‌م: ئه‌وه‌ سه‌له‌ماوه‌ که‌ فیرعه‌ونیه‌ت سیستمیکی کۆمه‌لایه‌تی و هینیی پالنه‌ر به‌ره‌و ئازادی و یه‌کسانی نیه‌، به‌لکو سیستمیکی کۆیلایه‌تی و چه‌د کۆت و به‌ندیکی دواکه‌وته‌یی هزری و کۆمه‌لایه‌تی.

فینیقیه‌ت

هه‌روه‌ها فینیقیه‌تیش یه‌کیکه‌ له‌و بانگه‌وازه‌ رووخیته‌رانه‌ی که‌ قه‌له‌مپه‌وه‌ی داگیرکاری بۆ دابه‌شکردنی یه‌کبوونی ئوممه‌تی ئیسلامی و یه‌کبوونی هزری و نوێکردنه‌وه‌ی میژووی کۆن به‌ هه‌موو هه‌له‌و که‌موکورتیه‌کانیه‌وه‌ له‌پیناو له‌ناوبردنی واقعی ئیجابی زیندوو به‌رزاکرتنی هه‌ریمچیتی و ره‌گه‌زپه‌رستیدا وروژاندوویه‌تی، ئه‌وانه‌ ئه‌و په‌یامه‌ گومپاییانه‌ بوون که‌ پیش ئه‌وه‌ی ئیسلام بی‌ت و موسلمانان له‌ یه‌کبوونی یه‌کخواپه‌رستیدا کۆ بکاته‌وه‌ بلّو بوون.

بانگه‌وازی فینیقیه‌ت له‌ لوبنان بۆ بانگه‌شه‌ ئیستیعماریه‌کان ده‌رکه‌وته‌وه‌ تا لوبنانه‌کان له‌ عه‌ره‌بایه‌تی دووربخه‌نه‌وه‌، ئه‌وان ده‌یانوت یۆنانه‌کان نه‌وه‌کانی ئه‌و فینیقیه‌ کۆنانه‌ن که‌ دانیشتوانی ئه‌و که‌ناره‌وانه‌ بون پیش هاتنی عه‌ره‌به‌کان، بۆیه‌ له‌رووی میژوویییه‌وه‌ عه‌ره‌ب نین، به‌لکو تیکه‌له‌یه‌کی نه‌وه‌کانی فینیقیه‌کان و میرنشینه‌ خاچه‌رسته‌یه‌کان.

ئەم بانگەوازە بۇ سوورياس دەرکەوت تا دەريای سپیش بگريته‌وه،
له‌سايەى ئەم بانگەوازەدا بانگەواز دەکرا بۇ عاميەتى لوبنانى و نووسينى
زمانى عەرەبى به پيىتى لاتينى و به‌رزراگرتنى شيوه‌زارە ناوچە‌بيەکان.

فينيقيەت گرنگى دەدات به به‌رزراگرتنى ناوچە‌گەرى به‌رامبەر به
عەرەبايەتى و به‌رزراگرتنى رۆشن‌بىرى فەرەنسى به‌رامبەر به بىرى ئىسلامى
و هە‌ولدان بۇ به‌رزراگرتنى شيوه‌زارە گشتيەکان و زمانە بيانيەکان
به‌رامبەر به زمانى عەرەبى و دروستکردنى چەند قە‌وارە‌يەك که له‌و
واقيعەى ئوممەتى ئىسلامى له‌وى چوارده سە‌ده‌يه تيايدا دە‌ژى هيچ
بنەرەت‌يکيان نيە.

تويژينه‌وه‌کانى شوينه‌وار و ميژوو که دوودن له کارت‌يکەرەکانى
داگيرکەر يان بىرى شعوبيه‌ت يان بانگە‌وازي رۆژئاواگەرى ئە‌و راستيە‌يان
ئاشکراکردوه که فينيقيەت وه‌ك فيرعه‌ونيه‌کان و شە‌پۆله‌کانى تر که له
سەرچاوه دايکيه‌که‌يان جيا‌بوونه‌ته‌وه شە‌پۆليکى هاتووى نيمچه‌دوورگەى
عەرەبين.

باسى دووهم:

ئىسرائىلىيات

يەككە لە ھەرەشە گەرەكان كە روويكردە ئىسلام و بىرو رۆشنپىرى ئىسلامى بىرىتى بوو لە دياردەى ئىسرائىلىيات كە بپى زىدە زانىارى مەترسىدارو بىردۆزەى ساختە بوون كە وەرگىراوى بپى دەقى كۆنى بىپەرستى مەجووسى دور لە پەيام و خودىتى ئىسلام بوون كە لەگەل درىژەى سەردەماندا دزەيان كردە ناو موصلمانانو مەبەستى دوژمنانى ئىسلامىش لەو زىادكردنە ئەوەبوو ئىسلام لە كرۆكە رەسەنەكەى دور بخەنەو و مۆركىكى تايبەت پى بدن و ساكارى و روونى و ئاسانى ئىسلام نەھىلن.

بە گشتى بپى وردەكارى زۆدى پوچ و بى بنەمايان زىاد كردووە كە لەبنەرەتدا لەگەل واتاى يەكخواپەرستى ئىسلامىدا يەكناگرەنەو، ئەو واتاىەى كە راستەوخۆ پەيوەستە بە بپوابوون بە غەيب و زىندوووبوونەو و پاداشتى رۆژى دواى كە لە قورئانى پىرۆزەو وەرگىراو بۆ بارودۆخ و مەسەلە جىاجىاكان، بەتايبەت لەوەدا كە پەيوەستە بە جىهانى غەيب و ئەودىو جىهانى ھەستپىكراو.

ديارتىرەن دەردى كە بىرى ئىسلامى بەھۆى ئىسرائىلىياتەو تووسى بوو بەبەتەكانى ناو كىتەپەكانى مېژوو غەزا و جەنگەكانن، زانايانى موصلمان ھەر لە دىژەمانەو ھەستيان كردووە بەو مەترسىە تا ئەوەى لە ئىمامى ئەحمەدى كوپى حەنبەلەو دەگىردىرەتەو و تووپیەتى: سى شت

هه‌ن هه‌چ بنه‌ره‌تیکیان نیه: ته‌فسیر و چیرۆك و غه‌زاكان، واته‌سه‌نه‌دی
سه‌حیحی موته‌صیلیان نیه، زیانیکی تری هه‌وله‌کانی ئیسرائیلیات دانانی
فه‌رمووده بوو که ده‌یاندانه‌وه پال پێغه‌مبه‌ر (ﷺ) له‌پێناو پالپشتی
هه‌لوێستی یان کۆمه‌له‌یه‌ک یان شارێک، به‌لام توێژه‌ران و لی‌کۆله‌ران هه‌موو
ئو ساختانه‌یان ئاشکرا کردون.

هه‌روه‌ها ئو به‌سه‌ره‌ات و ئه‌فسانانه‌ی که هه‌ندی کاهینی جووله‌که
دایاننا‌بوون وه‌ک که‌عی ئه‌حبار و وه‌هب بن منبه‌و ئیبن سه‌لام و چه‌ندی تر.
ئوه‌ی مه‌ترسی ئو دیاردیه ئاشکرا ده‌کات ئوه‌یه که له‌ سه‌رده‌می
ئیمامی بوخاریدا نزیکه‌ی سه‌د هه‌زار فه‌رمووده هه‌بون که‌چی ئیمامی
بوخاری ته‌نها ۲۵۱۳ فه‌رمووده‌ی قبوڵ کردوه.

دیاردیه ئیسرائیلیات په‌یوستیه‌کی زۆری هه‌یه به‌ ته‌فسیره‌وه که
هه‌ندی ته‌فسیر و ئه‌فسانه‌ی نائیسلامی له‌ فه‌ره‌نگی یۆنان و فارس و هه‌ند
و جووله‌که‌وه براونه‌ته ناو ته‌فسیره‌وه که پێن له‌ ئاره‌زووبازی سه‌رشپوین.
هه‌ندی له‌ موسلمانان به‌هه‌رچی بیروباوه‌پی نائیسلامی هه‌یه ده‌لێن
ئیسرائیلیات به‌تایبه‌ت ئو بیروباوه‌پو ئه‌فسانانه‌ی که جووله‌که‌و
مه‌سیحیه‌کان هه‌یناویاننه‌ته ناو ئیسلامه‌وه.

دیارترین بواری ئو ئیسرائیلیاتانه بریتیه له‌ بواری فال‌چیه‌تی و
هه‌والدانی پیشه‌وه‌خته به‌تایبه‌ت سه‌باره‌ت به‌ بیروکه‌ی مه‌هدی چاوه‌روان
کراوه کاریگه‌ریه‌کی خراپی هه‌بووه له‌ سه‌رده‌مانی لاوازیدا، ئو ته‌فسیرانه
بۆ ئایه‌ته قورئانیه‌کان و فره‌رووی له‌ وه‌سفی فره‌شته‌کان و به‌هه‌ست و
دۆزه‌خ و روژی زه‌ندوو‌بوونه‌وه‌دا و وێناکردنی به‌ جوړێک که له‌ بنه‌ره‌ته
قورئانیه‌که‌ی ده‌ریده‌کات به‌ره‌می ئیسرائیلیات بووه.

میژوونووس و توژهران ئاماژه یان به وه داوه که ئه و فالچیه تیانه له سهر دهستی قه شه و روهبانه کان و قیبت و جووله که کان و ئه وانه ی تر هینرانه ناو موسلمانان که ئالای دوزمنایه تی نیسلامیان هه لگرتبوو تا ساخته بخه نه ناو بنه پره ته کانی نیسلامه وه.

له گه ل وه رگیزانی فه لسه فه ی یونانی و هیندی و فارسیدا زیده کاری تریش زیاد کرا بۆ ئیسرائیلیات ه به ره میکی گه وری بوو بۆیان و که سه شعوبیه کان و دوزمنانی نیسلام له کۆندا وه که کێک به کاریان ده هینا بۆ چاولا بردن له سهر کرۆکی نیسلام و ده رکردنی له کرۆک و به هاکانی و ده رفه تدان به کاریگه ری به خشین پهیامه بته پهرستی و دوانه خوداییه کان تا هیرش بکه نه سهر نیسلام.

بیریارانی موسلمان به رامبه ر به و پیلانه ئیسرائیلیه باتینی و مه جووسیه وه ستاون و ته فروتونایان کردوه، پیشپه وی ئه وانه ش (جاحظ) له کتییی (البیان والتبیین) و دادوهر ئیبنولعه ره بی (العواصم من القواصم) و ئیبنولجه وزی (تلبیس إبلیس)، هه روه که هه ریه که له ئیبن حه زم و غه زالی و ئیبن خه لدون به رامبه ر به و پرسانه وه ستاون و به ریان گرتووه به بیروراکانی باتنیه ت و مه جووسیه ت و که زده کی و مانه وی و بیره ناره واکانی تر.

له ماوه ی لاوازی و دواکه وته ییدا چه ندین کتیب ده رکه وتن که زانایانیکی وژهر نه یاننووسی بوون و چه ندین فه رمووده ی نادروست کۆکرانه وه و چه ندین درۆی لکینراو به نیسلامه وه دانران، له پیشپه وی ئه و نوسینانه ش بریتی بوو له (بدائع الزهور) و (العرائس فی القصص و الأخبار).

هه ندی کتییی ته فسیری وه که ئه وانه ی سه عله بی و کسانێ و خازن پرن له چه ندین ئیسرائیلیات، هه روه که ته به ریش له ته سیره که یدا چه ندین

ئىسرائىلىياتى ھىناو، نمونەى ئەو جۆرە گىرپانەوانە دەماودەم رۆيشتون و ھەندى چىرۆك خويىن لەناو خەلکدا باسيان کردون، ئەوەى ھەلە بوو ئەو ھەندى گىرپانەوانە برانە قۇناغى تۆمارکردنەو، ئەمەش ھاريکار بووبۆ بۆلۆبوونەو ھەندى ئەو ئەفسانەو سەرشيۆيىنيانە لە دەروونی خەلکيدا.

کاريگەرى ئىسرائىلىيات بۆ ناو بىرى ئىسلاميدا لەو قۇناغانەدا نەوستان، بەلکۆ تا ئەمپۆش کاريگەريەکی زۆر قووليان ھەيە، بەلکۆ پىناوى کاراي نانەو ھەي گومان و چەمک و واتاي ھەلەن لە بواری رۆشنبىرى ئىسلاميدا، پىشپەوى ئەوانەش شىرۆفەي مەسەلەي تاوانە کۆنەکە و رزگگار بوون و فیدابوونە، ھەموو ئەمانە ھىنراو تە ناو تويزىنەو ھەي ئىسلاميەو ھەي ئەو ھەي لىکۆلینەو ھەي روونيان بۆ بکرىت و ھەلۆيستی ئىسلاميان لەسەر باس بکرىت، رۆژھەلاتناسان لەو بوارەدا رۆلێ گەرەيان بىنيو ھەي ئەو جۆرە ئىسرائىلىياتانەيان لە مادەکانى دائىرەتولمەعاريفدا باسکردو ھەي، جۆلەکەش کە زۆر جەختى لەو شتانە کردو ھەي کاريگەرى کاراي ھەبو ھەي، وایان لىکراو ھەي لایەن و بنەمايەکی بىرى ئىسلامى سەیر بکرىن، ئەگەر سەیری دائىرەتولمەعاريف بکەيت لە بەشى وشەکانى رەجعیەت و ھەي ھەي و ئىتیحاد و حللول و چەندین چەمکی تردا، دەبینیت ئەو ماددانە ھىنراونەت ناو موسلمانان و گومانیان بۆ دروست دەکەن.

ھەروەک دەستى، ھەردانى غەنوووسیەت و ھەيلىنیەت لەبىرى ئىسلاميدا کاريگەرى زۆرى ھەبو تا چەندین ئىسرائىلىيات بەیننە ناو بىرى ئىسلاميەو، نمونەى ئەو ھەي ئەو ھەي ھەندى فەرموودەن لەو بارەو ھەي ھەي ھەي ھەي پىگەيەکی دیار بدەن بە عەقل یان وا وینای پىغەمبەرى خوا بکەن کە جیا بىت لەو ھەي لە قورئاندا باس کراو ھەي، یان شتى وا بدەنە پال خدا کە شیاو نین بە شکۆي ئەو، لەو فەرموودە ساختانەي دانراون

ئهوه یه که ده لیت (یه که م شت خوا دروستی کرد عه قل بوو)، یان (من) پیغه مبه ر بووم کاتیک که هیشتا ئاده م له نیوان قوپو ئاودا بووه)، یان (من) که نژیکی شاروه بوم و حه زم کرد بناسریم).

ئیمامی ئیبن تهیمیه به سه ختی هیرش ده باته سه ر ئه و فهرمووده هه لبه ستراوو ناراستانه و ساخته و ناراستییان ده سه لمینیت و ئه وه ش ئاشکرا ده کات که ئه وانه په یوه ستن به چه مک و واتاکانی فه لسه فه ی یونانیه وه له گه ل کرۆکی ئیسلامدا ناگونجین، هه روه ک زانایانی تریش ساخته ی هه ندی ناراستییان په یوه ست به هه ندی خواپه رست خستوه ته روو وه ک ئه وه ی چه ند ماریان قووت دابیت وله سه ر شمشیر چوبن به پیدایا و هاوشیوه ی ئه و ئه فسانانه.

لیکۆلهران بۆ ئه و لادانانه هه ندی ریسیان داناون، بۆ نمونه زانایه ک ده لیت: ئه گه ر بینیتا که سیك که که راماتی پیده درا تا ئاستیک به ره و ئاسمان به رز بیته وه و له سه ر هه و بوه ستیت، ئه وه پی هه لئه خه له تین تا بزائن له مه سه له ی فهرمان به چاکه و ریگری له خراپه و پاراستنی سنووره کانی شه ریه ت و په پره یی شه ریه تدا چۆنه.

ئیمامی غه زالی له و باره یه وه ده لیت: ئه گه ر که سیكت بینی ده فپی و به سه ر ئاودا ده چوو به ریگه دا و هواکات شتیکی ده کرد پچه وانه ی شه ر بوو بزانه ئه وه شه یتانه.

نۆربه ی توێژه ران پییان وایه نۆربه ی فهرمووده هه لبه ستراووکان که له ئیسرائیلیاتن به پیلان و فیل و دژییه تی دانراون و پیناوی جهنگی هزی و بیروباوه ری بوون که جوولکه و سه رکه شانی ده سه ته بیده چه چه کان دژ به موسلمانان هه لیانگیرساندوه و هه موو پیناویکیان گرتوه ته به ر له پیناو

پەرتکردنی یەکیبونی موسلمانانو دەرکردنیان لە ئایینی راست و بەهێزیان و بلاوەپێکردنیان لە رێی راستیان،^۱ هەندێ توێژەر ئەو دیار دە وا وەسف دەکەن کە تەنھا جەنگێکی حەقیقیە دژ بە کتێبەکی خوا کە مەبەستیانە هەرکەس تەفسیری قورئان دەخوێنێتەو لە واتایە دەری بکەن کە خوای گەرە دەیهوێت، ئەوان دەیانەوێت لە رێنموونی مرقەوہ بیبەن بەرەو پڕی چیرۆک و ئەفسانە ی گالته‌بازار، دواتر ئەو ئەفسانانە لەسەر یەک کەلەکە ببن و رێ بگرن بە رێرەوی بیرە ساغ و سەلامەتەکان.

ئەفسانە

باسی ئیسرائیلیات پەیوەندی هەیه بە باسی ئەفسانەوہ، ئیسلامیش بەرنگاری بوەتەوہ و ساختە ی ئەفسانەشی خستەتەپووو عەقل و دەروونی مرقی لە خورافە رزگار کردوہ.

ئەفسانەش پەیوەندیەکی پتەوی هەیه بە بپەرستی یۆنانی و فارسی و هیندیەوہ و ئیغریقەکانیش لەو بوارەدا زۆر رۆچون، بەلکو چەندین چیرۆکیان هەیه کە بەو چیرۆکانە رافە ی ژیان و سروشت و چاکە و خراپە دەکەن، ئەوان بپوایان وابوو ئەو مەسەلانە بە دەست چەند خواوەندیکی نیرو مین، رۆژئاواییەکان ئەفسانە و ئایین بەیەکەوہ پەیوەست دەکەن، لەکاتیکی ئیسلام رزگاربوونی تەواو لە هەر ئەفسانە یان خورافە یان وێنە یەکی ناپوون رادەگە یەنێت.

^۱ - قرار جمع البحوث الإسلامية في ۱۰-۳-۱۹۷۲، و الشيخ عبد الجليل عيسى.

عەرەبەكانى پېش ئىسلام زۆر بەكەمى خورافەيان دەزانى، ئىسلامىش
كە ھات ئەوەشىسپرپەوہو لەشویڤنياندا بېرئ چىرۆكى حەقىقى دانا كە
لەمىووى گەلاندە ھەبون، بەلام فىرەونەكان و فارس و ھىندىەكان بېرئ
ئەفسانەيان ھەبون كە لە بنەپرەتياندا ھاوبەش بون، ئەو ئەفسانە مۆركى
بتپەرستىيان ھەبوو.

چەندىن توڤژەر ئەو بنەپرەت ھاوبەشەو بەيەكگەيشتنە ريشەيىە
ئەفسانەكانى يۇنان و مەسىحيەت و فىرەونەكانيان خستوہتەپوو، ئەو
ئەفسانەش كە وەرگىتپاون بۆ سەر زمانى عەرەبى وەك كليلە و دمنە و
ھەزارو يەك شەوہ، ئەوانە ھى فەرھەنگى پېشئىسلامى ھىندى و فارسى و
فىرەونى و يىنانىەكان بون، كتيبى عەھدى قەدىم چەندىن ئەفسانە لەوانەى
لەخۆگرتوہ، ئەديبان و پياوانى فيقھو ھونەر لە رۆژئاوا ئەو فەرھەنگەيان
قۆستوہتەوہ.

سەبارەت بە چىرۆكى جەماوہرى ئەمەش پاشماوہى ئەو ئەفسانەيە
كە لە سەدەكانى ناوہراستدا سەبارەت بە جەنگەكان ھەبون، قورئانى
پېرۆز ھەموو ئەو فەرھەنگە كۆنەى لە تەرازووى رەخنەدا داناوہ و چى
ساختەيەكيان ھەبوويٹ ئىسلام ئاشكرائى كردوہو راستيەكانىشى
نیشانداوہو ئەفسانەو ناراستيەكانى نەھيتوہو ئەو راستيانەشى بە روونى
نیشانداوہ كە پەيوەستن بە روداوہكانى سەردەمانى كۆنەوہ و ئەوانەش كە
پەيوەستن بە كرۆكى ئايىن و پەيامى پېغەمبەران و خەباتيان بۆ
بەرنگاربوونەوہى درۆزان و ناراستان.

رۆژئاوايىەكان بۆ ليدانى بىرو ئەدەب و رۆشنېرى ئىسلامى تائاستيكي
زۆر ئەو ئەفسانەيان بەكارھي٤ناون تا ھەول دېن سەرلەنوئى نو٤ييان

بکه‌نه‌وه و بلاویان بکه‌نه‌وه، زۆر نووسەر و ئەدیب هه‌ولیانداوه و هه‌ریان بگێرن و ئەده‌بی ئیسلامی له‌و ئەفسانه‌دا نغز بکه‌ن، له‌ خودی ئەده‌بی عه‌ره‌بیشدا هه‌ولداوه ئەفسانه‌ کۆنه‌کان بدۆزینه‌وه، له‌ گه‌رنگترین اهره‌کانی رۆژه‌لاتناسان و مۆژده‌به‌ران بریتی بووه له‌ گه‌ران به‌دوای ئەفسانه‌کاندا.

رینان ده‌لێت: عه‌ره‌ب وه‌ك هه‌موو گه‌له‌ سامیه‌کانی تر له‌ شیعوو بیروباوه‌پیدا ئەفسانه‌ی نیه، ئەوه‌ی بیر چووه‌ که‌ جووله‌کایه‌تی تلموودی پێگه‌ی گه‌وره‌ی هه‌موو ئەفسانه‌کانی مرقایه‌تیه‌ و چی ئەفسانه‌ی بابلی و ئاشووری و هی تر هه‌ن هه‌مویان په‌یوه‌ستن به‌و بته‌پرستی و بپه‌ر وه‌شتیه‌وه‌ که‌ تلموودیه‌ت بلاوی کردوه‌ته‌وه‌.

هه‌ندی هه‌ولیان داوه ئەفسانه‌ی عه‌ره‌بی پێش سه‌رده‌می ئیسلام زیندوو بکه‌نه‌وه، بیریاره‌ موسلمانه‌کان ژياننامه‌ی پێغه‌مبه‌ری خایان (ﷺ) له‌ هه‌موو ساخته‌و ئەفسانه‌یه‌ك پاك راگرته‌وه‌ و رێبازیکی لیکۆلینه‌وه‌ی زانستییان گرتوه‌ت به‌ر که‌ له‌م سه‌رده‌مه‌دا به‌ گه‌وره‌ترین رێبازی توێژینه‌وه‌ی زانستی داده‌نرێت، به‌لام هه‌ندی نووسەر له‌ سه‌رده‌مانی دواتر دا هاتن و جاریکی تر ئەفسانه‌یان خسته‌وه‌ ناو ژياننامه‌ی پێغه‌مبه‌ری خواو بپێ ئەفسانه‌ی نوێشیا ن دروست کردن، ئەوه‌ش به‌ روونی له‌ کتییی (علی هاشم السیره) دا ده‌رده‌که‌وێت.

لیکۆله‌ران به‌رامبه‌ر به‌و ئاراسته‌یه‌ وه‌ستاون و به‌ ئاراسته‌یه‌کی مه‌ترسیدار وه‌سف ده‌که‌ن پاش ئەوه‌ی موسلمانان به‌ درێژایی سه‌رده‌مه‌کان سوور بون له‌سه‌ر پاکراگرته‌ی ژياننامه‌ی پێغه‌مبه‌ری خوا له‌ گێرانه‌وه‌ خه‌یالیه‌کان، چونکه‌ ئیسرائیلیات هه‌ولی داوه ئەو ئەفسانه‌ بلکێنێت به‌ ژیا ن پێغه‌مبه‌ری خواوه، په‌یوه‌ست به‌مه‌ش بلاوکردنه‌وه‌ی ئەفسانه‌ له‌ بواری جادوودا، هونه‌ری جادوویش هونه‌ریکی کۆنی جووله‌که‌ بووه‌ که‌ تیایدا

نۆر هه‌لکه‌وته بون و به‌رده‌وام سوور بون له‌سه‌ری، دجادوویش کاریکی ته‌فسانه‌و کۆکردنه‌وه‌ی خورافه‌کانه، بۆ نمونه پیرۆزی دره‌خت و شاخ په‌یوه‌سته به‌وه‌وه، کاهینی و نوشته‌و فالچیه‌تی په‌یوه‌سته به‌وه‌وه، چونکه کاهینی‌ه‌ه‌ولدانه بۆ زانیی غه‌یب و داهاتو، فالچیه‌تی و کتیب گرتنه‌وه‌ش گێڕانه‌وه‌ی رابردووه، نه‌و دوانه‌ش هه‌ردووکیان دوو هه‌ولن بۆ پیشبینی.

نیسلام هه‌موو ئه‌م فهره‌نگه‌ی به‌ ته‌فسانه‌و خورافه‌کانیه‌وه به‌رپه‌رچ داوه‌توه‌و به‌ ته‌واوه‌تی له‌ بازنه‌ی بیرى موسلماناندا نه‌یه‌شتووه‌و له‌سه‌ر بنه‌مای دلتیایی و به‌لگه‌و ئه‌زموون رایه‌یتان، له‌سایه‌ی ئه‌م په‌یامه‌ی موسلماناندا مرقایه‌تی سه‌رده‌می جادوو و ته‌فسانه‌و ته‌ستیره‌گه‌رایى و ته‌لیسم و نوشته‌و قوربانیکردن بۆ داو به‌ردی تیپه‌پاند، به‌راستیش جادوو په‌یوه‌ستیه‌کی روونی هه‌یه به‌ بته‌رستی و مله‌وریه‌وه، ده‌روونه بته‌رستی و مله‌وریه‌کان هیوای چاکه‌ینا له‌ده‌ستداوه‌ وه‌ک چۆن مۆرکی گه‌شبینی و مرقی بوونیان له‌ده‌ستداوه، به‌لام که‌سی موسلمان و باوه‌پدار هه‌رگیز له‌ ره‌حی خوا بیهیوا نابیت و له‌ هیچ ناترسیت، لیڤه‌وه بته‌رستی په‌یوه‌ستیشه به‌ بوونی ترس له‌ جیهانه‌ نادیاره‌کان و مه‌ترسی شه‌یتان و جنۆکه‌و تاریکیه‌کان، نیسلام مرقایه‌تی له‌وه‌ش رزگار کردووه‌ له‌وه‌ی نوێژیکات یان داوای لیخۆشبوون بکات لای ئه‌و شتانه‌ی پێیان ده‌وتریت خوای چاکه‌ به‌س بۆ ئه‌وه‌ی مندالۆ به‌ره‌میان پێ ببه‌خشن، یان ئه‌وانه‌ بکه‌ن بۆ خواوه‌نده‌کانی خراپه‌ تا له‌ خراپه‌ بیانپاریژن، به‌لکو رێبازیکی په‌کخواپه‌رستی داوه‌ به‌ مرقۆ که‌ به‌وابوون و هیوابوونه‌ ته‌نها و ته‌نها به‌ خوای تا‌ک وته‌نها و به‌تنها ترسانه‌ له‌و، هه‌ر خواجه‌ تاکه‌ سه‌رچاوه‌ی چاکه‌و خراپه‌ و هه‌ر ئه‌ویش خراپه‌ له‌سه‌ر که‌سه‌کان لاده‌بات و چاکه‌ ده‌به‌خشیت، خوا ده‌فه‌رمویت (إن یمسک الله بضر فلا اشف له إلا هو وإن یردک بخیر فهو علی کل شیء قدير).

باسى سىيەم

رۆژئاواگەرى (رۆژھەلاتناسى و موژدەبەرى).

پېش ئەوھى لە سەرەتاكانى سالانى سىيەكانى سەدەى بىستەمدا پېنج رۆژھەلاتناسەكە كىتەپكەى خۆيان بنووسن(وجەھ الاسلام) وشەى رۆژئاواگەرى نەناسراو بوو و لەسەر زمانى خەلك نەدەوترا تا ئاستىك دەوترىت بلىين يەكەم كەس ئەم چەمكەى خستەپوو برىتى بوو لە (ھاملتون جب)ى گەورەيان، مەبەستى پىي رىژەى كاريگەى رۆشنىبرى رۆژئاواى بوو لە ئىسلامدا، پىناوەكانى رۆژئاواگەرى جەختيان دەكردەوھ لە بوارى پەرورەدە و خويندن و رۆژنامەگەرى و بنەرەتەكانى ژيان، زياترىش ھەولیدەدا دووبەرەكى لەنۆوان ژيانى زەمەنى و ژيانى رۆحى ئايينىدا دروست بكات.

مەبەست بەمەش ئەوھى ئامانجى دامەراندى دووبەرەكى لەنۆوان بەھا تەواوكارەكانى ئىسلامدا كە ھەم ئايينەو ھەم رىيازى ژيانە، ئەمانە مەبەستيان بوو ئىسلام بكەنە ئايينىكى لاھوتى و لاينەكەى ترى لى دامالان كە برىتە لە سىستىمى كۆمەلايەتى و رىيازى ژيان.

جب دەلالت: ئىسلام تەنھا توانايەكى كەمى ھىزى خۆى لەدەستداوھ، بەلام وەك سىستىمى ژيانى كۆمەلايەتى بلىيت ئەوا لە كورسى و دەسەلاتى دابەزىوھ، لەپال ئەوھدا يان لەسەرەو ئەوھو ھىزىكى نوپىي خاوەن دەسەلات دامەزراوھ كە ھەندى كات لەگەل نەرىت و سىستەم كۆمەلايەتەكانىدا نەيارو نەگونجاوھ.

مەبەستی بەوەش زالبوونی بانکی ئەورووپە کە سیستمی سووخری
تیایدا زالەو دەسەلاتداری و سەپاندنی یاسا دانراوەکانە.

ئارتۆلد توینبی لە کتێبەکیدە (جیهان و رۆژئاوا) باس لە رۆلی ئەفسەرانی
تورکیا دەکات لە بزافی رۆژئاواگەریدا کە چۆن هەوای رۆژئاواگری و بیرە
رۆژئاواییەکان داویەتی لەسەری ئەفسەران، توینبی دەلێت: مەسەلە
ی رۆلەزیادبووی رۆژئاواگری لە تورکیا تەنها بە دوو پێناو چارەسەر دەبێت:
یان تورکەکان رۆژی بێت بە دارمانی تەواوەتیان باجی هەڵی خۆیان بدەن،
یان ئەوەی بە بەرتەسککردنەوەی هەموو هیژە عەقڵی و دڵیەکانیان لە
رۆژئاواگەریدا لە دەست پاکتاوی گشتگیر رزگاریان بێت.

جان پۆل رۆ لە کتێبەکیدە (نیسلام لە رۆژئاوادا) بەشیکی تایبەتی بەم
ناونیشانە داوە (بەرۆژئاواکردنی نیسلام) و تیایدا پێشنیازی گۆڕانی ژیا
ئافرەت و بواری پەرەدەیی و چووەدەری لە رێبازی نیسلام دەکات،
مۆژدەبەری لە ئەفریقا و ئەزمونی سیستمی سیاسی لیبرالی باس دەکات.

بێگومان باسی ئەم دیاردەیە لەلایەن رۆژەلاتناسانەو ئەو بویری و
فراوانخوازیە دەنوینی کە دەبێتە بەلگەیەکی تەواوو بەردەست بۆ ئەو
بپوایە چاکسازانی موسلمان کە پیاوانی بزافی بیداریخوازین و پێیان وایە
لێرەدا پیلانیکی ورد و رێکخراو هەیە کە چەندین ساڵە کاری مۆژدەبەری و
وەفد ناردن دەکەن و پەیمانگەکانیشیان پالپشتی ئەو شالۆو دەکەن و
پیلانی بۆ دادەنێن و کەرەستەکانی جەنگی فیکری لە گومانسازی و
هەلەسازی دەخەنە بەردەستیان، لەو رێیەشەو ئەو گومانانە
دەورووژێنرێن و ئەوانەش لە عەقڵ و دلی خەلکیدە بەوجۆرە دەنێژێن و

گه شه یان پیّ ده دریت که ئامانجی داگیرکاری بپنیتته دی تا موسلمانان ببه نه ناو بازنه ی رۆشنبیری جیهانی رۆژئاوا بیه وه .

پیشکه شکردنی ئه و جۆره نمونانه ش پتویست نه بون، به لام هه ندی کینه له دلی دژ به ئیسلام له هه موو بۆنه یه کدا بپزاری خۆیان راده گه یه نن، کاتی کچاکه کاران برێک نه یی ئاشکرا ده که ن و له به رده م گه نجی رۆشنبیردا ئه وه له شاراوانه ده خه نه پوو و ره خه یان لیّ ده گرن تا مه ترسی شالاوی رۆشنبیری و رۆژئاوا گه ری بزانه .

بگومان ناره زایی ئه و کینه له دلانه به کریگه یرووی و پاشکویان نیشان ده دات که چۆن سوورن بگه پین بۆ سه رچاوه ی بژیوی و ژیان (تعس عبد الدینار، تعس عبد الدرهم، تعس عبد القطیفه، تعس و انتکس).

ساده ترین پیناسه بۆ رۆژئاوا گه ری ئه وه یه که موسلمانان والیده کات ئه ندیشه ی رۆژئاوا وه ربگرن و ده ستبه ردار ی پالپشت ره سه نه کانی خۆیان بن که ئیسلام پتی به خشیون و مۆرکیکی تایبه تی پیّ داو، هه روه ها گوماننا نه وه یه له رۆشنبیری و کۆمه لایه تی و ئابوری و یاسادانان و په روه رده دا، ئیمه ده زانین رۆژئاوا له سه رده می نویدا له هیرشی خۆیدا بۆ سه ر جیهانی ئیسلامی شیوازیکی نوپی داهیناوه که ئه وه ی له شه پۆلی پیشوودا (جهنگه خاچه رسته یه کان) بۆیان نه هاته دی له مه یاندا بۆیان دیتته دی، چونکه له شالاوی پیشوودا به شکاوی گه رانه وه بۆ لانه ی ویرانه یان.

بۆیه پیلانی ئه مجاره ی رۆژئاوا ئه وه بوو خۆیان دووربگرن له به ریه ککه وتن و هه ولّ بده ن له ریی مۆژده به ری و رۆژه لاتناسیه وه کاربکه ن بۆ له ناو بردنی بنه ره ته کانی هیزی بیر ی موسلمانان و کۆمه لگه ی

ئىسلامى، فەرزى جىيەادىش يەككە بوو لە ىنەرەتە مەترسىدارەكان بۆ سەر ئەوان، بۆيە بە وۆرە بەرنامەى پەرورەدەو خویندن دانرا كە بەرگرتن بە يهاديان بۆ زامن بكات، بەدواى ئەوەشدا كەوتنە بەشەشكردنى واتاى ئىسلام و هەولدان بۆ گىژپانەوہى بۆ واتايەكى پەرستشى لاھوتى، ئەمەش بەو نیازەى لايەنى تەشرىعى ئىسلامى لەناوبەرن و لەبرى ئەوانەدا ياسا دانراوەكانى مرقۇف شوین بگرنەوہ.

بېگومان دیمه نه کانی روژئاواگه ری خوځان دهنوینن له بزافي
 موژده به ريدا که تا ئیستاش به روونی له بهرام بهر نوممه تی ئیسلامیماندا
 کاری خوی ده کات، له پیلانه کانی موژده به ریه وه راستی روژئاواگه ری
 ده رکه وت وه دکتور زوه یمیر ده لیت: ئامانج له موژده به ری نه وه نیه
 موسلمان بېرته ناو ئایینیکی نویوه، به لکو ئامانج نه وه یه له ئیسلام بېرته
 ده ره وه تا نه وه ی بېته نه یارو دوژمنی ئیسلام.

بۆيە ئامانجەكە ئەۋەتە روۋىيەتچىلىك ۋە مەدەنىيەت بىرلىكىنى ئاساس قىلىپ،
بىرلىك، ئەۋەش كىرگۈزۈش ئاساسىدا رەپىقەنى دۆلەت ئاھالىسى ۋە مەدەنىيەت بىرلىكى،
ئەۋەش ئامانچىسىگە كەلگەن دەۋىيەتچىلىك مەدەنىيەت بىرلىكى.

بیرور او بۆچۈنى ژەھراوى رۆژھەلاتناسان ئامانجى نووسىنەكانيان و
ئەوساختانەش دەردەخات كە تۆماریان دەكەن.

شالای رۆژئاوایه که جه خهتکردنه وه یه له لیدانی به هاو بنه رته و میژوو زمان و نانه وهی شیواندن و لیبتیکدان و پچراندنی په یوهندی نیوان بنه رته و لقه کان و تیکدان و شیواندنیا.

هه‌وله‌که بۆ ئه‌وه‌یه روانینی لاره‌کی شوینی روانینی گشتگیر بگریته‌وه،
 ببری واتا بۆ به‌هاکان بخڕینه‌وو که جیاواز بن له واتا ره‌سه‌نه‌کان، مۆرکی

تاييەتى بىرو رۆشنېرى ئىسلامى دامالّن وهك جياكارى نىوان مه‌عريفه و رۆشنېرى و تېكه‌لكردى زانست و فەلسەفە بەيەكتەر و بانگه‌وازكردن بۆ ئو پەيامە رۆژئاوايىيەى كه به‌هاكانى پەيوەست بە ئەدەب و سىياسەت له يەك جىيادەكاتەوه‌و له ئەخلاق جىياجىيان دەكاتەوه‌.

بەگشتى رۆژئاواگەرى ئامانجى ئەوه‌يه هەستكردن بە كه‌موكرتى له دەروونى مۇسلمانان و دەروونى رۆژه‌لاتىيەكاندا بە گشتى بېنئەتەدى، ئەمەش بە گومان نانەوه‌و گۆپىنى مېژووى ئىسلامى و پىدانى زانىارى هەلە بە خەلكى و بەكه‌م دانانى ئەو رۆلەى كه ئىسلام له مېژووى رۆشنېرى مۆييدا نواندوويەى، هەروەها هەول دان بۆ نكوولّى كردن له و بنەرەته مېژووى و رۆشنېرى و رۆحىانەى كه له رابردووى ئەم ئوممەتەدا خۆيان نواندووه‌، هەروەها بەكه‌مگرتن و سووكايەتى كردن بە بەها ئىسلامىيەكان و چاوداخستن له ئاست تواناى زمانى عەرەبى و پچپاندنى پەيوەندىەكانى نىوان عەرەب و مۇسلمانانى تر.

مه‌ترسىيەكى ترى گەورەى رۆژئاواگەرى برىتيە له بەرگرتن بە دروستبوونى يەكبوونى هزرى كه هەنگاوى يەكه‌مى يەكبووى ئوممەتى ئىسلامىيە، بەرامبەر بەوه سەرقالكردنىيان بە دەيان رېياز و بانگه‌وازى تر، راستكردنەوه‌ى جىياوازيە رۆشنېرى و ئابورىيەكانى ناو ئوممەتى ئىسلامى تا رى ئەدات بېنە يەك.

بزاشى رۆژئاواگەرى بانگه‌وازيكى تەواوه كه سىستم و ئامانچ و پالپشتى خۆى هەيه، چەند دامەزراوه‌ى جىياجىا خزمەتى دەكەن كه گرنگترىنيان دامەزراوه‌ى مۆژدەبەرى و رۆژه‌لاتناسىن، بانگخوازانى ئەم رېيازە دەلّين مۇسلمانان بېرّك بەها و خۆيەتى تاييەتياى هەيه كه رىگرن له توانەوه‌و

تیکه‌لبوونیان له‌ناو گه‌لانی تردا، توانایه‌کی به‌هیزیشیان پیده‌دات بۆ به‌رنگاربوونه‌وه‌ی قه‌له‌م‌په‌وی بیانی و داگیرکه‌ر، ته‌نها ریگه‌ی له‌ناوبردنی ئەو به‌رنگاربوونه‌وه‌ش تیکه‌لکردنی موسلمانانه له‌بازنه‌ی بیرى رۆژئاواییدا و ده‌رکردنیانه له‌به‌هاکانی خویان تا تیکه‌ل بن به‌به‌هاکانی رۆژئاوا، ئەوه‌ش بۆ دروستکردنی که‌شیکی به‌یه‌ک‌گه‌یشتن له‌گه‌ل موسلمانان و چوونه‌ژێر ئالای رۆژئاواوه.

موژده‌به‌ری

موژده‌به‌ری پشت ده‌به‌ستیت به‌هه‌ریه‌ک له‌خویندنگه‌و نه‌خۆشخانه‌کان، ئەمه‌ش به‌گرنگی دان به‌باری مندالان و سه‌ره‌تای پکها ته‌ی گه‌شه‌کردن، وه‌گرنگیدان به‌باری نه‌خۆش و لاوازیه‌که‌ی.

پیلانه‌کانی موژده‌به‌ران و تووژینه‌وه‌کانی کۆنگره‌کانیان له‌سه‌ر ئامانجی موژده‌به‌ری یه‌ک‌ده‌نگن که‌بریتیه له‌دروستکردنی عه‌قلیه‌تیکی گشتی که‌هه‌موو بنه‌ره‌ته‌کانی بیرى نیسلامی به‌سووک بگریت و ئەو لایه‌نانه‌ی که‌وینای نیسلام ده‌که‌ن له‌مه‌ل‌به‌نده‌کانی ئاراسته‌کردن دورب‌خزینه‌وه‌.

تا ئێستاش پیلانی موژده‌به‌ری یه‌که‌و گشتگیره‌و چه‌ند قوناغ و ئەلقه‌یه‌که‌، پیاوانیکی خاوه‌ن ئەزموون و به‌توانا و بیرقوول بۆ پیلانه‌کانی رۆژئاواگه‌ری و خزمه‌تی داگیرکه‌ر شه‌ره‌پرشتی ده‌که‌ن، به‌گشتی وه‌زاره‌ته‌کانی ده‌ره‌وه‌و داگیرکه‌کانی ناو ولاته‌ داگیرکراوه‌کان له‌خۆده‌گریت، په‌یوه‌ندیشی هه‌یه له‌گه‌ل کۆمه‌لی رۆژه‌لاتناسانه‌ تا بابه‌ته‌ نوێیه‌کان پوخت بکریته‌وه بۆ گومان نانه‌وه‌.

له‌و بابه‌ت و نووسینه‌وه‌ که‌ کۆنگره‌ رۆژه‌لاتناسیه‌کان نووسییوانان ئاستی هاوکاری نێوان هه‌موو ئەو ده‌ستانه‌ نیشان ده‌دات، ئەوه‌ش ده‌خاته

رو وەزارەتەکانی داگیرکەکان مۆژدەبەرەن بەکاردێنن تا لەناو وڵاتانی ئیسلامیدا کاریکەن و جەخت بکەنەوێه لە گرنکی کاریان و کارایی رۆلیان تا ببە ناوینشان بۆی و پیناوی گۆڕینی بیرەکان بەوجۆری دەیانەوێت.

چەندین سیاسەتمەدار ئاماژە دەدەن بە گرنکی رۆلی مۆژدەبەری، لۆرد بلفۆری وەزیری دەرەوێ بەریتانیا دەلێت: لە دیدی داگیرکەردا مۆژدەبەرەن چاوی داگیرکەرن کە ئاگادار دەبن بەو ناوچانەی جێی گرنکی دەوڵەتانی رۆژئاوان لەرووی زانیاری بیروباوەڕو ئەدەو رۆشنییری موسڵمانان و ئەو زانیاریانە دەدەن بە دەوڵەتانی رۆژئاوا.

کۆنگرەیی داگیرکاری کە لە ساڵی ۱۹۱۰ لە بەرلین بەسترا ئاماژە بەو دەدات پێشپەرەیی موسڵمانان ھەرەشەییەکی گەورەییە بۆ گەشەسەندنی داگیرکەکانمان، ئەوێش حکومەتەکان ناچار دەکەن باری مۆژدەبەری ئەنجام بدەن و رێی بۆ خۆش بکەن تا کارەکانی بکات.

یەکیک لە بەرنامە و بنەماکانی مۆژدەبەری ئەو یاسایە کە دەلێت ھەموو پیناوەکان بۆ مۆژدەبەری گیراوەتەبەر تەنانت کارە چاکەکانیش، ھەریەک لە بۆاری پزیشکی و خۆپێندن گرنگترین پیناوەکانی مۆژدەبەرەن.

ھەرۆھا پیلانەکان ئاماژە بەو دەدەن کاری مۆژدەبەری لەسەر بنەماکانی پەرۆردەیی عەقڵی و کارکردنە سەر عەقل و دلی موسڵمانان بێت و ئەو بیروبوچوونانە بلۆبکریڤنەوێ کە لەگەڵ زمانە ئەوروپییەکاندا دزە بکەن، ئەوێش لەرێی بلۆکردنەوێ زمانەکانی ئینگلیزی و ئەلمانی و ھۆلەندی و فەرنسیەوێ، ئەمەش رێخۆشکەرە بۆ ئەوێ ئەو بیر و روانینانە بیری ئەو موسڵمانان و ئەوێش دەبێتە ھۆی بارو تاییبەتمەندیە کۆمەلایەتیە ئیسلامیەکان بکەون تا تاییبەتمەندیە رۆژئاواییەکان شوینیان بکەنەوێ.

رۆژھەلاتناسى

لەبەرئەۋەى رۆژھەلاتناسى كارگەى بنەرەتى پىلانى رۆژئاۋاگەرىيەو موزدەبەرىش پىلانى بەردەستىيەتى، بۆيە راستىن پىئاسە بۆ رۆژھەلاتناسى برىتتە لەۋەى بەكارھىتەنى زانستە بۆ خزمەتى سىياسەت.

بابەتى رۆژھەلاتناسى گەرەتەرىن بەخششى موزدەبەرىيە لەرىي خويىندىنگەو رۆژنامەۋانىيەۋە، لە بواری خويىندىشىدا بۆ پالېشتى پىلانەكانىيەتىو وروژاندىنى ھۆكارەكانى ئاكوكى و نەۋەى گومانەكانە.

رۆژھەلاتناسى بەدىدىكى پىشۋەختە و ھوكمى برىارلەسەردراو و ئامانجى روون لىكۆلىنەۋەى مەسەلەكان دەكات، بنەرەتەكەشى خزمەتى قەلەمپەۋى داگىركارىيەو بنەرەتەكەشى دەمارگىرى و تۆمەتدانە بە ئىسلامو زمانى عەرەبى، كارى كەسانى رۆژھەلاتناسى بەۋردى روانىنە بۆ برىي شتى ورد و گەرەكردن و كۆكردنەۋەو قەبەكردنى ئەو شتە بچووكانە، ھەرچەندە دەرپرېنەكانىيان بە شىۋەيەكى برىقەدار دىمەنىكى زانستىيان بەبەردا كراۋە، بەلام لە ناۋەپۆكدا كىنەو دەمارگىرى و بىي ئەزموونى و بەروونى دانەپال ئامانجى خويانى لەخۆگرتۋە.

ژمارەيەكى زۆر لە رۆژھەلاتناسان لە بواری موزدەبەرىدا كاريان كىردە، نوسىنەكانىيان سووتەمەنى بەھىز بون بەدەست موزدەبەرانەۋە، لەۋانە: مرجلىۋس و ماسىنيۋن و ھەنى لامنس و لويس شىخو و فىنسك و جۆلد سىھەر، ئەۋانە لەو رۆژھەلاتناسانەن كە زۆر دژ بە ئىسلامو زمانى عەرەبى بون، كارى زۆربەى رۆژھەلاتناسان كەمقامى و ئارەزووكارى ئەۋان نىشان

دەدات لە كاهەكانياندا، يەككەك لە مەسەلە ھەستيارەكانى پەيوەست بە رۆژھەلاتناسى ئەوھەيە كە كەسانى وتە ئىسرائىلىيە موزدەبەريەكان لە سالانى دواييدا بەرگى خۆيان لاڭرد پاش ئەوھى بارى راستىيان ئاشكرا بوو و خۆيان لەپشت پەردەي رۆژھەلاتناسىيەو ھەشاردا، زۆرەك باس لە نيازپاكى و ساكارى رۆلى رۆژھەلاتناسى دەكەن لە زىندووكردەوھى فەرھەنگى ئىسلاميدا، بەلام ھەركەس سەرچاوەي گرنگيدانى رۆژھەلاتناسان بە ئىسلام بزانتى دەزانىت كە بىلايەن نەبوو و لەپىناو زانست و ھەقىقەتدا نەبوو، بەلكو ئەوان زانىويانە چۆن لەپشت ئەو توڭزىنەوانەو كارى خۆيان بکەن و ھەلوڭستەكانى خۆيان بۆ ئەو گەلانە بخەنەپوو و پىناوھەكانى ملكەچكردن و دەسەلاتدارى پەيرەو بکەن، ئەوان بە ھەموو ئەمانە ئامانجيان ئەوھەيە لايەنەكانى بەھىزى موسلمانان بزانت بۆ لەناوبردنى و لايەنەكانى لاوازيشيان بزانت بۆ قوولكردەوھى ئەو لاوازيەيان، ئەوھش لەپىناو ئامانجىكى رووندا كە مانەوھە بەردەوامى قەلەمپەويانە، لە ھەموو نووسىنياندا ھەوليانداوھ ئىسلام و موسلمانان و زمانى عەرەبى بخەنە قەفەسى تۆمەتبارىيەوھە نووسەرانى مولمان لە ھەلوڭستى بەرگریدا خۆيان بىيىنەوھ.

ئەگەر رۆژھەلاتناسى تەنھا لەپىناو زانستدا بوو ئىتر بۆچى جەختكردەوھى لەسەر لايەنە بەرتەسكەكان و گومانە نادانلىكان و دەقە نايەكلايەكان بوو و وازيان ھىناوھ لەو شتانەي كە دۇنيا و تەواوو روون؟ بۆچى لە كاتى توڭزىنەوھ لە شەرىعەتدا جەختى كرىوھتەوھ لە سەر خىلاف؟ كاتى باسى فەلسەفە دەكات پشت دەبەستىت بە باتىنيەت؟ كاتى باسى تەصەووف دەكات جەخت دەكاتەوھ لە وەحدەتولوجود؟ كاتى باسى زمان دەكات جەخت دەكاتەوھ لە عاميەت؟

بۆچی له بواری ئه‌ده‌بدا گرنگی ده‌دات به بشار و ئه‌بی نه‌واس؟ له ته‌سه‌وفدا گرنگی ده‌دات به حه‌لاج و سوهره‌وه‌ردی؟ له فه‌لسه‌فه‌دا گرنگی ده‌دات به ئه‌بویه‌کری رازی و راوه‌ندی؟ بۆچی هێرش ده‌کاته سه‌ر موته‌نه‌بی و غه‌زالی و ئیبن خه‌لدون و ئیبن ته‌یمیه که له دیارترین که‌سانی بواری ئه‌ده‌ب و هزری ئیسلامین؟!

بۆچی هه‌زار بواری ره‌سه‌نایه‌تی ناو هزری ئیسلامی وازلیدینیت و جه‌خت ده‌کاته‌وه له‌چهند په‌راویژێک که په‌یوه‌ستن به شوینه‌واری فارسی و هیندی و یونانی؟ بۆچی سه‌ره‌له‌نوێ ئه‌و گومانانه ده‌رووژینیته‌وه که شعوبیه‌ت له کۆندا وروژاندوونی و ئه‌م سه‌ره‌له‌نوێ ده‌یانخاته‌وه‌پوو؟ بۆچی جه‌خت ده‌کاته‌وه له‌سه‌ر ناکوکیه‌کانی نیوان سوڤه‌ و شیعه‌ و هه‌ول ده‌دات ناکوکیه‌کانی نیوان ئایینه‌کان و ئوممه‌تان و ری‌بازه‌کان بوروژینیت و ده‌رگای گومانی نیوان عه‌ره‌ب و موسلمانانی تر بکاته‌وه؟

بۆچی ئه‌و هه‌موو گرنگیدانه به میژووی زه‌نج و قه‌رمه‌تی و مه‌جووسیه‌کان و بانگه‌شه‌کردنی ئه‌وه‌ی که ئه‌وانه شوپشی ئیسلامی بون؟ بۆچی ئه‌و هه‌موو تووژینه‌وه دوورودریژانه سه‌باره به پیغه‌مبه‌رایه‌تی موسه‌یله‌مه‌ی درۆزن و نکوولی کردن له بووی عه‌بدوڵای کوپی سه‌به‌ه؟.

به روانینیکی گشتگیرانه بۆ کاره‌کانی رۆژه‌لاتناسان به‌روونی ئه‌وه‌مان بۆ روون ده‌بیته‌وه که رۆژه‌لاتناسی جه‌ختی کردوه‌ته‌وه له کارکردن له‌سه‌ر بیرو فه‌لسه‌فه نێردراوه‌کان و باره ناجیگیرو بارگریه‌کان، هه‌ولیداوه هه‌موو ئه‌وانه بداته پال فه‌ره‌هنگی پاک و پوختی ئیسلام.

شعووبیه‌ت

له‌روانه‌گه‌ی پیلانه‌کانی رۆژئاوایه‌وه کۆمه‌لێ شوینکه‌وته ده‌رکه‌وتن که قه‌له‌م‌په‌وه‌ی رۆژئاوایی له‌ ده‌سته‌و په‌یمانگه‌کانیدا رایه‌ینابوون، ئه‌مانه گالته‌یان ده‌کرد به‌ هه‌موو به‌هایه‌کی ئیسلامی و دژی بنه‌ره‌ته‌کانی ئه‌و به‌هایانه‌ بوون و گالته‌پیکردن و چاپۆشیله‌ تواناکانی به‌ها ئیسلامیه‌کانیان گرتبوویه‌به‌ر.

له‌م واتا لاده‌رانه‌وه ئه‌وه ده‌رکه‌وت که به‌ شعوبیه‌تی نوێ ناسراوه‌و به‌ره‌لسته‌یه‌کی راشکاوانه‌ی به‌ها بنه‌ره‌تیه‌کانی بیرى ئیسلامی و واتاکانی زمانى عه‌ره‌بى و قورئان و پیغه‌مبه‌ر و ئیسلام و میژوو و فره‌هنگ ده‌کات، زیاتریش کاری که‌مدانانی ئه‌و توانایانه‌یه‌ و چاپۆشیه‌ له‌ شان و شکۆیان و نانه‌وه‌ی گومان له‌سه‌ریان، به‌گشتی له‌سه‌ر ئه‌م بنه‌ره‌تانه‌ وه‌ستاه:

یه‌که‌م: هه‌ریمچیتى و به‌رزراگرتنى بانگه‌وازه‌ کۆنه‌کانى وه‌ك فیرعه‌ونى و فینیقى و جاهیلیه‌تی عه‌ره‌بى و بته‌پرستی یۆنانى و زیندووکردنه‌وه‌ی ئه‌وانه له‌ ناو ئه‌ده‌ب و میژوو و شانۆ و رۆماندا.

دووهم: نکوولی کردن له‌ بوونی په‌یوه‌ندیه‌کۆکه‌ره‌وه ئیسلامیه‌کان.

سێیه‌م: چاوداخستن له‌ توانای زمانى عه‌ره‌بى و به‌رزراگرتنى زمانه ناوچه‌یه‌کان.

چوارهم: هه‌ولدان بۆ دانانى چه‌مكى نه‌ته‌وه‌په‌رستى هاورده‌کراو.

پینجه‌م: به‌که‌مدانانى میژووی ئیسلامی و تانه‌لێدانی.

شه‌شه‌م: نکوولی کردن له کاریگه‌ری شارستانی‌ه‌تی ئیسلامی له‌ناو شارستانی‌ه‌تی مرۆفایه‌تیدا.

حه‌ه‌وته‌م: به‌تالکردنه‌وه‌ی چه‌مکی عه‌ره‌بایه‌تی له‌ به‌ها ئیسلامیه‌کان و میژوو و فه‌ره‌ه‌نگ، مۆرکی ره‌گه‌زه‌په‌رسی و په‌رده‌ی عه‌لمانی‌ه‌ت زاله‌ به‌سه‌ر ئه‌م ئاراسته‌یه‌دا، چوارچێوه‌یه‌کی بریقه‌داری ئه‌و رێبازه‌ بریق و باقه‌ هه‌یه که له‌پشتیه‌وه مه‌ترسیدارترین ده‌مارگیری و کینه‌و گومانسازی و تانه‌دان و به‌که‌مگرتن خۆیان هه‌شارداوه، شعوبیه‌تی نوێ ئامانجیه‌تی موسلمانان له چه‌مکی ساختن مه‌ترسیداردا بتوینیتته‌وه که بریتیه له چه‌مکی جیهانی‌بوونی رۆشن‌بیری یان رێبازی بیرى ئازاد، هه‌ردوو ئه‌و چه‌مکانه‌ش دا‌پشته‌ی بانگه‌وازه‌رووختنه‌ره تلموودیه سه‌ه‌یۆنیه‌کان.

باسی چوارهم

زیندووکردنه‌وه‌ی هیلیڼیه‌ت

یه‌کټک له هه‌وله مه‌ترسیداره‌کانی ژیرسایه‌ی قه‌له‌م‌ره‌وی داگیرکاری بریتی بوو له زیندووکردنه‌وه‌ی هیلیڼیه‌ت‌وه‌ول‌دان بۆ نغږوکردنی بیرو رۆشنبیری ئیسلامی له شه‌پۆلی وه‌رگټ‌پانه‌کانی یۆنانی و ئیغریقیدا، ئەو بانگه‌وازه‌ش به‌ وه‌رگټ‌پانی نووسینه‌کانی ئەرستۆ ده‌ستی پێکرد و دواتر به‌ وه‌رگټ‌پانی ئەفسانه‌کان بازنه‌که‌ فراوان کرا، کاتی توێژینه‌وه‌ زانکۆییه‌کان وانه‌کانی زمانی یۆنانی و لاتینی کۆنیاڤ خستنه‌ خوێندنه‌وه‌ بازنه‌ی ئەو ئاراسته‌یه‌ زیاتر بوو، پاشان ره‌وتیکی گه‌وره‌ ده‌رکه‌وت که‌ کاری زیندووکردنه‌وه‌ی ئەو فه‌ره‌نگه‌و سه‌پاندنی بوو به‌سه‌ر بیری ئیسلامیدا، دواتریش له‌ بنه‌ره‌ته‌کانی ئەده‌ب و تاییه‌تمه‌ندیه‌کانی فیکردا کاریگه‌ری خۆی هه‌بوو، ئەو کاریگه‌ریه‌ش زیاتر بوو له‌ کاریگه‌ری وه‌رگټ‌پانه‌کانی تاییه‌ت به‌ فه‌لسه‌فه‌ی یۆنانی له‌ سه‌رده‌می عه‌بباسیدا.

له‌ژێ ناوڤه‌شانیکی گه‌وره‌ و ساخته‌دا بانگه‌واز بۆ ئەو پیلانه‌ به‌پێوه‌ده‌چوو له‌ هه‌مان کاتدا که‌ ده‌وترا رۆشنبیری یۆنانی سه‌رچاوه‌ی رۆشنبیری مرییه‌.

توێژینه‌وه‌ به‌هێزه‌کان ساخته‌و ناراستی ئەو بانگه‌شه‌یاڤ نیشانداندا که‌ ده‌لێت چه‌ندین سه‌رچاوه‌ له‌ بواڤی ره‌وانبێژی و ره‌خنه‌یاڤ مه‌نتیقدا که‌ عه‌ره‌ب نووسیونی له‌ یۆنانه‌وه‌ وه‌ریگرتون، به‌لکو عه‌ره‌به‌ موسلمانه‌کان پێش ئەوه‌ی په‌یوه‌ندی بکه‌ن به‌ ئیغریقه‌وه‌ ئەو شتانه‌یاڤ دارشتوون، قورئانیش

دەرۋازە و سەرچاۋەى بىنەرەتتىيان بوۋە بۇ بىنيادى ئەدەب و فىكرىيان، زمانى
 ەەرەبىش بە رابردوۋى گەشى و سەرەبەخۆيى روۋنى لەپىش ئىسلامىشدا
 چەندىن ەەنگاۋى ناۋە پىش ئەۋەى قورئانىش داببەزىت، بەجۆرىك ئەمە
 ساختەى بانگەشەى كارىگەرى مۇسلمانان بە يۇنان ئاشكرا دەكات، ئەو
 بانگەشەى ەەندى شەعوۋى شۆيىنكەۋتەى رۆژەلاتناسى و مۇژدەبەرى بەو
 ئامانچە گرتوۋىيانەتەبەر تا بلىن پاشكۆيەتى مۇسلمان لە كۇندا بۇ يۇنان
 بەرەست نىە بۇ پاشكۆبوۋى ئەمرۆشىيان بۇ ئەو ئەۋرۇۋىيانەى كە
 جىگرەۋەى يۇنانىەكان.

درۆيەكى ترى ئاشكراۋى ئەۋانە ئەۋەىە كە دەللىن مىصر خاۋەن
 ەەقلىەتى يۇنانىيە يان خاۋەن بىرى يۇنانىە كە ەر لە پىش ئىسلامەۋە
 كارى كردۋە سەرگەلانى كەنارۋەكانى دەرياي سېى، ئەو كارىگەرىە
 ەەرچەند بوۋىت ئەۋا ئىسلام ەەموو كارىگەرى ئايىن و رىبازەكانى ترى
 لابرە و رىبازىكى نوۋى دانا كە ۋەرگىراۋى قورئان بوۋ و پەيۋەست بوۋ بە
 ئايىنى ەەقەۋە، ھاۋكاتىش تەۋاۋ پەيۋەست بوۋ بە دەروۋن و فىترەتى
 مۆيىيەۋە.

چەندىن توۋزەر جەختيان لەۋە كردۋەتەۋە كە دەرەكەۋتنى ئىسلام
 مەۋدايەكى ەزى و بەرەستىكى نىۋان دوۋرەگەز بوۋ، دارۋەردوۋى بىرى
 مۆيىش كە لە پىش ئىسلامدا شەپۇلى دەدا توۋشى داكەۋتنىكى گەرە بوۋ
 كاتى كەۋتە ژىر تىشكى بىرى خاۋپەرستى سىروشى و مۆركى مۆيى و
 رىگارەرى مۆيى لە ۆيلايەتى و بىتەرستى و ملھوپى و بىرەۋشتى، ەيچ
 بايەخى بۇ قسەى ئەۋەش نىە كە دەللىت فەلسەفەى ئىسلامى تەنھا
 نوۋسراۋەى فەلسەفەى يۇنانى بوۋە بە زمانى ەەرەبى و بەس، بەلكو
 مۇسلمانان لە قورئانەۋە مۇنتەلەقى زانستى و رىبازى مەرىفەى خۇيان

وه‌رگرتووه و ریپازیکی پوختیان پی داناوه که ته‌واو جیاپه له فه‌لسه‌فه کۆنه‌کان و له دوو روانگه‌وه نه‌گونجاوه له‌گه‌لیان: له خالی سه‌ره‌تاوه که بریتیه له یه‌کخواپه‌رستی به‌رامبه‌ر به‌فره‌خودایی و بته‌رستی، له روانگه‌ی خالی په‌پره‌ویشه‌وه که بووی کۆمه‌لگه‌ی یه‌کسانه دژ به‌سیستمی کۆیلاپه‌تی باوی ناو کۆمه‌لگه‌کانی سی شارستانه‌پته گه‌وره‌که‌ی نه‌و کاتی جیهان(فیرعه‌ونی و فارسی و رۆمانی).

زانایانی موسلمان به‌رامبه‌ر به‌بیروبوچوونه‌کانی نه‌رستو و به‌رامبه‌ر به‌مه‌نتیقیش به‌شیوه‌یه‌کی گشتی هه‌لو‌یستیان هه‌بووه.

نه‌گه‌ر وه‌له‌سه‌فه‌ی یۆنانی که له‌سه‌رده‌می عه‌ه‌باسیدا وه‌رگێردرایه‌ سه‌ر زمانی عه‌ره‌بی به‌ویستی موسلمانان بوو، نه‌وا نه‌و فه‌لسه‌فه‌ یۆنانیه‌ی که له‌سه‌رده‌می نویدا وه‌رده‌گێردریت له‌کاتی له‌ده‌ستنه‌بوونی ویستی موسلمانانه، به‌لکو به‌زۆر به‌سه‌ریاندا سه‌پاوه‌وخۆیان هیچ سه‌رپشکیه‌کیان نه‌بووه‌ تیایدا، لی‌ره‌وه‌ هه‌موو وه‌رگێرانه‌کانی بواره‌کانی نه‌فسانه و شانقویی و بواره‌کانی تر و هه‌ولدان بۆ هینانی نه‌و شتانه بۆ ناو بیری نیسلامی، هه‌موو نه‌مانه‌ دژ به‌خودی‌تی نیسلامی و مه‌زاجی نیسلامی بون، نه‌و ویسته‌ی که چوارده‌ سه‌ده‌یه له‌قورئاندا جیا له‌واتا بته‌رستیه یۆنانیه‌کانی ماددیگه‌ری و بپره‌وشتی وینای خۆیان هه‌یه.

نه‌گه‌ر خویندنگه‌ی هیلینی نوێ توانیبیتی سه‌رکه‌وتنیکتی کتوپری هه‌بیت، نه‌وا نه‌و خویندنگه‌ ره‌سه‌نایه‌تیه‌ی که له‌بزاڤی بیداریخوازی نیسلامیه‌وه هه‌لکه‌وتووه‌ توانیویه‌تی ساخته‌کانی نه‌و خویندنگه‌یه‌ ئاشکرا بکات و مه‌سه‌له‌کان بگێرپته‌وه‌ بۆ حه‌قیقه‌تی خۆیان، نه‌ک ته‌نها بۆ وه‌رگێرانه‌ نوێکان، به‌لکو بۆ راستکردنه‌وه‌ی وه‌رگێرپاوه‌ فه‌لسه‌فیه‌

یۆنایینه‌کانیش که هینراونه‌ته ناو بیرى ئیسلامیه‌وه، بۆیه چه‌ندین راستى له‌و بواره‌دا ده‌رکه‌وتن، له‌ گرنگ‌ترینان بریتین له‌:

یه‌که‌م: ئەو فەلسەفەى له‌ سه‌رده‌مى عەبباسیدا وه‌رگێردرا بۆ موسڵمانان رۆشن‌بیری‌ه‌کی دروستى ئیغریقى نه‌بوو، به‌لكو وینه‌یه‌کی بیروباوه‌رى نستوورى و یه‌عقوبى بوو که وه‌ریانگێرا و مه‌به‌ستیشیان گه‌یاندنى بیروباوه‌رپى نه‌صرانیه‌ت بوو له‌ ناو جیهانى ئیسلامیدا، بۆیه فەلسەفەى یۆنانییان کرد به‌ رێگه‌یه‌ك بۆ ئەو کاره‌، ئەمه‌ وێرای ئەوه‌ى ژماره‌یه‌ك له‌و کتێبانه‌ درابوونه‌ پال‌ که‌سانى که‌ اه‌راستیدا ئەوان نه‌یاننوسیبوون، یه‌كێك له‌ وشتانه‌ى درابویه‌وه‌ پال‌ ئەفلاتۆن نووسینیکی ئەرستۆ بو، ئەو فەیلە‌سووفانه‌ى ئالا‌هه‌لگرى ئەو کاره‌ بوون وه‌ك فارابى و جگه‌ له‌ویش پشتیان ده‌به‌ست به‌ ساخته‌کارى، بۆیه له‌و توێژینه‌وانه‌یاندا خراپ‌ترین کاریگه‌رییان هه‌بوو.

دووهم: پووجى ئەو بانگه‌شه‌یه‌ ده‌رده‌که‌وێت که هه‌ندى شعوبى ده‌یانوت گوايه‌ موسڵمانان کاریگه‌ر بون به‌ ئەده‌بى یۆنانى، توێژه‌رانیش ساخته‌ى ئەو رایه‌یان ئاشکرا کردووه‌، له‌وانه‌ش ئەو وته‌ى فەخرى ئەبوسعووده‌ که ده‌لێت: نه‌ینى ئەوه‌ش ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ سه‌لیقه‌ى عه‌ره‌ب که له‌سه‌ر به‌یان و ره‌وانبێژى وه‌ستابوو، چونکه‌ عه‌ره‌ب ته‌نها زمانیان هه‌بوو وه‌ك پێناوى ده‌رپرین، دواتر ره‌وانبێژى له‌نتویاندا ریشه‌ى داکوتا و پله‌ى ره‌وانبێژان لایان به‌رز بوو، زمانه‌که‌یان جێپێى توندى داکوتاوى هه‌بوو، ئەده‌بیان پێگه‌یشت، که‌چى هێشتا خێله‌کی بوون و پشکیان له‌ شارستانیه‌تدا که‌م بوو، بۆیه هه‌یچى له‌و هونه‌رانه‌ى ده‌وریان گوێ پى نه‌ده‌دا وه‌ك هونه‌ره‌کانى یۆنان و رۆمان و فارس و میصریه‌کان.

سپییه‌م: پشکنینی ده‌قه کۆنه‌کان توانی ساخته‌ی ئه‌و بانگه‌شه‌یه نیشان بدات که ده‌لێت بنه‌ره‌ته‌کانی زمانی عه‌ره‌بی له‌سه‌ر بنه‌ماکانی ئه‌رستو دانراون و عه‌ره‌بیش ئه‌وه‌یان وه‌رگرتوو.

به‌لکو ئیبنولئه‌سیر له‌ کتییی (المثل السائر) دا هه‌له‌ی ئه‌و تۆمه‌ته‌ ئاشکرا ده‌کات، ئه‌و کتییبه‌ له‌ ناودارترین کتییبه‌کانی بواری ره‌وانبێژی، ئه‌و ده‌لێت (ئه‌گه‌ر بلێیت ئه‌وانه‌ زانیاریه‌کانی زانیانی یۆنانیان بیستوو و له‌ویوه‌ فێر بون، من له‌ وه‌لامدا پێت ده‌لێم ئه‌وه‌ شتیکی ناراسته‌.... من ئه‌وه‌ به‌ پوچ و ناردوست ده‌زانم، چونکه‌ من هیچیک له‌وانه‌م نه‌ده‌زانی که‌ هه‌کیمانی یۆنان باسیان کردوو، له‌گه‌ڵ ئه‌وه‌شدا بپوانه‌ بۆ وته‌کانم... هه‌ندێ فله‌سه‌فه‌گه‌را له‌و بواره‌دا قسه‌یان له‌گه‌ڵ کردوم) دواتر وته‌یه‌ک دینیت که‌ ئه‌بوو عه‌لی ئیبن سینا له‌ باسی وتاریژی و شیعردا هه‌یناویه‌تی، چه‌ندین نمونه‌ی شیعرێ یۆنانی دینیته‌وه‌ که‌ ناسراو بووه‌ به‌ لاغوزیا، ئینجا کتییی الشفا ی ئه‌بوو عه‌لی دینیت، ده‌لێت کاتی سه‌یرم کرد لام روون نه‌بوو، چونکه‌ زۆر درێه‌ی پێده‌دا وه‌ک ئه‌وه‌ی هه‌ندێ یۆنانی بدوینین، هه‌رچه‌کی باس کردوو هه‌چ بۆ که‌سی زمان عه‌ره‌بی سوودی لێوه‌رناگیری.

چواره‌م: ئه‌و هه‌وله‌ وێرانکه‌رانه‌ی که‌ مه‌به‌ستیانه‌ بیرى ئیسلامی نوێ ببه‌ستنه‌وه‌ به‌ هه‌لینه‌یه‌ته‌وه‌ وه‌ک ئامانجیکی رۆژئاواگه‌ری بۆ زیندووکردنه‌وه‌ی بته‌رستی له‌ بزانه‌ی ئیسلامیدا ده‌ستیان ئاشکرا بوو، ئه‌وان ئه‌وه‌ ده‌که‌ن تا ده‌سترویی ئه‌ورووپی نوێ به‌سه‌ر موسلمانانداقبوول بکری، هه‌موو ئه‌مه‌ش به‌ ئامانجی دارماندنێ به‌هاکانی ره‌وشت و زیندووکردنه‌وه‌ی بپه‌ره‌وشتیه‌.

دكتور زەكى موبارەك دەلىت: يۇنانىيەكان دواى دەرگەۋتنى ئىسلام چەندىن نەۋە لە نەقامى خۇياندا ژيان ۋ نەۋە دواى نەۋە خەيالآتى پىششىنەكانى خۇيان بۇ دەمايەۋە، تا ئەۋەى توندەرەۋانى شاعىرانى فەرنسىس ۋ ئىنگىز ھاتن ۋ كەۋتنە گىرپانەۋەى سەرلەنۋى ئەۋ بىتەرستىيە چۈنكە لە سەر بىنەمايەكى بىرىقەدار ۋەستاۋە كە بىرىتىيە لە پىرۇزراگرتنى چاۋچىنۇكىيەكانى نەفس ۋ سەرگەشى ھەستەكان.

ئەگەر كەس ھەبىت سەرى سورپىمىنى لە بىدەنگى مۇسلمانان لە ۋەرگىرپانى چىرۇكەكانى يۇنان، ئەۋا دەبىت بزانىت ئىسلام رى نادات بە مۇسلمانان بىتەرستى عەرەبى زىندوۋ بكنەۋە، چۈنكە لە سىيەى ئىسلامدا كۆتايىان ھىنا بە زىنوۋكردنەۋەى بىتەرستى يۇنانى.

پىنچەم: تويژەران دژى ئەۋ ۋتە زىادەرەۋىيەن كە دەلىت ئەرستۇ مامۇستاي يەكەمى عەرەبە ۋ يۇنانەكان مامۇستاي ھەموو جىھان ۋ رۇشنىبىرانى گەلانن، بەلكو تويژەران ھەۋلەكانى زەفكردنەۋەى پىگەى ۋ تارىبىژىيان لە بۇنان ۋ پشتگوى خستنى لاي عەرەب ۋ ھەۋلى سەپاندنى ئەۋ بىرەيان تىكشكاندوۋە گوايە بىريارانى يۇنان رىبەرانى بىرى مۇيىن.

بەلكو دەلىن ئەۋ ھەۋلە بۇ ئەۋەيە كە دەرۋونى خەلكى كاريگەر بىت بەۋان ۋ زمان ۋ ئەدەبى مۇسلمانانى لاگەرە نەبىت.

شەشەم: بىرو رۇشنىبىرى ئىسلامى بەرامبەر ھەموو ئەۋ ۋاتا ۋ بەھايانە دەۋەستىتەۋە كە ھىلىنىيەت ھىناۋىيەتى بۇ مۇسلمانان، بروا قوۋلى يەكخاۋاپەرستى مۇسلمانان رى نادات ملكەچ بكن بۇ ھەر شتىكى بىتەرستى ۋ ملھورى ۋ بىرەۋشتى ۋ دژەفىترەتى ھىلىنىيەت.

ئەرنست رينان ئاماژە دەدات بەو دەلالت: يەكخواپەرستى گرنگترين تايپەتمەندى مۇسلمانانە، ئەمەيە پوختە و راڤەي ھەموو سىفەتەكانيان، ئايىنى ئىبراھىم دوربوو لە كۆت و بەند، ھەروەھا ئاماژە دەدات بە بزاقى و ھەببەت لە نىمچە دورگەي عەرەبى و دەلالت: ئەو بزاقە برىتتە لە نوێکردنەوێ بىرى يەكخواپەرستى تا بىروباوهرى ئىسلامى لە ھەر رەگەزێكى رۆژئاوایی پوخت بکاتەوہ که برابیتە ناو ئىسلام و لە فیترەتى يەكەمى خۆى دوروى خستبیتەوہ.

ئەو چەنگى يەكخواپەرستىە بووہ که دوروى گرتون لەو مىسۆلۆجىايەي یۆنانەكان ھەيانبوو.

جەوتەم: بزاقى بیدارىخوانى جىاوازی نىوان پەيامى بىرى ئىسلامى و بىرى ھىلىنى لەسەر فىقھو رۆمان و شانتۆگەرى خستوہتەرپوو، ئەوہشى باس کردووہ که چۆن مۇسلمانان پىڤوستيان نىہ بەو ھونەرە بۆ بنىادى بىرى خۆيان و روونى بانگەوازيان و ساكارى پەيامى يەكخواپەرستىيان و دوروى لەو كۆت و بەند و ئالۆزىيەي که پىڤوست بەوہ بکات بە ئەفسانەو شانتۆگەرى روون بکرىتەوہ، ھەروەھا مۇسلمانان دوورن لە بىرى پەرستنى پالەوان و نەيارى ئەو بىرەن که دەلالت تاوانى يەكەم سەرچاوہي چەرمەسەرەيەكان بووہ، نكوولى دەكەن لە بانگەشەي مەملانئى نىوان خودا و خەلکى.

قورئانى پىرۆز بە چىرۆکە راستىەكان مۇسلمانانى فێرکردووہ چۆن بەشدارى راشکاوانەو شىوازی روون بگرنەبەر دور لە ھىما و ئاماژە و پىچ و پەنا.

ئەمە وىپراي ئۇەى قورئان پاكىزەيى و رىزى ئافرەتى بە موسلمانان وتوۋە، مۆركى رەحمەت و لىبوردەيى و بەخشندەيى فىركردون، ھەموو ئەمانە لەگەل ئەو چىرۆكە يۆنانىيانە ناگونجىن كە پېن لە درندەيى و ستم و گەندەلى و خراپەكارى بەوجۆرەى كە لە چىرۆكى ئەلكەترا و ئۆدييدا ھاتوۋە، ئەمەش دەگەپتەۋە بۆ تورەيى و رەقى خواۋەندە ئىغرىقىەكان و ھەزى خراپە و تۆلەسىنىيان.^۱

ھەشتەم: بىرى ئىسلامى دژبە دىدى ملھوپى و دوانەخودايى و بىتەرستى و بىپرەۋشتى ھىلىنىيەت ۋەستاۋە، ئەو دىاردانەى ھىلىنىيەتەش مىراتى بىرى رۆژئاۋايى و ژىارى ئەۋرۈپىن كە بانگخۋازانى رۆژئاۋاگەرى دەيانەۋىت سەرلەنۆى بيانسەپىنن بەسەر بىرو كۆمەلگەى ئىسلامىدا، ئەۋىش بە زىندوكرندەۋەى شاتۆگەرىيە يۆنانىيەكان و ئەدەبى ئىغرىقى.

تۆيەم: بىرى ئىسلامى چەمكى پالەۋانى يۆنانى بەپەرچ دەداتەۋە، ئەو چەمكى كە بەندە لەسەر شىۋەپىدەنى ماددى، بەلكو ئىسلام چەمكى رەسەنى خۆى ھەيە كە بەندە لەسەر رىزگرتنى كار و زىندوكرندەۋەى ئەو رۆلەى كە پالەۋانىك لەپىتتاۋ ئوممەتەكەيدا ئەنجامى داۋە، ھەرۈەك بىرى ئىسلامى تراژىدىيەى يۆنانىش بەرپەرچ دەداتەۋە، چونكە ئەو تراژىدىيە بەندە بە مەملەنئى خواۋەندەكان لەگەل مەۋىيان پەرستشى پالەۋانەكان يان شتانىكى تر كە لەگەل بىنەرەتەكانى سىروشتى ئازادبۈۋى مەۋىيە لەدەست كۆيلايەتى بۆ جگە لە خوا ناگونجىن، ئىسلام بەرپەرچى ھەموۋيان دەداتەۋە.

^۱ - رحلة الأدب العربي إلى أوروبا للشوياتي.

باسى پېنجەم بانگەۋاز بۇ عاميەت

يەككەك لە بانگەۋازە مەترسىدارەكانى بازىنەى پىلانەكانى داگىركەر و رۇژئاۋاگەرى برىتتە لە ھەولدان بۇ سەپاندنى شىۋەزارە ناۋچەيىھەكان لە ۋلاتانى ئىسلامىدا لە برى زمانى فەصيحي عەرەبى، لەبەرئەۋەى ئەو شىۋەزارانە فەرھەنگ و ئەدەبىيىكان ھەلنەگرتوۋە، بۇيە ھەول دراۋە بە برېك پەندو ۋتەى دىارى ئەملولا شتېيىكان بۇ دروست بىرئىت ۋ بە فەرھەنگ دابىرئىت تا گەلانى پى لەخشتە بەرن، ئەو بانگەۋازە پوۋچەش جەختكردنەۋەيە لەۋەى زمانى ناۋ خەلك شىۋەزارىكى عەرەبى نىيە، بەلكو زمانى سەرپەخۇيە.

كارى رۇژھەلاتناسانى كە بانگەۋاز دەكەن بۇ زمانە ناۋچەيىھەكان و ئالاي ئەو بانگەۋازەيان ھەلگرتوۋە كە ناويان ناۋە زمانى قسەكردن(سبىتا-ۋىلمور-ۋىلكوكس) كۆكردنەۋەى بېئ ۋتەو پەندە كە لە ناۋچەكان و نىۋ خەلكدا ھەن ۋ بە فەرھەنگى ناۋچەيى ناۋدەبرېن.

بەلكو ۋىلكوكس لەۋە زىاتر دەپۋات و بانگەشەى ئەۋە دەكات زمانى ناۋچەيى جيا و سەرپەخۇيە لە زمانى عەرەبى و ھىچ پەيۋەندىيەكى پىۋە نىيە. ئەو رۇژنامانەى لە خزمەت قەلەمپەۋى داگىركەر و رۇژئاۋاگەرىدا كاردەكەن ھاندەرى بەرھەمى زمانە ناۋچەيىھەكان بو ۋەك چىرۆك ۋ خەياللات تا بىكەنە پالپشتى ئەو بانگەشانە.

لە كۆتايىيەكانى سەدەى تۆزدەھەمەۋە ھىرشى دژ بە زمانى عەرەبى دەستى پىكرد و بى بوۋنى بەلگەيەك بلالوبوۋيەۋەو گەشەى سەند،

بانگه‌وازه‌کش ئه‌وه‌بوو که زمانی ناوچه‌یی سه‌رچاوه‌ی هیژی داهینانه و دواکه‌وتنی میصریه‌کان له‌و بواره‌دا ده‌گه‌پێته‌وه بۆ زمانی فه‌صیحی عه‌ره‌بی، ئه‌گه‌ر ئه‌وان زمانیکی ناوچه‌بیان هه‌بێت وه‌ک ئه‌وه‌ی به‌ریتانیا کردی ئه‌وا ده‌توانن پێشکه‌ون و سه‌رکه‌ون و داهینان بکه‌ن.

ئه‌وه‌ش بانگه‌وازیکی پووچ و چنراو و سه‌رشپۆین بوو، به‌لام هه‌ولێ زۆر درا تا هیژش بکه‌پێته سه‌ر زمانی عه‌ره‌بی، دواتر ویلموور هاتو میصریه‌کانی بانگ ده‌کرد تا به‌ پێته لاتینیه‌کان بنوسن.

له‌ رۆژئاوای ماسینیون بانگه‌وازی ده‌کرد بۆ نووسین به‌ پێته لاتینیه‌کان و کولان و ه‌سانیکێ تریش بوون شوینکه‌وته‌ی، دواتر ئه‌و بانگه‌وازه‌ جارێکی تر له‌نیۆ ده‌رچوانی په‌یمانگه‌کاندا سه‌ریه‌ڵدایه‌وه، له‌ناو ئه‌وانه‌دا که له‌ به‌یرووت ئالای ئه‌و بانگه‌وازه‌یان هه‌لگرتبوو، له‌ میصریش چهند هه‌ول درا که دیارترینیان ئه‌وه‌بوو لوتفی سه‌ید و قاسم ئه‌مین و سه‌لامه‌ موسا و عه‌بدوله‌عزیز فه‌همی بانگه‌وازیان بۆ ده‌کرد، ئه‌و هه‌ولێ رۆژئاواکه‌ری پیلانی بۆ دانابوو ئه‌وه‌بوو زمانی عه‌ره‌بی بخه‌پێته‌ چاوپێکه‌وتنیکێ میژوویی له‌گه‌ڵ زمانی لاتینی مردووی ناو مۆزه‌خانه‌دا که له‌وه‌وه‌ چهندین زانی جیاجیا ده‌رکه‌وتبوون.

هه‌میشه‌ باس له‌وه‌ ده‌کرا ده‌بێت زان به‌رده‌وام گه‌شه‌ بکات تا داواکانی خه‌ڵک له‌ هه‌ر سه‌رده‌مێکدا بپێته‌ی، ئه‌مه‌ش ئه‌وه‌ ده‌خوازێت له‌گه‌ڵئاسه‌ جیاجیاکانی خه‌ڵکدا هه‌لبه‌که‌یت و رێ بپریت، بۆیه له‌ سه‌رده‌می نویدا له‌ ئه‌وروپا هه‌ول‌درا تا هه‌موو دوو سه‌ده‌ جارێک زانی نووسین له‌کاربخه‌یت و پشت ببه‌ستریت به‌ زمانیکی نوێ یان نوێکراوه‌، هه‌مان نیاز بۆ زمانی عه‌ره‌بیش هه‌بوو، بێگومان ئامانجیش له‌وه‌ بریتی بوو له‌وه‌ی ئه‌و فه‌ره‌نگه‌

که‌وره‌یه بگۆڤدریټ که له‌پیش هه‌مویانوه قورئان و فهرموده‌کان و شه‌ریعه‌تی ئیسلامی له‌خۆده‌گرت، به‌وه ده‌یانویشت ئه‌وانه بگۆڤن بۆ شتانیکێ میژووی که ته‌نها که‌سانی تایبه‌ت‌ه‌ند کاریان له‌سه‌ر بکه‌ن و ته‌نها له‌رێی فهره‌نگه‌کانه‌وه بتوانیت بیانخوینیت‌وه، چونکه دوورده‌خوێته‌وه له‌ زمانه نوێکه، زۆریکیش هه‌بوو به‌رامبه‌ر به‌و بیرێ به‌رامبه‌ر وه‌ستانده‌ی نێوان زمانی عه‌ره‌بی و زمانی لاتینی وه‌ستان، چونکه زمانی لاتینی وه‌ک زمانی گه‌ل مردووه، به‌لکو ئه‌وه‌ش ئه‌نجامی مه‌رگی گه‌له، به‌لام زمانی ئوممه‌تی ئیسلامی هێشتا نه‌مردووه، هه‌روه‌ها زمانی لاتینی زمانی ره‌سه‌نی هه‌موو ئه‌وروپا نه‌بو، به‌لکو سالی و سکۆتی و جه‌رمانی هیندی هه‌بوو، وێپای ئه‌وه‌ی زمانی لاتینی - زمانیکێ ئه‌رستۆکراتی بوو که ته‌نها هه‌لبژارده‌یه‌کی که‌مینه به‌کاریان ده‌هێنا و له‌ چینه‌کانی گشتی کۆمه‌لگه‌دا ره‌گی دانه‌کوتابوو.^۱

بانگه‌واز بۆ زمانی ناوچه‌یی پیشوازیه‌کی راشکاوانه‌ی لێ نه‌کرا ته‌نانه‌ت لا ئه‌وانه‌ش که دوژمنی عه‌ره‌ب و ئیسلام بوون نه‌یانده‌توانی به‌رگری بکه‌ن له‌و بانگه‌وازه، پرسیار ده‌کرا عه‌ره‌ب چ زمانیکێ ناوچه‌یی وه‌ریگریټ، شیوه‌زاری شامی یان میصری یان عێراقی؟ ئه‌گه‌ریش نیاز وابێت هه‌ر ناوچه‌یه‌ک شیوه‌زاری خۆی وه‌ریگریټ ئه‌ی بۆ نمونه له‌ میصردا چ جۆریکی، شیوه‌زاری باکووری ده‌لتا یان ناوچه‌ی سه‌عید یان قاهیره؟

ئه‌وه‌شیان ده‌زانی که له‌ هه‌موو جیهاندا هه‌ر زمانیک شیوه‌زاری جه‌ماوه‌ری و شیوه‌زاریکی نووسینی هه‌یه، جیاوازی له‌ نێوان زمانی نووسین و زمانی قسه‌کردن له‌ زمانی عه‌ره‌بیشدا زۆر به‌رته‌سکه، هێنده‌ی

^۱ - مجلة المشرق، م ۲۳، ساطع الحصري (آراء في اللغة والأدب).

ئه‌وه نیه که له‌نیوان زمانی ئینگلیزی و شیوه‌زاره‌کاندا هه‌یه، توێژهران قه‌باره‌ی ئه‌و زیانه‌یان ئه‌ژمارد کرد ه‌ عه‌ره‌ب له‌پشتگوێ خستنی زمانی فه‌صیحا تووشی ده‌بیّت به‌تایبه‌ت ئه‌وه‌ی په‌یوه‌سته به‌ فه‌ره‌نگی چوارده‌ سه‌ده‌ی بیرو ئه‌ده‌ب و زانست و شه‌ریعه‌تی ئیسلامی، ئه‌وه‌شیان ده‌زانی به‌ره‌ستی به‌رده‌م ئه‌و شالاه‌ ته‌نها قورئانه که هه‌ر له‌ دابه‌زینه‌وه په‌یوه‌ستی زمانی عه‌ره‌بی بووه، موعجیزه‌یه‌کیشی دروست کردووه که زمانه‌کانی تری سه‌رزه‌وی بۆیان نه‌بووه، ئه‌ویش ئه‌وه‌یه که عه‌ره‌بی بۆ پێویست بوون به‌ فه‌ره‌نگ توانای هه‌یه به‌ره‌می سه‌ده‌کانی رابردوو بخوێنێته‌وه و ئه‌گه‌ر هه‌ریه‌ک له‌و که‌سه کۆتانه ئه‌مپۆش زیندوو بوایه ده‌یتوانی له‌گه‌ڵ ئه‌م خه‌لکه‌دا قسه‌ بکات.^۱

راسته‌یه‌ک هه‌یه ده‌بیّت بزانیّت، ئه‌ویش ئه‌وه‌یه زمانی عه‌ره‌بی ته‌نها هی خودی عه‌ره‌به‌کان نیه، بۆیه عه‌ره‌به‌کان مافی ئه‌وه‌یان نیه به‌ ویستی خۆیان هه‌لسوکه‌وتی پۆه بکه‌ن، به‌لکه‌و عه‌ره‌بی زمانی بیر و رۆشنیبری و ژیار و ئایینه، نزیکه‌ی حه‌وت سه‌د ملیۆن که‌س کاریان پێیه‌ی، بۆیه عه‌ره‌بی زمانی هاوبه‌شی نیوان عه‌ره‌ب و موسلمانانه و نیوان موسلمانان و مه‌سیحیه‌کان و ره‌گه‌زه جیا‌جیا و ئایینه جیا‌جیا‌کانه.

^۱ - له‌به‌رئه‌وه‌ی ئه‌م مه‌سه‌له‌یه زیاتر په‌یوه‌سته به‌ ورده‌کاری زمانی عه‌ره‌بی و ئه‌و جه‌نگه‌ی له‌دژی ده‌کرێت له‌ناو خودی عه‌ره‌بدا، بۆیه به‌ پێویستمان نه‌زانی ئه‌و ورده‌کاریه ناوچه‌یه دابنێینه‌وه، به‌لکه‌و پوخته‌ی بیرۆکه‌که‌یمان دانا‌یه‌وه که ئه‌ویش بریتیه له‌وه‌ی مانه‌وه‌ی زمانی عه‌ره‌بی فه‌صیح پێویسته‌یه‌کی حه‌قیقه‌ بۆ مانه‌وه‌ی زیندوانه‌ی به‌ره‌می ئیسلامی هه‌ر له‌ قورئان و سونه‌ت و نووسینه‌ی چوارده‌ ده‌سه‌دی زانایان. وه‌رگێڕ.

نیسلام له به رنگارپوونه وهی فیکردا

یه کیک له وه له گه ورانه ی که به ره ورووی نیسلام ده کریتته وه هه ولئ نه یارانی نیسلامه بۆ په پیره وی و اتاکانی نایینه کانی تر به سهر نیسلامدا، له کاتیکدا که نیسلام ته واو جیا یه له و بیروباوهرانه که توشی ده ستکارکی کردن و که موکورتی بو، زۆریه ی بیروباوهری ریبارزه کان لیکچوون و لیکنزیك بونه وه یان هه یه و واتاکانیان له زۆر شتدا به یه ک ده گن، بۆیه تویره رانیکی رۆژئاوایی که جیاوازی له واتاکانی نیسلامدا ده بینین جیا له ریبارزه کانی تر نه وه یان له سهر سخت ده بیټ که لئی تیبگن، چونکه نیسلام ته نها نایینیک نیه و به س، به لکو ریبارزی ژیان و به رنامه یه کی روونه که گرنگی داوه به هه مو لایه نیکی ژیا نی تاک، نه ریت و جووله ی کۆمه لایه تی و ره وشتی و یاسایی و نایینی ریخستووه، ریبارزیکی نه خلاقیه که دنیا و رۆژی دوا یی پیکه وه ده به ستیتته وه، عه قل و دل و زانست و کردار پیکه وه ده به ستیتته وه.

یه کخوابه رستی بنه پهرتی یه که می نیسلامه، بزوینهری یه که می بیری نیسلامیه، به رووی تیگه یشتنی ریبارزیکی ته واوکه ری کۆکه ره وه یه که لایه نه کانی ناکۆکی ناهیلایت، نه و ململانییه له ناوده بات که له نیوان زانست و نایین و رۆجگه رای و ماددیگه رای و تاکگه ری و کۆمه لایه تی بووندا هه یه، شان و شکۆی مرقۆ به رز راده گریت و به خه لیفه ی سهرزه وی داده نیت له ژیر ویستی خوا دا.

له نیسلامدا هه له ی ریشه یی نیه، به لکو به پرپر سیاریتی تاکه که سی و پاداشتی رۆژی دوا یی هه یه، نیسلام به پرپر سیاریتی هه ر تاکیک ته نها له سهر کاری خۆی داده نیت، بی وردبوونه وه له ره نگ و شیوه و نایینی مرقۆ جهخت ده کاته وه له به هادارپوونی مرقۆ.

ئىسلام نە يارى بنەماي لاسايى كردنە‌وه‌و پاشكۆيە‌تيە، چونكە لاسايى كردنە‌وه‌ ره‌سە‌نايە‌تى ناھيلىت و پاشكۆيە‌تیش ريئادات بە مەريفەي حەقيقى، تەقلید دەچە‌سپىت بە‌سەر تازەو كۆنیشدا، ھەرەك ئىسلام بانگە‌واز دەكات بۆ جياكردنە‌وه‌ي نىوان مە‌عريفە كرۆكيە‌كان و مە‌عريفە ناكروكيە‌كان، داوا دەكات گرنكى و جەخت كردنە‌وه‌ بۆ يەكە‌ميان بىت.

ئىسلام ھە‌ولیداو ھە‌ولە‌وتوانى خۆي لە ھەر جۆرە كاريگە‌ريە‌كي بيانى رزگار بكات، مۇسلمانان بانگ دەكات بۆ بىدارى بە‌رامبەر ئە‌و جەنگە دەروونيە‌ي كە ئامانجى ئە‌وه‌يە مە‌شخە‌لە ره‌سە‌نە‌كانى بيروباوہ‌پ و بىر و مە‌زاجى دەروونىيان بگۆرپىت.

دورژمانى ئىسلام دە‌زانن تاكە رىگە‌ي لىدانى ئىسلام برىتيە لە وروژاندنى گومان و خستە‌رووى بانگە‌وازه رووخپنه‌ره‌كان لە‌و رىيە‌داو دانانى بپى لىكدانە‌وه‌ي نامۆ بە ئىسلام، بىگومان رىي پاراستنى بوون و قە‌وارە‌مان و پاراستنى بيروباوہ‌پو ئە‌و بنە‌پە‌تانە‌ي كە لە‌سەر يە‌كخواپە‌رستى و رە‌وشت دامە‌زاون لە گومانە‌كانى فە‌لسە‌فە‌ي مادديگە‌ري تە‌نھا يە‌ك رىگە‌يە كە ئە‌ويش پشتبە‌ستە بە‌ قوران، چونكە قورئان تواناي ھە‌يە ھە‌موو نە‌گونجە‌نە‌كان چارە‌سەر بكات.

بىرى رۆژئاواي ئە‌مۆ پىناوى بنىادنەر يان ئىجابى نابە‌خشىت بە مۇسلمانان، بە‌لكو سوورە لە‌سەر ئە‌وه‌ي لە بازە‌نە‌ي لاوازي و دواكە‌وتە‌پياندان بيانلىتە‌وه، بە‌خشى ئە‌و بۆ مۇسلمانان مە‌ملانئى رىبازە ھە‌زيە‌كانە تا لە بە‌ھاكانيان داينامالىت و رى ئە‌دات بگەن بە‌و زىستە تە‌كنە‌لۆجىيە‌ي كە بە‌شدار بوون لە بنىاديداو تە‌واو پىويستيان پىيە‌ي، ئە‌وان شتى دە‌بە‌خشن كە پىويستيان پىي نە‌بىت و تاكە پىويستى ژيانىشان لە شارستانىيە‌تى

رۆژئاوادا دەرگرنه‌وه له موسلمانان، يه‌كبوونی رۆشنبیری جیهانی ته‌نها واتای بریتیه له‌چەند خانەیه‌کی وا که له پشته‌وه دەرمارگیری و کینه‌و به‌که‌مدانان دژ به رۆشنبیره مۆییه‌کانی له‌خۆگرتووه، واتا دروسته‌که‌ی بریتیه له دەرسته‌لاتداری رۆشنبیری رۆژئاوایی و زالکردنی به‌سەر شارستانییه‌تی گهلانی تردا به‌تایبه‌ت به‌سەر بیرو رۆشنبیری ئیسلامیدا، خه‌باتی موسلمانانیش نه‌وه دواي نه‌وه له‌پیناو ئازادی بیرو ئیسلامی له ده‌ست هه‌ژموونی فەلسەفە نێردراوه‌کان و بێردۆزه ماددی و بت‌پەرستی‌ه‌كان به‌رده‌وام بووه، بیرو ئیسلامی به‌دریژایی میژووی خۆی خۆی نه‌داوه به‌ده‌ست نه‌و بێردۆزانه‌وه‌و ماوه‌یه‌کی دووردیژ به‌رگری ده‌کات.

یه‌کێک له به‌خششه خراپه‌کانی بیرو رۆژئاوا بریتیه له دابه‌شکاری و جیاکاری نێوان به‌هاکان به‌گشتی و ئەخلاق له‌لایه‌که‌وه، له‌لایه‌کی تریشه‌وه جیاکاری نێوان سیاسەت و پەرهرده و کۆمه‌لایه‌تی، مەترسیه‌کی گه‌وره‌ی رێبازی نێردراوی رۆژئاوا نه‌و دابه‌شکاریه ناته‌واوه‌یه که له‌نێونا مۆڤ و پێویسته‌کانیدا ده‌یکات، ده‌بینیت زانایانێک له‌ دنیاى خه‌یالدا له مۆڤ ده‌کۆلنه‌وه، هه‌ندێ ده‌بینیت دوور له ئەخلاق له مۆڤ ده‌کۆلنه‌وه، زانایانێک پێیان وایه نه‌و جیاکردنه‌وه‌یه له زانسته سروشتیه‌کاندا پێویست و به‌سووده، به‌لام له زانسته‌کانی ده‌روونناسی و کۆمه‌لایه‌تیدا نه‌وه زۆر مەترسیدار و مه‌حاله چونکه مۆڤه‌كان له بازنه‌ی کۆمه‌لگه‌یه‌کدا ده‌ژین و نه‌و کۆمه‌لگه‌ش له‌ناوه‌ر مۆڤیکدا وه‌ک به‌شێکی بنه‌ره‌تی نه‌و مۆڤه‌ وایه، بۆیه ناکرێت پێ به‌های ره‌وشتی و کۆمه‌لایه‌تی جیا له مۆڤ سه‌ره‌له‌بده‌ن.

بێگومان پێویسته بیریرانی موسلمان به‌ زمانى خۆیان و له بازنه‌ی بێرکردنه‌وه‌ی خۆیاندا بێرکه‌نه‌وه تا له‌و تاکه رێیه‌دا رێ بپرن که تیشکی یه‌كخواپه‌رستی و دادپه‌روه‌ری له‌به‌رده‌میاندا بۆی رۆشن کردوونه‌ته‌وه،

ده‌بیٚت موسلمانان بزائن چون نیسلام کۆت و به‌ندی قورسی ئیغریق
له‌ناویرد و له‌ریبازه کۆیلایه‌تیه‌ بته‌رستیه‌که‌ی رزگاری کردن، نه‌مپۆش
له‌سه‌ر موسلمانانه‌ کۆتی ماددیگه‌ری سه‌رده‌می نوێ بپچرپینن و ره‌سه‌ن و
به‌دیل له‌یه‌ك جیابکه‌نه‌وه، هه‌میشه‌ بیریان بیٚت بانگه‌وازه‌ رووخینه‌ره‌کان
کا ده‌که‌ن بۆ پیتشکه‌شکردنی به‌دیلتکی ساخته‌ی بریقه‌دار به‌رامبه‌ر ئه‌و
ره‌سه‌نایه‌تیه‌ی که‌ هه‌یانه‌.

داخستنی عه‌قل و دانانی به‌ تاکه‌ری گه‌پان و تووژینه‌وه‌ ریباریکی
ره‌سه‌نی ئیسلامی نیه‌، موسلمانان ده‌بیٚت بیریان بیٚت دیارده‌یه‌کی
لیککه‌لوه‌شانی روون له‌ هه‌موو بیرى نویدا هه‌یه‌: له‌ نه‌ده‌ب و فه‌لسه‌فه‌ و
کۆمه‌لایه‌تیدا، نیسلام موسلمانانی له‌ داروپه‌ردوی بیرى کۆن و بته‌رستی و
هه‌له‌ و ناته‌واویه‌کانی رزگار کردوه‌، ده‌ی نه‌گه‌ریش هه‌ر تروسکاییه‌کی
رووناکی له‌ بیرى کۆندا هه‌بوو بیٚت وه‌رگیرای په‌یامه‌ ئاسمانیه‌کانه‌، نیسلام
سه‌ره‌له‌ نوێ له‌ وینه‌یه‌کی پرشنگذاری خواپه‌رستیدا هه‌مووی دارشتوه‌ته‌وه‌،
ئیت‌ر جگه‌ له‌وه‌ هه‌رچی بیٚت هه‌یچ پتویسته‌یه‌کمان پتیی نیه‌، هه‌رده‌بیٚت
جیاوازیه‌کی روون هه‌بیٚت له‌نیوان چه‌مکی تاییه‌تمه‌ندی و چه‌مکی
جیاکردنه‌وه‌ و دابه‌شکردنی به‌هاکاندا.

تاییه‌تمه‌ندی به‌خششی زانستیکی دیاریکراو یان هونه‌ریکی دیاریکراوه‌
که‌ له‌وپه‌ری توانای زیاتری وه‌رگرتنی ئه‌و بواره‌دایه‌، به‌لام له‌ دیدی
ئیسلامدا تاییه‌تمه‌ندی ئه‌و کات ده‌بیٚت که‌ له‌ پله‌ی یه‌که‌مدا له‌ بازنه‌ی
فراوانخوازی هه‌موو فیکردا بیٚت و رینموونی وه‌رگرتن بیٚت یه‌ یاساو
نیشانه‌کانی، به‌لام جیاکردنه‌وه‌ی ئه‌خلاق له‌ سیاسه‌ت یان له‌ په‌روه‌رده‌
یان که‌نارخستنی ئاین له‌ کۆمه‌لگه‌ یان دوورخستنه‌وه‌ی نه‌ده‌ب له‌ فیکر
یان عه‌ره‌بایه‌تی له‌ نیسلام یان زمان له‌ قورئان، نه‌مه‌ پتیی ناوتریت

تاییه‌تمه‌ندی، به‌لکو له‌ناویردنی ئه‌و واتای ته‌واوکاریه‌یه که دیارترین بنه‌په‌تی بیرى ئیسلامیه‌و وه‌ك دیواری پته‌وی به‌رده‌م بانگه‌وازه رووخینه‌ره‌کان و بیره‌ نێردراوه‌كانه‌ بۆ ناو موسلمانان.

جا رێبازی ئیسلامی له‌ مه‌عریفه‌دا له‌سه‌ر چه‌سپاوی و گه‌شه‌سەندن و پێشكه‌وتن له‌سه‌ر ئه‌و چه‌سپاویه‌ راوه‌ستاوه‌، بزافی گه‌شه‌سەندنیش له‌و بازنده‌دا وه‌ك هه‌ر شتیکی ناو گه‌ردوون وایه‌ ه‌ بنكه‌یه‌کی هه‌یه‌ له‌سه‌ر ئه‌و بنكه‌یه‌ ده‌جوولێت و لێی جیانا بێتته‌وه‌، له‌ ئیسلامدا بپێ ئامانجی چه‌سپاوو پیناوی گزراو هه‌ن، خوا ده‌فه‌رمویت (فطرة الله التي فطر الناس عليها لا تبديل لخلق الله).

بانگه‌واز بۆ تاییه‌تمه‌ندی به‌و جوړه‌ی ئه‌وان داوای ده‌كه‌ن ته‌نها بانگه‌وازیكه‌ بۆ په‌رتکردن و دابه‌شکردنی یه‌ك به‌ره‌و بنه‌ره‌ت، مه‌سه‌له‌ی دابه‌شکردنی چه‌مك و واتاكان له‌ بیرى رۆژئاوا ییدا مۆرك و پیناوو بپه‌ویانووی خۆی هه‌یه‌، چونكه‌ بنه‌ره‌ته‌ كۆنه‌كانی بیرى رۆژئاوایی له‌سه‌ر ئه‌و بنه‌ره‌ته‌ وه‌ستاون كه‌ به‌هاكان له‌یه‌ك یابكه‌نه‌وه‌، به‌تایبه‌ت ئایین و كۆمه‌لگه‌ له‌یه‌ك جیابكه‌نه‌وه‌.

پاش ئه‌مه‌ ئیتر ئه‌وه‌ی به‌ (بیروباوه‌ری جیماوه‌) ناوده‌بریت و هه‌ندێ نووسه‌ر ده‌یلتێنه‌وه‌و سوورن له‌سه‌ری ئیتر چ واتایه‌کی هه‌یه‌؟ به‌لکو ئه‌وه‌ وشه‌یه‌كه‌ مه‌به‌ست پێی چاوپۆشیه‌ له‌ به‌های ئایین و به‌ها ئیسلامیه‌كان، بێگومان بیروباوه‌ره‌ جیماوه‌كان دوو جوړن: ره‌سه‌ن و ساخته‌، به‌گشتی و بێ تاییه‌تکردن مه‌به‌ست پێی ئه‌وه‌یه‌ خه‌لكانیك هه‌لخه‌له‌تینیت و وا وینایان بۆ بكات كه‌ هه‌موو بیروباوه‌ره‌ جیماوه‌كان ساخته‌و ناراستن، به‌لام له‌راستیدا

بیروباوه‌په ره‌سه‌نه‌کان جیان له بیروباوه‌په ساخته‌کان، بری بیروباوه‌پی ساخته‌ی نوی هه‌ن که ئەوانیش به‌ره‌می بری بیروباوه‌پی جیماوه‌ن.

ئیمه ده‌زانین کاتی ئیسلام هات و حەقی هینا بوو به به‌لگه به‌سه‌ر بیروباوه‌په جیماوه ساخته‌کانداو ئەو ساختانه‌ی ئاشکرا کردو له‌سه‌ر بنه‌مای په‌یوه‌ستی عەقل و دل هه‌موو ئەو ساختانه‌ی تیکشکاند، ئیمه به‌ چه‌ند پیناویک بیروباوه‌په ره‌سه‌نه‌کان له بیروباوه‌په ساخته‌کان جیا ده‌که‌ینه‌وه، بێگومان هه‌رچه‌ک که دوزمنان پیشکه‌شمان ده‌که‌ن ساخته‌یه با چه‌نده جوانیش بخزێته به‌رچاو، هه‌رچه‌که‌گه‌ل فیتره‌ت و روح و مۆرک و به‌ها ره‌سه‌نه‌کانماندا نه‌گونجیت ئەوه ساخته‌و وهرنه‌گیراوه.

ئیسلام و تایبه‌تمه‌ندیه‌کانی به‌کخواپه‌رستی و پیغه‌مبه‌رایه‌تی و قورئان و زیندوو‌بوونه‌وه و پاداشتی رۆژی دوا‌یی هیچ کات به‌وجۆره‌ی بانگه‌وازی رۆژئاواگه‌ری ده‌یانه‌وێت بیروباوه‌پی جیماوه‌نین.

هاواریک هه‌یه ده‌لێت مرقّایه‌تی گه‌یشته‌وه‌ لووتکه، جا ئایا مرقّایه‌تی به‌راستی گه‌یشته‌وه به‌ باری روشد و پیکه‌یشتن و ئیتر پێویستی به‌ ئایین نیه؟ ئایا ئەمه راسته که بانگه‌وازه رووخینه‌ره‌کانی سه‌رده‌می نوی له‌پینا و رزگار‌بوون له‌ده‌ست به‌ها و په‌یامه‌کانی په‌یامه ئاسمانه‌یکان بانگه‌وازی بۆ ده‌که‌ن؟ له‌کاتی‌کدا نه‌زانی و تاریکی هه‌ره‌شه‌ن بۆ مرقّ و ئەو به‌هایانه‌ش هین بۆ به‌رنگار‌بوونه‌وه‌ی سته‌م و سه‌رکه‌شی و خراپه، ئیمه سه‌باره‌ت به‌و به‌ها نویانه پرسیار ده‌که‌ین که وایانکردوه مرقّ پێویستی نه‌بێت به‌ ئایین و ده‌که‌رپین که‌چی هه‌چی واما‌ن ده‌ست ناکه‌وێت، هه‌رچه‌ک مرقّایه‌تی له‌م دوو سه‌ده‌یه‌ی دوا‌یدا پیشکه‌شی کردوه ته‌نها ئەو به‌خششه‌ ماددیانه‌ن که بری خشۆشگوزه‌رانی مال و نان و به‌رگیان داوه به‌

مرؤفایه‌تی، به‌لام ئایا شارستانی‌هت پیشکه‌وتوو؟ یان ئایا زانست له‌ بواری ده‌روونی و کۆمه‌لایه‌تی و ئە‌خلاقدا هیچ شتیکی نویی پیشکه‌ش کردوو؟ پاشان ئیمه‌ ده‌زانین ئە‌و هه‌موو پیشکه‌وتنه‌ ماددیه‌ له‌سه‌ر حسابی ده‌روونی مرؤیی بووه‌ تا به‌رنه‌دات به‌ سه‌رکه‌وتنو ئە‌و پیشکه‌وتنه‌ی ره‌سه‌نایه‌تی‌ه‌ی که‌ له‌سه‌ر هه‌ریه‌ک له‌ رۆح و ماده‌ش وه‌ستاوه‌ و عه‌قل و دل پیکه‌وه‌ کۆده‌کاته‌وه‌.

مرؤف له‌ سایه‌ی پیشکه‌وتنی ماده‌یدا زیاتر پێویستی به‌ رێنموونی ئایین هه‌یه‌، بانگه‌وازه‌ رووخینه‌ره‌کانی وه‌ک بوونگه‌رای و هه‌بیه‌ت ئاستی ئە‌و مه‌ترسیه‌مان بۆ ده‌خه‌نه‌روو که‌ هه‌په‌شه‌ن و به‌ره‌و نامۆیی و په‌رتبوونی ده‌به‌ن.

مرؤف به‌ سروشتی پیکهاته‌ی خۆی که‌ له‌ نه‌فس و ماده‌ پیکهاته‌وه‌ پێویستی هه‌یه‌ به‌ رێنموویه‌ک له‌ ده‌ره‌وه‌ی خۆیه‌وه‌، په‌یامیکی بون که‌ رێی راستی نیشانی ده‌روونی مرؤیی دبات و په‌یامیکی خوایی که‌ مرؤفایه‌تی به‌ره‌و رووناکی و رۆشنی رێنموونی بکات.

پاشان هاواری ئە‌وانه‌ بۆچیه‌ که‌ هاوار ده‌که‌ن بۆ چاوخشانده‌وه‌ به‌ هه‌موو شته‌ یه‌کلابه‌کاندا؟ راستیه‌که‌ی ئە‌وه‌یه‌ ئە‌و قسه‌یه‌ راستیه‌که‌ به‌ نیازێکی خراپ، ئیستا بته‌رستی بووه‌ به‌ شتی یه‌کلاکراوه‌ی نویی، به‌لام مه‌به‌ستیان به‌ شته‌ یه‌کلایه‌کان ته‌نها ئایینه‌ که‌ پێیان وایه‌ باوێکی ماوه‌یی بووه‌و سه‌رده‌مه‌که‌ی ته‌واو بووه‌، خه‌لکی حه‌قی خۆیا نه‌ پرسیار بکه‌ن مه‌به‌ستیان چ ئایینه‌یکه‌؟ ئایا کاتی به‌گشتی ئە‌و بریاره‌ له‌سه‌ر ئایین ده‌ده‌ن شاره‌زای نیسلام بوون و نیسلامیان خویندوه‌ته‌وه‌؟

به‌راستی بېړك شالاوی گه‌وره به‌ره‌و رووی چه‌ندین ئایین كراونه‌ته‌وه،
 هندی له‌و هه‌لمه‌تانه راستن چونكه ئه‌و ئایینه‌نه به ته‌ئویل كردن بېړ
 راستی خواپه‌رستیيان تیپه‌پاندون، به‌لام هه‌رچه‌ك له رۆژئاوا ئاراسته‌ی
 ئایینه‌كان ده‌كریت ناكړیت بۆ ئیسلامیش قبول بێت، چونكه ئیسلام
 جیاپه له‌وانی تر هه‌ر له رووی به‌خششه‌كاني و میژووه‌كه‌ی و هه‌لۆیستی
 به‌رامبه‌ر به‌ مړۆف و زانست و ژيان، چونكه له‌ مه‌سه‌له‌كاني زانست و مړۆف و
 ژياندا زۆر ئیجابی و پېشكه‌وتووتره، ته‌نها شتېكیش كه هه‌موان به‌ شتی
 بېگومان و یه‌كلاكراوه لسه‌ری بن بریتیه له‌ بروابوون به‌ خوای تاك و
 ته‌نهای بې هاوه‌ل كه نه‌ له‌كه‌س بووه‌و نه‌ كه‌سی لێ ده‌بیت و هیچ
 هاوشانیكیشی نیه، ئیسلامیش ته‌واوكه‌ری ئه‌و په‌يامه ئاسمانیه بوو كه
 یه‌كدوای یه‌ك ده‌هاتن، بروابوون به‌ ئیسلام و به‌ قورئان كه‌ كتیپی دابه‌زیوی
 خوایه و كۆتای په‌يامه‌كاني خوایه و بروابوون به‌ فریشته‌كان و رۆژی دوایی
 و پېغه‌مبه‌ران و زیندوو بوونه‌وه‌و پاداشت و هه‌رگرتنه‌وه، هه‌موو ئه‌وانه ئه‌و
 شته یه‌كلایانه‌ن كه ئایین به‌ ته‌واوه‌تی و ره‌هایی دایان، ئایا ئه‌مانه‌ هی
 ئه‌وه‌ن جی گومان یان سه‌رله‌نوێ چاوپیاخشانده‌وه بن؟؟!

ئه‌وانه‌ی هاواری ئه‌و چاوپیاخشانده‌وه‌یه ده‌كه‌ن مه‌به‌ستیانه راستی
 خۆیان رابگه‌یه‌نن، جگه له‌و راستیانه ئه‌وا ئیمه داوا ده‌كه‌ین
 چاوخشانده‌وه هه‌بیت له‌و شته یه‌كلاكراوه پوچانه‌دا كه‌ دوژمنانی ئیسلام
 هه‌ول ده‌ده‌ن بیانسه‌پێتن و بانگه‌وازی بۆ ده‌كه‌ن و ساخته‌ی بۆ ده‌كه‌ن
 وه‌ك علمانیه‌ت و بیردۆزه‌ی ماددیگه‌ری و بوونگه‌رای و تاكه‌گه‌رای و
 چه‌ندینی تر، ئه‌وانه ئه‌و یه‌كلاكراوه ساختانه‌ن كه‌ پتووستیيان هه‌یه به
 چاوپیداخشانده‌وه.

ئاسۆى لىكۆلىنەۋەكە

بۇ ئەۋەى ئاستى جىاۋازى قوۋلى نىۋان بەخششەكانى ئىسلام و بەخششەكانى بىردۆزە فەلسەفەكانى بۋارەكانى بىروبۋەپ و دەروونناسى و كۆمەلایەتى و ئەخلاق بزانين، پىۋىستە ئەم راستیانەى خوارەۋە باس بکەين:

يەكەم:

ئىسلام بوو عەقل و دەروون و مۇقايەتى لە بىتپەرسىتى و جگە لەخوا پەرسىتى رىزگارکرد، بىر و توانا و کارى ئازاد کرد و بەرزداگىرى وىژدانگەرا و عەقلانىەكانى بەرپەرچ دایەۋە و بىرپارى ئەۋەى دا ديارترىن پەيامى ئىسلام لىكچوون و گونجانی نىۋان بىروبۋەپ و کردار و وتە و رەفتارە.

دوۋەم:

ئىسلام دانى ناۋە بە وىست و سۆزى مۇقدا، بۆيە بىرپارى ئەۋەى داۋە مۇقچەندىن وىست و حەز و سۆزى جۇراۋجۆرى ھەيە و ھەموۋىشىان غەرىزەى سىروشتىن تىايدا كە فىترەتى رىۋى داۋە تا لە خودى خۆى و جۆرىتى خۆيدا تەۋاۋكارى بکات بۇ ئەۋ غەرىزانە.

بانگەۋاز بۇ حەرامکردنى ئارەزوۋەكان و ۋەستاندى رەۋتى ئەۋ ئارەزوۋانە بە ۋەرىزش لە پىش ئىسلامدا ھۆكاریك بوو بۇ لەكارخستنى ھىزى دەروونى مۇۋى، بەلام ئىسلام نكۋلى کرد لە دوو رىگەى ھەۋلدان بۇ رىزگارى مۇقچە بىرىتى بوون لە خۆگرتنەۋە و بىپەرۋەشتى، ئىسلام چەند رىيەكى دانان بۇ پاكکردنەۋەى دەروون ۋەك پەرسىتەكان و رۆۋوگرتن، پاكراگرتنى دەروونىش بىرەتتىكى شارستانىەتى ئىسلامىيە، مۇق

له‌سه‌ریه‌تی له‌ده‌ست ویست و ئاره‌زووه‌کانی رزگار بیت و ملکه‌چی خویان بکات.

سینه‌م:

ئیسلام نه‌و که نارگرتنه‌ی نیه که دێر و په‌رستگا مه‌سیحیه‌کان هه‌یانه، له ئیسلامدا بانگه‌واز کردن بۆ ره‌هبانیه‌ت بوونی نیه، به‌لکو بانگه‌وازی ئیسلام نه‌وه‌یه (قل من حرم زینة الله التي أخرج لعباده والطيبات من الرزق)، موسلمان خویان نه‌داوه به‌ده‌سته‌وه‌و بروابونیشیان به‌قه‌زاو قه‌ده‌ر واتای خۆبه‌ده‌سته‌وه‌دانیان نه‌بووه، به‌لکو پالنه‌ری هه‌ول و کارو قوربانیدان بووه به‌گیان له‌پێناو نه‌و حه‌قیقه‌ته‌ی که بپوایان پێ هێناوه‌و وه‌ریانگرتووه، به‌لام هه‌ولێ دژ به‌غه‌یب به‌و واتایه‌ی نه‌هێنیه‌کانی مادده‌ بدۆزنه‌وه و کارلێکه‌کانی ناو مادده‌ بزائن، نه‌وا نه‌وان تا نه‌وپه‌ری رێ چون، به‌لام نه‌وان بپوایان هه‌بووه به‌خوا و خویان دوورگرتووه له‌ده‌ربهرینی وا وه‌ک وته‌ی دژایه‌تی و له‌رووه‌ستانی غه‌یب یان ململانی یان ملکه‌چکردن و شکاندنی سروشت، هه‌موو نه‌و ده‌سته‌واژانه له ئیسلام قول نین، ئیسلام بپوای هه‌یه به‌ملکه‌چکردنی سروشت نه‌ک به‌ته‌حه‌داکردنی سروشت، بپوای هه‌یه به‌پێک‌گه‌یشتنی نه‌وه‌کان نه‌ک ململانی نه‌وه‌کان.

چواره‌م:

ئیسلام رازی نیه به‌بیردۆزه‌ی گۆرانی نه‌خلاق به‌پێی جیاوازی سه‌رده‌م و دۆخ و شوینه‌کان، بپوای نیه به‌بیردۆزه‌ی گه‌شه‌سه‌ندنی ره‌های جوولایی بۆشاییه‌کان و قبوولی نیه عه‌قل پێرۆز راگرێ و وه‌ک خودا سه‌یر بکری و نه‌یاری په‌رستشی شتی پووجه.

چەمك و واتاي ئەخلاق ناكۆكى بنەرەتيمانە لەگەڵ فەلسەفە ماددىيەكاندا،
چەمك و واتاي يەكخواپەرستی تايبەتمەندى و جياوازی رەسەن و بنەرەتى
ئىمەيە لەگەڵ فەلسەفە بئپەرستىەكاندا.

پینچەم:

لە ئىسلامدا بەهېچ جورىك مرؤف خراپەويست نىە و بەرپرسيارىتى
تاوانى پيشينهشى لەسەر نىە، هەلەو تاوان لە بوونيدا ريشەيى نىە، ئەو
ديده گەشبينىەى كە هەيە ئىسلام قبوولى ناكات.

ئىسلام پىي وايە رؤف سروشتى چاكەو خراپەشى تىدايە، برابوونى بە
خوا بەرپرچى خراپە دەداتەو، مرؤف كۆيلەى بۆبەجىماوہيى يان
بارودۆخەكەى نىە، بەلكو بە تىگەيشتن لە ئەرك و گرنكى خۆى دەتوانىت
خۆى لە هەر هەلەيەك رزگار بكات، هەموو ميرات جىماوى دەكرىت
بگۆردىت، ئەو بەجىماوانە يان كەشە دەروونىە مرؤييانە بەريەستى
بەردەم رزگاربوون و گۆپان نين.

شەشەم:

لە روائىنى ئىسلامدا ئەخلاق برىتتە لە چەند ياسايەكى ئەخلاقى چەسپاو
كە بەو چاكە لە خراپەو حەلال لە حەرام جيا دەكاتەو، موسلمان ئەو كارە
بەچاك دەزانىت كە پەروردارى فەرمانى پىدەكات و برپواشى بەو هەيە
ويستى خوا لە پشت ياساكانەو هەيەو چاكە بە چاكەو خراپە بە خراپە ديارى
دەكات.

هەوتەم:

ديارترين چه‌مك و واتاي ئىسلام نه‌وه‌يه كه هيچ جياكاريه‌ك نيه له‌نيوان تايين و ژيان و دنيا و رۆژى دوايي و رۆح و جه‌سته و واقيع و ميسالدا، ئىسلام به‌رپه‌رچى نه‌و جياكردنه‌وه‌ي به‌ره‌ه‌زىيه‌يه كه له‌نيوان سياست و ئابوورى و كۆمه‌لايه‌تى و تاييندا ده‌كرىت، جه‌خت ده‌كات‌وه له‌مانه‌وه‌ي هه‌موو لايه‌نه‌كان له‌يه‌ك ئاراسته‌دا كه بنه‌رپه‌ه‌كه‌ي برىتية له‌يه‌كبوونى ده‌روونى مرۆيى.

به‌وه‌ش زۆرىيه‌ي نه‌و هه‌لانه نامينن كه تووشى بىرى هاوچه‌رخ و ده‌روونى مرۆيى ده‌بنه‌وه كه له راستيدا سه‌رچاوه‌ي ته‌نگژه‌ي نوپى مرۆيين.

نه‌و ته‌نگژه‌ي راراييه‌ي كه رۆشنبىرى موسلمانى نه‌مپۆ به‌ده‌ستيه‌وه ده‌نالينىت ده‌كه‌پىته‌وه بۆ يه‌ك بنه‌رپه‌ت و سه‌رچاوه كه ئه‌و‌يش برىتية له‌وه‌ي بنه‌ما و به‌ها بنه‌ره‌تية‌كانى وازليهيئاوه.

ديارترين بنه‌ره‌ت و پالپشته بنه‌رپه‌تية‌كانى بىرى ئىسلامى برىتين له‌و توانا به‌رده‌وامه‌ي به‌رنگاربوونه‌وه‌ي هه‌موو دوژمنكاريه‌ك و ده‌ركه‌وتنى هيزى خۆحه‌شارداوى به‌شپوه‌يه‌كى سه‌رسوپه‌يئنه‌ر، چونكه ته‌نانه‌ت له سه‌خترين ماوه‌كانى لاوازى و تواناي به‌رده‌واميدا به‌درىژايى هه‌موو ميژوو به‌رنگارى هه‌موو نه‌و شتانه ده‌بىته‌وه كه دژ به‌چه‌مكو و اتا و به‌هاكانمان داده‌نرۆين.

هه‌شته‌م:

رۆح و رىيازى ئىسلام كه ئه‌خلاق و شه‌رىعه‌ت‌يش پىكه‌وه كۆده‌كات‌وه له سايه‌ي بىروباوه‌پى يه‌كخواپه‌رستيدا دژ به رۆه‌وى شارستانيه‌ت ناوه‌ستىت به‌لكو پالنه‌رىيه‌تى به‌ره‌و ئامانجه بالاكان، به‌لام له‌گه‌ل نه‌و لادانه

ناره‌وایانه‌دا نه‌یاره که مله‌وری سه‌پاندوونی و له په‌یامی شارستانیته‌دا به واتا بانگه‌واز بۆ پیشکەوتن نین، لیره‌وه ده‌کریت بلّین ئه‌وه‌ی ده‌وتریت ئایین به گشتی یان ئیسلام به تایبەت دژ به شارستانیته‌ته ئه‌وه قسه‌یه‌کی به‌رپه‌رچ دراوه‌و وهرنه‌گیراوه، به‌لکو ئیسلام دژ به ئه‌و لایه‌نه‌ی بیره‌وشتی و مله‌وری و بیردۆزه ماددییه‌یه که به‌شیک نیه له شارستانیته‌ته.

شارستانیته‌ته به واتای زانستی ته‌کنه‌لۆجی و پیشکەوتن له پیناوه‌کانی ژياندا له‌گه‌ڵ ئیسلامدا گونجاوه، به‌لام ناکۆکیه‌که له هه‌ولێ سه‌پاندنی رێبازێکی کۆمه‌لایه‌تی و ئه‌خلاقیه به‌سه‌ر کۆمه‌لگه‌دا که له‌سه‌ر بنه‌رتو ریسای ئایینی هه‌ق و بنه‌رتی ئه‌خلاق نه‌وه‌ستاوه.

ناکۆکیه‌که له‌سه‌ر خالێکی بنه‌په‌تیه که ئایا ئه‌خلاق جیگیره یان گۆراوه؟ ئیسلام ده‌لالت چه‌سپاوه‌و په‌یوه‌سته به‌ مۆڤه‌وه و مۆڤه‌ بریتیه له رۆح و ماده‌ده‌ش نه‌ک ته‌نها ماده‌ده‌ بیت.

ئه‌گه‌ر واتای شارستانیته‌ته ئه‌وه بیت ئه‌وه ئیسلام ئه‌و واتایه‌ی رۆژئاوای پێی قبول نیه و پێی وایه ئه‌وه ئه‌و رێبازه نیه که مۆڤه‌ به‌ره‌و پیشکەوتنی هه‌قیقی ببات، ئیسلام پێی وایه هه‌ر شارستانیته‌تێک جه‌خت نه‌کاته‌وه له چاکه‌و دادپه‌روه‌ری ئه‌وه شارستانیته‌تێکی ساخته‌و ناره‌وایه.

شارستانیته‌تی ئیسلام ئامانجیه‌تی ده‌روونی مۆڤی پیشپه‌ره‌وی پێی بکات و له‌ گۆتی ئاره‌زووبازی رزگاری بکات تا بیکاته‌ خاوه‌ن ئامانجی خواپه‌رستی و مۆرکیکی مۆڤی پێی بدات که له‌پیناوه‌ خاوه‌دا کار بکات و هه‌موان به‌ره‌و چاکه‌ ئاراسته‌ بکات.

ئیسلام دان ده‌نیت به‌ بنه‌مای پیشکەوتندا و مۆڤه‌ به‌ره‌و بپێی ئامانجی مه‌ده‌نی ئاراسته‌ ده‌کات که تا ئه‌مۆڤ پێی نه‌گه‌یشته‌وه.

نۆيەم:

ئىسلام برواي وايە بوونی مړویی بړی سوننەت و ریسای نه‌گۆرپه‌ن و به‌رده‌وامیش له‌سەر سیستمی خۆی کارایه.

دەيەم:

ئىسلام رازی نیه به‌وه‌ی ئایین له‌ ناوچه‌ی ژيانی کۆمه‌لایه‌تی دوور بخړیته‌وه، به‌لکو پێی وايە ئایین پێویسته‌ بۆ ژيانی کۆمه‌لایه‌تی، ئىسلام بیروباوه‌پو شه‌ریعه‌ت و ئەخلاق پێکه‌وه‌ کۆده‌کاته‌وه‌ و په‌یوه‌ندی نێوان خوا و مړۆڤ و په‌یوه‌ندی نێوان مړۆڤ و هه‌موو کۆمه‌لگه‌ پێکه‌وه‌ ریکده‌خات.

لێره‌وه ئىسلام به‌رنامه‌یه‌کی ته‌واوکاری داناوه‌ بۆ ئەو هیله‌ گشتیانه‌ی که ره‌فتاری مړویی له‌ژياندا به‌رامبه‌ر به‌ خۆی و خه‌لکانی تریش له‌سه‌ردامه‌زراوه، ئەم به‌رنامه‌ش نه‌رم و فراوان و لێبۆرده‌یی هه‌یه‌ و باری ناچاری و هه‌ر ئەگه‌ریک قبول ده‌کات و لێبۆرده‌یی هه‌یه‌ بۆ هه‌له‌ و ئامانجی له‌ ریسای سنووره‌کانی بریتیه‌ له‌ پاراستنی خودی مړۆڤ و تواناو که‌سایه‌تی مړویی.

ئىسلام رۆح و جه‌سته‌و عه‌قل و دل پێکه‌وه‌ کۆده‌کاته‌وه‌ و دان ده‌نیت به‌ ئاره‌زووه‌کانی مړۆڤ و پێویسته‌ی سروشتیه‌کانیدا و ریی پێ ده‌دات له‌ سنوری پاراستنی قه‌واره‌ی خۆیدا ئەو ویست و پێویسته‌یانه‌ په‌یڤه‌و بکات بۆ ئەوه‌ ببیته‌ هۆی دوژمنکاری و ده‌ستدریژی بۆسه‌ر که‌سانی تر، په‌یامی ئىسلام له‌ په‌یوه‌ستی نێوان ئایین و کۆمه‌لگه‌دا وه‌ک په‌یامی ئەو بیروباوه‌پانه‌ نیه‌ که‌ ئایین و کۆمه‌لگه‌ له‌یه‌ک جیاده‌که‌نه‌وه‌.

یانزه‌هه‌م:

سروشتيكى ئىسلام برىتیه له توانای ئىسلام بۆ كۆكردنه‌وه و گونجاندنى نىوان شته لىكجياكان بى ئه‌وهى بىيته لايه‌نگرى لايه‌نيك يان لايه‌كيان سه‌ربخات به‌سه‌ر ئه‌وى تردا، به‌لكو ئىسلام پالپشتى تاكگه‌رايى و كۆمه‌لگه‌راييشه، رۆحگه‌رايى و مادديگه‌راييش پىكه‌وه ده‌به‌ستىته‌وه، ده‌روون و عه‌قلى مرؤييش له‌خۆده‌گرىت.

ئىسلام چه‌سپاو و بزاوت پىكه‌وه كۆده‌كاته‌وه، بزاوت له‌ بازنه‌و چوارچىوهى چه‌سپاودا داده‌نىت، له‌همان كاتدا ده‌مارگىرى قبول نيه، رازى نيه به‌ ئازادى بى سنوور، ده‌رفه‌ت ده‌دات به‌ ويست و ئاره‌زووه‌كان تا رى بچن به‌ره‌و به‌ديهاتن، به‌لام بپى رىساي بۆ داناوه كه له‌ خراپه‌و بپره‌وشتى ده‌پارىزىت.

ئىسلام دژى ره‌هبانىه‌ت و دنيانه‌ويستيه، له‌ هه‌مان كاتدا دژى زىده‌ره‌وى و دنيابه‌رستيه.

ئىسلام داوا ده‌كات له‌ موسلمانان تا بجوولن و پىناوو هۆكاره‌كانى ژيانيان بگۆرن و له‌ بازنه‌ى به‌ها و بنه‌ماكانياندا بى قوربانيدان به‌و به‌هاو بنه‌مايانه هه‌موو شتيكى نوێ وهرىگرن.

دوانزه‌هه‌م:

ده‌بىت جياوازي بكريت له‌نىوان بيورباوه‌ر به‌ بنه‌ره‌ته فراوانيه‌كانيه‌وه له‌گه‌ل چالاكى په‌يره‌و له‌ كۆمه‌لگه‌ى ئىسلاميدا، هه‌روه‌ها جياوازي بكريت له‌نىوان قوناغه‌كانى هيز و لاوازيادا، بنه‌ما بنه‌ره‌تیه‌كانى ئىسلام به‌رده‌وام شياوى په‌يره‌ون، چونكه نموونه‌ى بالاى ره‌سه‌نايه‌تى و واقيعى بوون و لىبوردە‌بين و ته‌واو له‌گه‌ل فيتره‌تدا ده‌گونجین و له‌گه‌ل سورشتى مرؤييدان.

بیگومان وه‌ستانی و زالبوونی ری‌بازه‌کانی تر به‌سه‌ریدا له‌م سه‌رده‌مه‌دا
باریکی لاوازی موسلمانان و ده‌سته‌وسانیانه له به‌جیگه‌یاندنی به‌رنامه‌و
ری‌بازیاندا، ئەم باره کاتیه‌ش تووشی هەر گەلێک ده‌بیّت و ته‌واو ده‌بیّت،
دواتر بی‌داریخوازی هۆکاری به‌ریکردنی ئەو لاوازیه‌یه، بنه‌ماکانی ئیسلام
نهرمونیانی و لی‌بوردیه‌یه‌کیان هه‌یه که بۆ هه‌موو کۆمه‌لگه‌ی مرۆیی شیاون،
ئیسلام راسترین چاره‌سه‌ر بۆ کیشه‌کانی مرۆف پێشکه‌ش ده‌کات، ئەویش
له‌رێی بپوابوون به‌ خوا و ئەخلاق و بوونی به‌رپرسیاریتی تاکه‌که‌سی له
سایه‌ی بپوابوون به‌ زیندوو‌بوونه‌وه‌ی رۆژی دوا‌یی و پاداشت وه‌رگرتنه‌وه.

بیگومان رۆژدوای رۆژ مه‌ترسی ئەو لادانه ده‌رده‌که‌وێت که تووشی
مرۆفایه‌تی بووه، به‌رده‌وام هاواری ئەو ئالیه به‌رزه‌ده‌بیته‌وه که پێی
ده‌وتریّت ته‌نگزه‌ی نوێی مرۆف، ئەوان دان ده‌نێن به ته‌نگزه‌که‌داو نه‌یانتوانیوه
چاره‌سه‌ری بکه‌ن، ئیسلام چه‌ندین رێی نوێی بۆ داناو که بریتیه له
ده‌رفه‌تی نوێ، دواچاریش دوا چه‌ندین هه‌ول ته‌نها ری‌بازی ئیسلامیان
ده‌ست ده‌که‌وێت، ئەویش ئەو ری‌بازی فیتره‌ته‌یه که لای خواوه دابه‌زیوه.

سیانزه‌هه‌م:

بیگومان ئەو قسه‌ی ده‌لێت بپوابوون به‌ قه‌زاو قه‌ده‌ری خوا رێی
پال‌دانه‌وه‌و پشتوین لی‌کردنه‌وه‌یه له بنه‌په‌تدا بانگه‌شه‌یه‌کی نات‌ه‌واو
لی‌که‌ه‌لوه‌شاوه، چونکه بپوابوون به‌ قه‌زاو قه‌ده‌ری خوا به‌وجۆره‌ی له
ئایینه ئاسمانیه‌کاندا هاتووه ئە‌نجامه‌کانی به‌سه‌ر باوه‌پداراندا داناوه نه‌ک
پێناوه‌کان، بۆیه موسلمانان داوایان لی‌کراوه پێناوه‌کان بگرنه‌به‌ر و
له‌سه‌ریان فه‌رزه هه‌ول به‌دن، دواتر داوایان لی‌کراوه ئە‌نجامه‌کان جی‌به‌جی‌ن
بۆ خوای گه‌وره‌ی کارسازی بوون که تاک و ته‌نهایه، لی‌ره‌وه بپوابوون به‌

قه‌زاو قه‌ده‌ر نه‌یّنی گه‌وره‌یی موسلمانان یه‌که‌مینه‌کان بوو، چونکه ئه‌وان پیناویان گرته‌به‌ر و هه‌موو هه‌ولّی خۆیان بۆ خسته‌گه‌ر تا فه‌رمانی خوا به‌جی‌بگه‌یه‌نن، ئیتر باکیان نه‌بووه له ئه‌نجامه زیانبه‌خشه ئازاربه‌خشه‌کان و به قه‌ده‌ری خوا رازی بوون بۆیه هه‌ردوو چاکه‌که‌یان ده‌ست ده‌که‌وت، کاتێ هه‌ولێک ده‌چوو بۆ جیهادی رێی خوا باکی نه‌بوو ئایا ده‌رباز ده‌بیّت یان ده‌مریّت.

روژگاری خه‌لکی تووشی ته‌مبه‌لی و پشتوین لیکردنه‌وه بوون که پیچه‌وانه‌ی واتای خۆی بیروباوه‌پی قه‌زاو‌قه‌ده‌ریان وه‌رگرت، بۆیه قه‌زاو‌قه‌ده‌ریان بۆ پیناوه‌کان ده‌گرته‌به‌ر، ئیتر له ئه‌نجامه‌کاندا قه‌زاو‌قه‌ده‌ریان له‌بیرکرد و رازی نه‌بوون.

بێگومان بپوابوون به قه‌زاو‌قه‌ده‌ر پالنه‌ری موسلمانان بوو بۆ پیشپه‌وه‌ی و به‌ره‌و روی مه‌ترسیه‌کان هه‌نگاویان ناو نه‌ترسان تا بازنه‌ی خاکی ئیسلام فراوان بکه‌ن و به‌دلێژایی سه‌رده‌مان به‌رگری له‌و خاکه‌و بازنه‌ی ئیسلام بکه‌ن.

واتای حه‌قیقی پوابوون به قه‌زاو‌قه‌ده‌ر بریتییه له‌وه‌ی تاك بپوای هه‌بیّت به‌وه‌ی خوای گه‌وره جیهانیکی دروست کردوه که به‌پێی سیستمیکی ورد رێ ده‌برێت، تاك ده‌بیّت به‌پێی سروشتی ئه‌و بوونه رێ ده‌برێت، بۆیه ئه‌وه‌ی پوای هه‌یه به قه‌زاو‌قه‌ده‌ر ده‌بیّت به‌گرنگی و بپوابوونه‌وه کاره‌که‌ی بکات و ئه‌رکی نیه ئه‌نجامه‌کان بگرێته ئه‌ستۆ، چونکه ئه‌نجام له قه‌زاو‌قه‌ده‌ری خوایه، بیروباوه‌پی نه‌مری رۆح له گه‌وره‌ترین ئه‌و پالپه‌شتانه بوو که موجاهیدانی هانده‌دا بۆ مردن و ترس نه‌بوون له مه‌رگ و دنیاو خوشیه‌کانی ژیا‌نی دنیا‌یان لا بچووک ده‌بوویه‌وه.

چوارده‌هه‌م:

کاریگه‌ری نیسلام له هه‌موو ئەو شۆپشانه‌دا دیاره که بۆ له‌ناوبردنی کۆتی به‌ندکردنی عه‌قل له‌بیرکردنه‌وه سه‌ریان‌هه‌لداوه، ئەو شۆپشانه‌ی له‌ناوبه‌ری ئەو بیره‌ بوون که کۆمه‌لێکی تایبه‌تیا‌ن ده‌سه‌پاند بۆ پاراستنی نه‌هێنه‌کان که هه‌موو کاروباره‌کانیا‌ن له‌ده‌ستدا بن.

بانگه‌وازی رزگارکردنی بیرى مرۆیی له‌به‌تپه‌رستی له‌ نیسلامه‌وه سه‌ریه‌ه‌لدا، بانگه‌واز بۆ مافی هه‌موو مرۆفیکبۆ تیگه‌یشتن له‌ کتیبی خوا بۆ بوونی هیچ به‌ریه‌ستیک دووباره‌ به‌ره‌مه‌ی نیسلام بوو، به‌هۆی نیسلامه‌وه تاکه‌گه‌یشته‌ نه‌وه‌ی بۆ هیچ په‌یوه‌ندو نپوه‌ندى په‌یوه‌ندى بکات به‌ خواى گه‌وره‌وه، بانگه‌واز بۆ رزگاربوون له‌ سه‌رکه‌شى و سته‌م و ملکه‌چ نه‌کردن بۆ سته‌مى سته‌مکاران به‌ره‌مه‌ی نیسلام بوو، بانگه‌واز بۆ رامان له‌ بوون و گه‌پان به‌دواى به‌لگه‌و نکوولێ کردن له‌ پاشکویه‌تى و به‌ریه‌رچدانه‌وه‌ی شوینکه‌وته‌یی باتل و ناراستی و رزگاربوون له‌ بیروباوه‌پى باوباپیران به‌ره‌مه‌ی نیسلام بوو.

له‌ په‌یامی قورئانه‌وه‌ مرۆفایه‌تى له‌رووی شارستانیه‌وه‌ رزگارى بوو له‌و کۆیلايه‌تیه‌ی که زالبیو به‌سه‌ر هه‌موو ژیاره‌ کۆنه‌کانی فیرعه‌ونى و فارسى و رۆمانیدا، مرۆف له‌و ژیارانه‌دا ببوو به‌ کۆیله‌ی ژماره‌یه‌کى گه‌مى فه‌رمانپه‌وا، به‌هۆی نیسلام و قورئانه‌وه‌ مرۆفایه‌تى له‌ رێبازى رامانى نه‌زه‌ریه‌وه‌ چو به‌ره‌و رێبازى ئەزموونى و ملکه‌چکردنى کاروباره‌کان بۆ توێژینه‌وه‌ی زانستى.

له‌ په‌یامی قورئاندا بانگه‌واز بۆ پێوانه‌کانى برابوون به‌ خوا و به‌رزتردانانیا‌ن له‌سه‌ر پێوانه‌کانى ده‌مارگیرى و ره‌گه‌زه‌په‌رستی ده‌رکه‌وت،

کۆمه‌لیک دروست بوو که په‌یوه‌ندی ه‌زرو بیروباوه‌ر له‌ بری خوین و ره‌گه‌ز بینکه‌وه‌یان ده‌به‌ستت.

له مهنتی قورئانه وه مړؤ له و مهترسیانه رزگار بوو که له گه پان به دواى خواو بوون و مهرگ و زیندوویونه وه دا توشی ده بوو، ئیسلام ریبازیکی ته واوکاری پیشکه ش کرد که عه قل ناتوانیت پیی بگات، به لام ده توانیت لیی تیبگات، به مهش زۆبه ی ئه و پرسانه چاره سر بوون که چه ندین سه ده بوو سه رچاوه ی ناکۆکی و راجیایی بوون.

یافتن و فهم :

ناكریٲ به باری میٲوویی یان به ته نها مه سه له ی ئابووری لیكدانه وه بۆ میٲوویی ئیسلامی بكریٲ، بریٲ هۆكاری جیا جیا هه بون كه زال بون به سه ر میٲوویی كه لاند، هه ندیكیان مادی نه بون، میٲوویی ئیسلام چه ندین هۆكار زال بو ه به سه ریدا، له وانه هۆكاری ده روونی و ریٲحی.

شانزدهم :

زانست نه‌یتوانیوه راهه‌یه‌کی ته‌واو و کوتایی بۆ هه‌موو شتکان
پیشکه‌ش بکات، له ئیسلامدا نه‌گونجانی نیوان زانست و ئیمان نه‌،
موسلمان له ده‌سته‌که‌ته‌کانی زانستدا شتیکی نه‌گونجاو له‌گه‌ڵ زانست
به‌دی ناکات، بیری رۆژئاوایی جیاکاری ده‌کات له‌نیوان دیدی ئایینی و دیدی
عه‌قلی و زانستیدا.

حَدَّثَنَا هَدَم :

خەباتى نىشتىمانى پېش ئەوھى لە ژيەر ئالاي نىشتىماندا بىت لە ژيەر
ئالاي جىھادى رېي خوادا بوو، لە ژۆربەي خەباتەكاندا ئىسلام ھىماي

بەرگىركارى رۇخى بوۋە دۇ بە داگىركەر ۋ كۆيلەگىرى داگىركەر، زامنىش بۇ بەردەۋامى يەكبوۋنى زمان ۋ رۇشنىبرىش بوۋە، ھەموو ئەو بە ھا پاكانەى لەخۇگرتوۋە كە لەسايەى داگىركەردا نەبون.^۱

ھەژدەھەم:

بزاڧ ياسايەكى ئەم بوۋنەيە، بەلام ھىچ بزاۋتېك نىە دور بېت لە ھەموو كۆتېك ۋ ھىچ رېسا ۋ سىستېمىكى نەبېت، لەبەرئەۋەى ھەمو ھەسارەيەك خولگە ۋ بازنەيەكى خۇى ھەيە بۆيە ژيانى مړۋىش ھەروايە ۋ ھەر دەبېت بازنەيەكى چەسپاۋى ھەبېت ۋ بازنەيەك ھەبېت تيايدا بخولېتەۋە، ئەگەرنا پشېۋى لېدەكەۋېتەۋە.

نۆزدەھەم:

جياكردنەۋەى ئايىن لە دەۋلەت بەرھەمىكى نېردراۋى نامۆيە ۋ بەخششى بېروباۋەپى ئەۋروپىيەلە مەيدانى ملەلانىتى ناو مېژۋى دورودرېژى خۇيدا، ئەۋەش بەخششى ئىسلام نىە، بەلگە ئىسلام لە تەۋاۋكارى ۋ پەيوەستى بەھاكاندا ھېندە بەخششى ھەيە كە ئايىن ۋ دەۋلەتېش بەتەۋاۋى راگىت، ئىسلام ئايىن ۋ رېبازى ژيان ۋ شەرىعەت ۋ رەۋشېشە.

مەسەلەى جياكردنەۋەى ئايىن لە دەۋلەت لەرۇژئاۋادا ئامانجىكى قوۋلى ئايدۆلۇجىاي تلموۋدى بوو كاتى پەيوەندى نېۋان كلېساۋ ھكۈمەت بەرىەستى بەردەم جوۋلەكەۋ تېكەلبوۋنيان بوو لەگەل كۆمەلگەكاندا، كاتېك ئەو كۆتە نەما دەستيان گرت بەسەر ھەموو دەزگاكانداۋ قەلەمپەۋى خۇيان سەپاند بەسەرىدا.

^۱ - عن نص لروجية غارودى.

مه‌سیحیه‌ت به سروشتی خۆی ریبارزیکه له‌سه‌ر په‌رستش و راسپاردە‌ی ره‌وشتی وه‌ستاوه نه‌ك ئە‌وه‌ی شه‌ریعه‌تێك بی‌ت، چونكه په‌یامێك بوو بۆ به‌نی ئیسرائیل وه‌ك راستدانه‌ری ته‌ورات و ته‌واوکه‌ری په‌یامه‌که‌ی نه‌ك نکوولی که‌ر له ته‌ورات، بیریارانی رۆژئاوا دانیان ناوه به‌وه‌دا که ئیسلام سیستمیکی ته‌واوه و جیاوازیه زۆره‌کانی نیوان ئیسلام و ئایین و بیروباوه‌ره‌کانی تریان له‌به‌رچاوگرته‌وه.

ده‌ربهرینه‌که‌ی جب هاملتو له‌و باره‌وه روون و راشکاوه (ئیسلام ته‌نها واتای ئایینیك ینه‌و به‌س، به‌لکو کۆمه‌لگه‌یه‌کی پی‌گه‌یشتوی ته‌واو کامله که‌له‌سه‌ر بنه‌مایه‌کی ئایینی دامه‌زراوه و هه‌موو لایه‌نه‌کانی ژیا‌نی مرۆی له‌خۆده‌گریت چونکه له‌سه‌ره‌تاوه بارودۆخه‌که‌ی وای ده‌خواست سیاسه‌ت و ئایین په‌یوه‌ستی یه‌ك بن، داپشتنی قانونی ئیسلامی و سیستمی کۆمه‌لایه‌تی جه‌ختکردنه‌وه‌یه له‌و دیده‌ ره‌سه‌نه، له‌ راستیشدا ئیسلام ته‌نها سیستمیکی بیروباوه‌رو په‌رستش نیه، به‌لکو زۆر له‌وه گه‌وره‌تره‌و شارستانیه‌تیکێ ته‌واوه.

ئە‌و تاییه‌تمه‌ندی‌ه‌ی ئیسلام که‌ وایکردوه سیستمیکی کامل بی‌ت ئە‌وه‌یه که بری بنه‌ما و بنه‌په‌تی چه‌سپاوی له‌ بواری راوی‌ر و دادپه‌روه‌ری و یه‌کسانیدا پیشکه‌ش کردوه که گونجاوه بۆ دامه‌زراندنی کۆمه‌لگه‌یه‌کی په‌یوه‌ست و گه‌شه‌دانیش جێده‌هێلێت بۆ مرقفایه‌تی، ئە‌مه‌ش به‌پێی جیاوازی سه‌رده‌م و بارودۆخه‌که‌ ده‌رفه‌ت ده‌دات له‌بازنه‌ی ئە‌و بنه‌ره‌تانه‌دا گۆرانی خۆی بکات، هه‌ر ئە‌مه‌یه نا‌هێلێت چه‌قبه‌ستوویی و نه‌گونجان هاوده‌م به‌ گۆرانی کۆمه‌لگه‌کان هه‌بی‌ت، به‌لام ئە‌و بنه‌ره‌تانه هه‌ر ئە‌بی‌ت چه‌سپاو بن و نه‌گۆرێن و هه‌رگیزیش ملکه‌چی گۆرانی کۆمه‌لگه‌کان نابن،

لەوانە سزای خوا بۆ زیناکار و سووخواردن و مەیی و دزی، ئەوانە بنەرەتگەلیکی رەسەنن نەك ئامۆژگاری گشتی یان رەوشتی.

بەستەم:

لە پەيامی ئىسلامدا ئازادی ئەوەیە مەزۇڤ کۆیلەیی ئارەزووەکانی نەبێت و بەندەیی جگە لە خوا نەبێت و ملکەچی هیچ دەسلەتێک نەبێت دەسلەلاتی خوا نەبێت، نەبێتە کۆیلەیی مەزۇڤ، ئازادی لە ئىسلامدا ئازادیەکی کۆکاری گشتگیرە کە لەسەر رزگاربوون لە کۆتیی نەزانی و خورافە و بێپەرستی و تەقلید وەستاو، ئىسلام پێش ھەموان بانگەواز دەکات بۆ ئەو ئازادیە، ئىسلام مەزۇڤی فێرکرد چۆن ئازادی بێر لەگەڵ راوەستاوی ئاییندا بگونجێت.

ئىسلام بەم چەمک و واتایەیی توانی بیری مەزۇڤی لەو کۆتانیە رزگار بکات کە لە پەرستگاكان و لەبەردەستی کاهینەکاندا پێیان کۆت ببوو، بەو چوویە ئاستی بەرزى بپوابوون بە ژيانێک رپاش ئەم ژيانە.

ئەگەر ھاواری شوێنکەوتوانی رێبازی ماددیگەری بۆی رزگارکردنی بیروھزەربوو لە ھەموو نەریت و ئەفسانەییەکی جێماو، ئەوا مەبەستی ئەو داروپەردووە جێماوہیە کە ئەوروپا لە سەدەکانی ناوەراستدا تیایدا دەژیا، بەلام ئىسلام خۆی خاوەنی بانگەوازی ئازادی بوو، ئەوەشی باسی کردووە لەسەرئەفسانە و نەریتەکانەوہیە، چونکە ئىسلام ئەو راستیەییە کە دەروون و عەقڵ و فیترەتی ساغی مەزۇڤی پێی ئارام دەگرێت.

ئىسلام ئەو راستیەییە کە جگە لەو راستیەکی تر نیە، خوا دەفەر مۆیت (قل ماذا بعد الحق إلا الضلال)، (بەڵێ دواى ھەق جگە لە گومرایی چی تر ھەبێت)، ئىسلام ھەقی بە شێوہیەکی گشتی گشتگیر

ئاساندوۋە بۇ مۇسلمان ۋە نامۇسلماننىش، لەكاتىڭدا رۇڭئاۋا حەقى بەۋە ئاساندوۋە كە لەئەۋرۇپا ھەيە، ئەۋەى لە داڭىركەكان ھەيە جىايە بەلگە نەگونجاۋە لەگەل ئەۋ راستىيەى تردا، لىرەۋە ھەلۋىستى بىرى رۇڭئاۋىي سەبارەت بە مۇسلمانان ۋە ئىسلام ھەلۋىستى دۇرئىنايەتى ۋە دەرچوون لە حەق ۋە خۇڭىلكردە لەۋەى كە بە رىبازى زانىستى بۇ تۈيۋىنەۋە ناۋى دەبرىت.

مۇسلمانان لە پەپەرەۋى ئازادى بىردا بەرامبەر ھەموو خەلگ راست بوون ۋە ئەۋ بىنەما بىنەپەتىيەيان پاراستوۋە كە دەفەرمۇيت ھىچ زۇركردنىڭ لە ئايىندارىدا نىيە، ۋەك سزاي جىاۋازى ھزرى خويىنى يەك كەسىشىيان نەپشتوۋە لەبەرئەۋەى تەنھا رايەكى جىا لە راي ئىسلامى ھەبوۋىيت، مەگەر ئەۋەى ئەۋ كەسەى ئەۋ قسەى كىردوۋە پەيۋەندى ھەبوۋىيت بە ناپاكى سىياسىيەۋە.

ئىسلام ۋەك ئەۋەى بانگەۋاز دەكات بۇ رىزگاركردى بىر بانگەۋاز دەكات بۇ رىزگاركردى جەستەش، ئىسلام ئەۋ ئايىنەيە كە بۇ نەھىتشتىنى كۆيلايەتى ھەنگاۋى نا تا سىستىمى كۆيلايەتى ناۋ ئىمپراتۇرىيەتەكانى فارس ۋە رۇم ۋە فىرەۋنى نەھىلەيت.

بىست ۋەيەگەم:

دىيارترىن بەخششى ئىسلام تواناي ژيان بوو لەگەل شارستانىت ۋە رۇشنىبىريە جىاجىاكانداۋ بەردەۋامبوۋنى لە سەردەم ۋە بارۇدۇخە جىاجىاكاندا، ئىسلام تواناي ھەيە بىزاقى راستكردەۋەى ناۋخويى ھەبىت ۋە ۋەلامى گومانەكان بىداتەۋەۋ مۆركى مۆيى ۋە بىنەرەتى خۋاپەرستى خۋى بە بەردەۋامى بپارىزىت.

نیسلام توانای فراوانخوازی و کرانه‌وه به‌رووی ئاسۆکانی هه‌یه و ده‌توانیته‌ بجیته ناوچه نوێکانی سه‌رزه‌وی بۆ بلۆک‌کردنه‌وه‌ی په‌یامی خۆی.

تایبه‌تمه‌ندی نیسلام له‌ گشتگیری و کاملبوونیدا نه‌وه‌یه که ئازادیه‌کان و رێساکانی رێکخستوه، تاکه‌ه‌راییی و کۆمه‌لبوون و زانست و ئایین و عه‌قلانیه‌ت و وێژدان و رۆح و مادده و سروش و عقل و دنیا و دوا‌رۆژو غه‌یب و بینراو و جیگیر و گۆپاو و رابردوو و ئیستاو پارێزگاری و نوێگه‌ری و نیسلام و مرقۆفایه‌تی به‌یه‌که‌وه کۆکردوه‌ته‌وه، نه‌مه نه‌و تایبه‌تمه‌ندیی نیسلامه که جیای ده‌کاته‌وه له هه‌موو بیروباوه‌پرو ئایینه‌کان.

نه‌وه سه‌رچاوه‌ی توانای بالایه‌تی له به‌رنگاریبونه‌وه‌ی هه‌موو هه‌ره‌شه‌و مه‌ترسیه‌کاندا، نه‌مه‌یه هۆکاری نه‌مری نیسلام به درێژایی سه‌رده‌مه‌کان.

ناومرۇك

- ۵.....پېشەكى نووسەر.
 ۱۰.....سەرچاۋەكانى مەزھەبە رووخىنەرەكان.
 ۱۱.....يەكەم غەنووۋىيەت(فەلسەفەى كۆنى رۆژھەلاتى).
 ۱۵.....زىندوۋىكردنەۋەى باتىنىيەتى كۆن.
 ۲۲.....لارىيى بىروباۋەپى سەبەئىيەت.
 ۳۴.....مەزھەبە رووخىنەرەكان و ملھوپى.
 ۳۸.....خودا لە پەيامى ئىسلامدا.
 ۴۵.....بىروباۋەپى زىندوۋىيەتۋە.
 ۴۸... بەشى يەكەم: چەند بانگەۋازىكى رووخىنەرى بەھاۋ بىروباۋەپەكان.
 ۴۹.....باسى يەكەم (دەھرىيە).
 ۵۲.....دىارتىن پەيامەكانى دەھرىيە برىتىن لە:
 ۵۳.....باسى دوۋەم سىۋىۋى.
 ۵۷.....ۋەحدەتولۇجود.
 ۶۲.....حلۇل.
 ۶۴.....ئىتىجاد.
 ۶۶.....تەناسوخ.

- نه‌رفانا..... ٦٨
- ئیشراق..... ٦٩
- باسی سییه‌م: به‌هائی..... ٧١
- بنه‌مای ته‌ئویل..... ٧٨
- باسی چواره‌م: رۆحگه‌راییی نوئی..... ٨١
- به‌شی دووهم: بانگه‌وازه رووخینه‌ره‌کانی گه‌لان و کۆمه‌نگه‌کان..... ٩٣
- باسی یه‌که‌م: ئایدۆلۆجیای تلموود..... ٩٥
- سووخۆری..... ٩٩
- پیلانه تلموودیه‌کان..... ١١٣
- باسی دووهم: بانگه‌وازی ره‌گه‌زپه‌رستی..... ١٢٤
- باسی سییه‌م: ماددیگه‌راییی..... ١٤١
- پیگه‌و ئه‌رکی عه‌قل..... ١٥١
- نیسلام و بیرری ماددیگه‌ری..... ١٥٧
- باسی چواره‌م: عیلمانیه‌ت..... ١٦٣
- باسی پینجه‌م: جیهانییوون..... ١٧٧
- به‌شی سییه‌م: ئه‌و بانگه‌وازان‌ه‌ی رووخینه‌ری نه‌فس و ئه‌خلاقن..... ١٨١
- باسی یه‌که‌م: فرۆیدی (بیردۆزه‌ی جنس)..... ١٨٣
- ئه‌خلاق..... ١٩٦
- ئه‌خلاق و بیرۆکه‌ی وه‌حده‌تولوجود..... ٢٠٧

- باسى دووھەم: بوونگەرايى..... ۲۰۹
- باسى سىيەم: ھىببەت..... ۲۲۳
- مروۋلە تەرازوۋى ئىسلامدا..... ۲۳۴
- مردن..... ۲۳۸
- بەشى چوارەم: ئەو بانگەوازەنى بىر و رۇشنىرى دادەرمىن..... ۲۴۱
- باسى يەكەم: بانگەواز بۆ زىندووكردنە ۋە ۋە ۋە پىش ئىسلام
- ھەبووھ..... ۲۴۳
- بتپەرستى..... ۲۴۵
- جاھىلىيەت..... ۲۴۸
- ھەرىمچىتى..... ۲۵۱
- فەرەونىيەت..... ۲۵۲
- فىنىقىيەت..... ۲۵۵
- باسى دووھەم: ئىسرائىلىيات..... ۲۵۷
- ئەفسانە..... ۲۶۲
- باسى سىيەم: رۇژئاواگەرى(رۇژھەلاتناسى و موژدەبەرى)..... ۲۶۶
- موژدەبەرى..... ۲۷۱
- رۇژھەلاتناسى..... ۲۷۳
- شعووبىيەت..... ۲۷۶
- باسى چوارەم: زىندووكردنە ۋە ۋە ھىلىنىيەت..... ۲۷۸
- باسى پىنچەم: بانگەواز بۆ عامىيەت..... ۲۸۷

- ئىسلام لە بەرنگارىيەتتە ۋە ھى فېكرىدا..... ۲۹۱
- ئاسۋى لىكۆلېنە ۋە كە..... ۲۹۹

منتدى اقرأ الثقافي

www.iqra.ahlamontada.com

ئىسلام و بانگه وازه پووخينه ره كان

نارئين

بو چاپ و بلاو كرده وه/مه وليتر

تله فون: ۲۵۱۱۹۸۲ ۶۶ (۰۰۹۶۴)

www.nareenpub.com